

નિર્મળા.

હીંદુ સંસારના અનેક અનિષ્ટો શમાવેના ઉપાયો
સુચવનારી હીંદુ સાંસારિક કથા

લખનાર,
અતુર્ભૂજ માણકેશ્વર ભટ્ટ.
મુ. દાંતા.

પ્રસિદ્ધ કર્તા,
સોમાલાલ મગળદાસ શાહ.
અમદાવાદ.

અમદાવાદ

જરાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં શાહ સોમાલાલ મગળદાસે છાપ્યું
ઠે પાચકુંવા, ચાર રસ્તા.

૧૯૮૧

પ્રત ૫૦૦૦.

સને ૧૯૨૪

ક્રીંમત રૂ ૨-૦-૦.

૧૧૮૮૬

‘ગુજરાતી પંચ,’ પત્ર તરફથી આપવામાં આવેલી

ગુજરાત સેટા. ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
નામ ગુજરાતી કોપીરાઇટ સંગ્રહીકૃત.

૧	માલતી અથવા આર્યોના સાસારિક	
	દુર્ગુણોથી થતી ખુવારી ..	૧-૦-૦
૨	સ્ત્રીગીતા અથવા વીજળી ગામડીયણ	... ૧-૦-૦
૩	મ સાગ્યાત્રા	૦ ૧૦-૦
૪	શૈલપુત્રની સુદરી ..	૧-૦-૦
૫	અયોધ્યા અને અગ્રેજ ૧-૮-૦
૬	અલક્ષ્ય જ્યોતિ	૧-૮-૦
૭	ઉષાકાન્ત ..	૧-૮-૦
૮	પદ્મનાભ .	૧-૮-૦
૯	મધુકર	૧-૮-૦
૧૦	જ્યોતિપુત્ર	૧-૮-૦
૧૧	શાન્તિદા .	.. ૦-૧૨-૦
૧૨	પ્રિયકાન્ત . ..	૧-૮-૦
૧૩	સિત ગ્નો શોખ તથા સુરખાળા	૧-૮-૦
૧૪	લક્ષ્મિત મોહન .	૧-૮-૦
૧૫	સ્વેતલાનુ ..	૧-૮-૦
૧૬	સુવર્ણકુમારી	૧-૦-૦
૧૭	કુચખાળા .	૧-૦-૦
૧૮	સત્યસિંહ ...	૧-૮-૦
૧૯	કિરણસિંહ ...	૧-૮-૦
૨૦	મયુગ કિવા પ્રસસરા	૧-૮-૦
૨૧	સ્નેહલતા અને ભેદભર્યું પુન .	૧-૮-૦
૨૨	ભાગો ભીમદેવ... ..	૧-૮-૦
૨૩	મજરી .	૧-૦-૦
૨૪	વીર ગમણી ૧-૮-૦
૨૫	સદ્યાની અહલ્યા ..	૧-૦-૦
૨૬	ભિખ પ્રતિજ્ઞા .. .	૧-૦-૦
૨૭	દિગ્ધ-જ્યોતિ... . .	૧-૮-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
અંતી કૉપીરાઇટ સંકેત

PREFACE.

Encouraged by the warm reception accorded to my book, *Suarna Kumari*, which I wrote for the Gujarati Punch in 1914, I venture to place before the public in general, and the workers for the social amelioration of the Hindu Society in particular, one more fruit of my efforts in the direction of the revival of the Varnashram system which has been the ideal of my life. In my humble opinion the continuance of numerous subcastes and subdivisions in Hindu Society, acts as a spoke in the wheel of its progress, and a drag in its onward march. The abuses that have crept up in the Hindu Society and the diseases that are eating into its vitals, cannot be removed or eradicated without the adoption of the old order of four castes, into which Society was formerly divided. The re-establishment of this Varnashram system, will act as a very effective germicide to the bacilli that sap the strength and solidarity of the Hindu community and will restore to it its pristine prosperity and glory. The numerous divisions and subdivisions that exist at present in the Hindu community, present perennial obstacles to its progress and exercise a very unhealthy influence upon its march. The Hindu

outlook has become narrow. The Hindu horizon has become limited. It is time that the barriers that divide different divisions in the Society should be broken. It is time that the many social evils that have been born of these divisions, should be struck at the root. It is time that these sub-divisions should be destroyed and the Varna-Vyavastha should be restored. The difficulties which Hindu parents have to face, in the matrimonial market, in connection with their children, the disasters into which Hindu widows are stranded, the perils which Hindu boys and girls have to undergo—all these constitute the baneful and pernicious effects of the present system and it is up to all the workers in the field of social regeneration of the Hindu Society, to make a vigorous and organised effort for the uplift of that Society, by demolishing the barriers created by these sub-divisions. In the spirit of an iconoclast Hindu Society cannot long survive without the revival of the Varnashram System. Time was when the Varnashrama system was denounced as obsolete and unnecessary by advocates of 'social reform' but deeper study and consideration of the circumstances of the Hindu Society have converted them—most of them to the conclusion

that the adoption of the Vernashram System will be a sure panacea for many ills that the present Hindu Society is heir to. It is difficult to imagine the chaotic condition into which Hindu Society will be plunged, in the event of the obliteration of the old boundary marks designated in the Hindu scriptures. I have no doubt that a higher and brighter destiny will await the Hindu Society, on its adoption of the old Varnashram System, which is sanctioned by Hindu Law and which is sanctified by ages of usage and custom and I have equally no doubt that Hindu Society will perish if it clings to the present order of things, which fosters, nothing but dissensions and differences, and creates nothing but contests and conflicts. I appeal to social workers to put forth their best efforts to lift the curtains of sub castes that conceal behind them the scenes of peace, happiness and progress, in store for the Hindu Society on its adoption of the Varna Vyavastha, venerated by age and sanctioned by the shastrias and I hope I do not appeal to them in vain.

DANTA, }
 Bhawanghad, } Chaturbhuj Man'keshwar
 1924 } Bhatt.

પ્રસ્તાવના.

સ્ત્રી શિક્ષણ પુરૂષોને આપવાના શિક્ષણ બેટલુંજ ઉપયોગી નહીં પરંતુ તેથી વિશેષ ઉપયોગી છે એ માન્યતા ધરાવનારો વર્ગ મહોટો થવા પામે, અને સુશિક્ષિત સ્ત્રીઓના પ્રયત્નો, પૂર્વના વર્ણાશ્રમ ધર્મ પુનરપ સંસ્થાપિત કરવાના પુરૂષો પ્રયત્નોમાં ભળે, અને તેમ કરવાથીજ હોંદુઓના હાલના અનેક સાસારિક અનિબંધો શરૂ થઈ પામશે એ સ્વપ્ન તરંગથી પ્રેરાઈ, સુસ વાચક-વૃન્દ સમક્ષ આ કથા રજૂ કરવા અનુજ્ઞા લઉં છું.

વર્ણાશ્રમ ધર્મ પૂર્વની પેઠે પુનરપિ સંસ્થાપિત થાય અને હાલમાં જૂદી જૂદી વર્ણોમાં પડેલી પેટા જ્ઞાતિઓ પોતપોતાની જાતિમાં ભળી જાય તો, હોંદુ સંસારનાં દુષ્ટો નષ્ટ થાય એ વિષય ઉપર સને ૧૯૧૪ ની સાલમાં સુવર્ણકુમારી નામનું પુસ્તક મહે ગુજરાતી પંચના વાચકો સમક્ષ રજૂ કર્યું હતું તે વખતે સર ચીનુભાઈ માધવલાલ ખેરેનેટ-પ્રોફેસર સ્વામીનારાયણ-વગેરે હોંદુ જાતિના સાસારિક અનિબંધો શમાવવા કાળજી રાખનારા ગૃહસ્થો અને કેટલાક વતમાનપત્રોએ એ પ્રયત્ન તરફ દીલસોજી ખતાવી હતી, એથી ઉત્તેજિત થઈ મહને લાગ્યું હતું કે-વર્ણાશ્રમ ધર્મ નષ્ટ કરવા ઉપદેશ આપનારાઓ, વર્ણાશ્રમ સંસ્થા તેના વારતવીક સ્વરૂપમાં પાછી સ્થાપવાના પ્રયત્નમાં બેઠાય તો, આપણે સાસારીક ઉદય દૂર નથી.

આમાં શરૂઆતમાં તો માત્ર જે જે પેટા જ્ઞાતિઓ પડી ગયેલી છે તે પોતપોતાની મૂળ જ્ઞાતિમાં ભળી જાય, એ તરફજ પ્રયત્નો દોરવાના છે જે જ્ઞાતિના અગ્રેસરોએ પેટા જ્ઞાતિ-જેને “પરજાતિ”-હાલ કહેવામાં આવતી હોય, તેવી જ્ઞાતિમાંથી કન્યા લાવનારાઓ ઉપર જે અકુશો મૂક્યા છે તે દૂર કરવા બેઠાંએ એમ કરવામાંજ ધર્મ રહેલો છે એમાંજ ઉદય છે શાસ્ત્રકારોની આજ્ઞા પણ એ દિશામાં છે અને હાલ જે દબાણો મૂકાયેલાં છે તે ધર્મથી વીપરીત છે એમ તેમને કસાવવા માટે, જે તે જ્ઞાતિના સુશિક્ષિત યુવકોએ કટીબદ્ધ થવું બેઠાંએ

આથી વરઠન્યાની અછત દૂર થઈ જતા, હોંદુ જાતિના સાસારિક હૃદયને માટે લોકમત વિફલના ભય કર ઉપચારો ખતાવનાગઓની ખુદ્દિ પણ ઠંકાણે આવશે; કારણ કે હાલની પરિસ્થિતિએ વઠન્યાની અછત કરી મૂકી છે તે પછી નહોં ગહે અને લોકોની ચિત્તવૃત્તિ ડામાડોળ નહોં ગહેતા ઠંકાણે આવશે

મી સોમાલાલે આ પુસ્તક તૈયાર કરવા મ્હારી પામે ખડુ જીતાવળ કગવી છે ઉપાધિવળા ધધામા, એક ખાજુ પ્રેસનુ યાત્રિક કામ, અને બીજી ખાજુએ મ્હારી કલમની હરીફાધમા પ્રસંગે આ કથામાં દોષો રચ્યા હશે, તથાપિ એ દોષો વરઠ લક્ષ ન રાખતાં મ્હારા હૃદયની લાગણીપૂર્વકના ઉદ્દગારો ગ્રહણ કરી હોંદુ જાતિના હૃદયમાર્ગના પ્રયત્નોમાં સંમત થવા મ્હારી પ્રાર્થના છે

આમા, પુરૂષોના આપણી જાતિના હૃદય માટેના પ્રયત્નોમા ફાળો આપવા તૈયાર થયેલાં ત્રણ સ્ત્રી રત્નો, એક કર્મચોજિની દેવી ધર્મલક્ષ્મીના પ્રયત્નોથી તૈયાર થયેલા છે ભદ્રબાલા સસ્કૃતનુ સપૂર્ણ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરી પૂર્વના આશ્રમોના સ્વપ્રામા જીવન ગાળનારી છે તે કેવળ પ્રરબધવાદી છે જૂની શિક્ષણ પદ્ધતિ ઉપર પ્રેમ રાખનારી છે પૂર્વના આશ્રમો-પૂર્વના સસ્કારો આર્ય પ્રજામા દાખલ થવા પામે તે જોવાના પ્રયત્નોમા રહે છે

સરયુ કેવળ પ્રયત્નોનેજ પ્રાધાન્યપદ આપનારી છે ભક્તિ-પૂર્વકનુ સત્ક્રમ જમે તેવા બીજા કર્મોને ભસ્મીભૂત કરી પ્રારબ્ધને પણ જે ઘડી થોભાવી શકે છે એ માન્યતાવાળી છે નિર્માણ પ્રારબ્ધવાદી છતાં કર્મને પણ સરખો હિસ્સો આપનારી છે. આર્ય ધર્મનુ ત્રણેને સરખુ અભિમાન છે આર્યનીતિની ત્રણેને ખુમારી છે પોતપોતાના વિચારોમાં મગ્નગુલ છતા સખીના વિચારોને સપૂર્ણ માન આપનારી નીતિ, પ્રસંગે, દરેક ગ્રહણ કરે છે એવા આર્યોઆ હોંદમા પ્રકટ થઇ આપણા હૃદયના પ્રયત્નોને વેગ આપો ! તથાસ્તુ

વિક્રમાર્જ ૧૯૮૧,
કાલિકા સુદ ૧૫
દાંતા ભવાનગઢ. (મહીકાંઠા)

ચતુર્ભૂજ માણિકેશ્વર ભટ્ટ

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
„ ૧	દુ ખીયારી મુસાફરી .	૧
„ ૨	દશાચક્ર ઘટમાળ .	૪
„ ૩	મવાહ સામે તરવાનો પ્રયોગ... ..	૧૭
„ ૪	શિષ્યની કૃષ્ણતા ...	૨૧
„ ૫	મહેન્દ્રપ્રસાદનું કુટુંબ ...	૨૬
„ ૬	મૃત્યુલોક ઉપગની મુઝવણીના રપાન્તરો	૩૩
„ ૭	મિત્રોની ભેટ	૪૩
„ ૮	મહેન્દ્રપ્રસાદ અને હોગમસજી	૪૮
„ ૯	ગોદાવરીનો આપઘાત . .	૫૪
„ ૧૦	ખાવનલાખનો ખીન્ને ખોળે .	૬૪
„ ૧૧	સેવાશુદ્ધિ કે મકામ ભક્તિ ?... ..	૭૭
„ ૧૨	દુ ખની પગઠાણા ..	૮૩
„ ૧૩	કન્યા ખજાની વિચિત્ર ગુફા	૯૦
„ ૧૪	શુભક કેળવણીના સત્તાનો	૯૯
„ ૧૫	ઉદ્ધતલાલ શર્મા ...	૧૦૭
„ ૧૬	ભટ્ટ દબ્યોયી પતિત થતી ભૂમી	૧૧૪
„ ૧૭	તપસ્વિની ભદ્રખાલાની સ્નેહ વ્યથા	૧૨૪
„ ૧૮	એક અશ્રુતપૂર્વ દ્રવ્ય .. .	૧૩૦
„ ૧૯	વીરપૂજા	૧૪૫
„ ૨૦	પાકુશેરીની ખહારીયણુ	૧૭૫
„ ૨૧	પાવલ મવાલી ઉપર ફારગતી પત્ર .	૧૮૮
„ ૨૨	ભુલકાની ભાળ ...	૧૯૬
„ ૨૩	વિદ્યાન-વિદુષીનો વાર્તાલાપ .. .	૨૦૪
„ ૨૪	ખુફીવાળો સીંધી અને અપરિચિત દેવી...	૨૨૬

શુદ્ધિપત્ર.

— ૧૩ —

(જૂલો મુધારોને વાચવા બહામણ છે)

પાનુ	લીટી	ને બદલે	વાચશે
૨	૬	આડના	
૩	૩૦	એવધમે	અવધમે
૫	૨૬	અવાતો	આવતો
૭	૨૭	તપસ્વિની	તપસ્વિનીની
૮	૧૫	ભદ્રશીલા	ભદ્રબાલા
૮	૨૨	,	,
૮	૨૫	,	,
૧૧	૪	ઉધાન	ઉધાન
૧૨	૩૦	જવાણુપ્રસાદજી	જવાણુપ્રસાદજી
૧૫	૩૦	બ્યાજ	બ્યાજ
૨૦	૧૭	આપકાઃ	આપનાઃ
૨૪	૧૧	નથી	હતું.
૨૪	૨૫	વાળી	વાગી
૨૪	૩૧	મડો	માડો
૩૫	૧૧	મણે	ધણે
૩૫	૧૩	ઠઠીન	ઠઠીન પછી 'નહીં ઉમેરવાન છે
૩૫	૨૮	હરીપ્રસાદ	મહેન્દ્રપ્રસાદ
૪૬	૨૧	લીલે	લીધે
૪૮	૨૪	તે	"તે"ની જગ નથી
૬૫	૧૮	ધવળવ	ધવળ
૬૫	૨૦	મહેલગાહ	મહેલગાહ
૬૬	૪	જમને	તમને
૭૦	૨	જેલુ	જેટલુ
૭૭	૮	હરીપ્રસાદ	મહેન્દ્રપ્રસાદ
૭૭	૧૦	,	,

પાત્ર	લીટી	નેખદલે	વાચશે।
૭૭છેલ્લેથી ત્રીજી લીટીમાં		દોહતે	દોહત
૭૮	૧	કુદરત	કુદરતે
૮૬	૨૧	નહી	નહી
૮૭	૧૮	અગ્રેસરો	અગ્રેસરોએ
૮૯	૧૪	તેને	તેનો
૮૯	૨૦	લેમે	લેકે
૯૦	૧૬	ખાલો	ખાવો
૯૧	૧૨	“તો તે” પછી	“મહારી જીનો” એટલું ઉમેરવાનું છે
૯૩	૧૬	પકડયા	પકડાયા
૯૩	૧૮	શાખ	શાખા
૯૩	૨૬	પકડયા	પકડાયા
૯૪	૧૮	જીવણુ	જીવન
૯૫	૧૭	લક્ષ્મીપ્રસાદ	મહે દ્રમપ્રસાદ
૯૫	૩૧	”	”
૯૬	૧	”	”
૯૬	૨૧	ઠહેતા હતા	ઠહેવાદો
૯૬	૨૭	લક્ષ્મીપ્રસાદ	મહે દ્રમપ્રસાદ
૧૦૧	૧૩	અખરા	અખતરા
૧૦૧	૨૧	નાણુ	નામ
૧૦૧	૧૦	દિખાન	દિખાના
૧૦૨	૧૦	આશ	આશા
૧૦૨	૨૭	દિશે પિવસને	દિશેપિવસને
૧૦૩	૪	ખનાદો	ખતાદો
૧૦૩	૬	રકો	રકા
૧૦૪	૧૪	મહી	મદી
૧૦૭	૭	પતીઓતો	દંપતીઓનો
૧૨૦	૧૪	અને તેમ	એ વખત છે તે એક વખત વાંચવાનું છે.
૧૨૦	૧૦	તહે	તે
૧૨૮	૧૦	સમાગમ	સમાગમ
૧૩૨	૧	જણાઈ	તણાઈ

ખાનુ	લીટી	ને ખદલે	વાચશે.
૧૩૩	૧૫	ઉતારી	ઉતારી
૧૩૪	૧	ઠઠ	ઠેઠ
૧૩૫	૨	ફરમાને	ફરવાને
૧૩૫	૩૦	(આ) હેલા	(આ) પેલા
૧૩૫	૩૩	શિર્ષાવ ઘ	શિર્ષાવ ઘ
૧૩૭	૧૪	આર્યોદ્ધાર	આર્યોદ્ધાર
૧૩૯	૧	ઉતાર	ઉતારા
૧૩૯	૨૪	ઉપાગન	ઉપાગન
૧૫૩	૨૭	દેશભક્તો	દેશભક્તોને
૧૫૮	૪	લુલ્લક	લુલ્લક
૧૬૪	૮	વીક્ષમ	વીક્ષમ
૧૬૫	૬	પુણ્યશાળી	પુણ્યશાળી
૧૭૦	૩૦	પાણી	પાણી
૧૭૨	૨૪	ના	ના
૧૮૨	૧૦	છોકગ	છોકગ
૧૮૮	૧૦	એગર	અગર
૧૯૦	૩૨	માત્રે	માત્ર
૧૯૪	૪	એ મનને	એમ તને
૧૯૮	૨૨	રાગે	રોગે
૧૯૮	૨૩	ઉતારીને પછી “તે”	ઉમેરવું
૨૦૦	૪	તને	તેને
૨૦૩	૨	સ્વાસ્થ્ય	સ્વાસ્થ્ય
૨૦૭	૧૯	અનુસરતું તે	અનુસરતું છે
૨૦૭	૨૩	મી લીટિ પછી સરયુ ઠહે	છે તે લીટિ ચાર
		લીટિ પછી મૂકીને વાચવાની છે.	
૨૧૩	૧૧	વીધેલો	લીધેલો
૨૧૬	૧૫	પલાલો	પવાલો
૨૨૭	૨	ખુશી	ખુશીના
૨૩૦	૮	શેખસક્ષી	શેખસક્ષી
૨૩૩	૧૭	પશ્ચતાપ	પશ્ચતાપ
૨૩૪	છેલ્લી લીટિ	પ્રયત્ન	પ્રયત્ન

લકવો.

લકવો—અડધા શરીરને થાય છે તેથી તે ખાજુના હાથ અને પગ રહી જાય છે (જૂઠા થાય છે) અને તે ખાજુના મોં વાંડુ થાય છે. તેથી ચોખ્ખું બોલાવું નથી વીગેરે

હજારે રૂપીઆ ખર્ચ કરતા પણ માફ થતું નથી તેવા લકવાના રોગની વનસ્પતિની દવા મારી પામે છે. તે વ્યાધી સે ઠડો દરદીયો સારા થયા છે સગીરીકેટો મળેલા છે

છોટુભાઈ જીવાભાઈ.

૬ શાહપુરચકલા પામે—અમદાવાદ.

પ્રસિદ્ધ
તાજમહાલનાં
રીટર કરેલા પાણીના
સોડા, લેમન, જંજર વિગેરે
ખીતાં જરૂર સંતોષ પામશે.

જનસમાજને
ફાયદાકારક ચેતવાણી
પંચાલ ભુલાભાઈ હીરાચંદ
ચાંદીના જસ્તીથી ઝાળેલા દાગીના
તથા ચોખ્ખી ચીનાઈ ચાંદી
ના દરેક જાતના વાસણો
અનાવનાર તથા વેચનાર.
ડે. માંડવીની પોળમાં લાલાભાઈની
પોળમાં ઘર નં. ૨૪૬૦—અમદાવાદ.

નિર્મળા.

પ્રકરણ ૧ બુ.

“ દુઃખીયારી મુસાફરી. ”

બની કેપર મુખ્યત્વે નિવાસ કરનારા, જુદા વ્યાપારીઓથી અને થોડાક વિદ્વાન શાસ્ત્રજ્ઞોથી વસાયેલા એક મૃગુચુર નામના ગામડા કેપર ગ્રામણુમાસની દૃષ્ટિ પડેલી તેમની માજ અકુમ્બી ગઢી હતી જુદમની-ભામની, છાયા મંમો અવકાર વ્યાત થવાને હજુ મહજવાર હતી આ વખતે એક માહત્તીક શાસ્ત્રજ્ઞ યુવક અત્યંત ચિતાતુર મુખે એક દુઃખી મુસાફરી ગંડવાની ઉદ્ધાપોહ કરી રહ્યા હતા.

રામાજી, ભાગીને બધા બેડો !

“ શરૂ થાડી તો બાબા વીખી વડ થાં તુ, જગ બહેલું કંચુ ભાત તો સુવાળને બેસાવી ઠીક કરાવી લાત ’

“ પાચ છ ગાઉ જ જવાનું છે નીભશેને ’ ઉતાવળ છે ’

“ ની ઇ-ઇ-ઇલશે જગ તેયાર થવાની ઉતાવળ ગાખવા મહેરબાની કરજે ”

“ હું તૈયાર જ છું-મહારે કંઈ તેયાર થવાનું હોયજ નહીં ઘણી ઉતાવળ છે, હો ! ”

“ અરે શેઠ, પણ કંપડા તો પહેરેશાને ?

“ આ એક પહેરણું પહેચું આ ખેમ થાં આ ટોપી પહેરી હવે ચાલો ઠીક ન કરે. ’

દેવમન્દિરમા સદયા સમયના ઘટ વાગી ગયા હતા એ ઘટના નાદની સાથે બળદાની ડોકની ઘટડીઓના નાદ ભળ્યા અને આ યુવકના પિતાના વખતની જરી પુરાણો બહેલ બંસલાવ રહેતા કાપવા લાગી રામાજી, યુવકના પિતાના વખતનો વૃદ્ધ ગાડી હાકનાર હતો એના જેવા સ્વામિભક્ત જગતમા આઝા બેવામા આવતા નથી યુવક પણ એનું માન માનવી કામ લેતો ગાડી ગામને પાંદરે આવી એટલે ગમા પટેલ યુવકને પ્રમુખ

“ મનહરભાઈ ! આપ આજા ઠગી એટલે મહે ગાડી નંડાં પણુ હવે કહો એવડુ શુ અમત્યનુ ક મ છે ? ”

મનહર—ગમાણ, ગુરુણ ઉપર તવાઈ છે, હમણાજ ખખગ મળ્યા આપણે આજ રાત્રેજ તેમને ખખગ આપી આવધ રહેવા મોકલવણુ ઠરી દેવાની છે

રામાણ—કાણુ ગુરુણ, વિશ્વનુપ્રસાદજી ! હા-હા-હા-હા મારના એમના ઉપર તે વળી જગતમા તવાઈ હોય ? એક માણસ જે પાહડા પણુ નિમયોજન ઉઘેડતા નથી મન વચન કાયાથી હમેશાં પવિત્ર રહે છે એવા ઇશ્વરના અનન્ય ભક્તોનો તો પ્રભુ દાસ થઇને એમનુ રક્ષણુ કરે છે એમના ઉપર શું તવાઈ સાલળી છે ?

મનહર—રામાણ, હમણા હમણા ગુરુણએ પોતાની પ્રવૃત્તિઓ વધારી મૂકી છે એમની માન્યતા એવી છે કે-જન સમુહ ઉપર પરોપકાર કરવાથી મોક્ષ માર્ગ સુલભ થાય છે આપણા હોંદુ-ઓના સાંસારિક સંકટોથી એમનુ હૃદય સતત સતત રહે છે એ એમ માને છે-અને તે માન્યતા વાસ્તવિક છે-કે હિંદુ જાતિમા તેમા મુખ્યત્વે પ્રથમની નણુ બ્રાહ્મણુ, ક્ષત્રી, અને વૈશ્ય જાતિમા જે સખ્યાબધ પેટા જાતિઓ પડી ગઇ છે તેમનુ એકીકરણુ થાય તો સ્મરણુ માનથી પાવન કરનાર પૂર્વના સુખી સમય દૂર નથી એમા પણુ બ્રાહ્મણુની પેટા જાતિઓ જે અનેક ઝલક પ્રસંગોને નહનેજ ઉપસ્થિત થઇ છે એ જો કોઇ પ્રયત્ને પુનરપિ એકત્ર થાય તો એમના અનેક અનીષ્ટ આપોઆપ ગમી જશે એટલુજ નહીં પણુ અન્ય જાતિઓને ત દયાતરંગ બની મમત્ર હોંદુ જાતિને માસારિક સુખની ઘડી અનુભવાવશે આ ઉપગ્રથી એમણે બ્રાહ્મણુની પેટા જાતિઓમાના સચાલકોને ઉપદેશ આપી કેટલોક પેટા જાતિઓમા આપસ આપમમા લગ્નોની યોજના કરી છે અને આ યોજના જે ખગ આવે તો જે જાતિ પટેલો હાલની અધાધુધી અને અગ્યવસ્થિત બધારણુને લીધેજ નિર્વાહ ચલાવી ગેહલા છે એમના ધનો લાગી પડે છે એટલે દાખીતી રીતેજ તે નિરૂદ્ધ પડ્યા છે

રામાણ—વાહ, મનહરભાઈ, પણુ અમા હજુ ગુરુણ ઉપર નવાઈની વાત ન આવી—

મનહર—સાબળો તો ખરા કેટલાક ઉતાવળીયા જાતિ પટેલો અધીગ થઇ ગયા છે અને આવવા કાલ સવાગમા ગુરુણ—
ગુરુણ—

નહી એવો ઘોર અવકાશ વ્યાપ્ત થયો આગના જેટલું વામ ભયંકર કદી નહતું બન્યું વચમા વચમા વીજળી થાય એટલે ગમાજી થોડોક માર્ગ આગળ જોઈ લે પણ વગસાદ પૂર જોસમા પડવા માડયો એટલે વીજળી એાછી થવા માડી

એવી રીતે સુમારે એકાદ ગાઉ ચાલ્યું હશે, એટલામા ગાડીનો ચીલો ગુમ થયો ! માત્ર એક પગદ હી ગસ્તાને આધારે વચમા વચમા પાચ દશ મીનિટે વીજળીનો ચમકારો થાય તો આગળ થોડુંક જોઈ લઈ ગમાજીએ બળદોને હાકવા માડયા આવી સ્થિતિ પણ ઝાઝો વખત ન ટકી અને દિવસે પણ ગસ્તો ન સુએ એવી ગીચ ઝાડી વચ્ચે ગાડી આવી ઉભી

ગમાજી—ભાઈ ! આમ ક્યા જઈશું ?

મનહર—હાકનાર જાણ કે બનનાર, રામાજી !

આ સંજોગમા પણ ગાડીવાન સહજ હમી પડ્યો શબ્દો મનની શાન્તિ અને વૈર્ય જોઈ સતુષ્ઠ થયો હવે તો જાણ બળદોજ ગાડીને ચલાવી ગયા હતા અને થોડોક છેટે જતા ત પણ સ્તબ્ધ ઉભા ગયા આગળ શું છે તે કઈદેખાતું નહતું ભયંકર ઘોર અધકાર ! વ્યોમમા એકે તારો પણ જણાતો નહતો ગમાજીએ મુઠ્ઠેલીથી ઉત્પન્ન થતા સ્વાભાવિક કંપનો ઉભરો જે બળદો હાલ સુવી ગાડી ચલાવી ગયા હતા તેમના ઉપર પ્રહાર કરવામા કહાડવાનું સાહસ કર્યું અને તમ છતા બળદો ! ગયા નહી એટલે તેમની પીઠ ઉપર અચ્છી રીતે તાડન ચલાવ્યું માગ ન માડન થતા બળદોએ સહજ ખન્નાના પ્રયત્ન કળા એટલે પાચ છ મુટ જેટલે કિચ્કી તુગતના ભારે વગમાચી આવેલા પુગવાળા વાતામા ગાડી ગબડી પડી ! !

પ્રકરણ ૨ જી.

“ દશાચક્ર ઘટમાળા ”

પાણીનો સુમવાટ સભળાતો નહતો, પણ વાધુ શાંતિથી વઘ્યા જતું હતું એ જોતાં એવા પુર ભયંકર પગિણામા નીપજાવે એ વિચારથી રામાજી શેઠની સલામતીને માટે આજેજ જીદગીમા ભયભીત થઈ કહ્યો ! ગાડી પડી તેવાજ તેણે બળદોને મૂકી દઈ

મનહરને પકડી લીધાં કાગળુકે ગાડીના પડતા સાથ ત્રણ આગ કકડા થઈ ગયા હતા પાણી ત્રણ સાડાત્રણ ફૂટ ઉંડુ હતું પણ જોરથી વહેતું હતું ને ખડુ તાણ કરતું હતું ભાગેલી ગાડી તો ડુબી ગઈ હતી, બળદની ડોક સુધી પાણી હતું મનહર સ્વસ્થ થઈ, પાણી નીચેની, પગ નીચેથી સરી જતી, ગેતીમા ઉભો રહ્યો, રામાણને બળદન છોડવા કહ્યું બળદ ગાડીથી છુટા થતા બંકેએ અંકેકા બળદનું પૂછ્યું પકડી રાખ્યું

‘ ગમાણ ! હવે ઉપર ચઢી જઈશું પાછા ? ’

ગમાણ—ના જોઈ, ગભરાવાનું કામ નથી આ વાઘુ મોટું નથી આ અકસ્માતે બીજું કંઈ ન કર્યું પણ સહજ દિશા સુઝાડી છે મહાગજ વિશ્વનુપ્રસાદજીના આશ્રમથી તો આપણુ દૂર આવી પડયા છીએ પરંતુ તેમના એક શિષ્યનું ઉદ્યાન અને પશુકુંડી અહીંથી નજીકજ હોવી જોઈએ તમે ધીમે ધીમે બળદનું પૂછડું પકડી માત્ર પચાસેક કદમ આ પાણીમા ચાલી શકશો ? વિશ્વનુપ્રસાદ મહાગજના પરમ ભક્ત પાતંજલીને આશ્રમ અહીંથી નજીકજ હોવા જોઈએ બળદનું પૂછડું પ્રવાહની તાણને લીધે મૂકી દેવાય તો મહારી પાછળ પાછળ આવો પાણી વધારે નથી અને આ વગસાદથી વધી પડયું હશે તો ચાર છ ફૂટમા વધ્યું હશે તગ્તા તો તમને આવડે છે પાણીમા જગ સાવધ રહી ચાલો બહાર નીકળી બીજી વાત કરીશું

મનહર—ખરાબ પચાસ ડગલા થયા ને કીનારો આવ્યો ! આ વાઘાની ખડોળાઈનું માપ તમે કયાં લીધેલું ? આ સ્વચ્છ ગેતીમા હવે જગ ખેસવા દો

ગમાણ—અહીં તો મહાગજ વિશ્વનુપ્રસાદ, તેમના કેટલાક શિષ્યો સાથે ઘણી વખત સ્નાન કરવા આવેલા છે, અને હું પણ બાપાજી સાથે ગાડી લઈને અવાતો છેલ્લા, અહીં ખેએક વર્ષ ઉપર આવ્યા હઈશું વિશ્વનુપ્રસાદ મહાગજનું લક્ષ બધા બ્રાહ્મણોને એક કરવા તરફ જરા વધારે છે અને તેમ કગ્તા બ્રાહ્મણોની જૂદી જૂની નાતના આગેવાનોની આજીવીકાને બાધ આવે છે એટલે તે વિરૂદ્ધ પડયા છે એ વાત હું સારી પેઠે જાણુ છું પાતંજલી અને આપની નાત જૂદી છે—જો કે ખેજ બ્રાહ્મણ તો ખગ, પરંતુ પાતંજલીને તે વખતે એક પુત્રી હતી તેની બાબત-મા ગુરૂજીએ બાપાજી આગળ વાત કરેલી

મનહર—અને હુ તે જાણુતો નથી એ શુ ?

રામાજી—આપનીજ ખાખતમા એ વાત હતી, એટલે આપણુ ખધારણુ જોતા આપ તે કદાચ જાણુવા ન પામે ખાપાજીએ તો જાણુ સમતિ આપી આપવી પડી-ગુરૂજના જોજસને લીધે કશુજ ન જોલી શક્યા પરતુ તેમની સમતિમા કંઈક આનાકાનીનો ભાગ જોઈ ગુરૂજી ચેતી ગયા, અને તેનો ખુલાસો કરવા કહ્યુ એટલે ખાપાજીએ સ્પષ્ટ કહી દીધુ કે-છોઠરાએ પાઠશાલામા એક બ્રાહ્મણુ બાલિકાને સંસ્કૃત શ્લોકો શુદ્ધ ઉચ્ચારપૂર્વક જોણતા સામળી, તેના પ્રત્યે કંઈક લાગણીવાળી વાત તેના મિત્રા આગળ કહી છે એટલે ગુરૂજીએ કહ્યુ કે તેમ હોય તો તેને હાલ ન છોડશો એ ખાખતમા વિશેષ ખાતરી કરીને આગળ વાત ચલાવવી

મનહર—પછી ?

રામાજી—પછી શુ ? એ વાત એટલેથી ગૂઢી ખાપાજી ગત થયા પાતજલી પણ ગુજરી ગયા અને આ ઠાવો માલો એમનો આશ્રમ રહ્યો પણ એ ખાપાજીએ વાત માબજેલી તે ખરીને ?

મનહર—ખાપાજીએ પાઠશાલાની ખાલાઓને વાર્તિતાપઃ માટે જોલાવેલી ત વખતે કેટલોક મુખપાઠો જીજ્ઞાસાએ કરેલા તેમા એક ભદ્રખાલા નામની ખાલાએ સંસ્કૃતમા શકુંતલાની સખીનો ભાગ ભજવી ખતાવ્યો હતો એ દબ્ય મને આ દેખે તો નહોં બુલાય, પરતુ જીવ સાથે ચિન્કાજ રહેશે કદાચ અમં પૂર્વજન્મ પણ સખધી હોઈશુ કે કેમ ? એવાં મને સ્વાભાવિક ખ્યાલ થઈ આવ્યો હતો મત્યુલોકપર મનુષ્યોને અપાયલા દેહમા મુખાકૃતિ પૂર્વજન્મનો સખધ મુચવનાર ચિન્હ જાણુ હોવુ જોઈએ એવી કંઈક વાત મહે મિત્રા આગળ કરેલી ખરી અને તેથી તે વાત ખાપાજી પાસે ગઈ હોવી જોઈએ ભદ્રખાલાની મુખાકૃતિ તે પછી હુ જોવા પામ્યો નથી પિતાને જેફ થાય તે એક મ્હોટુ પાપ મ્હને લાગ્યુ એટલે એ વાત હુ બદલા પ્રયત્ન કરે છુ પણ, અહો ! જાએ વિધાતાની યોજનાએ આણી મૂકેલા પૂર્વ જન્મના સ્મરણોની ગતીને જોલાવવા મનને કેટલા સામર્થ્ય ની જરૂર પડે છે ?

આ વખતે ખેજ ખેઠા હતા તેની પાછળનીજ ઝાડીમા કંઈક વનપક્ષ્વની ડાળીઓ હાલવાનો, અવાજ સભળાયો ! વરસાદ ખધ પડ્યો હતો, અને તારાનો અંખો પ્રકાશ થવા લાગ્યો હતો

એ તરફ લક્ષ આપતા ગુપચુપ બે આકૃતિઓ એક બીજના કાનમાં વાત કરતી હોય એમ લાગ્યું. અધકારને અને ભયને ન ગણકાવતા મનહર તે તરફ ગયો, એ નજીક ગયો તેજુજ બેઠ શક્યો કે બેઠે સ્ત્રીઓ જીવી હતી અને એકના હાથમાંથી પીતળનું કમડલું અને પવાલું જમીન ઉપર નીચે પડ્યા, એના અવાજથીજ જાણે આ બહિ આ સ્થળે આ સમયે હોવાને માટે અપરાધ કરતી હોય એથી એમના કંઠમાંથી અવાજે એકદમ બહાર નીકળવા જાણે આનાકાની કરવા માડી છતાં વધારે હીંમત વાળીએ ભય-સન્માન-કુતુહલ મીશ્રિત મૃદુ વચન કહાડયા.-

“અમારા અહીં આ વખતે હોવાને લોધે આપનો કંઈ અપરાધ—”

મનહર - અહો ! એમા અપરાધ તો શી રીતે હોઈ શકે ? બૂલા પડેલા અમે બેઠે મુસાકરો કોઈ મનુષ્ય મળે એનીજ વાટ જોતા હતા પણ આવા જગનમાં આપ બેઠે બાળાઓ છો એ જોઈ સ્વાભાવિક આશ્ચર્ય થાય છે, આપની અમે કંઈ સેવા કરી શકીએ તેમ છે ?

૧ લી સ્ત્રી—બહુ કરી શકો તેમ છે આ આશ્રમના અધિષ્ઠાતા મહારાજ પાતજલીની કુમારિકા ભદ્રબાલાની અમે બેઠે સેવિકાઓ છીએ આજે શ્રાવણ માસની શીવરાત્રિ હોવાથી તે આ ઉઘાન વચ્ચે આવેલા ન્હાના શિવાલયમાં શકરની આરાધના કરી રહેલા છે તમે બેઠે વચ્ચેની વાતચીત, આ બળદોની ડોકે બાંધેલા ઘટનો અવાજ વગેરે કોલાહલ એમને કાને પહોંચતાજ, કોઈ મનુષ્ય આ વગસાદના લીધે કદાચ મુશીબતમાં હોય તો તે જોવા અમને તેમજો અહીં મોકલ્યા કોઈ મનુષ્ય ભયમાં હોવાનું અનુમાન એથી બાધ્યું કે આ સ્થળે આ આશ્રમનાં મનુષ્યો સિવાય બીજનો ઉતાર જવલ્લેજ હોય છે

મનહર—અમારા ઉપર એ તપસ્વિની અનહદ કૃપા થઈ પરંતુ ભદ્રબાલા હજી આ આશ્રમમાંજ છે ?

૧ લી સ્ત્રી—એ કુમારિકા હાલ બીજે કયા જગ્ન શકે તેમ છે ?

બીજી સ્ત્રી—એ માનસિક રીતે વિવાહિતા થવા સંબધની હકીકત આપનાથીજ સંભળી લેવાનો હોય તો અમે હમણાંજ કર્યો ! આપને ક્ષોભ પામવાનું પ્રયોજન નથી પરંતુ સુકુમાર

જન્મમા આ બ્રહ્મચારિણીએ એવું અર્ચાધારા સમુ ઉચ્ચ કૌમાર્યવૃત્ત ધારણુ કર્યું છે કે તેથી આ જમાનામા ત વાત સાબળનાર આશ્ચર્યચકિત થાય છે નથી એમન ખાનપાનનુ ભાન કે નથી એમને હમેશના પરિચિત 'સ્તકો ઉપર લક્ષ' તેમના હમેશના સોબતી વિષયો કાવ્ય અને મંગીત તમને પણ જાણ વિભાગી મૂકયા છે વિધાન કરતા હોય તેવી રીત્ય વિભક્ત અત કરણથી ઈશ્વર સ્તુતિ કરે છે.

મનહર—પણ આ ખધાનુ કાણુ ?

૧ લી સ્ત્રી—જે ખધુ જાણવા છતા પુછે તેને કાણુ કહેવામા પણ પાપ છે આપ નથી જાણુતા કે બ્રાહ્મણની પેટા જ્ઞાતિએને એક કરી પગિઆને સમગ્ર બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિને અકન કરવાના સ્તુતિ પાત્ર પ્રયત્ના તરફ મહાગજ પાતજલો જીવન ગાળી રહ્યા હતા ? આપના લક્ષમા નથી કે આપના પિતા અને તેમના (પાતજલો) વચ્ચે કિત્સાહપૂર્વક મદેશા ચાલી રહ્યા હતા કે ભદ્રશીલાનુ લગ્ન આપની સાય કરવુ અને એ રીત્ય જ્ઞાતિમા પેટા જ્ઞાતિએને મમેટી લેવાના, જેવે તો ખનતા અનેક દષ્ટાંતોમા, એકને હમેરો કન્વો ? હમણુજ આ ગમાજીને આપે આપની મનેહ વ્યથાની કથા કાલી ખતાવી તે સાબળનાર આપના ધારવા પ્રમાણુ જે કે એમનાજ કાન હતા પરંતુ વાસ્તવીક રીત્યે એ અન્યોક્તિ પ્રભુએ અમદે માભળવા યોજી હતો એમ આપ નહી કહી શકશે ? સુમતિ ! ચાલ હવે, જીવનભરમા શાન્તવનના કિતમ કથા ભદ્રશીલાને કહેવાનો આ અવસર આવ્યો છે

ધીમતી—અને આપ જેહ અમાગી પાછળ પાછળ આવો, આ ખળદોની ગસ હુ લઈ લઈ ધુ આગળી ખસે કદમ નહાનુ શિવાલય છે તેમા ભદ્રસાક્ષા શ્રી રાકર પ્રગ્નમા છે, તે ધ્યાનમા હોય તો હાલ આપને તેમા અખલન ન કરીએ તેમા સાવધ રહેવાનુ છે

સુમતી અને ધીમતી ખળદો લઈ આજળ આલી પરતવ હોય, તેમ મનહર પાછળ ચાલેતો ગમાજી વાર્તા વિષય સમજી જવાથી સહજ છંટે ખેંગી વિચિત્રાન્તિ લેતો હતો તે ઉઠી પાછળ ચાલ્યો એવામા શિવાલયમાથી મંગીતનો કહ્નુપ્રિય હવની કાને આવ્યો એટલે જાદુ કરાયલા મનુષ્યની પેટે-શ્રી કૃષ્ણની મુરલી પાછળ વૃજ ગોપીનો પેટે-મંગીત ગજજીઓથી આકર્ષાતો મનહર

એ બાળ સાહેબો ગિવાલય દસેક ટુટ હિયા ઓટલા ઉપર ઘણું નહોતું હતા પરંતુ મુગ્ધ હતા. તેમથી ગર્ભ સ્તુતીનું સુંદર ગાન ગાના ગાત વાતાવરણને અતી રવિત બનાવી રહ્યું હતું. અદગ્ના દીપકનો પ્રકાશ આગસના પતથગની ભીતોની ધવળતા સાથે ભળી જઈ શ્રી ગર્ભના હામ્યનું જાણે અનુકરણ કરતો હતો. ગિવાલયમાં શકર સ્તુતિ ઠગી ગેલો બ્રહ્માચારીની તક્ષી નતામાં ભગ ન પાડવા મુચના ઠગવા જેવું ન હતું, કાગળ કે અદગની અનેક જ્યોતિ કગતા વિગણ પ્રજળ તેણીનું ઓજસ તે કાર્ય કરી રહ્યું હતું. સાતેક પગથીઆ ચઢીને દર્ગાન ઠગવાના હતાં તથાપિ મગાતથીજ મુગ્ધ બનેલો મનહર નીચેજ કર સંપુટ પર મસ્તિક મૂકી એક ચિંત હોમો રેલા અને મનને મહેશ્વરની સ્તુતિ તરફ, નદોના નેસગિંઠ વહનને નહેમ્મા વાળ તેમ વાળવા લાગ્યો—

— સંગીત સાદ્યું —

“ તોગી ગતી અપાગ હગ હગ ઓકાગ,
સગ્ગનહાગ, ની જન નીરાકાગ તોગી—
સપ્તઢીપ મરનમાગ, અદકુલ પર્વત પુગગ,
મર સેવો સપ્તઢાગ મગ્ગનહાગ..
હગ હગ ઓકાગ તોગી—
જલ થલ કિગ્તગ, જવી ગગન ધાગ,
અધમ ઓદ્ધાગ, તાગ્ગનહાગ, ઇહસસાગ..
હગ હગ ઓકાર તોરી—
તાનમેન પ્રિયા ઘટ ઘટમે દીપે ગ્યાન ધ્યાન,
અગમ નિગમ મકલ અપગમપાગ
હગ હગ ઓકાર તોરી—”

મગીત બ વ થતા ભઢખાલા ધ્યાનમાં રોકાઈ મુમતી અને ધીમતીએ પ્રથમ તો બળદોને બાધ્યા અને તેમના આગળ બાજ-
ગીના મકસણા પૂજા નાખ્યા, અને કળાહારની યોજના ઠગવામાં રોકાઈ-ગમાલએ બળદોને બોલે માગધી ગયો સમજ એક ઓટલા ઉપર ગોઠડી નાખલો હતી ત્યા નિર્ભય ગીત્યે ગોટી ગયો અને જાત જાતામાં નસકાગ બાનાવવા લાગ્યો મનહર ત્યાથી ખસી શક્યા નહો તેમ ઉપર પાખ ચઢો ગઈયો નહી ત્રિશકુની પંઠ વચમાં મગ્ધ ગ્યો દમકે મીઠિ આવી શાંતિ પસારો ગ્યા

પછી બળદો લડ્યા, તથા તેમના ડાકમાની ઘટડીઓએ ઘડીયા-લના “અલારમ” (alarm) નું કામ કર્યું અને ભદ્રબાલાની ગાતિમા ભગ પડ્યો, “કોણ હતુ, આવે વખતે? સુમતી! ધીમતી!”

બેઠે દોડી આવી—‘અમા- નું કામ પડ્યું!’

ભદ્રબાલા—ગગામા શાનો કોલાહલ હતા?

સુમતી—બવો કોલાહલ શાત થયા બળદોને ઘાન નાબુ છે. ગાડીવાન ગમાજી તો થાકેને લીધે ઉઘીજ ગયા

અને—અને—અને—

ભદ્રબાલા—શું “અને”-“અને”-કંઈ છે? ગાડીવાન ગમાજી કયાના, ભયુપુરાના? તે અહીં કયાથી? કોને લઈને આવ્યા હતા? પછી શું થયું? તું કાને મળી? મહેને કમ કઈ તુતાન્ત નથી આપતી? અહીં, કેમ મહેને કરુ કંઈતી નથી?

સુમતી—આજ્ઞા બધા પ્રશ્નોના મહાજમા જવાબ શી રીતે અપાય? આપ આરતી કરી લઈ પુજન પ્રાર્થ કરી દયા, એટલે આ હિસા એ યુવક પોતે જ પોતાનો અવાગે ગત ખેડેલી દુખી-યાગે મમાકરીની કથા કગ્ગ મહાભાવ! કેમ બોલતા નથી? મનમ્ કેમ હિસા રહ્યા ફા?

મનહર—આ તપસ્વિનીને આ જા મુસાડ માટે કયશ થયા અને પશ્ચિમ વેલે પડ્યા તેવા તે માટે તે સમા માગી અનેક પ્રભુમ કરે છે

સુમતિ—અહો! તીજ પુરૂષમા હમ કલુ હગ?

ધીમતી—(સુમતિના કાનમા) સાલળને! અહીં વ્યાકરણને શું કગ્ગુ છે? (પ્રકટ) આગતીને માંડે આ કપુર લાવી છું

ભદ્રબાલા—આગતી તો માનમિક કરો લીવી હવે આતિથ્ય માટે તમે શું કર્યું છે તે જોવા દો સાલો,

સુમતિ—એવી મક્ષિપ્ત માનામિક વીરિઓ યોજનાગ રૂપિ મુનીઓનું કલ્યાણ થએ! (યુવકન) પધારો, આ બાળુ.

મનહર—દેવીનો જય થાએ!

સુમતિ—આતો મહાદેવનું શિવાલય છે

ભદ્રબાલા—[સુમતિના કાનમા] અહીં, આમ આબુધડ કયા સુવી ગહીશ?

નુમતિ—(કાનમા) ઘડાઈ નથી ત્યાં મુઘી-

રામાજી ગાડીવાળો જે ઓટલા ઉપર સુઈ ગયા હતા તે મકાનની ઓસનીમા ભદ્રબાલાએ યુવકને એક ફર્નિચર આમન આપ્યું પાંચ જાણુ કમડતુ મઠયુ અને ઉધાનના તાજા કળો લાવી મૂક્યા, અને લજ્જા-વિવેક-કુતુહલ મીશ્રિત મૃદુ વચને કહેવા માડ્યું —

“ આપનું સ્વાગત કરવાનું મહાગ સદ્ગત પિતાના પ્રાર્થનામા નહીં યોગ્યત્વ તે આજે હું કંઈ છું આપની ચરણ સ્પર્શી અમારો આશ્રમ આજે પાવન થયો છે અહીં આપનું પોતાનું ઘર સમજી આપ યથેચ્છ ભોજન કરો વરસાદને લીધે જે કંઈ મુશીબત નડી તે અમને પ્રથમથી ખબર મળ્યા હતા તે દૂર કરવા પ્રયત્ન કરત ”

મનહર—આ તપોવનમા આપના દર્શન માટેજ જાણે મહાદેવ પુણ્ય મહેને અહીં ઘસડી લાવ્યું

ભદ્રબાલા—નહીં તો આપનું પ્રયાણ કંઈ દિશાને પાવન કરવાનું હતું ?

મનહર—જાતિ પુન્યામા મહાગજ શ્રી વિશ્વપ્રસાદજી પાસે જવાનું છે

ભદ્રબાલા—અહો ! જવાલાપ્રસાદજી અને ખીજી કેટલુંક ભક્તમંડળ પણ આજે ત્યાંજ ગયું છે વિશ્વપ્રસાદજી જેવા ધર્મગુણના અનન્ય ભક્તને, શાસ્ત્રથી વીરઘ્નના સાસારિક બંધનોથી મુક્તિ આપે તે ખીજી થતા અટકાવવાના પુણ્ય કાર્યમા, વિદ્વનો નાખનાર હક પકડે દુરાચારીઓએ દુખી કરવામા ખાલી રાખ્યું નથી આમ છતાં અડગ ધૈર્ય તે તેમનુંજ આપને વિદિત હશેજ કે મહારા પુણ્ય પિતા એમના ઉપદેશામૃતથી પેટા જાતિઓને એકત્ર કરવાના ખનતા દબોટોમા એકે ઉમેરવા તત્પર થયા હતા

મનહર—હા પણ મહારાથી ખની શકે તો આજ રાત્રિમાજ તેમની પાસે જવું જોઈએ

ભદ્રબાલા—અગુપુરાથી જ્યાતિપગનો જે સગલ રસ્તો છે તે દૂર રહ્યા-વચમા મહાર પ્રારબ્ધ આપને અહીં લાવ્યું-અને અહીંથી જતા બે વાઘા જખરજસ્ત આવે છે જે આ વરસાદથી ભરાયા હશે પ્રાત કાળ ત્રિવાય, અને અહીંથી જે રસ્તે આવ્યા તેજ રસ્તે પાછા કર્ગા ત્રિવાય ખીજી રસ્તે નહીં

મનહર—મહને અહીંથી પાછા, અમ આગ્યા તજ રસ્તે લઈ જઈ શકે એવા કોઈ પરિજનો આપની પાસે નથી ?

ભદ્રબાલા—આ ઉઘાનની ઉગમણી બાળુને માખરે ઠપામ પકવનાગ ચાગ પાચ એડુતોની પર્ણકુટીઓ છે અને તેથી થાડેક છેટે “કપાસથી કાપડ” નામના એક કાગખાનાના વીગેક માણસો-સ્રી પુરુષોને છોકગા-છે પરંતુ તે દિવસભગ્ના અથાગ પરિશ્રમને પગિણામે શ્રમિત થવાથી ભરનિદ્રામા હશે.

મનહર—મહને સ્પષ્ટ શબ્દોમા કહેવાદો કે ગુરુજીને સવારમા આઠેક વાગતા પહેલા કંઈક દગો ફિસાદ કરી તેના અગે મારી નાખવા માટે ફેટલાક મારાઓ રોકવાનો પ્રયત્ન રચાઈ ચૂક્યો છે

ભદ્રબાલા—મહને તો મહાગ પુજ્ય પિતાશ્રીએ મદ્દગુરુ વિશ્વપ્રસાદજીના દૈવી સામર્થ્યમા અગાધ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરેલી છે આપ નિશ્ચિત અહીં આ ગતિ વ્યતિત કરવાનો અગવડ વેઠી લો પાચેક વાગતા પહેલા દમ્બેક માણસ સાથે આપને વિદાય કરવા મહાગ અત કંઈને હુ તત્પર ફરીશ

મનહર—તમે તમાગ સંપૂર્ણ આત્મબળપ્રવક વિચાર-મનન કરી મહને કહો કે, હુ સહવાગમા ગુરુજીના દર્શન કરી શકાશ ?

ભદ્રબાલા—એક ઘડી પછી અહીં ભૂકપ થવાનો હોય તો તે ચામડાના કોથળામા ગહેલો-કેદ પુગાયલો આત્મા, કંઈ જાણી શકે છે ?

મનહર—છતાં ધર્મ ગજાએ એક પૂછવા જનારને કહ્યું હતું કે—‘આવતે કાલ આવો’—તે ઉપરથી તે નગાડ વગાડવા બેસી ગયો હતો, અને તે એવી સમજથી કે-ઘડી પલકની ખબર નથી પરંતુ ૨૪ કલાક તો હુ જીવવાનો છુ કાગણ કે તેમ ન હોય તો ધર્મગજા આવતે કાલ આવવાનું ન કંઈ

ભદ્રબાલા—આપ તો દેવલાકની વાત કરો છો છતાં આપની સંપૂર્ણ ગુરુભક્તિથી ઉત્પન્ન થતી આગામી સમાયલી શક્તિ મહને ઉચ્ચ કરવા પ્રેરણા કરી ગઈ છે કે હજી ગુરુજીને આપ ચિત્કાળ જશે તોમની પાસે જવાણુપ્રસાદજી, ચાગ છ બીજા ગિર્યોને લઈને આજેજ ગયાનું નાભળ્યું છે માટે આપ સ્વસ્થ થઈ મહજ નિત્રાન્તિ લન આ આત્રમને અધિક પાવન

કંગે મહારી ક'ડિ દુખ કંદા માભંગે દુખીઓનુ દુખ માભ-
ળવામા બહુ પુણ્ય સમાયલુ છે હમણી ઘડી યત્રમાં એક
વાગશે આજ વાગ્યા પછી તો આપને પ્રયાણ કરવાનુ ગણુ
મારી દુખ કથા લાળી થાય તો ક્ષમા કરશા હ આપને એ
વાત કળી હતી કે-વિશ્વનુપ્રમાદ મહાગગના ઉપદેશામૃતથી
મહાગ મદગત પિતા આપણી પટા જ્ઞાતિઓને એકત્ર કરવા
બહુ પરિશ્રમ કરી ગયા હતા અને મરુને તેમા દટાત રહે-

મનહર—તપસ્વિની ' ભદ્રબાલા ' આપ બાલવાનો વ્યર્થ
પરિશ્રમ શા માટે લેા છો ? નૈસર્ગિક લાગણીઓ જાણવાનો હૃદયે
અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યો હોય ત્યાં તુર જીવંતા ગુ વિશેષતા બતાવી
ગકંગે ? પૂર્વે એકજ બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિમાથી કાળે કરીને અનેક
પ્રકારના કલહ પ્રસંગોએ તે જ્ઞાતિને ક્ષિત્તભિન્ન કરી નાખવી-
તેના પરિણામે તેવી જાતી પડેલી પેટા જ્ઞાતિઓના મનુષ્યોનુ
સંસારના અનેક કલશોમા જીવન વ્યતિત કરવુ-એ કલશોના
પરિપાકના પરિણામે પૂર્વના શાસ્ત્રકારોએ પુનરપિ તે જ્ઞાતિને
એકત્ર કરવાના કાય મા મહત્ત્વ પગેપકાગ છે એમ મમજી મૃત્યુ-
લોક ઉપર “ આધુનિક આગેવાનો ” તરીકે અવતરવુ-સમગ્ર
બ્રાહ્મણ, સમગ્ર ક્ષત્રીઓ, સમગ્ર વણીકોમા કલેશ વડે ઉત્પન્ન
થયેલી પેટા જ્ઞાતિઓના એકીકરણને માટે તેથી જાગૃતિ ઉત્પન્ન
થવી—આધુનિક અધમ સ્થિતિ ઉપર ત્યાગ વૃત્તિનુ ઉત્પન્ન થવુ-
મહાગ પુણ્ય પિતા અને મહાશય પાત જલિની વૃત્તિઓને ભગવાન
વિશ્વનુપ્રમાદગના સદુપદેશથી પોષણ મળવુ-એમા આપણુ ઉભય
પક્ષકારોની પણ ઉદ્ધાસપૂર્વક મહાનુભૂતિ હોવી—વળી મહારા
પિતાશ્રીએ સરકેત જાણનારી બાલીકાઓને પાગિતોષક માટે એકત્ર
કરવુ—તેમા આપનુ ઉત્તીર્ણ થવુ અને પરિણામે મહાઃ આશ્ચર્ય
અકિત થવુ-તેજ સમયથી નૈસર્ગિક સ્નેહાકુરોની સ્કુર્ણ થવી-
આપની એક સહચરી, જે હમણા અમને ‘ ગંગા ’ ઉપર જાણે
મતકાર માટે બે સામે આવેલી હતી અને તેમાની એક જે અહીં
નિદ્રામા પડેલ છે તે સુમતીનુ આવવુ—આપની સ્નેહવ્યથાનુ
વર્ણન કરવુ—આ બધા સંજોગે આપણા ભવિષ્યના સંબંધનુ
અનેક જાણે વર્ણન નથી કરતા કે આપને નાહક—

ભદ્રબાલા—અરે ' મહેતા એવી ઠાઠ મહચરીને આપની
પામે માકલવાનો અવિનય કર્યો સાભગતો નથી

મનહર—એ મહયગીએ કરેલ વર્ણનના અક્ષરો મહાસ્વીકાર કર્યો હતો એટલે એમાં અવિનય તો ગણુશે નહીં પરંતુ ‘દાપત્ય સ્નેહ જગતમાં મૂર્તિમાન થાય તો તેનું નિવાસસ્થાન કંઠવા આપ ઉભયના વિશુદ્ધ અતઃકર્ણોજ પમદ કરે’ એ વગેરેની માડીને આપની એ વાચાળ સખીએ મને વિસ્તારથી આપનું વૃત્તાત આપ્યું હતું અને તે અપૂર્વક મહે મામળયુ હતું કદાચ અણુઘટતું વિશેષણ આપવા માટે ક્ષમા દરશોપણુ—મહેને મહજ લાગ્યું હતું તો ખરૂં કે—શ્રીમતોના અતપુરેમાં પ્રેમકલહ પ્રમગે મમાધાન માટે યોજાયેલી હોય એવી આ લગ્નજીવ્હાને ભદ્રખાલાએ ઠીક માંકલી છે—

‘લગ્નજીવ્હા’ નામનો ઉચ્ચાર થતા પાસના એક વ્યાખ્યાન મન ઉપર નિદ્રામાં હોય એવી રીતે મુઠ ગયેલી ‘સુમતિ—હસતી હસતી ઉભી થઈ એની પાસેજ મુઠ ગયેલી ધીમતી નિદ્રામાં લાગતી હતી

ભદ્રખાલા—અલી સુમતી’ તું અહીંથી વડીભર ખસી નયી તો ભગુપુરા શી રીતે પહોંચી? અને આ જો અપગાર કરેલો?

સુમતિ—ક્ષમા કરો! કેટલાક મામ ઉપર મહાગજ વિગ્નુ પ્રમાદે આપણા આશ્રમ પાવન કર્યા હતા, તે વખતે કથા ગ્રંથ હતી તે પછી મહાપ્રસાદ આપવા નિમિત્તે હું ભગુપુર પહોંચી ગઈ હતી, અને કોઈ પ્રજાગની અતીશયોક્તિ વગળે જઈ તોડી કાઢી હતું

ભદ્રખાલા—ત્યારે આજથી ત્રણ નામ ‘લગ્નજીવ્હા’ રાખીશ

મનહર—મહાદેવ કહેવું એમ છે કે—આ ખરા મજાગા જાતા, સર્વશાસ્ત્રની મર્યાદાને જાણનાર એવા એક પગમ પવિત્ર તપસ્વીની—બ્રહ્મચારિણી સમક્ષ, પ્રથમના વૃત્તાન્તની પુનરુક્તિ કરવાનું અસ્થાને છે મહારા જોટલુજ આપના વિશુદ્ધ અતઃકર્ણને તે સુવિદિત હોવું જોઈએ મહારા અને આપના પગમ પવિત્ર પિતાના આત્મા હાલ આ સ્થલે આપણી સાથેજ હોવા જોઈએ અને એમની આજ્ઞા આપણું શિર્ષાવ ઘ હોવાના આ વાતીલાપથી તે ખન્ને પગમ મુદિત થતા હશે એટલે શાસ્ત્રની મર્યાદા સાચવવા યોજાયેલી મમપદી ક્રિયા બાદ કરતા, લક્ષ્મીનીમાં કેઈ ન્યુનતા હોવે સમજવાની નથી અને હ્રદયમાં ક્યેગને સ્થાન આપવા આવશ્યકતા થઈ

ધીમતી—(ઉઘમાયી જાણે કઠીન) ગવવાનીનું અધુ
માહિત્ય તૈયાગ ગમ્યુ છે, લાવુ ?

ભદ્રબાલા—અરે, અધીગી ? તું પણ ગુ જાગે છે ?

મનહર—આપના હીતને માટે એમની આકાંક્ષા માન એમની
▲ મવા બુદ્ધિ મુચવી રહી છે—

ભદ્રબાલા—એ મેવા બુદ્ધિથી ઉત્પન્ન થતી લાગણીએ કેવળ
અભિચિત નથી યુવાવસ્થાના પ્રભાતમા એક પ્રકારના નૈમગિક
કુતુહલો ઉત્પન્ન થાય છે જુઓને ! આપના ગાડીવાન પટેલ ભલા
ગમાજીને આમાનું કાંઈ નથી

ગમાજી—મ્હને કાણે ખાલાબ્યો ! ભાઈ, ગાડી જોડુ ?

મનહર—ગમાજી, ગાડી તો ભાગી ગઈ છે ને ?

ગમાજી—હા, હા, માર્જ્યુ ત્યાં કમ કમ્યુ ?

મનહર—હજુ કલાઈક વાર છે તમ કિંઈ લો,

ગમાજી—ગેદ ! એમ મુમાફીમા તે ઉઘ આવે ?

▲ મનહર—તમજ કહેતા હતાને કે મૃત્યુ લોક કિપગની મુસા-
ઈમા મનબ્યા કિયા કહે છે

ગમાજી—હા તે તેમાએ ન ઉઘવું જામ્યે અને આવી
દક મુમાફીમાએ ન કિવાય કેટલા વાગ્યા હશે ?

આ વખતે જાણુ પ્રત્યુત્તર આપતા ઘડીયાળમા બ વાગ્યા
મુમતિ અને ધીમતી ટપોટપ કુડી, અને કઈક કાર્યમા રોકાઈ
ગ્રાઉટકના પાયાણુની પ્રતિમા હોય તેવી ગીત્યે નિશ્ચય, ભદ્રબાલા
તા ખનીજ ગડી હતી તેમના વાર્તાલાપમા ગમાજી શામેલ થયો
તે પછી પાત કાળની શકરની પૂજની તૈયાગીને માટે ભદ્રબાલા
ઘડીભર કહી એટલે ગમાજીએ—“વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ જ
▲ પીડ પરાઈ જાણે રે” “ગત રહે જાહરે, પાછલી પટઘડી, સાધુ
પુરપને સુધ ન રહેવું” વગેરે ત્રિસિદ્ધ મેતાના ઘણાખરા પ્રભાતીયા
ગાઈ વાતાવરણને પવિત્ર કોલાહલમય બનાવી મૂક્યું

આ વાગ્યા એ વખતે ધીમતી બે સુદર અશ્વો લઈને આવી
વરનાદ ગડી ગયો હતો ભજનના પગ્ગિમથી ગમાજી પાછા લોટી
ગયા હતા શાત ગત્રિમા વ્યાજખોરાના વ્યાજનું અનુકરણ
કરતી સતત આલતી તમગની ઠીકીયાગી માન મલજાતી હતી
અનિમિષ નન, મનહરના સાંગે જાંઘ રહેલી, નેત્રાગ દૃઢ્યમા
પુત પુત મનહરની પ્રતિમાને સ્થાપિત કરતી, ભ ખાલા ભેડી

હતી એવામાં દીપકન પ્રકાશની મયાદા ઉપર - ૧૮૨૫
૨૫ સભાગૌરવ

કોણ ? ' ભદ્રપાલાએ પૂછ્યું

“ લખ જીવડા ! ” બોલતી સુમતિ એ પુષ્પના મહાદાસના
માથે આવી

“ બોલાયલા શબ્દો પાછા એ ચી લેવાનું થયે તો મનુષ્યની
બુદ્ધિ નહીજ શોધી શકે ” મનહરે કહ્યું

ધીમતી—ક્રિયામાણ જન્મ મરિતને ભસ્મીભુત કરે છે તેમ
બોલાયા પછીના નિર્મળ વચનો પ્રથમના શબ્દોની કટુતાને ભસ્મ
કરે છે પરંતુ આ ‘ લખજીવડા ’ એ સુશબ્દ તો આપના પવિત્ર
મુખમાથી નીકળતી એની હંમેશની પ્રસાદિ છે મહાદે માટે તેવા
કઈ શબ્દ થોળ્યો હતો તો હું બહુ આનંદ માનતો

ભદ્રપાલા નિ શબ્દ ઉઠી તેના દેહમાં તે વખતે અત્યંત કમળ
હોવાની પણ એને ખાતરી ન હતી મનહર પણ પાપાણુપ્રતિમા
સમોજ ઉભો થયા. બેઠેની જીવડા હૃદય પાસે શબ્દોની યાચના
કરવા ગઈ પણ હૃદયને સ્થળે હૃદય ન હતું મનહરના કંઠમાં
ભદ્રપાલાએ એક હાગ પહોંચાવ્યો અને એક ગુરુજીને માટે ગમાજીને
બીજી હાર આપ્યો અત્યુજ્જ્વલથી બીની નેત્રની પાપણીએ પગના
અગુઠા ઉપર માર્જનીનું જાણું કામ કરી રોમાચ ઉત્પન્ન કર્યો,
ત્યારેજ મનહર જાણી શક્યો કે ભદ્રપાલા નમી નમીને તેને
પ્રણામ કરી ગઈ છે “ સાવવ ગડા ” એટલે શબ્દો બળપૂર્વક કાઢી
શક્યો અને અશ્વ ઉપર તે બેઠો પાછળ રામાજી પણ બીજા અશ્વ
ઉપર બેઠો એટલામાં “ કપાસથી કાપડ ” વાળ કારખાનામાંથી
છ માત્ર પગિજનોનું જાણું લગ્ગર આવી મળ્યું અને બેઠેએ
પ્રણામ શરૂ કર્યું

પ્રકરણ ૩ જી.

પ્રવાહ સામે તન્વાનો પ્રયોગ.

જ્યોતિષગના એક પ્રવિન આશ્રમના એક ભાગમાં દસ ખાગ મુમુક્ષુઓમાં કેટલાક પુરતકાના પાના કચ્છી ગયા છે, અને કેટલાક મહાત્મા વિશ્વનુપ્રસાદજીની આરાધનામાં લેખો વળી ગયા છે એ મહાનના ઉપગના મેડાના ભાગમાં વિશ્વનુપ્રસાદ, ચિત્તવૃત્તિ અરવસ્થ હોવાને લીધે આમતેમ આટા નાગી ગયા છે પોતાના આત્માની સાથે વાદવિવાદ કરતા હોય તમ આત્મ નભાવણુ ચલાવી ગયા છે —

જે જમાનામાં, હીંદુ જનમુહનો મત નહીં ઇચ્છવા જેવી દિશામાં તણાઈ ગયેલો જનવામાં આવે એવે પ્રસંગે, વિરૂદ્ધ દિશામાં જવા ઉપદેશ આપનારનો ગસ્તો મુશ્કેલી ભરેલો હોય જ! જગતમાં ખૂબ અમન થયેયું જનવામાં આવે છે ન્યુટને જગત ને એક નવો સિદ્ધાંત સીખવવાનું આદર કર્યું-જગતે વિરૂદ્ધતા ખતાવી-ન્યુટને એ વિરૂદ્ધતાને એક પ્રકારનું તપ માન્યુ-પોતાનો મત ન છોડયો-કાગળુકે તે મત અત કગળુનો કબજો કરી બેઠો હતો, અને અત કગળુ પ્રભુનું સ્થાન છે એવી તેની માન્યતા મક્કમ હતી એવોજ કઈક ગસ્તો મહાન જવા પેટા જાતિઓનું એકીકગળુ કગવી વર્ણાશ્રમ ધર્મને અબાધિત સુગમિત ગાખવા ઉપદેશ આપનારનો થઈ પડ્યો છે પ્રથ્વીની સપાટી ઉપર હીંદુ પ્રજાને ઓળખાવના તત્વ માત્ર આ વર્ણો છે એ તેને તેમના મૂળ સ્વરૂપમાં પુનઃપિ સસ્થાપિત થવા પામે તો હીંદુ જાતિના અનેક અનિષ્ટો આપોઆપ શમી જશે તથાપિ હીંદુ પ્રજામાં આજે એક એવું તત્વ દાખલ થયું છે એવા હીંદુઓ ઉત્પન્ન થયા છે કે જે પગપૂર્વાથી ચાલતી આવતી વર્ણાશ્રમ સસ્થાને છિન્નભિન્ન કરી તોડી નાખવામાં જીવન ગાળી ગયેલા છે એવાઓ પણ જે કે હીંદુ પ્રજાના ઉદયના મનોગજો રચી, વર્ણાશ્રમ સસ્થા નષ્ટ થાય તોજ હીંદુ પ્રજાની પ્રગતિ થાય એ માન્યતા ધગવી તનતોડ પ્રયત્નો કરે છે પરંતુ પ્રભુ ઇચ્છા તેવી ન હોવાથી તેમના પ્રયત્નોને મક્કળતા મળતી નથી એક બે દાખલા

એવા ઠંઠક બને કે જેમા તેમની ઇચ્છાનુમાન આ સસ્થાના કિલ્લામા ગાબડુ પડે એટલે વાલ વાલ કરી મૂકે છે ખગ તથાપિ સુક્ષ્મ દષ્ટિથી અવલોકન કરનારને જણાશે કે હીંદુ જનસમુહ તો તદ્દન બપોર છે આ શુ ખતાવે છે ? પ્રયત્નો અને તેના પગિ-
ણામે ખનતા ખનાવો, એ એક પ્રકારની કુદરતની અર્થસુચક ભાષા છે અને એ કુદરતની અર્થસુચક ભાષા દ્વારા પ્રભુ પોતાની ઇચ્છાઓ જગતને ખતાવે છે જનસમુહના માસારિક, રાજકીય આગેવાનો ! તમે આ ભાષાને અભ્યાસ કરો ! લાખો મનુષ્યોને અમુક રસ્તે ચાલવાનો ઉપદેશ આપતાની સાથેજ તેના પગિણામની જવાબદારી તમારે માથે ગ્રહેલી છે એવું માનવાનો જનસમુહને હક નથી ! વર્ણવ્યવસ્થા નષ્ટ કરવા પ્રયત્ન કરવા ઉપદેશ આપનારા “ જાત્રાભિમાનીઓ ” ! રૂપા કરી દીર્ઘાંત્રિ પૂર્વક વિચાર કરો કે વાસ્તવીક ઉદય આ મસ્થા ગણવામા છે કે, તેને કહાડવામા છે સકેદ દેવતા મમા જાગૃત સ્વદેશ-ભિમાનની અપૂર્વ લાગણીઓથી પ્રેરણા તમ ઉપદેશ આપી રહ્યા છો તે વાત કબુલ-પરોપકારની પવિત્ર લાગણીઓ તમને ચલા-યમાન કહી ગઈ છે એ પણ કબુલ, જનસમુહને શીઘ્રતાથી ઉદય તરફ પ્રગતિ કરવામા તમ સ્વાત્માર્પણ કરના તત્પર છો એ પણ કબુલ-પરંતુ તમારા આ વર્ણવ્યવસ્થા પ્ર કરવાના ઉપદેશથી કરોડો ધાર્મિક હિન્દુઓના અત કમળ દુભાઈ રહ્યા છે, કરોડોની ઇચ્છા શક્તિ તમારા આ કાયના વેગને અટકાવી ગઈ છે, જે વગે વર્ણવ્યવસ્થા નષ્ટ કરવાનું ગાડુ તમારા હિસાબે ચાલતુ કહો છો તે વેગ જોતા ત પર્વત તોડવાનું કટલે વર્ષ પાગ પડે તેનો અદાજ કહાડવો મુશ્કેલ છે તો પછી તમ આ આકાશ કુંસુમ પ્રાપ્ત કરવા જીવનનો અમુદય સમય શા માટે વ્યતીત કરી રહ્યા છો ? ક્ષણભંગ જેવા જીવનમા શ્રદ્ધાડને પાથમા લેવા જેવા મિથ્યા પ્રયત્નો તરફ તમારી શક્તિનો વ્યય કેમ કરી રહ્યા છો ? ધારો કે વર્ણવ્યવસ્થા કહિવામા આવે છે તેટલી પુગની-વેદપ્રણિત-નથી, પ્રમાણુમા આધુનિક છે, અને સમયને અનુસરીને મનુષ્યોની જરૂરીયાતોને નિયમિત કરવા માટે બધાયેલી છે, આમ હોય-તથાપિ જે મસ્થા હજારો વર્ષની પોતાની હયાતિ પુરવા કરી ગઈ છે જે સસ્થા તોડવાને પ્રથમ મહાન પ્રયત્નો થયેલા છે તેમ છતા તના કિલ્લામાથી કાકરી ખમી નથી

જે સસ્થા એના મૂળ સ્વરૂપમાં આવે તો હોંદુ પ્રજા સાસાગિક શાંતિ સુખનો સપૂર્ણ અનુભવ કરી શકે તેમ છે, તેને શા માટે તોડી નાખવી ? ૫૬૭ વીશ વર્ષ સુધી અમક સખસના છાપરાનું પાણી તેના પડોશીના છાપરા ઉપર થઇને નીચે પડે છે તો તેના છાપરાના પાણીના નિકાસ માટે તેવીજ રીતે પડવા દેવાનો તેનો હક (Piecemeal right) તમે જણાવવા તકરાર લાવી શકા છો, અમુક નદીનું વહેન અમુક વર્ષો સુધી વહ્યાને લીધે તે તેમનું તેમ મુક્ષિત ગાખવાની તકરાર વાજખી જણાય છે, એક રાજ્યનો અમુક હક કેટલોક કાળ ખીજ રાજ્યે આપ્યા ને લીધે તે હમંશનો થઇ પડે છે-તેથી ખીજ રીતે કગ્વાથી કલેશ ઉત્પન્ન થાય છ તો પછી કરોડો મનુષ્યોના અત કગ્વામાં હનનું વર્ષથી ઘર કરી રહેલી, કગ્વાડા મનુષ્યોના જીવન કમનો અક ભાગ બની ગયેલી આ નસ્થા, માત્ર તેનો સડોલો ભાગ સ્વસ્થ ન કરતા, તેને મૂળથીજ નષ્ટ કગ્વાવી કેટલી વ્યક્તિઓના અત કગ્વો દુભાવવાની હિમા તમારે શીઁ આવે છે ? ’

ઉપગના વિચારે કગ્તા મહારાજ વિન્નુપ્રમાદ મગ ઉપગના આગડામાં આટા મારી રહ્યા છે તેવામાં નીચે ખંડેલા મુમુક્ષા માથી જવાલાપ્રમાદ ઉપગ આવ્યા

“ પ્રભો ! આજ કથાનો મમય થઇ ગયો છે ત્રવણુને માટે મુમુક્ષાઓની સખ્યા કઇઁ વવારે છે આ દિવસ ઉપર રાને મળેલા મડળમાં થયેલી ચર્ચાથી ઉત્પન્ન થયેલા કલેશે આપના સ્વાસ્થ્યને હચમચાવી મૂકયું છે, આપની આજ્ઞા હોય તો આજે ત્રવણુ ખધ ગાવવા પ્રબધ કરીએ

વિન્નુપ્રમાદ—“ હા, તેજ ઠીક પડશે ”

આજા થતાજ જવાલાપ્રમાદે નીચે ભક્તજનોને કહી દીધું મહારાજને પ્રણામ કરી ઘેર વિદાય થવા ભક્તજનો એક પછી એક ઉપર આવવા માડયા એટલે વિન્નુપ્રમાદ પોતે નીચે આવ્યા ત્રોએ ખખર પૂછી વિદાય થવા માડયું

વિન્નુપ્રમાદ મહારાજ એક ઇશ્વરના પગમ ભક્ત હતા સત્યયુગના મનુષ્યોના નમુના તરીકે પ્રભુએ તેમને મૃશ્વી ઉપર મોકલેલા હોવાનું એ ખાજુના લોકો અનુમાન કરતા એમણે

ઘણા વખતથી સસાગ ત્યાગ કર્યો હતા પરંતુ ભગવા વલ્લે
 ધારણ કરવાનું તેમને નિમ્નચેજન લાગતું હતું એમનું વય કડી
 શકાતું નહતું પરંતુ અમની લાખી કેપેરી દાઢી યુવાવસ્થાને
 સપૂર્ણ કાળુમા રાખી સ્વાસ્થ્યના દરેક નિયમાનું યથાવિધિ
 પાલન કર્યાનું સ્પષ્ટ સુચન કરતી હતી, વગાપકાગ અ એમને
 મુદ્રાલેખ હતો પચીસ ત્રીસ માણુન અમા દશન માટે લગભગ
 દરરોજ આવતું અને તેવા આવનાર મનુષ્યોના ચતકાગ માટે
 એમના શિષ્યોએ ઉત્તમ પ્રકારની ભેગવાઈ કરી ગમી હતી
 વાનપ્રસ્થ જીવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કર્યો પછી પણ અમનોજ જ્ઞાતિમા-
 ના સાસાગિક પ્રશ્નો એમના ઉપદેશનો વિષય થઈ પ યા હતા
 એમના ઉત્તમ સાહિત્યના ઓજસથી અનેક મનના એમની
 પેટા જ્ઞાતિ નજીકની પેટા જ્ઞાતિ જેઠે મળી જવાના બ મતમા
 સમત થયા હતા તથાપિ કેટલાકે જનના વિચારના આગે-
 વાનોને તેમ કરવું પગડતું નહતું કાણુકે ચાતુ સ્થિતિના
 નિભાવમાજ કેટલાકની આજીવિકા ચાલી શકતી હતી એના
 આગેવાનોએ પોતાના મનના કેટલા ઉદ્વિગ્ન યુવકોને ભેળવી
 કેટલાક સમયથી એક, દર્મશ વિદ્નો નાખનાડ, ત્રાસ આપકાડ,
 ભયકર મહાજ વિશ્નુપ્રસાદ અને તમના શિષ્યો સામ બડું કથું
 હતું આ ટોળીએ, વિશ્નુપ્રસાદના ઉપદેશથી, શ્રાત્મજ્ઞાના પેટા
 જ્ઞાતિઓને ભગી કરવાના ડટતા અકુરોને તોડી નાખવા બાદ
 પ્રયત્નો કર્યો પરંતુ જનસમુહમા આ ટોળીની ઇજ્જત ન હોવાને
 લાવ, વિશ્નુપ્રસાદના હેતુઓને કિલટી રીતે પુષ્ટી મળ્યા જતી
 આથી ટોળીના આગેવાનોનું વૈર વધ્યું, તેમણે આપસ આપસમા
 કંઈક ડ્યોયનું ઉઘગાણું કર્યું, અને વિશ્નુપ્રસાદને મારી નાખવા
 માટે પૈસા આપા મનુષ્યો રોકના ધાયુ પરંતુ-ડ્યોય લાદને, ભગ-
 વાનના ભક્તનું ખુન કરવા કયા જન્મા જન્મના પાપી પણ,
 મહાજમા તાપગ થાય ?

પ્રકરણ ૬ થી.

૧૨૧ થી ૧૨૫

ભદ્રાશાલાના આગતનું કાર્ય પણ દૃષ્ટિ સમક્ષ આવતા, હવે પડીના કાયકમના વગ આપવા માટે સજ્જ થવા, મહાગજ વિનુપમાદેવે મૂર્તિ નેન સમક્ષ લાવી, મનહર અને ગમાજી વેગપૂર્વક પોતાનું પ્રયાણ ચલાવી ગયા હતા. ગઈ ગતિના વગ સાથે કુદરતના ત્રીશ બગીચા-ઉપવનોને સ્વચ્છ કર્યા હતા તથાપિ મનહરના મનનું તે જોડીત આકર્ષણ કંઈ શકતા નહતા. ગમાજી મન કંઈકે વાત કરનાં બંધન તજ હતુથી વચમા ગચિત કરી રહ્યા હતા—

‘ભાઈ, આપને એક વાત પછાય ? આપન આ ગુહજની મામતમા અમર ગી રીત્ય મળતો હશે ?’

નાક — ગમાજી, એ ખ ? પુનર્જની વાતો છે.

આઠક વાગતાના અન્નાના જ્યોતિષુગા હવે વગલગ નજીક તવામા ગઈ ગાનર અથ એ ગામને પાદે ફેલા નજીક નવોશ સ્ત્રી મગજ એન થયુ હતુ. ગમાજીએ પામ કરી બંધુ તા એ તજ નર પા પાન આનુભવુ અલકાગ નજીકે માનરે ગામની હતો અથ તવામા તવામા આઠક કંઈ નહી હતો. તનુન પછા પાડા તવામા તની પમ ગત તવામા તવામા પાડા તવામા માથો મિહરુની રહ રાત્રી જન-મા અપવાયુ. એ ખગના મળતિના તવામા તવામા તવામા હરે તેમને જોલખ્યા, અન પાછા આવતા પગિરે માથો એક ખાહોશ મવાગને આજા કરતા તજુ તવામા ફેલાના અપવાયુ. અ ખતુ ખતુ એક પગનગર ખતુ. અનાવૃષ્ટિતુ વગસ હોવાથી અને અશાઢ માસના વગસાદો પડયા છતા ફેલામા એકાદ મથોડુ પાણી હતુ. અદર પડેલા મવારે તત્કાળ ખાળાને ઉચકી લીધી, અને તે ખાળાને ઉપર લાવવા મદદને માટે ખૂમ પાડી તુર્તજ ખીજ ખે સવારોએ અદર દોગડા નાખ્યા, એક મથોડુ ટોપલુ લાવી ઉતાર્યું અને તે ખાળાને સહી સલામત ઉપર લાવવામા આવી પ્રથમ ફેદી પડનાર મવાગને ઉપર આવ્યો તેવો જોતાજ

એ બાળાની માતા આકૃદ કંવા લાગી પરંતુ તે મવાન કહ્યું કે- 'હવે તે બધું નકામું છે-' બાળાને એક ખાટલા ઉપર સુવાડવામાં આવી એને કંઈ ઈન થઈ ન હતી પરંતુ મહજ બશુદ્ધિમાં હોય તેમ જણાતું હતું મનહરે નીચે ઉતરી પોતાના કદમાંના હાડ તે બાળાને પહેગવ્યાં, એટલામાં તો એ બદુધ-મધમધતા, પુષ્પોના પગ્મિલથી તે બાલાના મુખમાંથી 'ભદ્રબાલા ! ભદ્રબાલા !' એ ગળદોર્યાગ નીકળ્યા ! તુર્તજ પાછા મનહર અને તેના સોબતીઓએ પ્રચાલુ શરૂ કર્યું

ગમાણ—શેઠ ! આ ઇન્દ્રજન જેવું મહને કંઈ સમજાયું નહીં

મનહર—રામાણ ! એ તમાગ ઉપરના પ્રગ્નના જવાબમાં જ જાણે બધું બન્યું છે ગુરૂના સબધમાં જે પ્રપચ ગ્યવામાં આવ્યાં છે તે ગ્યનાગ મડળમાં આ બાળાનો બાપ પણ હતો, એ બાળા ક્યયિત ભદ્રબાળા પામે જતી હોવી જોઈએ કાગ્નું કે તેજ ગુરૂની બાબતમાં અનીષ્ટ વિચાર સકલના બધાઈ છે વગેરે સમાચાર આપવા આવી હતી એનું વેવીશાળ જ મવાન કૃવામાં પ્રથમ ઝપલાવ્યું તેનો માય ચવાનું હતું એવી એ બાળાની પોતાની પણ ઇચ્છા હતી અને તેના માત પિતા પણ સમત થયા હતા ભદ્રબાળાના સદુપદેશનું એ પગિણામ હોવું જોઈએ પરંતુ ટોળાના માણુમાં એક મધ્ય ગત્ર એકદા થયેલા તેવ મા આ બાળા તેના પિતાએ ગત્ર વાળું કર્યું નથી માટે દુધ આપવા નિમિત્તે તે મડળમાં દાખલ થઈ તેને ધમકાવવામાં આવી એટલે તેની સુકુમાર વય અને અર્પાન્પકવ બુદ્ધિએ આ ગણક્ષી પ્રકૃતિના મડળને ઉપદેશ આપવાનું માહત કંગવ્યું. જ ત કાર્ય તેના ઉચિત મમયે શોભે છે બે ત્રણ દિવસમાંજ આ બાળાને કોઈ અયોગ્ય સ્થળે પગલાવી દેવાની શિક્ષા કરવામાં આવી આજ તે સાસરે જાય છે-જતી હતી

ગમાણ—મુર્મતિ ધીમતીને મ્હાગે પાસે ઉભી કહેતી હતી ક-આ પુષ્પો તો કદાચ કરમાઈ જશે પરંતુ તે હાર સુરાક્ષત ગ્દેશે તો સુવર્ણના તારના ચબ્દો બનાવી તે એક પ્રયોકરૂપે કરી તેન ઉપર તે પુષ્પો ગુથેલા છે—

મનહરને હૃદયના ઉડાણમાં સહજ પશ્રાતાપ થયો ! સ્નેહ મંગળ હાર ! પણ હવે તો તેનો વિચાર વિશેષ દુઃખકર થયે.

ઘાડાએને હવે વેગથી દોડાવ્યા, ગમાજી સહજ ઘાડાને વમડતા આસતા હતા ઠાગ્જુ કે તે ઘાડાનો અવાગીંગ તેમને પગિ-
ચય ન હતો જોત જોતામા જ્યોતિપુગ અગ્નિ તાગ મડળમા
ચદ્રની પેઠે હજુ શેષ ઉભા રહ્યા ભક્તમ ડળમા ગુરજને ઉમેલા
જોઈ મનહરે ફરી ફરીને આહ્વાદ પૂર્વક પ્રણામ કર્યા અને આત્રમ-
માથી સુમતિએ આપેલા ગમાજીએ પામે ગમેલા ખીંખે પુષ્પહાર,
લઈ તેમના કંઠમા નાખ્યો જે પુનરપિ ગુરજીએ મનહરના કંઠમા
નાખ્યો, અને આહ્વાદપૂર્વક પોતાના પગ ભક્તના સુપુત્રને તે
ભેટયા ! એજ પળે જાણે ભક્ત મંડળમાથીજ એક પિસ્તોલ ગુરજ
ઉપર છૂટી ! જે ભડાકા થયા ! અને છોડનાર નાંઠો ! હો ! હો !
હો ! દગો ! દગો ! થઈ રહ્યું કોલાહલ કરનાગમાથી કેટલોક ભાગ
પિસ્તોલ છોડી નહાસનારની પાછળ દોડયા, અને ખાકીના ગુરજ-
ની સારવારમા રોકાયા. ગુરજના ડાલા હાથના ખભામા પાછળ
ગોળી વાગી હતી અને મનહરને જમણા પગની જગની પાછળ
વાગી હતી, ખેડ નીચે પડયા હતા, તેમને એક ઓગડામા લઈ
શેષ રહેલા ભક્તજનો સાગવાગમા રોકાયા !

જ્યોતિપરામા પોલીસ અધિકારી રહતો હતા એક જે
ચારીના ગુન્હામાં મુદ્દામાલ શોધવામા અક્લત થવાથી તેના
ઉપરી અધિકારીની કક્ષીમા તે આવ્યો હતો એથી તેનું “શીટ
રોલ” બગડ્યું હતું, અને તેથી તે કેંઈ મ્હોટા ગુન્હામા ગુન્ડે-
ગારને શોધી ‘બગડ્યું સુધારવાની ઉહાપોહ કરી ગ્યો હતો.
એવામા તેને આ વાતની ખબર પડી લાગણી તે દોડ્યો તેની
પાછળ જે સિપાઈઓ દોડયા, અને ગુન્ડો કયા બન્યો, ગુન્ડે-
ગાર કંઈ ખાજુએ નાંઠો વગેરે તપાસવા લાગ્યા એવામાજ
પિસ્તોલ છોડનારને મજાનું પકડી ચાગ માણસો પોલીસ થાણામા
મામે આવતા જોયા એના શરીર ઉપર લોહીનો ડાઘ તો
ન હતો કયાથી હોય ? તેમ પિસ્તોલ પકડાઈ ન હતી એટલે
કાજદાર જમણામા પડવા લાગ્યા કારણકે મુદ્દામાલના અને
ગુન્હાની પુસ્તી સાખીતિને અભાવે, તેમના હસ્તકના પ્રથમના કેસો
માથી ગયા હતા માત્ર એકલો ગુન્ડેગાર ! પકડનાગ ખુદ તો
કદાચ ફરી જાય ! વિશેષમા તેમણે જાણ્યું કે મહારાજ વિશ્વ-
પ્રસાદજી, અને મનહર જે બેઉને અકેક ગોળી વાગેલી છે તે બંને
તેમ લાગતું નથી. અને વિશ્વપ્રસાદજીનો તો શ્વાસ આલી રહ્યો

છં. એટલે તેમની આખર સ્થિતિયા જીખાની લેવડાવવાને ખીજ અધિકારીને લઈ તેમની પાસે ગયા જ્યાથી પિસ્તોલ છોડેલી ત્યાજ ફેંકી દીધેલી માલમ પડી એટલે કોજદારને કંઈક રહાયત મળી એમણે ત્યાં હાજર હતા તેમના નામ લખી દીધા પિસ્તોલ ગુન્હેગારના હાથમા રખાવી રુરખાવી બેઠા કે તે તેના હાથમા ખરોખર (fit) રહી શકે છે ! ને તેનો પચ કયાસ કગવ્યો ! એ સ્થળને એક સામાન્ય નકશો કગવ્યો પછી ન્યાયાધિકારીની સાથે મહારાજ વિશ્નુપ્રસાદજી અને મનહરને જે ઓરડામા સુવાડયા હતા ત્યાં ગયા વિશ્નુપ્રસાદ દીર્ઘ શ્વાસ લેતા હતા, અને સામાન્ય ગીતે બેનારને તે બેશુદ્ધ હોય તેમ જણાતું નથી. મનહરને તેમણે સ્નેહપૂર્વક ખાથમા લીધેલો તે વખતે તેમની બેઠા બૂજા તેના વાસામા હતી એટલે તેમના ડાખા ખલામા સીસાની ચણીખોર જવડી ગોળીયો પેઠી હતી જના વખતની સીસાની ગોળી છોડનારી પિસ્તોલ હતી, તેને દાક્તરે કાળજીપૂર્વક તુર્તજ કહાડી બહાર મૂકી હતી અને ઉપચાર ચાલુ થયા હતા મનહરની જગમા તેવીજ ખીજ ગોળી આરપાગ નીકળી ગઈ હતી અને તેનો આનંદપૂર્વક હમલો હતો, થોડાક દિવસની મારવાગ પછી તેને આગમ થઈ જશે એમ લાગ્યું પરંતુ વૃદ્ધવચ્ચાને લીધે વિશ્નુપ્રસાદની મિત્રિત વધારે ભયકર થવા પામે તેથી માવચેતીની ખાતર આખરની જીખાની લેવા ન્યાયાધિકારી તેમની પાસે ગયા થોડીકવારે તેમણે નેત્ર ખાંદયા એટલે તેમને પ્રછવામા આવ્યું —

“આપને વધારે ઇન લાગે છ ?”

વિશ્નુ—“મનહર ! મનહર !”

બધાએ કહેવા માડ્યું કે—મનહરને પણ ગોળી વાખી છે ને તે નજીકમા જ પથારીવશ પડેલ છે

ન્યાયા—વિશ્નુપ્રસાદજી ! આપના ઉપર પિસ્તોલ કાંડનારને કાજદારે પકડી રજી કર્યો છે તે આ જ્યો આપ મ્હને કહો કે આપને માગના આજ કે બીજે કોઈ ? એને એના ગુન્હાના પ્રમાણમા સજા થશે આપ ચિંતા કરશે નહીં

વિશ્નુ—હું કહું તે લખવા મડો દેહ ક્ષણભંજુર છે

ન્યાયાધિકારીએ લખવા માડ્યું —

“મહારા આશ્રમમાં એક વખત ચોરી થઇ હતી, તે ચોરી કરનાર બીજા દોઢાની સોખતમાં આ સખસ, જેનું નામ ગોદડ-શ કર, અથવા ગોદડછ છે તે બ્રાહ્મણ છતાં બળ્યો. મહે તેને માફી આપી, કેટલાક ઉપદેશ પણ આપ્યો, અને કમ્મક મનુષ્યના સામાન્ય ધર્મ તરફ એનું લક્ષ દોર્યું અને એક ‘જીદો’ કરીને છોકરો છે, જે ખચપણમાં તોફાન કરવાથી મહે’ નેનું નામ “હિંદત” પાડ્યું છે, ને પછી તે નામ તેના માત પિતાએ પણ કાયમ રાખ્યું છે એ છોકરાને જીતમ પ્રકારનું શિક્ષણ મળે તેની મહે’ ગોઠવણ કરી રહતે રહતે મહારો વિશ્વાસ ગોદડમા હોવાનો મહે’ દેખાવ પણ રાખ્યો પણ મહારા હૃદયના બીતરમા તો હજી વિગ્રેષ ખાતરી કરવી બાકી રહી હતી એનો છોકરો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ કરે એટલે તેના સમાન બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં-એકે પેટા સ્નાતિમાં-તેના હાયકની કન્યા માટે સુદ્ધા મહે’ ગોઠવણ કરી હતી

પરંતુ થોડાક દિવસ ઉપર કથામાજ મહારાથી બોલાઇ જવાયું હતું કે-હીંદુ સસારના હાલના બધારણને લીધે અનેક સ્ત્રીઓને જે કષ્ટ વેઠવું પડે છે તે મહારા હૃદયને માટે હવે અસહ્ય થયું છે એ દુ ખો મહારે જોવાં પડે છે તે કરતા મહારા દેહને કાંઈ ગોળીથી વીધી નાખે તો તેના ઉપકાર માનુ ગોદડે જમે તે લાલચથી આ કામ કર્યું હોય, તો પણ બનવા બેગ છે કે તેણે મહારી આસનું પાલન કરવા કદાચ આ કડું હોય જગત તેના ઉપર જમે તે આક્ષેપ મૂકે-હું તો તેને નિર્દોષ માનુ છુ ગેરસમજનો શોગ થઈ પડેલા એક ભોળો સખસ સમજુ છુ, એને સારાન કરવાના કાર્ય પ્રસંગે મહારી ઇચ્છા ઉપયોગમાં લેવામાં આવે તો હું તેને આત્મહત્ત્વક બીન શરતે સંપૂર્ણ માફી આપવાની જાહેર સજી છુ.”

ઉપરના શબ્દો ન્યાયાધિકારીએ લખી લીધા તેમા વિશ્વનુ-પ્રસાદે સહી કરી પોતાના પ્રેમાશુથી ફરી ફરીને વિશ્વનુપ્રસાદના ચરણ પાળતો ગોદડ તેમના પગમાં પડ્યો.

સંપૂર્ણ પુરાવાને અભાવે આ કામના કાગળો બંધ થતાં દરમીયાન ગોદડને જમીન ઉપર છૂટો કરવામાં આવ્યો.

વિશ્વનુપ્રસાદ અને મનહરને થોડાક દિવસ પછી મજાક આવેલી ટેકરી પાસેની ગુફામાં હવાફેર નિમિત્તે તેમની ઇચ્છાનુ-સારે લઈ જવા તૈયારી આલી શિષ્ય સંમુહમાંથી તેમની આજ્ઞા પ્રમા-

છેના શિષ્યો પણ સાથે ગયા. માફીના અદ્ભૂત મંત્રે આજુબાજુના વાતાવરણને પવિત્ર બનાવ્યું અનેક મનુષ્યોનાં હૃદયોમાં વિશ્વપ્રસાદજી જેવા મહાત્માના દર્શન માટે ઉત્સાહ ઉત્તમ થયોં થેર થેર કુંડુએ કુંડુખમાં આ બનાવની વાતો ચાલવા માંડી જગતમાં પ્રેમના મંત્રો પરાણે પરાણે ઉપદેશ આપી સુચવવામાં આવે છે પરંતુ આથી તો સર્વ મનુષ્યોના હૃદયો સામેથી એ મંત્રની ઉપયુક્તતા સમજવા ઉત્સુક થવા લાગ્યા પ્રેમ મંત્રની પરિસિમા જગતે પ્રત્યક્ષ બેઠી !

પ્રકરણ ૫ મું.

મહેન્દ્રપ્રસાદનું કુંડુંખ.

જેત પુરેષોના વચનામૃતોમાંથી, એવી મતલબનો ઉપદેશ નીકળતો બેઠાં છીએ કે-આ મૃત્યુ લોક ઉપર, દરેક મનુષ્યને પોતાનાજ સચિતમાંથી બધાયલા પ્રારબ્ધાનુસાર, સુખ દુખનું મીઠાણ અમુક, ટૂંક વખત સુધી ભોગવવાનું હોય છે. અને તે ભોગવતા દરમ્યાન મનુષ્ય પોતે પોતાનાંજ કર્મથી પોતાનું ભવિષ્ય રચે છે.

આમ છતાં, મનુષ્યોની દષ્ટિએ મહેન્દ્રપ્રસાદના કુંડુંખમાં એકલું સુખજ બેવામાં આવતું હતું એવી ઘણી વખત આપણે ભૂલ કરીએ છીએ કે દ્રવ્યમાં લોટતા મનુષ્યોને સુખી તરિકેની ગણના કરવામાં ઉતાવળ કરી નાખીએ છીએ. ધનાઢ્યોની ખહારની, જગતને ખતાવવાની હીલચાલોના દરથે ઘડીભર કેાઇ પ્રેક્ષકને સફળતાથી ઠગી શકે છે તેમના મનની વાસ્તવિક સ્થિતિનો અનુભવતો તેમની સાથેનો કંઈક પરિચયજ કરાવી શકે છે. મહેન્દ્રપ્રસાદને, વિદેશી કાપડની હગ્ગિલાઇમાં ઉતરી શકે તેવું સ્વદેશી કાપડ ઉત્પન્ન કરનારી લાંકાશહુર નામની મોટી મીલ હતી. એમાં કાપડ તો અલખત ઉત્તમ પ્રકારનું બનતું પરંતુ એને માટે સુતરની આયાત વિદેશથીજ કરવી પડતી. એક રાક્ષસ બેઠા બેઠા ખાય અને ડોશી રોટલી કરવા બેઠી હોય, એ રીતે સ્વદેશી સુતર મુઠીમાં આવે એટલું કંતાય અને મીલને સ્વાહા

કરવા કેટલાક મહુ બેઠાએ એ સ્થિતિ શી રીતે નીભે ? આથી શુદ્ધ સ્વદેશી કાપડ મીલથીજ ઉત્પન્ન કરવાની મહેન્દ્રપ્રસાદની ઇચ્છા ફૂવામાની છાયડી ફૂવામાજ સમાય તેમ બન્યું હતું અને મ્હોટી મીલ તેની હયાતીના દિવસો ગણતી હતી. એક મ્હોટી પડતર જમીનનો કંકડો લઈ, કપાસ વવરાવી, તેને લોઢાવી, કતાવી, શાળથી ઉત્પન્ન થતા કાપડમા આશરે હજારેક માણસોને રોકવામાં આવ્યા હતા તે 'લકાશહર' મીલના કરતાં કંઈક સારી આશા આપી રહ્યા હતા હોંદના મુએલા પશુઓનાં સેકડો ખાડી હાડકા હોંદથીજ હોંદીઓને હાથે રવાના કરી દેવામાં આવે છે, તેના જપાન વગેરે સ્થળેથી છત્રીના હાથા, ખટનો, ચપ્પુના હાથા વગેરે બનાવી ખડું મોઘા મૂલથી, હૈયાના ધૂટા અને ખીસાના દેખાતા તરૂં સ્વદેશી હીલચાલના શત્રુ-હોંદીઓનેજ પાછા વેચવામાં આવે છે તે બેઠા, કટાળી, હોંદમાજ તે હુન્નરોની સ્થાપના કરવા મહેન્દ્રપ્રસાદે કેટલાક અભ્યાસકોને પગદેશ મોકલ્યા હતા સ્ટીલપેનો-હોલરો-ટાકણીઓ-દીવાસળીઓ-ખેતીવાડીનાં ઓજારો-રમકડા-વારનીશો-રંગ-કાગળ વગેરેનાં સાચાકામ હિંદમાં બનાવવામાં આવે તેનો અભ્યાસ કરવા કેટલાક સાહસિક યુવકોને અમેરિકા મોકલવામાં આવ્યા હતા.

આતો મહેન્દ્રપ્રસાદની ઉદ્યોગી પ્રવૃત્તિની ખાખુ કહી સાસા-ગિક સુખોની પણ તેમના ઉપર ઉપલક્ષ દિધી તો પ્રભુએ વૃદ્ધિ કંઠેલીજ બેવામાં આવતી હતી મહેન્દ્રપ્રસાદના ધર્મપત્ની ધર્મ-લક્ષ્મી, તેમના બીજાજ હૃદયની પેઠે, તેમની દરેક પ્રવૃત્તિમાં તેમના જોડેબોજ ઉત્સાહ અને હીત ધરાવી, સરખો ભાગ લેતા હતા સંસારમા સ્ત્રીની મદદ વગર પુરુષ એકલો શું કરી શકે છે ? રથનું એક ચક્ર ઉભું રહે અગર મદ ગતીથી આવે તો રથની ગતિને અવરોધ આવવોજ બાધાએ હોંદની ગરીબીના ઘણાં કારણો છે, તેમાનું એક એવું આડે ધરવામાં આવે છે કે હોંદ કુટુંબોમાં માત્ર એકજ દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરનાર હોય છે અને કુટુંબનાં બીજાં મનુષ્યો તો કશો ઉદ્યોગ કરતા નથી. તેમના જીવન તો મુખ્ય મનુષ્ય-દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરનારને ગળે મ્હોટો પથરાનો હાર લટકાવ્યો હોય તેમ એ મુખ્ય કમાનારના કંઠે લટકી-અવલખી રહ્યા બેઠાએ છીએ. હવેજ સમજાવવા લાગ્યું છે કે-સ્ત્રીઓએ સ્ત્રીઓને

છાજતો, ખાળકોએ ખાળકોને છાજતો અને ફાલતુ મનુષ્યોએ પણ જે ખતાવવામા આવે તે પ્રયત્નનો ફાળો આપવાથી જે તે કુટુંબની સ્થિતિ ઉન્નતિ તરફ વેગથી વધે છે ધનવાનોના કુટુંબો અને ગભ્ય કુટુંબો પણ આમા અપવાદરૂપે ભાગ્યેજ રહી શકે. સુખ દુખમા વૈભવ વિપત્તિમા સ્ત્રીની શામેલગીરિ શ્રી રામચંદ્ર અને સીતાજીના સમયથી આપણુ જોઈએ છીએ એ વખતનું ઉત્તમ ચારિત્ર દેવી ધર્મલક્ષ્મીમા જોવામા આવતુ હતુ સ્ત્રીઓની કેળવણી, સ્ત્રીઓ માટેની શાળાઓ, સ્ત્રીઓ માટેના ઉદ્યોગસ્થાનો, નિરાધાર વિધવા માટે સદુપયોગના નમુનેદાર આશ્રમસ્થાનો, અને એવી સસ્થાઓની સખ્યા વધે તે માટે સતત પ્રયત્નશીલ ઉપદેશીકાઓની સુવ્યવસ્થા કરવાનો ૪૫ વર્ષની વયે તેમને જીવનક્રમ હતો. ધર્મલક્ષ્મીના પ્રયત્નો વડે એક સ્ત્રીઓ માટેની પાઠશાળા એક નમુનેદાર સસ્થા હતી અને એ સસ્થાએ ઉત્પન્ન કરેલા લવિબ્યના ત્રણ સ્ત્રી રત્નો ભદ્રાબાલા-સરયુ-અને નિર્મળાના લવિબ્યમા ધર્મલક્ષ્મીનુ કાર્ય ઉપાડી લેવાના આશા-ભર્યા ઉત્તમ વર્તનથી તે મગરૂર રહેતી ત્રણેના સુદૃઢ વિચારો-ઉત્તમ ચારિત્ર્ય-અને સ્ત્રી ઉન્નતિ માટેની કાળજીને માટે ત્રણમાંથી કોણુ શ્રેષ્ઠ તે જાણવુ જોકે મુશ્કેલ હતુ તથાપિ ત્રણેના રસ્તા સહજ જૂદા હતા ભદ્રાબાલા વિશેષ ભાગે ધર્મપરાયણુ હતી જૂની શિક્ષણુ પદ્ધતિ ઉપર તેને અત્યંત પ્રેમ હતો પૂર્વેના પવિત્ર સમય-પૂર્વના મહર્ષીઓના આશ્રમો-પૂર્વના તમામ સસ્કારોનુ પુનરપિ આર્યોવર્તમા સસ્થાપન થાય તે માટેના સ્વપ્ન પ્રદેશમા તે નિમગ્ન રહેતી સસ્કૃત ભાષાનો ઉદ્ધાર થાય અને સાહિત્ય અને નાટકો સસ્કૃતમા ભજવાય અને જનસમુહનો કેટલોક ભાગ પણ તેમા રસ લેતો થાય એ તેનુ ંહાલામા ંહાલુ સ્વપ્નુ હતુ પોતાનાજ જેવો ઉત્તમ ચારિત્ર્યવાન પુરૂષ અને તે ઘણે ભાગે પેટા જ્ઞાતિમાંથી મળે તોજ લગ્ન કરવું નહીં તે જીવનભર કૌમાર્યવૃત્ત ધારણુ કરી જનમમાજની-સ્ત્રી સમાજની સેવિકા ખનવામા તે મગરૂરી માનતી મનહરમા તેણે આ ગુણો જોયા, એટલે સસારસુખ આકાંક્ષા કરતા સમાન વિચારના સોખતીથી પોતાના મનોરથોની સિદ્ધીને દ્વિગુણુવેગ મળશે એ વિચારે તેને તે પોતાના અત કરણુમા સ્થાન આપી ચૂકી હતી-એટલે તેના અત-કરણુના “કેમેરા” ના કાચ ઉપર એકજ છાત્રી પડી

શકી હતી અને એ અતંકરણના કાચ અને તેના ઉપર પડેલી છાયાનાં જીવનો જોતજોત અકાંઈ ચૂક્યાં હતાં મનહરની સાથે એક એ વખત મળવાના પ્રસંગો ન આવ્યા હતા તે વખત પ્રાપ્ત થયે તે ઇચ્છાપૂર્વક કંઈ પ્રયત્નમાં પડત કે કેમ તેની શકા રહેતી, કારણકે તે પ્રારબ્ધવાદી હતી

સરયુ સ્વપ્ન પ્રદેશમાં રમનારી ન હતી વ્યવહાર હતી. પળેપળની કીમત આકતી અને સતત પ્રયત્નશીલ રહેતી સદ્-ધોજમાજ ને સદ્ વિચારમાજ તેનો સમય જતો. ઉત્તર-ઉત્તરસાહ પૂર્વકેનું, ભક્તિપૂર્વકેનું સત્કર્મ પૂર્વના ગમે તેવા બીજા કર્મોને ભસ્મીભૂત કરી પ્રારબ્ધને પણ ઘડીભર થોભાવે છે એ તેનો મુદ્રાલેખ હતો. બચપણમાં માતૃપિતા વગરની થવાથી તે દુઃખી હતી તથાપિ પોતાના પ્રયત્નો વડે તે જગતમાં પોતાનો રસ્તો કરશે તેની એને હિંમત હતી

નિર્માળા નામ પ્રમાણે નિર્માળ હૃદયનીજ હતી-હજી વયમાં ભદ્રબાલા સરયુથી બે વર્ષ નાની હતી પરંતુ સુક્ષ્મ દષ્ટિથી જોનારને બચપણનાં આગ્રિય કિંગ્ડોની પાછળ ઉત્તમ વર્તન રહેલાનું સ્પષ્ટ અનુમાન થતું

મહેન્દ્રપ્રસાદ અને ધર્મલક્ષ્મીને ત્રણ પુત્રો હતા લક્ષ્મી-પ્રસાદ-કુંજવિહારી-ને મધુસુદન લક્ષ્મીપ્રસાદની હિંમર વીશ વર્ષની થઈ હતી અને આટલી વયમાં એણે સંપૂર્ણ કેળવણી મેળવી માતૃપિતાના જનસમાજ સેવાના કાર્યમાં મદદરૂપ થઈ પડ્યો હતો. કુંજવિહારી અને મધુસુદન અનુક્રમે ચાર અને બે વર્ષના બાળકો હતા લક્ષ્મીપ્રસાદની કેળવણી-સૌદર્ય-ચારિત્ર્ય અને સદ્બોધ વૃત્તિ જોઈ તેનું વેવીશાળ કરવા કોઈ પોતાને ભાગ્યશાળી માને પરંતુ એમની જ્ઞાતિમાં કન્યાની અછત ઘણી હતી પુરોષોની સખ્યા જીજ હતી, અને વિધવાઓથી જ્ઞાતિ ઉભરાઈ હતી

ગુજરાતના ઉત્તર ભાગમાં, ઝાડી જંગલથી પરિવૃત્ત થયેલા ઉદ્યાન સમાં પ્રદેશમાં, ભક્તિપુરા નામના એક ન્હાના ગામડામાં મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠનું વતન હતું નજીકનો તેવાજ બીજાં ચારેક ગામડાના બ્રાહ્મણોનો સમુદાયમાં તેમની જ્ઞાતિ હતી જ્ઞાતિમાં સુમારે ત્રણસો પુરોષો અને છસેના આશરે સ્ત્રીઓ, હતી જમ્માંની સાડાત્રણસો વિધવાઓ હતી. અશિક્ષિત અને જ્ઞાતિહિનને નહિ

જાણનાર મનુષ્યોના સમુહમાં સૌથી પ્રથમ જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિ તરફ લક્ષ્ય જોયનાર, સમગ્ર જ્ઞાતિમાં એક મહોટો અપરાધ ગણાય છે એ તમે કયા નથી જાણતા ? જ્ઞાતિમાં કન્યાઓની એટલી બધી અછત થઈ પડી હતી, સામસામાં કુટુંબો એટલા બધા સંકેતમાં આવી પડેલા હતા કે માત્ર વિક્રયથી કન્યા લાવી શકે તે તો ખડું પવિત્ર કુટુંબ ગણાતું હતું પરંતુ કેટલોક વખતથી “માથા સાટે માથું” એટલે સાટાનો રિવાજ ફરજિયાત રીતે દાખલ કરવો પડ્યો હતો જ્ઞાતિ ન્હાની હોવાથી વરકન્યા વચ્ચે સગપણના દાખલા નીકળી આવે તેવે પ્રસંગે ટીપણા ઉપર પાણી છાટીને ભેતિથી જો શાસ્ત્રમાંથી બારીઓ શોધી કહાડી રસ્તાઓ ખતાવતા ! “મનુ મહારાજે આજ્ઞા કરી છે કે દેશકાળને અનુસરીને શાસ્ત્રની આજ્ઞાઓમાં ઘટતો ફેરફાર કરવો” આ ! મુત્રને એવે પ્રસંગે મહોટા આધાર રૂપ માનવામાં આવતું, પરંતુ તેવી ચર્ચા દરમિયાન કોઈ સાહસીક પુરૂષ પેટા જ્ઞાતિમાંથી વર કે કન્યા લાવવાની વાત કરે તો તે જ્ઞાતિનો મહોટો ગુન્હો કરી ખેસતો ! એટલે પછી “ધોખી જાહે કયા કરે, દીગમ્બરકે ગામ” એ વચ્ચનાનુસાર એવી ચર્ચાને પડતી મૂકવામાં આવતી, મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠે એવી એક ચર્ચા વખતે સહજ તે ચર્ચા તરફ અનુમોદન આપવા જેવા વિચારો જણાવેલા તે ઉપરથી તેમને પણ કેટલોક વખત જ્ઞાતિ અગ્રેસરોના ઉલટા વલણનો ભોગ થવું પડ્યું હતું અને એ અપરાધનું પ્રાયશ્ચિત કરવા તેમણે તેમના વતન નજીક રેલ્વે સ્ટેશનથી નજીક ન્હાનું પણ સુંદર સેનીટેરીયમ બંધાવી તેમાં જ્ઞાતિના મનુષ્યોને માટે દરેક પ્રકારની અનુકૂળતા કરી આપી તેમ છતાં અગ્રેસરોએ “તેમાં ભૂત રહે છે” એવી ગપ ચલાવીને મકાનને લગભગ નકામાં જવું બનાવી મુક્યું હતું.

મહેન્દ્રપ્રસાદને જ્ઞાતિની પ્રીતિ સપાદન કરવા માટે પ્રયત્ન કરવામાં એક હેતુ એ હતો કે લક્ષ્મીપ્રસાદની જિંમર પરણવા લાયક થઈ હતી પરંતુ એક લાખ રૂપિયા આપે તો પણ જ્ઞાતિમાંથી કન્યા સાટા સિવાય મળી શકે તેમ ન હતું. સાટા જેવા અધમ રિવાજ માટે આ કુટુંબ આ જમાનામાં તત્પર ન હતું ને તત્પર થાય તો પણ કુટુંબમાં કન્યા ક્યાં હતી ? લક્ષ્મીપ્રસાદના વેવીશાળની વાત હવે મહેન્દ્રપ્રસાદ અને ધર્મલક્ષ્મીને

મોટા ચિંતાના વિષય થઇ પડી હતી ઓદિય જીવી જ્ઞાતિની કેટલીક પેટા જ્ઞાતિઓમાં એક ઉપર બીજી ને બીજી ઉપર ત્રીજી એમ ઉપરાઉપરી પાંચ પાંચ કન્યાઓ ઉપરથી ચાહ્યા આવીને મળી શકે અને આ પેટા જ્ઞાતિના મર્યાદિત કુંડાળા બહાર કોઇથી જઇ શકાય નહીં એ માત્ર એક પ્રકારના ગેરવાજબી કેદખાનાથી થોડું ઠગ ઉતરતું લાગતું હતું । કયો મનુ અવતરીને આ કુંડાળાની પરાકાષ્ટા મટાડે-હોંદુ શાસ્ત્રમાં સમાયલા સિદ્ધાંતો તેમના મુળ રૂપમાં બતાવી કયો નિઃસ્વાર્થ શાસ્ત્રી તે આ જ્ઞાતિના લોકોને સમજાવે ? સેકડો માળાપોનાં, દીકરાને કન્યા ન મળવા માટે અને દીકરીને વર ન મળવા માટે સંતમ હૃદયોને શાંત કરવાનો ઉપાય બતાવનાર કોણ ઉભો થાય ? પેતાના કૌમતી જીવનના ભોગે કહેવાતી નજીવી કીર્તિની દરકાર કર્યા વગર હિંદુ માળાપોના આસુડાં સુકવવા અડગ ધૈર્ય બતાવી તમામ પેટા જ્ઞાતિઓનું એકીકરણ કરી પૂર્વના વર્ણાશ્રમ ધર્મ સંસ્થાપના કરવાની ઠાને પડી છે કે તસ્દી ઉઘાડે ? સાધુ સન્યાસી ઉપદેશકો, દેશભ્રમણ અને આચાર્યોના હૃદયદારા પરમ કૃપાળુ પ્રભુ પેતાનો અવાજ આ જ્ઞાતિના અગ્રેસરોના કાન સુધી પહોંચાડવામાં વિશ્વંજન કરે તેનો હેતુ કેમ નહીં સમજાતો હોય ? શું જ્ઞાતિરૂપ ભુમિમાંથી પેદા થઈ શકે ? બૂકપ લવિષ્યમાં થવાનો છે કે પેટા જ્ઞાતિઓના એકીકરણ માટેના અવાજ તરફ લોકો શૂન્ય-બધીર-બની રહેલા છે ?

ઉપરના વિચારો મહેન્દ્રપ્રસાદને નિદ્રામાં તેમજ સપ્નામાં વખતોવખત આવતા. કેટલીક વખત તેમને એ વિચારો કલાકના કલાક સુધી રોકી રાખતા એવામાં એક દિવસે પ્રાતાઃક્રોળમાં વિચારમાં નિમગ્ન થઇ બેઠા હતા તેવામાં જાણે તેમનું પુણ્ય વસડી લાવતું હોય તેમ ટપાલવાળાએ લાવી હાથમાં ધરી બૂક્યા તેમનાં વર્તમાનપત્રો કોરે બૂકી બાકીના ઉચોગને કાઢતા કાઢી સાથે નીચેના એક પત્ર શેઠના એવામાં આવ્યો ।

“દેવી સંપત્તિ વિભુષિત, ધર્માનુરાગી શ્રીયુવ મહેન્દ્રપ્રસાદજીની સેવામાં—

“અનેક વિપત્તિ વાદળથી ઘેરાયેલો, બ્રહ્માંડમાં ન અમાય “તેવા મહાન નિઃશ્વાસ સાથે, આ પત્ર આપને સંત્રીનાં બે “વાગ્દે લખું છું. એમાં લખેલી પ્રાર્થનાનો કદાચ અસ્તિવત્કાર “થવા પ્રાપ્તિ તો પણ મહારા હૃદયનો કેવળ ભાર આપ સમા

“ પવિત્ર હૃદયના સત્પુરુષ સમક્ષ રજી થશે તેથી તે કંઈક અંશે

“ એછો થવાનો સતોષ હું માની લઉંશ

“ કહેવાય છે કે પોતાનું દુઃખ બીજા આગળ રડવાથી

“ દુનિયામાં કંઈ સાર્યક નથી, તથાપિ આપ સમક્ષ આ પત્ર

“ લખવા મહને પ્રેરણા થાય છે તેનો હું કંઈજ ખુલાસો કરી

“ શકતો નથી. આપણા લોકોની સામાસિક સ્થિતિ એવી અધમતાને

“ પામી છે કે તેમાંથી ઉત્પન્ન થતી મુઝવણ, દીકરીઓના

“ આખાપોને એટલા બધા જાભરા બનાવે છે કે તે યોગ્યાયોગ્યનો

“ વિચાર કરી શકતાં નથી, એટલે કે અમુક ગૃહસ્થને અમુક

“ વિષયપર લખવું હિતકર નીવડે છે કેમ તેના પરિણામનો

“ વિચાર કરવા તેમનું ધૈર્ય રહેતું નથી-હૃદય ખાલી કરવા

“ પૂરતું લક્ષ રહે તો એવે પ્રસંગે તેને અસ્વાભાવિક જણવાનું નથી.

“ સમગ્ર હિંદુ કોમની જીદી જીદી તમામ જ્ઞાતિઓમાં અર-

“ સપરસ જાગે કરવાના ખરડા રજી કરવાને જોડેલી હદ સુધી

“ હિંદુ સુધારકો પહોંચ્યા છે, ત્યાં સુધી હિંદુ ધર્મના શુભેચ્છકો

“ પૂર્વના વર્ણાશ્રમધર્મનો પુનરોદ્ધાર કરવા કટિબદ્ધ થતા નથી

“ એ આપણું મોટું દુર્ભાગ્ય છે બ્રાહ્મણોની તમામ પેટા જ્ઞાતિઓ

“ એકત્ર થાય તે માટે ભગીરથ પ્રયત્નની જરૂર નથી, કારણ કે

“ બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિમાંથી કલહ વગેરે કારણોને લઈને હાલમાં જોવામાં

“ આવતી સખ્યાબધ પેટા જ્ઞાતિઓ પડેલી છે તે પાછી સમેટી

“ લઈ, એક બ્રાહ્મણ જાતિની પુનરપિ-હતી તેવીજ સંસ્થા હયા-

“ તિમાં લાવવાની છે તે માટે કોઈ શાસ્ત્રના આધારની જરૂર

“ નથી, કારણ કે તેમ કરવું તેજ શાસ્ત્રને અનુસરતું છે ”

“ ઉપરના મહારા વિચારો આપણી જ્ઞાતિ-અમારી પેટા જ્ઞાતિના

“ એક જ્ઞાના સમેલન વખતે મહે જણાવ્યા તે ઉપરથી આગેવા-

“ નોએ મહારો બહિષ્કાર કરવાની મને ધમકી આપી અને

“ ભવિષ્યમાં એવા ઉદ્ધાર ન કહાડવા મહને સુચના આપી છે

“ અશિક્ષિત આગેવાનો હોય ત્યાં જ્ઞાતિહિતની આશા રાખવી

“ એ વ્યર્થ છે તેથી જન્મ બને તેમ જ્ઞાતિમાં કેળવાયેલી વ્યક્તિની

“ સખ્યા વધવા પામે તે તરફ જ્ઞાતિના શુભેચ્છકોનું લક્ષ

“ એ આવું જોઈએ.

“ પ્રથમ ત્રી ત્રણ દીકરીઓને તેમના પ્રારબ્ધ યોજેલા સ્થળોએ

“ મહે પરણાવી દીધી છે પરંતુ મહારી ચોથી પુત્રી નિર્મળા કેવીને

“ માટે જ્ઞાતિમાં કોઈ સ્થળ મળતું નથી નિર્મળાએ સંપૂર્ણ
 “ ડેળવણી લીધી છે અને તેની ઇચ્છા જીવંતીપર્યંત ઠોમ્મરૂત
 “ ધારણ કરી સ્ત્રી ડેળવણી માટે એક ઉપદેશક તરિકે જીવન
 “ અર્પણ કરવું એવો તે નિશ્ચય કરી બેઠી છે આ તેનો નિશ્ચય,
 “ જ્ઞાતિમાંથી યોગ્ય વગ ન મળી આવવાની ખામીને લીધે ઉત્પન્ન
 “ થયેલો છે એમ હું માનું છું અને એના હીતની ખાતર, તેમ
 “ મહારા અને સમગ્ર જ્ઞાતિના હીતની ખાતર, મહારે આપની પેટા
 “ જ્ઞાતિ સાથે જોડાવું એ નિશ્ચય ઉપર હું આવ્યો છું. હાલ તો
 “ આ મહારા હૃદયના વિચારો માત્ર આપના સમક્ષ હું રજી કરું
 “ છું આપના ચી લક્ષ્મીપ્રસાદ સાથે તેના લગ્ન થાય એમાં આપની
 “ સમતિ મેળવવા હું લાગ્યશાળી થાઉં તોજ હું મહારા કુટુંબમાં
 “ પણ મહારી સ્ત્રી અને બધુજનો આગળ એ વિષય કહાડું
 “ લખશો ત્યારે રૂબરૂ જરૂર લાગે તો મળીશ.

પ્રત્યુત્તરનો અપેક્ષિત.

“ જવાલા પ્રસાદ.”

પ્રકરણ ૬ હું.

મૃત્યુલોક ઉપરની મુઝવણોના રૂપાન્તરો.

પત્ર વાંચી મહેશ્વરપ્રસાદને આશ્ચર્ય સાથે આનંદ મીશિત
 લાગણી થઈ એને લાગ્યું કે “ બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિનું હજી કંઈક
 પૂણ્ય છે કે જે બ્રાહ્મણોની પૃથક પૃથક વ્યક્તિઓને સમગ્ર બ્રાહ્મણ
 જાતિના હીત તરફ વર્તવા પ્રેરણા કરે છે સર્વથા ધન્ય છે. જો
 જાતિને કે જેમાં આવા નખશીખ સતત આવવાળા સમયમાં
 પણ એવી વ્યક્તિઓનો જન્મ થાય છે. નહિ મહારી શ્રેષ્ઠ આવી
 બન્ય છે. દેશોદ્ધારક, જ્ઞાતિઉદ્ધારક, વ્યક્તિઓનો જન્મ તે વિશેષ
 કરીને આવી સકટની અણીના પ્રસંગેજ સભવે છે.”

ઉપર મુજબ વિચાર કરતાં તેણે પત્રનો પ્રત્યુત્તર લખી
 નાંખ્યો, તેમાં જવાલાપ્રસાદને લખ્યું કે જન્મ બને તેમ વેળાએ
 આવી એક રીત તેમણે મળી જવું. પરથીડીયા ઉપર સરનામું
 લખતો હતો તેવામાં ધર્મલક્ષ્મી આ ઝોરડામાં આવી

“ કંઈ ઉપયોગી પત્ર લખાય છે?—ટપાલ હજી બપોરે
 રવાના થશે—”

“જવાલા પ્રસાદ નામના એક જૂના મિત્ર અહીં મળવા માટે આવે છે તેમને પ્રત્યુત્તર લખ્યો—”

“નિર્મલાદેવીના પિતા ?”

“અહો ! એમના પુત્રીનું નામ તમે જાણતા લાગે છે ! દેવી ?”

“અમો સ્ત્રીઓમા કેળવણી વધે તે માટે તે પોતાના જીવનનું સ્વાર્થમાર્પણ કરવા માગે છે પણ તે સુપ્રસિદ્ધ કેમ ન હોય ? એમની પૂરી સોળ વર્ષની હજી ઉંમર થઈ નથી એટલી વયમા તો સંસ્કૃત ભાષા એટલી બધી સારી રીતે તે જાણે છે કે જાણે તેજ તેમની માતૃભાષા ! આ જાણુ સ્ત્રીઓની ધાર્મિક ઉન્નતિ અર્થે સાક્ષાત્ ભગવતીએજ જાણે અવતાર ધારણ કર્યો હોય તેવા તે પોતાની કેળવણીની લીધે અમો સ્ત્રીઓમા વદનીય થઇ પડયા છે”

“અને-અને-એમનાં લગ્ન કયા થયા છે ?”

“નાથ ! અમો સ્ત્રીઓના અંધકારને દુર કરવા, સફેદ કેવતા સમા જાગૃત અત કરણને ધારણ કરનાર, એ ભગવતીને સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટેના પ્રયત્ન આગળ લગ્ન નિર્માદ્ય લાગે છે ! એટલે અસિધારાવૃત સમુ એમણે કૌમાર્યવૃત રાખ્યું છે. એમના સદ્ગુણોની કથાનો પાર આવે તેમ નથી—”

“જવાળાપ્રસાદના એક સુશિક્ષિત પુત્રી દસેક વર્ષની ઉંમરના ઉત્તમ સંસ્કૃત શ્લોકો બોલતા સાબળેલા તેમનું નામ તો કંઈક નમુ બહેન હતું, દેવી ! તમે કંઈક ભુલતા તો નથી ?”

“હા, તેજ, તેજ, નાથ તેજ નમુબહેન ! આપ ચાગ પાંચ વર્ષ ઉંમર કોલેજમાં ધનામના મેળાવડા વખતે ગયા હતા ને આવીને વસત કરતા હતા કે હોંદનેા ઉદય આવા સતાનોથી છે તેજ નમુબહેન બચપણનું તેમનું તે નામ હતું અને હવે તે પૂર્ણ નામ નિર્મળાદેવી તરિકે બહાર આગ્યું છે અહીંના તેમના સ્ત્રી ઉન્નતિ સંસ્થાની શાખાના પ્રયત્નોને વેગ આપવા નીમાયક્ષી સેક્રેટરી હોવાનું કહેને માન મળ્યું છે અને તે આવતા અઠવા-ડીયામાં અહીં એ માટે આવવાના છે વાર, હું આપની પાસે એટલા માટે આવી છું કે-હાલમા હોંદુઓમા વર્ણાન્તર લગ્ન માટેની ચર્ચા પૂરજોસમાં ચાલી ગઈ છે વર્ણનો વિદ્વંસ થતા બ્રાહ્મણને પટેલ દરજી કોળીને ઢેઠ ચમારને વેરથી ક્રુયા લાવતા પણ હરંકત ન આવે અને તેના લગ્નને કાયદેમગ્ના લગ્ન ગણાય

તેવી છાપ ન્યાયની કોટી પણ આપે એ એનો મતલબ છે એની સામે સ્વાભાવિક રીતેજ સમગ્ર હોંદુ કામ ખળભળી ઉઠી છે ને કદી નહીં સાંભળેલી કાગારોળ મચા રહી છે. હોંદુ જાતિને જોળ-ખાવવામા વર્ણાશ્રમ ધર્મ એ એક મુકુટ રૂપે ગહેલુ ચિન્હ છે, વર્ણાશ્રમ ધર્મને તોડવાથી હોંદુ જાતિ નષ્ટ થવા સંભવ છે. હાલનાં દુ ખોના ઉપાય તરિકે તે સુચવવામા આવે છે તે એક ભુલ છે હાલના હોંદુ સંસારના અનેક કળો નષ્ટ કરવાનો ખરો ઉપાય તો એજ છે કે-પૂર્વના વર્ણાશ્રમધર્મ પુનરપિ સંસ્થાપિત કરવો, પ્રથમ સમગ્ર બ્રાહ્મણ જાતિ એકત્ર થાય તો બીજી જાતિઓ તેનો દાખલો લઇ તે પ્રમાણે વર્તવા માટે પરતુ બ્રાહ્મણની અનેક જાતિઓના શિક્ષિતને જાણે સાચે અશિક્ષિત નેતાઓને કાને આ વાત નાખી તેમને તે સ્તુતિપાત્ર પગલાનુ વાસ્તવિકપણું દસાવવાનુ કામ એકલુ કદીન પણ અશક્ય જેવુ લાગે છે. એટલા માટે વડોદરામાંથી પ્રકટ થતા પ્રાત કાળના તત્ત્વી શ્રીયુત પડિત જગન્નાથભાઈએ એવી મતલબની એક દગખાસ્ત સમગ્ર ગુજરાતના બ્રાહ્મણો જોગ મૂકી છે કે દરેક જ્ઞાતિમાંથી નાગર, ઔદિચ્ય, ત્રવાડી, મેવાડા, લટ, મેવાડા, ખેડાવાળ, રાયકવાળ, ગોમતીવાળ, શ્રીમાળી, કનોજીઆ, ઉદખર, વગેરે બ્રાહ્મણોમાંથી, બ્રાહ્મણ જાતિનો થતો વિદ્વસ અટકાવવા માટે કટિખદ્ધ થનારા-ઓએ પોતાની એક “બ્રાહ્મણ” નામની ઇલાયદી સ્વતંત્ર જ્ઞાતિ ખનાવવી એવા ઓછામાં ઓછા એક હજાર બ્રાહ્મણો એકત્ર થતા તેમની જૂદી જ્ઞાતિ બધાશે અને તે જ્ઞાતિમા પેટા જ્ઞાતિના તફાવતને ન જોળખતા વર અને ઠંધ્યાની આપલે, પૂર્વના પવિત્ર સમય મુજબ, બ્રાહ્મવિવાહ પદ્ધતિને અનુસરીને શરૂ કરવી આમ થતા તેમા વર્ણાશ્રમધર્મ શરૂ ગહે તે ઇચ્છનારા અનેક બ્રાહ્મણો તેમા અવશ્ય લગશે.

ઉપર મુજબ દરખાસ્તને આપણી અનુમતી મળવી રોઇએ. હરિપ્રસાદ—વાસ્તવિક છે દેવી! આપણે તેમા સંપૂર્ણ અનુમોદન આપવાનું છે એટલેથીજ પતી જતુ નથી, પરતુ એ કાર્યને આપણા સંપૂર્ણ આત્મબળ વડે મદદ કરવાની છે. નડી-યાદવાસી તત્વવેત્તા પ્રોફેસર મણીલાલ નાથુભાઈએ આ વાત ઘણા વર્ષ ઉપર પ્રજા સમક્ષ રજુ કરી છે તેને હવે પ્રધાવી લેવાનો અવસર આજે છે.

જવાબપ્રસાદને, મહેદ્રપ્રસાદ શેઠનો સત્કારપૂર્વકનો પ્રત્યુત્તર મળતા તેના હર્ષનો પાર રહ્યો નહીં ! દીકરીના આપને, બુદ્ધિમ-સ્તિકજન્ય રૂઢિદેવતાના ઉપાસકો-અશિક્ષિત જ્ઞાતિ અગ્રેસરોના ત્રાસાગ્રિને ન ગણુકારતા, નજીકની પેટા-જ્ઞાતિના એક પવિત્ર અને તે સુખી કુટુંબમાં સળધ બેઠાવાનો કાગળ મળે એ આજના જમાનામાં, વર્ણાશ્રમધર્મને ઢેડવાડે લઈ જવામાં આવે છે એ સંભેગો ભેતા, વધાવી લેવા જેવી બાબત નથી ? પ્રથમની ત્રણ દીકરીઓને, જ્ઞાતિમાં વરની અછતને લઈને, જ્ઞાતિમાંના દીકરી ઓના માખાપોએ વમન કરી કહાડી નાખેલા, તીરસ્કૃત થયેલા, કુટુંબોમાં પરણાવવી પડેલી હોવાથી હીંદુસસારની દુખમય હાલતનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ તેને આવી ગયો હતો. એ દીકરીઓના દુખોના જિવે પ્રત્યક્ષ બે કે તેની આગળ ચીતરવામાં આમ્યા નહતા તોપણ પરોક્ષ રીતે જોઈતું તે જાણવા પામ્યો હતો તેથી તેને હૃદયમાં જખરો આઘાત થયો હતો. ભરતભૂમિમાં જન્મ થવો એ મહાન પુણ્યનું પરિણામ છે, અને વળી વ્રાહ્મણ જાતિમાં જન્મ થવો એ શ્રેષ્ઠ છે એ વગેરે કથનો જ્યારે જ્યારે તેની આગળ ઉચ્ચારાતા ત્યારે એ હોડો નિશ્વાસ નાખતો અને આજના જમાનામાં હીંદિ તરિકે જન્મ થવામાં તેને હૃદયના હડાણમાં જાણે શરમ લાગતી ! નજીકની પેટા જ્ઞાતિઓમાં સુશિક્ષિત યુવકોની કીર્તિ કાને સંભળાતી હોય, તે યુવકને તેમની પેટા જ્ઞાતિમાં કન્યા ન મળી શકતી હોય, પૂર્વના વર્ણાશ્રમ ધર્મની અને મહાત્મા મનુની આજ્ઞાનુસાર તે હોય, તથાપિ કળોળિયાની જળ સમા ધોળમાં ફસાઈ રહી, જીવતા અધર્મનું આચરણ કરાવનાર અને મરણ વખતે નેકે લઈ જનાર, રૂઢિ દેવતાના ઉપાસકોની ડુર આજ્ઞાઓને તાળે થવામાં પોતાના અત કરણ વિરૂદ્ધ વર્તી, તે પોતાના આત્મા પ્રત્યે, જ્ઞાતિ પ્રત્યે અને દેશ પ્રત્યેની ફરજ બજાવવામાં શિથિલતા વાપરતો એમ તેને લાગતું

પરણાવેલી પુત્રીઓના દુખોની કંઈકથા સાંભળવાના પ્રસંગો એની સમક્ષ જવદત્તેજ આવવા પામતા કારણ કે જનાલાપ્રસાદના ધર્મપત્ની વીજળીબાઈનો પુત્ર એવી ગૃહસ્થામાં મોટે ભાગે રહેતો. તે તેમના લગ્ને કરાવવામાં કારણભૂત પણ હતી આલ્પતા આવેલી પદ્ધતિમાં લેશ માત્ર ફેરફાર કરાવવામાં પાપ છે એવું

વલણુ વીજળીખાઈનું અચપણુમાથીજ પાડવામા આવ્યું હતું વીજળીના પીતા જ્ઞાતિના આગેવાનોમાના એક હતા અને પટેલા-
ઇમાથી ઉત્પન્ન થતા દ્રવ્યવડેજ તેમના કુટુંબને વલો ચાલતો હતો તે પાટલા ઉપર ધ્રુજ નાખી ગામઠી નિશાળે એકાદ વસ્ત્ર નહીં જતું લખતા વાચતા શીખ્યા હતા, અને જ્ઞાતિમા કાળા ઘોળા દાવપેચ, પ્રપચપાશ અને જ્ઞાતિની વ્યક્તિઓ “પરજ્ઞાતિ” માથી કન્યા લાવવાનો ગુન્હો કરે તેવે પ્રસંગે પચના ફસલામઃ આગેવાની લેવાના કૃત્યોને કુટુંબની એક મ્હોટી ધન્યતા સમજતા હતા

એવા પિતાની પુત્રી-વીજળીખાઈના સસ્કારો, પિતાના વિચારોને અનુસરતા અચપણુમાથી ઉત્પન્ન થતા એટલે ચાલતી આવેલી રૂઢીમા લેશ પણ ફરફારની વાત કહાડવામા આવે તેવે પ્રસંગે તેના નામ પ્રમાણે વીજળીની પેડે કડાકા કરીને તે ઉઠતી હૃદયકાઠિત્યનો અભ્યાસ છેક અચપણુમાથી થયેલો તે કાળે કરીને વૃદ્ધિગત થઈ પૂર્ણતા પામ્યો હતો આમ છતાં તેના સામે દષ્ટિ ઠરનારને તેના હૃદયની ઠઠિનતાનો ખ્યાલ એકદમ તો નહોતો આવતો કારણ કે વસતરતુના સુકુમાર પુખ્તોના જાળામા છુપાઈ રહેલા વાઘની પેઠે સૌદર્શમાં હૃદયકાઠિત્ય અદ્દશ રીત્યેજ રહેતું ! વીજળીના પિતા બાળકીઓને ભણાવવા માટે પૂરેપૂરા વિરોધી હતા અને એ સસ્કારો પણ વીજળીએ મ્હોટે ભાગે વારસામા મેળવેલા હતા, તો પણ ઘણું મોડું થયું તે વખતે જવાળાપ્રસાદે પ્રથમની ત્રણ પુત્રીઓને લખતા વાચતા આવડે તેટલું છેક અગીઆરમે વર્ષથી ભણાવવા કોશીશ કરી હતી અને જીદગીભરની સમગ્ર ભૂત સુધારવા નિર્મળા દેવીના અભ્યાસ પાછળ સપૂર્ણ લક્ષ રાખવામા આવ્યું હતું વીજળીખાઈનું સસ્કારો જવાલાપ્રસાદના પરિચયથી કોઈ રીત્યે બદલાયા તો ન હતા, પરંતુ નિર્મળાની કેળવણીમા તેને પોતાના હૃદય વિરુદ્ધ, પતિ સાથે સમત થવું પડ્યું હતું નિર્મળાનું સદ્ભાગ્ય એ હતું કે તે છેક પાંચ વર્ષની હતી ત્યારથી ત્રણે મ્હોટી બહેનોના દુ ખે શરૂ થયા હતા, તે દુ ખોની જાતમા ફેર હતો પરંતુ એક એકથી ચઢે તેવા પ્રકારના હતા નિર્મળા લખી વાંચી શકે ને કંઈક સમજતી થઈ-એટલે વાંચતા લખતા આવડતુ તે અરસામાં તો ત્રણે બહેનોનાં સાસરીયા તરફના તેમનાં “રોડડા” ના કામજોશી

તેનું વાચનશુદ્ધ ઉચ્ચારણ જવા માડયું ! નિર્મળા ઉપરના એ તેની બહેનેના પત્રો જો પ્રકટ કરવામાં આવે તો તેનો મ્હોટો પોથો થાય, અને દુખી હીંદુ સસારમાં ગાયની પેઠે દોરી આવેલી દીકરીઓના દુઃખડા, આંખે પાટા બાધીનેજ જોનારાઓને વીજળીકે રોશનીથી બતાવે !

મ્હોટી બહેનનું નામ ગંગા હતું તેનું વય પચીસેક વર્ષનું હતું તેના જાણવામાં આવ્યું કે-નિર્મળાને માખાપોએ નિશાળે મોકલવા માડી છે, એથી બહુ દુખી છતાં એને કંઈક દીક્ષાસો મળ્યો પણ લખતા વાચતા આવડતું ન હોવાથી ન્હાની બહેનના શિક્ષણ પ્રત્યે પોતાનો સંતોષ બતાવવા માટે તે બહુ મુઆતી હતી તેના સાસરાનું કુટુંબ પૈસે ટકે સામાન્ય રીતે સુખી હતું ઘરમાં દીધર, જેઠ, નણ્હો, જેઠના છોકરા, દીધેરના સાળા; તેમના છોકરા, મળી પંદરેક માણસ હતા તે બધાનું રસોડું કરવાનું કામ ગંગાનું હતું ! વાસણો માજવાથી પરવારે કે તુર્તજ બપોરના વખતમાં કુંવા ઉપરથી પાણી ખેંચી લાવવાનું સુમારે ત્રણેક કલાકનું કામ ગંગાનુંજ હતું ! એટલામાં પાચ વાગતા એટલે સાંજના ગ્સોડાનો વખત થતો તેમાથી પાછી ગંગા રાતના અગીયાર વાગે વાસણ માળીને આટોપી શકતી ગંગાના મનથી સસાર તો એક શુન્ય દુઃખમય કેદખાનું અથવા નર્કસ્થાન હતું ! ગંગા પરણી તે પહેલાં તેની સૌક્ય ક્ષયના દરદથી બે વર્ષ પહેલાં મરી ગઈ હતી તેના મરી ગયા પછી તેનો પતિ મુબઈ શેર સદા બજારમાં ધંધાર્થે ગયેલો ત્યાંથી જીવલેણ ગુસ્સો રોગ ખરીદી લાવ્યો હતો તે રોગ પૂરો તેના શરીરમાં જમ્યો નહોતો તે અગ્નિમાં વીજળીબાદળે તેને જમાઈ તરીકે શોધી કહાડી જવા-લાપસાદને કહી તેના લગ્ન કરાવ્યા હતા ગંગાની પડોશમાં પિયર તરફની ઝાળખાણવાળી એક મીડવાઈકનું કામ જેનું તેનું જાણનારી ગામડીયણ રહેતી હતી તેણીએ ગંગાને લગ્ન થયા પછી તુર્તજ તેના પતિની શારીરિક સ્થિતિ બાબત ચેતાવી હતી એટલે લગ્ન કરવાનો અર્થ ગંગાના મનથી એવોજ થઈ પડ્યો હતો કે સાસરે જઈ સવાગના પાચથી રાતના દસ સુધી બઠીયાદ કુંટવું, વાસણ માજવા, કપડા ધોવા, અને પાણી ભરવામાં વખત ગાળવો એક વખત ગામમાં માતા ધુણવાથી લોકોએ ગામ બહાર નીકળી ઉઘાણી કરી હતી પણ તે વખતે રસોઈ ન કરવાની હોવાથી

ગગાને ઘર સંભાળવા રાતે આઠેક વાગતે બેઠેલી મોકલી દેવામાં આવી હતી. આજે ગગાને પરણીને આવ્યા પછી કોઈ સાથે વાત કરવાની થોડી નિવૃત્તિ મળી. આજે તેનું મગજ સહજ પ્રકૃષ્ટીત જણાયું. કારણ કે ગામની બાહર આસમાની રજના આકાશ નીચે લીલા ઝાડો હોય છે તેનો રસોડાની સખત મજુરી પછી લાખે વખતે તેને અનુભવ મળ્યો હતો ! કામકાજ તો સ્ત્રીને અવતાર દરેક સ્ત્રીને હોય છે-અને હોવું જોઈએ. સ્ત્રીને ઘરનું કામ તેને એક પ્રકારની કસરતની ગરજ સારું છે, પરંતુ એક સુખી કુટુંબમાં પરણ્યા પછી . ગગાની કસરત સખત મજુરીવાળા કેદીની કસરતને હકાવે તેવી થઈ પડી હતી. તેનો પતી જેનું બહુ લાડ ઘેલા માખાપોએ નટવરશંકર નામ રાખ્યું હતું તેને હોંગ-તેલ-મરચું અને ખટાઈનો સ્વાદ જાણ્યે વર્ષોના વર્ષો થઈ ગયા હતા. તો પણ એક વખત કોઈ જૂના દોસ્તદારે સુપકીથી સારી રીતે લજ્યા ખાવા આપેલા તેનું પરિણામ એ આવ્યું હતું કે મ્હોમા ગરમી નીકળી હતી તેથી પૂરે ખોલાતું નહતું. છેલ્લા છ મહિનાથી કોઈ પણ જાતના જીવન વગર, ખીછાનામાં પડી રહેવાના પરિણામે પશ્ચાત્ત લાગુ પડ્યે હોવાથી તેને બાહર કયાય લેઈ જઈ શકાતો ન હતો. ગગાની સાથેનું તેનું ખીજ વખતનું લગ્ન હોવાથી, અને વચમાં કરેલા યથેચ્છ વર્તનને લઈને નટવરને કોઈ જાતની મહેરછા સસારમાં પાર પાડવાની રહી ન હતી, એટલે તેને પરિણામે “ નટવર તો જગતમાં નાથી રહ્યો હતો ” પરંતુ સદગુણની મૂર્તિ પવિત્ર સુકુમાર ગગાએ તો કાદબરીની પેઠે-પતિના ચૈતન્યમય દેહ સમક્ષ બ્રહ્મચર્યનું ઉચ્ચતપ કરતાં સાસરીયાની મજુરીમાં જીવન ગાળવાનું અસીધારાવૃત્ત ગ્રહણ કર્યું હતું ! “ અરે ઓ ! પોલીટીકલ યુમ પાડનારાઓ ! હોમરૂલરો ! તમે ખુરોક્સીના રથચક્ર નીચે દબાતા હોવાના પોકારો કરો છો. પણ અમારા હોંડ સંસારમાં એકડેએક નહીં જાણનારા અને બધા શાસ્ત્રોનું તારતમ્ય જાણતા હોવાનો આડ-ખપર કરી જાતિની વ્યક્તિઓને નાક ઝાલી મ્હોટા ખાડામાં ફોરનારા અણુઘડા જીવસરોના જીલ્લમનો તમને ખ્યાલ નથી નહીં તો તમારી બૂમમાં ખરચાતી શક્તિનો વ્યય તમે એ જીલ્લમ ઘટાડવા ખરચો એમાં શક નથી. અરે ઓ સત્યાગ્રહીઓ ! દેશભક્તો !

સ્વયં સેકો ! સ્વર્ગના સમા સુખો આપનારી અમારી ચાર વર્ણો માથી અમને આ અનેક વર્ણોમા-અનેક સંકુચિત કુડાળામાં આ જીવતા મોતસમુ જીવન ખતાવનાર ઘોળનો કેદખાનામાં અમને કોણ લાગ્યું ? એ સામે તમે ક્યારે તમારી દેશદાઝ ખતાવશો ? એ સામે તમે તમારૂં એકત્ર આત્મખળ વાપરી આ હીંદુમજા ઉપરનો જીલમ અટકાવવા કટિબદ્ધ થશો ? ” ઉપગના વિચારો ગગને કવચિત સ્ફુરી આવતા તેના દુઃખી જીવન ઉપર વીજળીના ચમકારાની પેઠે કવચિત તેને ઠટાળો આવતો પરંતુ જીવનને નીચ ખનાવી શકે એવો કોઈ પણ વિચાર ઉદ્ભવે તે પહેલા તેના સદ્વિચારની જવાળામા તે ભસ્મીભૂત થઈ જતો ! આ રીતે વીજળીખાધના સસ્કારો તેનામાં જીજ્ઞાસુતા અને ઘણે ભાગે જવાળાપ્રસાદના વિચારોનો સત્રહ વારસામા મળેલો તે વિચારોના સુરમ્ય ક્ષેત્રમાં જીવન ગાળી સસારની કટુતા તે ઓછી કરી શકતી

નટવરને એક ખાકડા ઉપર નાખી મેલી બધું કુટુંબ ઉજાણીએ ગયું હતું ગગાએ ઘેર આવીને ફાનસ લઈને ખાકડા પાસે એને કંઈ જોઈતું હોય તો આપવા નિમિત્તે ગઈ એટલે પતીના મ્હોમાથી “ પોઈ-પો...ઈ—” એવા શબ્દો સાંભળ્યા નટવરની આ અજબ ભાષાને ટેવાઈ ગયલી હોવાથી તેના મ્હોમા બે ચમચા નિર્મળ પાણી તેણીએ નાખ્યું.

લાકડાના પુતળા સમા નટવરને પાણી પાતી વખતે— પોતાના દુઃખી જીવન ઉપર બ્રહ્માડ ફાટે તેવો નિશ્વાસ નાંખવાનો વિચાર, ગગાના હૃદયના હંડાણમા ઉત્પન્ન થયો વિજળી ખાધના સ્વભાવનો જે અસ તેને વારસામા મળેલો તેનું એ પરિણામ આગ્ય અને જવાળાપ્રસાદના ઉચ્ચ સસ્કારો જે તેના મનમાં ઉદ્ભવેલા તેમણે એ વિચારને ઉત્પન્ન થતોજ રોક્યો ! હીંદુ સસારમા આટલી બધી અધમતા આવી ગયાં છતાં બાળકોને બચપણના જીવનક્રમમા ગુલાયલું ધાર્મિક શિક્ષણ હજી સુધી કંઈક અંશે મળે છે, બીજા પ્રજાઓનો જીવનક્રમ ધર્મથી સ્વતંત્ર અને જૂદોજ છે ત્યારે હીંદુ પ્રજાનાં ધાર્મિક સુત્રો અને જીવનક્રમ આત પ્રોત ગુલાયલા છે. એક હીંદુ ધર્મથી ને જીવનથી સાથેજ જૂદો પાડી શકે છે અનેક તાસમય જમાના પછી એવી રીતે કંઈક અંશે સચવાઈ રહેલ ધર્મમા શેષ રહેલા

સુનેને હાલના હોંદુ યુવકના મગજમાં મૂકી-અહોંસા સત્ય મન્તેય' શૌચમિદ્રિય નિગ્રહ — ધૃત્યાદિ સુનેનુ યથાવિધિ સિદ્ધિ આપી, પુનરપિ સત્યયુગ પ્રવર્તીવવાની પુણ્યવાળ તક પ્રયત્નવાને સમક્ષ મોજીદ છે ! અમુક વ્યક્તિના કે પ્રભના, જીવનમાં મુમી-ખતોના પ્રસંગો જોવા કે વર્ણાશ્રમની-ધર્મની-કંઈજ અગત્ય નથી એવા પ્રમો ઉઠાવનાગ ઉભા થાય, વગેરે તો આવવાજ બેઠકો

નટવરના ખાકડા આગળથી ગંગા ઘરમાં જવા ગઇ તેવીજ તેની સોખતણુ જે તેના પિયર તરફની સગી હતી અને જે કંઈક મીડવાઈકેનો ધધો કરતી એમ ઉપર જણાવ્યું છે તે આવી પોતાની અનેક મુસીબતો ગંગા માતપિતાને કે બહેનેને સમજાવી શક્તી નહોં કારણ કે બુદ્ધિમાન અને ઉચ્ચ સંસ્કારોવાળી હોવા છતાં પોતાના વિચાર કાગળ ઉપર મુકી શકે તેવા લેખન વાચનથી તેને પિયરમાં વિગળીઆઇએ બેનસીખ રાખી હતી. એટલે તે આ પરોપકારી સાધવી શાંતિઆઈ પાસે નિવૃત્તિ મળે તેને પ્રમંજે થોડું થોડું લેખન વાચન શીખતી હતી

“શાન્તા બહેન ! આજ મ્હારે હૃદય ભરાયલું છે. મ્હારા વિચારો તમને હું બતાવું તેમ કાગળમાં મુકશો ?”

ગંગા લખાવતી ગઈ અને શાન્તાએ લખવા માડ્યું —

“બહેન નિર્મળા,

ત્હને આઠેક દીવસપર મ્હારો કેટલોક દુખ ભાર કાગળ દ્વારા મોકલ્યો છે આજે વળી એના એ રોદડાથી ત્હારા સુક્રમાર હૃદયમાં લાગણી કરવા હું ઇચ્છતી નથી શાન્તા બહેને મ્હને આપવા માડેલા સિદ્ધિથી હવેના થોડાક પત્રો પડી હું ભૂતે તને કાગળો લખીશ અને મ્હારે ભોગવવી પડતી અનેક વિક્ષતિઓની કમંઠયા બતે હું તને લખી સકીશ સહજસાજ પણ લખતાં વાંચતાં માત્ર જાણવાથી દુનિયા નવા રૂપમાં બાંધે છે ! દીકરીઓના માથાપોએ જ્ઞાન મેળવવા માટે નહોં તો દીકરી પરજીવ્યા દેડે સાસરામાં સુખી થાય છે કે દુઃખી તે તેના પોતાના હાથથી લખેલા અક્ષરોથી જાણવા માટે તો ઘણું જરૂરું છે કે તેને લખતાં વાંચતાં તો શીખવવુંજ બેઠકો

નમુ બહેન ! દુનિયામાં કયાય જીવને નકં હોય તો તે જ્ઞાપણ હોંદુ સંસારમાં લોભનાં કુડાળામાં, આપણી જ્ઞાતિઓના

અણુઘડ નેતાઓના અને એ કુડાળાથી બહાર જરા પણ નહીં જોઈ શકનાર આપણા ભીર માખાપોના અત કરણોમા છે ! હોંડ સસારમા સાસુઓનાં અને નણુ દોના વહુઓ પ્રત્યે અત.કરણો વજ્ર કરતા કઠોર હોય છે એ નક્કી સમજાવે, કુવે પડી કાસો ખાધ, ઝેગ ખાધ, વગેરે કૃત્યોથી આપઘાત વધારેમા વધારે કંઈ પ્રજામા થાય છે ? પત્થરોને આખો હશે તો તે પણ આંસુ પાડતા હશે તે કોનુ દુખ જોઈને ? હોંડ દોડોએ પાળીપોષી મોટી કરીને રૂઢિને આધિન થઈ ઘોળની કરોળીયા સમી જાળ મા જીરથી વહાલી દીકરીઓને નાખી દેવાનુ હજુ કયા સુધી ચાલશે ? આગેવાનો હજુ કયા સુધી જંઘશે ? અનેક સુધારાની જુમો પડે છે તેમા આપણા કુડાળા મોટા કરી વરની અને કન્યા ની છત વધારવી એ મૌથી અગત્યનો સુધારો છે એવું અમે અણુઘડ જૈગ સમજવા માડયા છીએ અને અગ્રેસરો કહેવાતા લોકો હજુ નહીં સમજતા હોય ? નાતોના સકુચિત કુડાળામા પડી રહેવામા દુખ છે એની હજુ ખાતરી કરવી બાકી છે ? એવા કુડાળામા સમાયલા દુખથી ભાગ્યેજ કોઈ કુદૃખ મુકત હશે છતાં બીજા સુધારા થાય છે અને આ મહત્વની વાત કેમ પ્રજાના આગેવાનોએ છાજલી ઉપર મુકી દીધી હશે ? ઢેડ, ભીલ, મોચી, બ્રાહ્મણને એકાકાગ કગવા માટે શાસ્ત્રના આધારો શોધી કહાડવામા આવે છે એમ સાબળીએ છીએ તો પછી તમામ બ્રાહ્મણો એક થાય એવા આધારો હજુ હોંદી પ્રજાના આગેવાનોને જડતા નથી ? કયામાં સાબળયુ હતુ કે મનુ મહારાજ તો એમ કહેલુ છે કે-દેશકાળ સ્થિતિને અનુસરીને તમારાં જીવનમાં ઘટતા ફેરફાર કરજો, એ મહોટો આધાર અમે અશિક્ષિત સ્ત્રીઓ બાણીએ છીએ અને ધર્મને બાણનાગ શાસ્ત્રીઓ નહીં બાણતા હોય ?

જે કુદુખને આપણા પિતાએ વમનની પેઠે બહાર કાઢી દૂર કર્યું હતું તેમાજ મહેને નાખવાનો પ્રસંગ એ શું ઓછી સંતાપ ની વાત છે ? યમુના અને સાવિત્રીના દુ.ખની કર્મકથાથી તો રોમાચ ખડા થાય છે તે વળી ચાર છ દીવસે લખીશ, તેમના કાગળો જ્યારે જ્યારે મહારા ઉપર આવે છે ત્યારે ત્યારે માથેક મિનિટ અવકાશ મેળવી વચાવુ છું ને આસુડે ભીંજકું છું.

નમુ બહેન ! અમને તો મનોબળ વચરના માતૃપિતાએ દુખ સમુદ્રમા ફેંકી દીધા છે પરંતુ પ્રજાઓનું સર્વ દુ.ખ દૂર

કરનાર કેળવણી તમને સહાય કરશે ! તમે તમારા હ્યેયમા મક્કમ રહેજો દુઃખી પરણેલા જીવન કરતાં પવિત્ર કૌમાર્યવૃત્ત સોજણુ સુખકર છે ! કા તો આ કુડાળાં મ્હોટા થાય, અગર કા તો આપણા જીવન આવી જતના પાપમય સાસાંગિક બધા રણના હોમાગ્નિમા ભગ્ને સ્વાહા થાય ! એવા અનેક ભોગને પરિણામે નેતાઓના કાન ઉઘડશેજ

લી૦

ગગાના આશીર્વાચન

દા શાન્તાગવરી

પ્રકરણ ૭ મું.

મિત્રોની ભેટ.

ઉપર મુજબ દુઃખી દીકરીઓના પિતા જવાળામસાદને મહેદ્રપ્રસાદનો સત્કારપૂર્વકનો પ્રત્યુત્તર આનંદમય લાગે એમા નવાઇ નથી એણે તુર્તજ પોતાની ઈચ્છા મહેદ્રપ્રસાદ શેઠને મળવાની જણાવતા શેઠના કુટુંબમા તેના સત્કાર માટે તૈયારીઓ ચાલી

જવાળામસાદ પણ તુર્તજ આવ્યા જૂના મિત્રો એક બીજાને પરસ્પર સ્નેહપૂર્વક મળ્યા મહાત્મા વિપ્રુપ્રસાદની બાબતના વાર્તા ચાલી, મહેદ્રપ્રસાદે ઉચોગની ઉપાધિવાળા જીવનમા એ મહાત્માના દર્શનનો લાભ ન લીધો તે માટે દીલ્લીરી ખતાબી

જવાલામસાદ—તે વાતને એ અઢી વર્ષ થઇ ગયા હવે તો તે કંઈ પર્વતોની ગુફામાં વાસ કરી રહ્યા લાગે છે ક્ષરણ કે પાછળ ઉત્સાહપૂર્વક કેટલાક ભક્તજનો ફરી ફરીને કુંજરની ગુફાઓમા ભૂલા પડી પાછા આવ્યા

મહેદ્રપ્રસાદ—અને એ મારનારને કંઈ સાશન થયુ પડી ?

જવાલામસાદ—આપે એ પણ સાંભળ્યુ હશે કે—મહાત્માએ જોઈડશ કર નામના સખસે એ ઘોર કર્મ કરેલુ તેને બચાવવા પ્રયત્નો કર્યા હતા—શ્રમાનો અશ્રુતપૂર્વ મત જમતને તેમણે સમજાવ્યો હતો. જમતમાં બહુ બહુ નિંદા તો થઇ કે અપરાધીને સજા ન થાય તો ગુન્હેગારોને ઉત્તે મળે છે મહાત્મા મજા-

રાધને મારની ખડીકે નહાસી ગયા વગેરે વગેરે પરંતુ તે ગયા તે ગયાજ ગોદડશ કરને તેજ દિવસથી ખડુ પશ્ચાતાપ થયો એનો ખર્ધા સમય પશ્ચાતાપમાજ જતો તેથી તેને જ્વર લાગુ પડ્યો અને બે અઢી માસમાજ તે મરી ગયો તેનો દિકરો ઉદ્ધત તે ખરેખર ઉદ્ધતજ નીવડે એમ લાગે છે અને તેની વિધવા એક શેઠના સુખી કુટુંબમા રસોઈ કરે છે

મહેદ્રપ્રસાદ—શુ હવે મહાત્મા વિશ્વપ્રસાદજીના દર્શન પણ ત્યારે નહોજ થાય ?

જવાલા—હયાત હશે તો પ્રારબ્ધમા હશે તે થશે મહને આપનુ નામ એમજોજ આપેલુ ત્યાગી જેવા ગહેતા હોવા છતા જ્ઞાતિ અને પેટા જ્ઞાતિઓની લગભગ દરેક વ્યક્તિને ઓળખતા એમના પ્રયત્નો તમામ એમને કાને આવતા કાગલુ કે એમનુ ભક્ત મડળ ઘણુ મોટુ છે

મહેદ્રપ્રસાદ—મારૂં પરમ ભાગ્ય -

જવાલા—પરમભાગ્ય તો મ્હાર સમજુ છુ કે જ્ઞાતિના અગ્રેસરોના ભવિષ્યના ત્રાસને ન ગણકારતા આપ મ્હારા આ વિચારને સમત થાઓ છો મહને વિશ્વપ્રસાદજી ગોદડશ કરના ઘોર કર્મવાળો દુખદ બનાવ બન્યો તે પહેલાજ પત્ર લખ્યો હતો તે આ ગ્હો —

“ ભાઈ જવાલાપ્રસાદ,

“ પુત્રીઓના ભવ હવે ન બગાડશે ભક્તિપુરામા મહેદ્ર પ્રસાદના પુત્ર લક્ષ્મીપ્રસાદ સાથે નિર્મળાનુ વેવીશાળ કરવાના “ પ્રયત્નમા રહેજો. એ કુટુંબમા પેટા જ્ઞાતિઓના એકીકરણનુ “ વાતાવરણ સંપૂર્ણ બળપૂર્વકનુ હુ જોઈ રહ્યો છુ તે દષ્ટાતરૂપ “ અવશ્ય થશે એવી મ્હારી માન્યતા છે મહને મળી જશે “ મળવામા આજમ ન રાખવી મળી જવુંજ ખુલાસા થાય.

લી

વિશ્વપ્રસાદના

જય સચ્ચિદાનંદ.”

ઉપરની છેલ્લી લીટિઓનું રહસ્ય ન સમજાયું એટલે આહિ-નેજ હુ એનો સ્પષ્ટાર્થ કરાવવા ગયેલો ત્યાં તે રોજનો બનાવ બન્યો હવે તો તેનો અર્થ આપો આપ સમજાઈ બાક છે

મહેદ્રપ્રસાદે વિશ્વનુપ્રસાદનો પત્ર હાથમાં લીધા. તે અશ્રુ-જળથી ભીજવા લાગ્યો એટલે દુઃખદ અતઃકરણે તેણે જવાલા-પ્રસાદના હાથમાં મૂક્યો એવામાં બેઠે મિત્રો બેઠા હતા તેમની પાછળના ઓગડાનું ખારણું ઉઘડ્યું અને લક્ષ્મીપ્રસાદ બેઠેને પ્રણામ કરી બેઠે બેઠા.

મહેદ્ર—હું એકલોજ નહીં પરંતુ મારા કુટુંબના બધા માણસો આપણી પેટા જ્ઞાતિઓ એક થાય તેમાં જે કંઈ વિદ્યો આવે તે સહન કરવા તત્પર છીએ.

કેટલીક વાતચીત પછી જવાલાપ્રસાદે સહર્ષ રાજ માગી લગ્નની તૈયારીઓ ચાલી અને તે તૈયારીઓ પશુ દૃષ્ટાત રૂપ હતી ગમે તેવી નિંદાને ભોગે, અર્થ જરૂર પડતુંજ રાખવાનો કાર્યક્રમ રચાયો. લગ્નના ગીતો પણ સમયાનુમાર યોજાયા અને અમુક યુદ્ધમાં જન્મ પરિક્ષા કરી બળવાન યોદ્ધાઓનેજ લાઇ જવામાં આવે તેમ જનમાં શામેલ રહેનાર પણ તેવાજ થે બન્યા.

જવાલાપ્રસાદની યોજનામાં વીજળીખાઇ શી રીતે સમત થઇ શકે? એ સાધુ પુરૂષને પોતાને ઘેર જતાજ વાતાવરણ કલેશમય લાગ્યું વીજળીખાઇએ લગ્નના ચોઘડીયામાંજ આપવાત કરવાની ભીતિ ખતાડી એ ભીતિને જવાળાપ્રસાદે ગણકારી નહીં કારણ કે એના એવા પ્રકારની ભીતિના ઉદ્ગારો આ પ્રથમના ન હતાં. છેવટ લગ્ન તો નિર્વિદ્યને પસંદ થયું પરંતુ વિજળીખાઇની ઇચ્છા-નુસાર ન થવાથી તેના હમેશના સતત અતઃકરણમાં મ્હોટો આઘાત થયો તેથી તેને જન લાગુ પડ્યો અને આઠેક દિવસની ખીમારી પછી તેનો દેહાન્ત થયો જ્ઞાતિના અગ્રેસરોએ તેને ઝેર દઇને મારી નાખવામાં આવી એવી વાત ઉડાવી અને વીજળી ખાઇનું કારણ કરવામાં આવે તે જમવું નહીં એવો ઠરાવ કર્યો. જવાલાપ્રસાદે કારજ બધા ગળ્યું આ પછી અગ્રેસરો રોજ રોજે મળતા જવાલાપ્રસાદના બે ગુન્ડા નોધાયા હતા (૧) પગ્ગાનિ (૨) મા દીકરીનું લગ્ન કર્યું (૩) શકા પડતા શબ્દોમાં વીજળીખાઇનું મોત થયું આ બેઉ અપરાધોની સિક્કા માટે પ્રથમ તો એ કુટુંબનો ખહિંકાર કર્યો તે જવાલાપ્રસાદે ગણકાર્યું નહીં એટલે જ્ઞાતિનો જે માણસ જવાલાપ્રસાદના કુટુંબની સામે કોઇ પ્રકારનો સંબંધ રાખે તેનો પણ ખહિંકાર કરવા માંડ્યો. જવાળાપ્રસાદને ત્રાસ થવા માંડ્યો. મહેદ્રપ્રસાદ આજળ આવી તે રડી પડ્યો. મહેદ્ર-

સાદની પસુ થોડાક ફેરફાર સાથે એવી સ્થિતિ થઈ પડી હતી પરંતુ જ્ઞાતિના મોટા ભાગ ઉપર એમણે ઉપકારો કરેલા એટલે એમના વિરુદ્ધ માત્ર છાનીપટપટ થઈ શકતી પરંતુ જવાલા પ્રસાદની સ્થિતિ તો અગ્રેસરોએ બહુજ ઠકોડી ઠરી મૂકી હતી જન વિદાય થાય તો રસ્તામાં લૂટવા માટે ભીસોની એક ટુકડી પૈસા આપીને તૈયાર કરી હતી આથી નિર્મળાને પિતાને ત્યાંજ રાખી લક્ષ્મીપ્રસાદ અને જનનાં બીજા માણસોને ગફતે રફતે જૂદા જૂદા દેખાવ કરી મોકલી દેવા પડ્યા હતા.

લગ્ન થયાને પંદરેક દિવસ થઈ ગયા હશે તેવામાં એક રોજ રાત્રે પિતા પુત્ર ગમગીનીમાં બેઠા હતા તેવામાં દસેક વર્ષની એક બાળાએ આવીને લક્ષ્મીપ્રસાદના હાથમાં એક પત્રિકા મૂકી -

“... આપ નિશ્ચય રહેશે મફત અને નિશ્ચય છે એમ
“ ધારીનેજ હું પરણી છું મહને સમત થવામાં કંઈ સમજ-
“ વવી પડી નથી-હું મહારા માતૃશ્રી વગેરે સૌને ખની શકતી
‘ મર્યાદાપૂર્વક સમજાવી રહી હતી

“ આપના કુટુંબની સાધુતા-જનસમાજ ઉપર પરોપકાર
“ કરવામાં થતા વ્યયથી આપના પુજ્ય પિતાશ્રીની સુકીર્તિ-
“ જગતને પોતાના જન્મથી શોભાવનારી સ્ત્રીઓમાંની એક
“ હોવાનું ગુજરાતને વાજખી અભીમાન રખાવનાર તરિકે
“ આપના પુજ્ય માતૃશ્રીનું હૃદયહરણીય લઘ્ય જીવન અને
“ આપના અત કરણની પવિત્રતા, એને લીધે હું આપને
“ પરણવામાં મહાર અહોભાગ્ય મમજી બેઠી છું

“ જ્ઞાતિના હઠીલા અજ્ઞાન અગ્રેસરો તો આગ દહાડા
“ ચક્રવાતી પેઠે ચીંચી કરી રહેશે પરંતુ પેલા જ્ઞાતિના એકી-
“ કરણને માટે આપણે જ દષ્ટાત બેમાર્થુ છે તેથી થતું
“ અક્ષય પુણ્ય આપણા આત્માનું હમેશનું સાબિતી બનશે
“ કદાચ હાલ ચાલે છે તેવી શુન્યતા-તેવો ત્રાસ, તેવી
“ ભયાનકતા, લાંબી ચાલે તેવી લેશ માત્ર ડરવાનું નથી.
“ અસત્યના પગ જૂઠા હોય છે આ અગ્રેસરો મલિન
“ હૃદયના, નિર્મોહ્ય અને ભીર છે, એમના મડળમાં મહારા
“ નિકટના આ તરફના સગા છે તેમનું હૃદય તપાસતાં મહને
“ લાગે છે કે જગતની અહિની રંગભૂમિ ઉપરથી આપણુ બે
“ સહજ દૂર કેટલોક વખત સુધી ખસી જઈએ તો આ

“ ત્રાસનો મ્હોટો ભાગ આપો આપ શમી જવો જોઈએ આ
 “ તો મ્હાડ અનુમાન માત્ર છે. પણ જો તેમા હુ સાચી
 “ ઠડ તો આપણા ખેડ કુટુંબમા થોડ ક વખતમા શાંતિ પ્રસરે
 “ આપને એ ઉપાય હુ સુચવી શકું ? એથી મ્હારી હિંમત
 “ વિશેષ અગર અસ્થાને ગણાય તો મ્હને ક્ષમા કરશો આપના
 “ વિચારો અમેરિકા જવાના છે તો સુએથી આપ જમ ખને તેમ
 “ સત્વરે ત્યાં પ્રયાણ કરો ! પણ લખતા મ્હારા હૃદયના ચૂરા થાય
 “ છે કે તેમાં હુ આપની સાથે રહુ નહીં ! આપણી સલામતીને
 “ માટે એમ થવા જરૂર છે કે-આપના પછી ત્રીજી ચોથી
 “ સ્ટીમરમા આપના પત્ર મુજબ, મ્હારી સાથે એક અગર જે
 “ સહચરીઓની સાથે, હુ આવી મળીશ પત્ર ઉતાવળથી લખવો
 “ પડ્યો છે

લી ૨૬ દાસી

નિર્મલા—”

પત્ર વાચી લક્ષ્મીપ્રસાદે જોયું કે-આમા સામાન્ય રીતે
 જવામા આવતાં વિશેષત્વ જવા વિશેષણો નથી અને સપૂર્ણ
 મર્યાદાયુક્ત છે એટલે તે પત્ર તેણે પિતાના હાથમાં મૂક્યો ! મહે
 પ્રસાદે વાંચ્યો

મહેન્દ્ર—પુત્ર ! હુ પ્રસન્ન થયો છું જોવા તુ મ્હને સુપુત્ર
 પ્રભુએ આપ્યો છે તેવીજ-કદાચ વિશેષ હિંમતવાન મ્હને પુત્ર
 વધુ મળે છે તે જોતા આ લોકોના ત્રાસ મ્હરા હિંસાખમાં નથી
 મ્હને લાગે છે કે એની સુચના પણ વ્યવહાર છે અને ધધાના
 વિશેષ ખેડાણ નિમિત્તે અમેરિકા જવામા આપણને ખોજે અત-
 રાય નથી-અતરાયો તો જો કે આ લોકોથી જ નડશે-પેટા સા-
 તિએ એકત્ર થઈ નથી ત્યા સુધી નડશે પરંતુ મ્હાગી સલાહ
 છે કે તું ભલે જા શુભસ્ય શોધમ એવામાજ નજીકના જોર-
 ડામા બધુ સાલળી રહેલો ધર્મલક્ષ્મી આવી અને એણીએ પણ
 સપૂર્ણ અનુમોદન આપ્યું પત્ર લાવના છોકરીને લક્ષ્મીપ્રસાદે
 પ્રત્યુત્તર લખી આપ્યો

ખીજે દિવસથી લક્ષ્મીપ્રસાદને અમેરિકા જવા માટે તૈયાર
 રીએ ચાલી. અને ખખવાડીયાની અંદર તે પણ પિતાને અપૂર્ણ
 ધૈર્ય આપતો, પેટા સાતિઓના છિન્ન ભિન્ન બંધારણને આપ
 આપતો, ઉલ્લેખિત સાધનો હોંદમા લાવવાની લાખી યાદી કરી
 અમેરિકા જવા વિદાય થયો

પ્રકરણ ૮ મું.

મહેન્દ્રપ્રસાદ અને હોરમસજી.

મહેન્દ્રપ્રસાદના મળતાવડા સ્વભાવને લઇને, તેમની ઉંચેા ગીક પ્રવૃત્તિઓ દરમીયાન હોદ્દા જાતિ સિવાય મુસલમાન પારસી કોમમા પણ તેમણે સખ્યાબધ સ્નેહીઓ કર્યા હતા તેમાંના એક હોરમસજી શેઠ હતા. હોરમસજી શેઠને આફ્રિકાના એક બદ-રમા એક અખાતના યુરોપીયન ઇબ્નેરદાર સાથે ભાગદાર બનવા નો યોગ પ્રાપ્ત થયો હતો એ અખાતમાથી મોતી નીકળતા હતા તેમના બચપણમા તેમને એક જીવરામ જોશીએ કહ્યું હતું કે- તેમના “નસીબમાં મોતીનો વ્યાપાર લખેલો છે.” તે ઉપરથી જે દિવસે ઇબ્નેરદાર સાથે આ અખાતના ભાગીદાર તરિકે બેઠાયા તેજ દિવસે પાંચસે રૂપિયા તેમણે હિંદમા જીવરામ જોશીને આપવા મોકલી આપ્યા હતા અને બીજી કેટલીક રક- માની સખાવત તેમના હસ્તક નીભતી શાળાઓમા કરી હતી

મુબઇમા હોરમસજી શેઠનો બગલો દરિયા કિનારે હતો અને લક્ષ્મીપ્રસાદ મુબઇની કોલેજમા અભ્યાસ કરતો ત્યારે એ બગલાનો એક ભાગ તેણે ભાડે રાખ્યો હતો દરિયા ઉપર જ આ બગલો આવેલો હોવાના સંજોગને લીધે લક્ષ્મીપ્રસાદે કાલતું વખતમા તરવાના હુન્નર ઉપર સાગે કાબુ મેળવ્યો હતો

એક દિવસે હોરમસજી શેઠના હસ્તક નીભતી પારસી કન્યા શાળાની બાળાઓને તરવાની હરીફાઇમા ઉતારવામાં આવી, અને આ બગલાની પાસેની જગેા હોરમસજી શેઠની ઇચ્છાથી તે માટે પસંદ કરવામા આવી હોરમસજી શેઠનો પુત્ર મી સાવ-કશા અભ્યાસમા કંઈ બહુ આગળ ન જઇ શક્યો, અને ઉમરે આવી પહોચ્યો હોવાથી તેમના કુટુંબમા વલા પ્રમાણે નજીકનાજ ભવિષ્યમા તે તેનું સગપણ કરવાની જરૂર લાગી. શેઠે આજની હરીફાઇમા ઉપર નબરે આવે તે છોકરી માટે ઇનામ બહાર પાડ્યું હતું ખરૂં, પરંતુ તેમની અદરની ઇચ્છા એકાદ લાયક કન્યા મળે તો તેના માત પિતા સાથે સંદેશા અલાવી સાવકશા માટે ગોઠવણ કરવાની હતી પણ કમનસીબ ! સાવકશા

તેજ શાળાની શીરીન ખાઇ નામની, મીડવાઇફના ઠલાસમાં અભ્યાસ કરતી, એક ગરીબ કુટુંબની છોકરી સાથે સંદેશા અલાવી રહ્યા હતા ! આ વાતનો હોરમસજી શેઠને જાણ ન હતી.

શીરીનને તન્તાં સાડા આવડતું હતું, પરંતુ હોરમસજી શેઠ જોળા સ્વભાવને લીધે કુટુંબમાં પોતાના અતઃકરણનો ભેદ આપી દીધેલો. હોવાથી સાવકસા તે જાણી ગયો હતો ને તેણે શીરીનને પણ ઠલી દીધેલું હોવાથી શીરીનને આજે પોતાના આત્મમજામાં શકા થવા લાગી બન્યું પણ તેમજ છોકરીઓ તરવા માંડી. આશરે બે ફરલોંગને છેટે એક કોથળો તરતો હતો. તેમાં એક પેટી હતી ને તેમાં ધનામની ચીઠી હતી તે કોથળો સૌથી આગળ જનારે પાછો લાવવાનો હતો. શીરીનનું મન બેઠે ચાલતા બેઠું હતું, “આ ધનામ હું નહીં જીતી શકું તો શું બસ ! મહાર નસીબ અંકાઈ ચુક્યું ?” આ ખ્યાલમાં ને ખ્યાલમાં તેના હાથે પાણી ઉપરનો કાણુ ભેત ભેતામાં છોડાયો, અને તે સૌથી પાછળ પડી ગઈ એટલું જ નહીં પરંતુ ખૂડવા લાગી ! જે છોકરીઓએ જોયું તેમણે ખૂબો મારી કાલાહલ મચી રહ્યો ‘શીરીન ગઈ !’ શીરીન ગઈ ! થઈ રહ્યું, ઠટાકટીનો વખત હતો લક્ષ્મીપ્રસાદ આ ભેદ રહ્યો હતો તેણે તુતજ સમુદ્રમાં ઝપલાવ્યું, અને ભેત ભેતામાં શીરીનને લઈને ખાહેર આવ્યો કેટલીક સારવાર પછી તે સાજી થઈ ધનામ સમારમ મુલતવી રખાયો. તેજ ખજાણામાં શીરીનને સારવાર માટે સખવી પડી સાવકસા પણ તેની સારવારમાં રહ્યો. આ દિવસોમાં સાવકસા અને લક્ષ્મીપ્રસાદ વચ્ચે મૈત્રી થઈ સાવકસાએ પોતાના અતઃકરણના વિચારે લક્ષ્મીપ્રસાદને જણાવ્યા.

લક્ષ્મીપ્રસાદ આ હરીફાઈમાં અધ્યક્ષ (અધ્યક્ષ) વીમાસેફ હતા. તેણે યુક્તિપૂર્વક શેઠના મનની સ્થિતિ સાવકસાની પસંદગી તરફ વાળી તેના પરિણામે મી સાવકસાને શીરીનના લગ્ન થયા તેમાં મહેન્દ્રપ્રસાદના કુટુંબે સારો ભાગ લીધો.

લક્ષ્મીપ્રસાદના લગ્ન વખતે સાતિમાં તો ગણ્યા ગાંઠ્યા કુટુંબોમાં આમ તણ પત્રિકાઓ મોકલાઈ હતી પરંતુ હોરમસજી શેઠ જેવા મિત્રે ઉપર પ્રથમથી આગ્રહપૂર્વક નિમંત્રણ મોકલાયો હતો, હોરમસજી તે વખતે આફ્રિકામાં હતા. આ પ્રસંગને લઈને ખાસ તે આફ્રિકાથી આવ્યા. આજે તે મુજબા આવવાના હોવાથી મહેન્દ્રપ્રસાદના કુટુંબમાં એક પ્રકારનો આનંદ જણાવા લાગ્યો.

મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠે ઉત્તમ પ્રકારે તેમનો સત્કાર કર્યો પરંતુ આ સત્કારના ઉપલક્ષ આનંદ નીચે નાતના ઝઘડાની ગમગીની ડોકીયા કરી રહી હતી હોરમસજીના પૂછવાથી મહેન્દ્રપ્રસાદે કેટલાક ખુલાસા કર્યા અને લક્ષ્મીપ્રસાદના અમેરિકા જવાનો વાસ્તવીક હેતુ પણ સમજાવ્યો.

એટલામાં કુજવિહારી અને મધુસુદન એ બે શેઠના ખાળકોને બે માઇલ આવેલી ગુફા પાસેના શિવાલયમાં દર્શન કરાવવા નોકર લઈ જવાનો હતો. તે પ્રથમ હોરમસજી શેઠની મુલાકાત માટે લઈ આવ્યો. લગ્ન નજીકમાં ગયેલું હોવાથી બેઉ ખાળકોને અંબછી રીતે વસ્ત્રાલંકારથી સજ કરવામાં આવ્યા હતાં. બેઉ ખરવાને બેઠું હોરમસજી બહુ ખુશ થયા પરંતુ ટીકા કરી કે—

“શેઠ સાહેબ ! આ દેવતાઈ ભુલકા વગર દાગીને બહુ મજેનાં નહિં લાગતાં ! આપની આ રીઠીથી તો ખાવા તોખા તોખા છે.”

‘દેવતાઈ ભુલકાં’ એ અજબ ભાષાથી મહેન્દ્રપ્રસાદને બહુ હસવું આવ્યું.

મહેન્દ્રપ્રસાદ—હોરમસજી શેઠ, તમે પારસીઓએ ગુજરાતી ભાષાને ખગાડી નાખવાનો આક્ષેપ તમારી ઉપર મૂકવામાં આવે છે, પરંતુ કેટલેક પ્રસંગે તો એ તમારી ખગાડેલી ભાષામાં કંઈક મીઠી નાજીકાઈનું મીશ્રણ જણાય છે, નહીં વાર ?

હોરમસજી—એતો આપ લોક માત્ર મીઠી નજરથી દેખો. એટલે એમ લાગતું હશે, પણ એટલું તો ખરૂં કે અમે લોકો બોલવા-અને લખવામાં પણ-ભાષાના નિયમો બાધિલા હશે તો તેથી સ્વતંત્ર બનીએ છીએ ખરા અમારી એ ખગાડેલી ભાષામાં કૃત્રિમતા અથવા બનાવટ ઘણી ઓછી બેસે, વાર આપને વધારે વખત શેઠયા કરતાં જ કામે હું આવેલો છું તે—

મહેન્દ્રપ્રસાદ—બોલો, સુબેથી બોલો.

હોરમસજી—આપને આવતા મહીનામાં ખાસ અમને માન આપવા માટે મુખ્ય પધારવાનું છે-સાવકસાથી નહાના છોકરા શાહપુરજીનું લગ્ન છે.

મહેન્દ્રપ્રસાદ—હું પારૂં છું કે મી શાહપુરજીને તો પચીસ ત્રીસ વર્ષ થયાં હોવાં બેઠાં, કેમ ?

હોરમસજી—નહીંજી, તેને માત્ર ખાવીસમું વર્ષ થાશે છે એનો ખાધો સાધારણ રીતે મજાનું હોવાને લીધે એમ લાગે છે હાલ સુધી તો એનો વિચાર પરણવાનો જ નહતો, પરંતુ હાલમાં એક ઠેકાણું મળવાથી તે પરણવાના વિચાર ઉપર આવ્યો છે.

મહેન્દ્રપ્રસાદ—આપનામાં કન્યાઓની છત તો મહેને લાગે છે કે હોય છે નહીં વાર ?

હોરમસજી—અમારામાં એવું છે કે આખરદાર કુટુંબ હોય અને ભણેલો હોશીયાર વર હોય તો તેના ઉપર છોકરીઓના માગનો દરોડો પડે ! અને બીજી બાજુએ ઉંચા કુટુંબોમાં છોકરી ભણેલી ને કાબેલ હોય તો તેની સારા કુટુંબમાં સગવડ થતા વાર લાગે નહીં નવસારી જેવા શહેરમાં ગરીબો પોતાની સ્થિતિનાં જેવા કુટુંબોની સાથે સહજતા ગુજરો કરી લે છે, વચલા વડના લોકોને અમારામાં પણ ઘણું દુખ છે.

મહેન્દ્રપ્રસાદ—અમારામાં છે તેવા “બોળ”ને કુંડાળા તો તમારામાં નહીંજી ને ?

હોરમસજી—“બોળ” એટલે ?

મહેન્દ્રપ્રસાદ—એટલે સો ખસો માણસોનો સમુહ મળી એક દસ્તાવેજ બનાવે કે આપણે આસમાન ઉપરથી તૂટી પડે કે પાતાળ ફાટે તો પણ આપણા ખસે ઘરોમાં અદર અદર કન્યા આપવી અને લેવી ખસે માણસોના કુંડાળા બહાર જાય તેનો સાતિએ તીરસ્કાર કરવો, તેને નાતબહાર મૂકવો અથવા તેનો દડ કરવો.

હોરમસજી—નોખા, તોખા, તેણે તો કંઈજ નથી અમારી વસ્તી મૂળ લગભગ લાખની તોપણ તેમાં બધી કોમની સગવડ અને સુખની ખાતર વગર લખાયલા કેટલાક નીચા પંજાયે જાય છે. સામસામા લગ્નના વ્યવહારો કરનારા કુટુંબોમાં, જુજ અપવહો સિવાય, ઘણું લાગે સ્થિતિની સમાનતા એવામાં આવે છે. ખઝારગેટમાં સાધારણ રીતે સાબુની ફેરી કરનાર એક પારસી, સર ધનજીલા માતબરશાને ત્યાં વરનું માગુ કરવા નહીં નીકળી પડે, પણ પોતાનીજ સ્થિતિમાંથી વર કે વહુની સૌધ પ્રથમ કરશે. તમારામાં તમે જે “બોળ” કહો છો, જેને એક કુંડાળું કહેલું બધી કે કેટલાયું નામ આપ્યું હોય તો વધારે બધેએસતું આવે, તેને લીધે પડે કે આખડો પણ તે કુંડાળામાંથીજ વર

કન્યા શોધી લાવવી પડે! અમારામા હુંજો પણ છે. પણ પર-
ણનાર પક્ષકારોની સ્વતંત્રતા ઉપર તરાર મારવાના પ્રસંગો
બહુ હોતા નથી તેને લીધે અમે મગર છીએ કે તેટલા પુરતા
અમે સુખી છીએ શાહપુરજનોજ દાખલો! કેવો મજબુત બાધ
નો જવાન! તમારામા એવડા જવાનો કુવારા મહે જે કે ચા
માત્ર જોયા હશે! ને તે પણ નાતના કેટલાક વાધાને લઈને
વરની અછત હોવી એ તો હરકોઈ કામનો એક પ્રકારનો ધીમો
આપઘાત છે એથી તો એવો વખત આવવા પામે કે એ કામનો
મનુષ્ય શોધીએ તો જડે નહીં! એથીજ આન મી પટેલે એક
ખરડો રજુ કરેલો હતો પણ તેને શેઠસાહેબ! તમો લોકો વધાવી
કા નથી લેતા? મી પટેલની દેશદાઝ માટે તો જે મત હોઈ
શકે નહીં

મહેન્દ્રપ્રસાદ—એમાં દેશદાઝનો પ્રશ્ન નથી મી હોરમસજી.
અમારામા ઘણા વખતથી વર્ણાશ્રમ ધર્મ સ્થપાયેલો છે એટલે
કે બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણની કન્યા પરણે અને ક્ષત્રી ક્ષત્રીઓમાથી કન્યા
પરણે પરતુ આન મી પટેલના ખરડાનો હેતુ એમ હતો કે-
એક બ્રાહ્મણ ઢેડની કન્યા પરણે તો તે લગ્ન કાયદેસરના છે
તેમજ એક ઢેડ બ્રાહ્મણની કન્યા પરણે તો લગ્ન પણ કાયદે-
સરના ગણવા જોઈએ આ બાબત એવી છે કે હોંદુઓના ધર્મ-
શાસ્ત્રોના લગ્નના મહાન નિયમોનું ઉચ્છેદન કરે છે મી પટેલજ
તે વાત કમળ કરી તેમણે તે ખગડામાજ ખતાવ્યું હતું કે-
any custom or any interpretation of Hindu
Law to the contrary notwithstanding—એટલે
એ જોતા એમણે પોતેજ સ્વીકાર કરેલો છે કે હોંદુઓમા રીવાજ
અથવા ધર્મશાસ્ત્રો મી. પટેલના ખરડાથી વિરુદ્ધના અદ્યાપિ પર્યંત
હયાતિ ધરાવી ગયા છે

હોરમસજી—ત્યારે શું આ હાલ ચાલે છે એ સ્થિતિ
ધરખવા જોવી છે?

મહેન્દ્રપ્રસાદ—કદી નહીં. હાલની સ્થિતિ પણ મહાન હું ખ-
મય છે સો સો બસે બસે ના “લોળ” અથવા કુડાળાં, કહો
કે દેદખાના અછતને લીધે કન્યાઓનો વેપાર. સંતાપકારક જોડાં
ન મળવાથી દીકરીઓને સહન કરવાં પડતાં હું ખ, અને પરિણામે
આપઘાતોની સખ્યા, પાસે પેસો છતાં કન્યાની અછતને લીધે

માખાપેને પોતાના છોકરાને બહેલો પરણાવી દેવાથી અધ્યાસ અધ્યાસને ઠેકાણે રહે છે ને “ટીંગુળીન ચી ગુળ” જેવા વામન-રાવોથી ભરેલ અમારો આ દેશ ! અધમતાની પરિસીમા આવી રહી છે, અને સદીઓની સદીઓથી દુ ખમા સખડેલાં કુટુંબો સહજ કેળવણીના પ્રકાશને લઈને અધકારમા દષ્ટિ નાખવા સક્તિ માન થયા છે જ્ઞાતિના સ્વાર્થી અગ્રેસરોની ગુલમી, અરે ! પ્રાણુ-ઘાતક આજ્ઞાઓનો હવે વધારે વાર આદર નહોં થઈ શકે ! જ્ઞાતિનું હીત માગે છે-મોટેથી પોકારે છે કે રીઠોનો જીનો અક્ષો હવે કોરે મૂકી લલિબ્યની પ્રજાના હીતની ખાતર હીદુઓની સાસારીક બધારણુમા ઘટતા ફેરફારની જરૂર છે

હોરમસજી—પણુ ત્યારે તમે જ્ઞાન મી પટેલના બીલને ટેકોબી નથી આપતા અને હાલની કફેડી સ્થિતિને પણુ આવી રીતે ધી કારી કહાડો છો તો પછી તમે કેવું બધારણુ કરવા માગો છો ?

મહેન્દ્રપ્રસાદ—આપનો પ્રશ્ન યથાર્થ છે મૂળ અમારામા ચાર વર્ણુ સ્થાપિત થઈ હતી. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય અને શુદ્ર આ દરેક વર્ણુ પોતપોતાની જ્ઞાતિમાથી કન્યા લઈ શકતી. તે વખતે બ્રાહ્મણોની આટલી બધી પેટજાતિઓ ન હતી, હાલ તો અમારી સ્થિતિ એવી નકારી બની રહી છે કે-બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણમાથી પરતું નજીકની પેટાજ્ઞાતિમા વર કન્યા બેઠાએ તેવા લાયક હોય પરંતુ અમારે તો ટગર ટગર બેઠાજ રહેવાનો અમારો ધર્મ અમને જ્ઞાતિના અગ્રેસરોએ અચ્છી રીતે સમજાવી મૂક્યો છે, અને અમારા ઘોળમા જ છોકરા છોકરી પરણાવી શકાય. આ સ્થિતિ વચમાના અવ્યવસ્થીત જમાનાને લઈને બનવા પામી છે તેનો ઇતિહાસ લાખો છે પરંતુ હાલ તે સ્થિ-તિમાથી અમારી આ અવદશાને અધમતા હવે અમે સહન કરી શકીએ તેમ નથી, માટે પ્રથમ પ્રમાણે પાછી બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશ્ય અને શુદ્રોની ચાર જ્ઞાતિઓ બનવા પામે તે ઉપર અમારૂં લક્ષ છે. હોંદ સમાજના શુભેચ્છકોનું તે અમારા લક્ષ પ્રત્યે અનુમોદન છે એ મુજબ થતાં કન્યા કે વરની અછત એકદમ બંધ પડશે. હોંદુસમાજના સાસારીક કુંબો નહ થશે સંસાર સુધારાની અનેક પ્રકારની જીમ્મ પાડનારાઓની ચિત્ત વૃત્તિ અન્ય દેશેદયમા માર્ગમાં જોડાશે. ઉદ્યોગી અને રાજકીય પ્રવૃત્તિને અવકાશ મળશે.

હોરમશણ—મને લાગે છે કે તે મુજબ થતું હોય તો મી પટેલે કા તો પોતાનું બીજ પાછું જોવી લેવું જોઈએ

મહેન્દ્રપ્રસાદ—ને તેમજ થયું પણ છે, પણ તેટલું બધું કરવાની પણ જરૂર નહતી માત્ર Caste ની આગળ Stand શબ્દ મુકવાથી આ અર્થ સરી શકે તેમ હતું એ શબ્દ મુકવાથી ખરડાનો અર્થ બધો ફરી જમ્ જોમ અને છે કે—પેટાસાતિઓના પક્ષકારો હોય તેથી લગ્ન ગેરકાયદે બનવા પામતું નથી એટલે દાખલા તરીકે ઓદીચ્ય ટોળકીયા અને ઓદીચ્ય શહજી બ્રાહ્મણો વચ્ચેના લગ્નને તેની બહાલી અપાય છે પરંતુ અમારી ઇચ્છા એમ છે કે લગ્ન જોવા મહત્વના વિષયમાં સરકારના ધારા અમને આપળા બેલની માફક દોરી રસ્તો બતાવે તે કરતા અમે જાતે અમારા બધાંજીને સુધારીએ તે વધારે ઇચ્છવા યોગ્ય છે

આ ટેકાણે એક મજબૂત બાધાના કદાવર દેખાવના યુવકના આવવાથી ઉપરની વાત બધ રહી હોગમસણ શેઠ રજા માગી વિદાય થયા

પ્રકરણ ૯ મું.

ગોદાવરીના આપઘાત.

“ માત્ર Stand શબ્દ ઉમેરવાથી ઓન. મી પટેલનો ખરડો હોંદુ પ્રજાને માનનીય થાય તેવું આ પારસી ગૃહસ્થને આપે કહેવું જોઈતું ન હતું.

આલ્હાદ ઉત્પન્ન કરે તેવા બાધાનો—યુવક અદર પેસતાજ બોલ્યો

“ કારણ ? ” શેઠે પૂછ્યું

“ કારણ એજ કે હોંદુ પ્રજા હવે અગ્નિસિત નથી આઠ દશ વર્ષપર ઓન મી. બાસુએ આથી વધારે ગભીર પ્રકારનું બીજ રજુ કર્યું હતું તે છેવટ નામજુર થયું હતું એ બીજમાં હોંદુ-ઓના બીજી કોમો સાથેના લગ્નને કાયદાની છાપ માગી હતી અને આમાં હોંદુઓમાં પરસ્પર લગ્નો થાય તે કાયદેસર છે એવી દરખાસ્ત હતી અને તેમાં Stand શબ્દ ઉમેરવાથી પેટા સાતિ-ઓમાં થતા લગ્નને કાયદેસરપણું અપાય તે ખરૂં પરંતુ હવે

હોંદુ પ્રજા પાગળી કે રાગળી રહી નથી. છેલ્લા ચાર પાંચ વર્ષની ભયુતિએ કેટલીક સદીઓનું કામ કર્યું છે એટલે હવે સરકારની મદદ સંસારિક ખાખતમાં માગવાને બદલે સમજી હોંદુઓ સમજી શકે. વર્ણાશ્રમ ધર્મની જરૂર ખતાવવાની છે. આવી જાતના પ્રશ્નોનો નિર્ણય એ સરકારના અધિકાર કંતા પ્રજાના અધિકારમાં વધારે થોભે છે એટલે સ્વરાજ્ય માટે જેમ ઇંગ્લેન્ડની પ્રજાના કાન ઉઘાડવાની જરૂર જેવામાં આવે છે તેવી રીતે આ ખાખતમાં આપણી પ્રજામાં ચર્ચા થઈ વર્ણાશ્રમ ધર્મ પુનરપિ સસ્થાપીત થાય તેમ કરવા જરૂર છે એજ હીતકર છે એથીજ હોંદુ ધર્મને અનુસરીને પવિત્ર જીવન ગાળનારી કરોડો વ્યક્તિઓના મનમાંથી બોખાટ મટશે નહીં તો Sub શબ્દ વધારીને પણ ખરડો પસાર કરાવીએ તોપણ તેની બજવણી કરવી પ્રજાનાજ હાથમાં છે. અને તે પછીના ચાલુ બોખાટની તમે શું કોમત આહો છો ? અણગમતા ધારા સામે કાગારોળ ફેટલો બધો થશે ? વળી—”

આ વખતે ધર્મદેવી આ જોરડામાં આવી. ઘડીભર સાંતિ પ્રસરી રહી.

ધર્મલક્ષ્મી—અહો ભાગ્ય ! આજે બાઇને બોલતાં સાંભળી છું.”

“એમ કેમ ?” શ્રેઠે વચમાં પૂછ્યું.

ધર્મલક્ષ્મી—ચોવીસે કલાકમાં મોટા ભાગે પુસ્તકો વાંચ્યાં કરવા, ઘડીભર સાંજે કરવા જવું, નિવૃત્તિના વખતમાં અનન્ય ઉદાસીનતા, ઉચ્ચ મનનરૂપ તપ, કોણ બણે શું કરવા પાર્યું છે—મહાન તપસ્વી બની જઇ—”

‘કેમ, કેમ, દેવી ! એટલું બધું ? હું કાંઈ સમજીએ નહીં” શ્રેઠે કહ્યું.

“હું પણ કાંઈ પુરું સમજતી નથી. આજકાલ કરતાં એવે ચોવીસ વરસ થવા આવ્યાં આપણે એના પાલક—એનાં બણે ટ્રસ્ટી—અરે કહો કે માતપિતા એટલે એની વાતથી બધી ચિંતા આપણને રહી નાતમાં હાલ કન્યાની અછત છે તે એના બણે—વામાં છે. અગ્રેસરોની મુરાદ બં ન આવે ત્યાં સુધી તે કપાત બંધ બેસ્યા દે તેમ નથી. આમ છતાં કેટલાક પ્રયત્ને છંદાશ્રમની પુવી ઉજમનું વેવીશાળ કરવા મહેં પાર્યું હતું તે માત્ર બાઇને એક વખત કહેતા—”

“પણ હું આ નથી બણતો હોં દેવી ! તમે પ્રયત્નો કરો

છા એ બહુ સારી વાત છે હું કબુલ કરું છું કે એ બાબ-
તમાં હજી હું ગાફલ છું ” શેઠે કહ્યું

“પણ પ્રવેશ કરીને શું ? ભાઈને એ વાત મહેં સહજ
એક વખત કહી, એટલે “છટ નોનસન્સ” કરી મહેને તરછાડી
નાખી તે પછી એ દીવસ સુધીના અપવાસ કર્યા અને ત્યારથી મુઝે
કુખા વાચ્યા કરે છે તેની હાજરી ઘરમા હોવાનું કોઈ ભાગ્યેજ
કોઈ જાણી શકે તેમ એક યોગી મહારાજની પેઠે જાણે ધર્મરના
કેમરણ મનનમા હોય તેમ યુપેયુપ જીવન ગાળે છે તેથી હું કહું
છું કે-આજેજ તેને બોલતાં સાબળુ છું

આ સ્થળે આ યુવકના થોડાક વૃતાતની જરૂર છે એની
માતા એને છેક થોડાક માસનો મુકી ગુજરી ગઇ હતી એના
પિતાનું વય તે વખતે ચાલીશ વન્સનું હતું ઘરની સ્થિતિ બહુ
ઝરીખ હતી અને તેવામા આ યુવકની મા પછવાડે તેના પિતાએ
ઘરની શીલીક જ કંઈ હતી તે તાણી તોસીને વેચી અને કંઈ
કરજ કરીને સાતિ લોજન આપ્યું “દોકડા લેજે” બાર ટકાના
ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજના વમળમા કુટુંબ ઝોકા ખાવા માડ્યું અને તે
ચિંતાના ભારથી આ યુવકને પિતા દોઢેક વર્ષની લાખી ખીમારી
ભોગવી મરણ પામ્યો

આ યુવકને હવે ઘરમા કોઈ મહુ નહિ એટલે તે તેના પિતાના
એક વૃદ્ધ કાકાના હવાલામા ગયો એ પણ એક ગરીબ માણસ
હતો પરંતુ અનુકંપાને લીધે અને કંઈક કરજ સમજીને ભત્રિજના
નિરાધાર થઇ પડેલા બાળકને પોતાના હવાલામા લીધો જવો તે
ત્યા ગયો તેવાજ આ યુવકના પિતાના લેણદારો એ વૃદ્ધ કાકા
પાસે દોડી આવ્યા ભત્રિજના દીકરાનું પોપણ કરવું એ ભારે
પડતું હતું તેવામા હજારો રૂપિયાનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજથી પુલાવી
મુકેલું એનું દેવું આ વૃદ્ધ કાકો શી રીતે આપી શકે ? લેણદારોના
તગાદાથી છેવટ એ કટાણ્યો એના પોતાના કુટુંબમા કોઈ
હતું નહીં માત્ર જવો આ યુવક-તે વખતે બાળક હતો તેવીજ
બીજા એક ભત્રીજાની પુત્રી ચાંદેક વર્ષની નિરાધાર હોવાથી તેને
તે નીભાવતો હતો અને થોડાકજ વખત ઉપર એ બાળકને
તેણે મોટા શહેરમા સારૂ પ્રતિષ્ઠિત ધનવાન કુટુંબ એકને પર-
ણાવી દીધી હતી એમ કરીને એને સંસારની ઉપાધીમાથી મુક્ત
થવું હતું પરંતુ એ બાળકને પરણાવી દીધા પછી થોડાક માસમા

આ ભત્રિજે, “યુવક” તે વખતે ખાળક હતો. તેનો બાબો તેને માથે આવી પડ્યો પરંતુ આ તો છોકરો હતો એટલે આનો બાબો એ વૃદ્ધ પુરુષને ખડુ લાગ્યો નહીં પણ માત્ર એના લેણદારોનો તગાદો વધારે થઈ પડ્યો હતો.

જે ખાળકી જેનું નામ ગોદાવરી હતું તેને આ વૃદ્ધ પુરુષે સાઠ પ્રતિષ્ઠિત ધનવાન કુંડુખ બેઠા પરણાવી દીધી હતી તેનાં સાસરીયાની વૃત્તિઓ બેવાનો અવકાશ એને ખડુ આઠો મળ્યો હતો એટલે કુંડુખ બેયુ હતું-ધન પણ બેયુ હતું પણ છોકરીનાં સાસરીયા પોતાના કુંડુખમા મુરતીયા રૂપ હુડીને એક કરતાં વધારે વખત વટાવવાની વ્યાપારી વૃત્તિવાળા છે એ બંધુવાનું એ બોળા પુરુષથી ખન્યુ ન હતું એ ખાળકીને પરણાવ્યાને પુરાં છ મહીના થયા હશે તેવામા એ કુંડુખમા એક બીજા ધનવાન કુંડુખ તરફથી સારી રકમ “ચાંદલા”ની આપવા કરોને માગુ આવ્યું એટલે ગોદાવરીને પિયર રવાના કરવાના નિશ્ચય ઉપર તેના સાસરીયા આવ્યા જે જુગ વખતમા ગોદાવરી તેના પિતાના વૃદ્ધ કાકા પાસે રહી હતી તેટલા અરસામાં તેણે તેને કમક ઉચ્ચ પ્રતિભા શિક્ષણ આપ્યું હતું અને તેને સારા કુંડુખમા પરણાવી દેવાથી તે એક વાતે ફરજ બજાવ્યાનું હૃદયનું સુખ અનુભવતો હતો. એટલામા ગોદાવરીને સાસરેથી કાગળ આવ્યો કે તે ઘણા દિવસથી અહીં છે પાછું ફરીને કોઈ બેઠું નથી માટે તેને એકદમ બોલાવી લેવી ! આ જહાગીરિ હુકમથી ડોસો સ્તબ્ધ થઈ ગયો ! કોની દીકરી ! કયા પિયરમા ! અને કોને બોલાવવાં મોકલે ?

આ યુવક તે વખતે માત્ર પાંચેક વર્ષનો હતો તેને એક ભોમીયા સાથે ગોદાવરીને ‘પીયર’ તેડી લાવવા મોકલ્યો. સુસિક્ષિત-સમજી-ને શાણી ગોદાવરીને ધનાઢય સાસરીયાંએ એના પિયર તરફના સંજોગો બેઠા નિભાવી લીધી હોત તો ઠીક એમ આ વૃદ્ધ પુરુષ ધારતો હતો તેથી તેને બોલાવવા મોકલતાં એના હૃદયના ઉડાણમાં કપારી છુટી પરંતુ એને લાગ્યું કે પૂર્વે સાંભળેલા કણ્ઠવચ્ચે કમતા તો હું એ ખાળકીનો વધારે નજીકનો સગો છું. મૃત્યુ સુધી દેહ દેહના ધર્મ બજાવવા બેઠાએ એમ ધારી પાંચ વર્ષમા આ યુવક અને ભોમીયાને ગોદાવરીને તેડી લાવવા મોકલ્યા.

પણ યુવકે ત્યાં જઈને શું બેયું ? શાણી પણ જરીબ ગોદાવરી પોતાના ઉપર શોધ્ય ન આવે તેટલા માટે કરચરતી, પગે

પડતી, સાસુ સસરાં પાસે પાસે બેઠા હતા તેમના પગ પોતાના આસુડે લીજવતી હતી ! એવા દુઃખમાં પણ પોતાના 'ભાઈ' આવેલા બોધ તે તેને ભેટી પડી ગોદાવરીએ ઠરગગવાના, પ્રાર્થનાના, બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ થતા જોયા બાળક ભાઈના આવાગમને એને કંઈક હૃદયબળ ધીર્યું બપોરનો સમય હતો ! એ દીવસથી ગોદાવરીએ સાસુ સસરાને વિનવતા નહીં માનવાથી અન્ન સરખું પણ લીધું નહતું એટલુંજ નહીં પરંતુ તેડવા આવેલા ભાઈને પથ્થરના હૃદયના તેના સાસરીયાએ આવકાર સરખો આપ્યો નહીં ગોદાવરીના હૃદયમાં માઠું લાગવાથી હૃદય બધું પૂર્ણ રીતે ભરાઈ ગયું હતું તેણીએ પાંચેક મીનિટ થોભી કંઈક વિચાર કરી જોયો અને એકદમ ભાઈ સાથે પિયર જવા નીકળી

“ આ તારા લખાયા ” કોણ મૂકવા આવશે, એ પણ સાથે લેતી અને ! સાસુએ નીકળતા કશું ગોદાવરીએ તેનો જરા પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ પણ પિયરથી આવેલા ભાભીયો સમજી ગયો કે બહેનને કંઈ કલેશ થયેયો જણાય છે, એટલે તત્કાળ કપડાનું અને પુસ્તકો વગેરેનું ભરેલું ટ્રેક એણે મથે ઉપાડી લીધું. અને એ પત્ર બેઝકાંગી જતું મહો કરી ગોદાવરીની પાછળ આદ્યો

શહેર બહાર નીકળ્યા પછી એક આમાંના રક્ષકના ઝુપડામાં કેટલાક કાગો તેણે જોયા એાળખાણ કાઢી ત્યાં તેણે ચનમ પીધી અને માગી લીધલા કાગો બાળકને આપ્યા તે તેણે સારી રીતે ખાંડા ગોદાવરીને આપક કરી અપવા માડયા તે તેણીએ ન લીધા એટલે પોતે પત્ર પાછો પાછળ પાછળ કંઈ તેમાંનું ખાધા વગર આદ્યો

છેક માત્ર તેઓ ભક્તિપુરા—જ્યાં આવવાનું હતું ત્યાં આવી પહોંચવા થયા ગોદાવરીને તે વખતે તરમ લાગી હતી પણ પાણીનું માધન કમાય ન હતું

“ હેડો બહેન, બા હવે ગામ અગાઉએ નહીં હોય ” ભાભીયાએ કહ્યું

પણ ગોદાવરીએ તુર્તજ પાણી પીવાની ઇચ્છા જણાવી નજીકમાં એક કુવે હોતો પત્ર તે બહુ હેડો હતો. ગોદાવરીએ ભે મીઠાનો મહોટો કંટો લઈ તે વડે પેટીમાંથી લોટો કહડિલો હતો તેને ખાવી પાણી એ ચવા માડ્યું પણ દોરડું પહોંચ્યું નહીં

એટલે નજીકના ખેતરમાં ખેડુતો ખતાવી તેમની પાસે દોઝડુ હોય તો લઈ આવવા ગોદાવરીએ ભોમીયાને કહ્યું. ભોમીયો તે તરફ લેવા દોડ્યો. આ કદમ નહીં ગયેલો એટલામાં ગોદાવરીએ મ્હોટેથી “અમે માતકી જી” કહીને કુવામાં પડતું મેલ્યું ભોમીયો તે સાલળી તુર્તજ પાછો દોડ્યો અને છોકરાને પકડી લીધો. કારણ કે તે કુવામાં જોવા જતો હતો.

ભોમીયો લાચાર ખની ગયો. નજીકના ખેતરના ખેડુતોને ખાલાવી દોરડાની મદદથી એક માણસને કુવામાં ઉતાર્યો આ ખધુ કરતા પહેરેક મીનિટ નહીં થઈ હોય અંદર જઈ કુવામાં ઉતરનારે એક ન્હાનો ખાટલો માગ્યો તે ઉતાર્યો. તેમાં નાખી ગોદાવરીને કુવામાંથી ઉપર કહાડી પરતુ તેનામાં જીવ રહ્યો ન હતો.

લક્ષ્મીપુરામાં દિવસ અસ્ત થવા આવ્યો, ભોમીયા સાથે માકલેલું ખાલુડું, ગોદાવરીને લઈને હમણા આવી પહોંચ્યો એ આશાએ એના પિતાનો વૃદ્ધ કાકો અનિમિષ નેત્રે તેમને આવવાના રસ્તા તરફ જોઈ રહ્યો હતો. અને તેમ કરતા થાક્યો. એટલે તેણે એમના આવવાના રસ્તા તરફ એકાદ માધલ સામા જવા નિશ્ચય થયો એ કૂવા આગળ આવી પહોંચ્યો ત્યાં એણે ગોદાવરીને ચાર દયાળુ ખેડુતોએ કૂવામાં ઉતરી કહાડેલી— ભોમીયો આકુંદ કરતો, ખાળક તેને વળગી પડેલો— એ દબ્ય જોયું. લગ્નિબની દીકરી લાડકોડથી ઉછેરી મોટી કરી સુશિક્ષિત ખનાવી ધનાઢ્ય કુટુંબમાં પરણાવી, તેના ઉપર પરણ્યા પછી થોડાક માસમાજ, તેની કંઈકસુ વગર, માત્ર ખીજ આલ્લાની રકમની લાલચે, સોક્ય આવવાના કારણે આવી રીતનો તેનો આપવાત! અને આ અમારા હિંદુ સમાજનું વિચિત્ર ખંધારણુ !

“અમે હાંદુ લોકો હજારો વર્ષ ઉપર ખડું સુધરેલા હતા, અમારા ધર્મ શાસ્ત્રો સમગ્ર ભૂગોળના મનુષ્યોને શિક્ષક રૂપે થવાના છે” એ મતલબની અમારી પાછલી મોટાઈ અને લવિબ્યના સ્વપ્ના, કંઈ કામ લાગે છે? પાછલી મોટાઈને હવે એક કોરે મૂકી દો! ઝીસને પછુ તે કંઈ કામ લાગી નથી, લવિબ્ય, ઇચ્છો તેવું કરવા, વર્તમાનમાં પ્રચલનવાન રહો એ મહત્ત્વ નિયમ એક વ્યક્તિના જીવનને તેમ પ્રજાના જીવનને એક સરખો લાગુ પડે છે તમારા સત્તાનો-પુત્રીઓ યોગ્ય વર નહિ મળવાથી અને પુત્રો યોગ્ય પત્નિ નહીં મળવાથી દુઃખી થતાં હોય, અને તે

તમે શાસ્ત્રોની આગળ વધીને કરી મૂકેલી સે કડો પેટા જ્ઞાતિઓને લીધે તેમ થતુ હોય તો મહાત્મા મનુની આજ્ઞાનુસાર દેશકાળ સ્થિતિને અનુસરીને તમે તેમા સુધાગે વધારો કરી શકો છો. મહાત્મા રાનડે આજ હયાત હત તો તમને એમજ સલાહ આપત કે પેટા જ્ઞાતિઓનુ એકીકરણ કરો. અરે પૂવનો વર્ણશ્રમ ધર્મ પુનરપિ સ્થાપિત કરો, તેથી ધર્મ સચવાશે અને પ્રજામાં કન્યા અને વરની અછતના તમામ દુ ખો નષ્ટ થશે

ભક્તિપુરામાથી જ્ઞાતિના મનુષ્યોને જોલાવી દુ ખી જોદાવરીના દેહને એજ સ્થળે અગ્નીદાહ કરવામા આવ્યો. ડાઘુઓમા મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠ પણ કેટલેક છેટે કુંદુખી થતા હોવાથી આવેલા હતા. લેમણે ધંધાની શરૂઆત કરી હતી તોપણ મુંબઇના સાહસીક પારસી વ્યાપારીઓના સમાગમને લીધે તેમનો વ્યાપાર જામતો હતો. વૃદ્ધ પુરુષનુ આકૃદ જોઇ મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠને ખહુ લાગણી થઇ આવી અને તેમણે કહ્યુ કે—જો હવે આ બાળકને સાચવતા તમને અગવડ જવું લાગતું હોય તો એને સુખેથી મારે ત્યાં મૂકી જજો અમારા કુંદુખમાં રહેશે, અને એના ભાગ્યમા હશે તે શિક્ષણ મેળવશે

“ અને એના લેણદારોને મહાં શુ કરવું ? ” એ વૃદ્ધ પુરુષે પુછ્યુ.

ભલા મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠે તેમનો પણ હિસાબ તપાસી, તેમની પેઢીમાથી પ્રતિવર્ષે નીકળતી અમુક ધર્માદા રકમમાથી પતવવા વચન આપ્યું. આ રીતે આ વૃદ્ધ પુરુષ મહાન દુ ખરપ બ ધનમાથી મુક્ત થયો. જોદાવરીની સ્થિતિથી એને મોટો આઘાત થયો હતો, હીદુ સાસારિક બંધનો ઉપર એને તીરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો એને ભાસ્યુ કે એ સસારમાં પર્ય થયો છે, એથી એને ઉત્તરવૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો, અને કોઈક ગુફામા જાણે એવી રીતે ચાલ્યો ગયો કે જગતમા એની વીધે કંઈ સંભળાતુ જણાયુ નહી

મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠના કુંદુખમા આ બાળકના આગ્યા પછી તેમની પેઢીમા દ્રવ્યનો સચય કુદકે ને ભુસકે વધવા માડ્યો. એટલે ધર્મ-લક્ષ્મીનો પક્ષપાત એ બાળક ઉપર દીનપ્રતિદીન વધવા માડ્યો. બાળક પણ સારા સરકારવાળુ જોવામા આવ્યુ અને પૂર્વ જન્મનું કંઈક શિક્ષણ લઇનેજ જન્મ્યુ હોય એમ જણાયુ. ધર્મલક્ષ્મીને તે વખતે લક્ષ્મીપ્રસાદ સિવાય સતતિ નહતી. એટલે આ બાળકને ઉછેરવાનું તેને યોગ્ય શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા કરવાનું તેણીએ માથે રાખ્યુ.

આ રીતે ઉછરાયલો આ બાળક ઉંમરે આવતા અતુન પરાક્રમવાળો અને દીવ્ય દેહવાળો જણાવા લાગ્યો. ઉત્તમ શૃદ્ધશિક્ષણ શુ નથી કરી શકતું? એની માનસીક વૃત્તિઓ સુદૃઢ અને ઉંચ પ્રકારની થવા પામી તોપણ ગોદાવરીને તેડવા જવું-તેનું સાસરીયામાં રદન કરવું-કુંવામાં પડવું-એ દરથો એનાથી બૂલાયા નહતા અને એમ કેમ થવા પામ્યું તે અવાપિ ન હતો સમજી શકતો તે વય પ્રાપ્ત થયે સમજવા લાગ્યો અને આપણા સામાસિક બંધનો તરફ તેના અણુગમાને તીવ્રસ્કારની લાગણીનો જન્મ થયો. ધર્મલક્ષ્મી સાથે વખતો વખત એ હીંદુ સમાજના બંધારણો બાબત વાર્તાવિનોદ કરતો અને આ સુશિક્ષિત યુવક ધર્મદેવીને અર્ચામાં પ્રસન્ને હરાવી દેતો. ધર્મદેવી તેથી મગરૂર બનતી અને તેના માતાતુલ્ય સ્નેહમાં તેથી ઉમેરો થતો. બાવીશ વર્ષનો થયો ત્યારથી ધર્મલક્ષ્મી એને માટે કન્યાની શોધમાં રહી જ્ઞાતિમાં ઘોળ બંધાઈ ગયા હતાં ઘોળ બહારથી કન્યા લાવવી તે પીનલ કોડમાં સમાયલા ગલીગમાં ગલીર ગુંહાઓના એકત્ર વજન કરમા વધારે ગુંહાઈત કૃત ગણાતું હતું ! અગ્રેસરોની રૂશવતની મુરદ બર ન આવે ત્યાં સુધી કોઈ સ્થળે કોઈનું લગ્ન બંધ બેસવા હેતા નહતા. છેવટે ઇચ્છાશકત નામના ગરીબ વિપ્રની ઉજ્જમબાઈ નામની એક બાળકી, જેનું કયાય બંધ બેસતું નહતું તેને આ યુવક સાથે પરણાવવાની યોજના ધર્મલક્ષ્મીએ કેટલાક પ્રયત્ને ઉભી કરી અને તે બાબત પ્રથમ તેણીએ આ લાઇનેજ વાત કંગે-તે વાત કરતાંની સાથેજ તે ચમકી ઉઠ્યો ! ને બોલ્યો —

“માતા ! હું શુ સ્વાર્થી છું ? જ્ઞાતિને અને તેમ કરીને પ્રબળે સુખી કરવાનું જેનું લક્ષ્યબોંદુ નથી, તેનો જન્મ વૃથા છે ! જ્ઞાતિના અનેક સુજનો, ઘોળરૂપી કેદખાનામાં સડે છે-કેદ-તો કન્યાની અછતને લીધે કુંવારી સ્થિતિમાં ભવ પુરા કરે છે અને કેટલાક ઘોળમાં કન્યાઓ ઉભરાઈ જવાથી એક ઉપર બીજી ને બીજી ઉપર ત્રીજી કન્યા લાવી શકે છે એ જમાનામાં હું આપણા લોકોને પૂર્વનો વર્ણાશ્રમ ધર્મ પુનરપિ સ્થાપવાને તેમ કરીને કન્યાઓની અછત દૂર કરવાના ઉપદેશમાં નીકળી પડું તે શું બોલું છે ? ગોદાવરીના કુંવામાં પડવાની જાણે ગયા કાલ-નીજ વાત છે હું તે વીસરી શકતો નથી માટે કૃપા કરી મહારા માટેના કોઈ પ્રયત્નમાં હાથ પડશે નહી—”

ધર્મલક્ષ્મી—કેમ લાઈ, ઇચ્છાશકતની છોકરી અણુશ્વડ છેને જરા બોડવાળી છે તેથી તો આમ કરતો નથી ને !

“ માતા ! હું તે તમાગ મ્હોડેથીજ જાણુ છું મ્હને સતા વશે નહીં પ્રભુની ખાતર મ્હને એ ખાખત ત્રાસ ન આપવા મ્હારી પ્રાર્થના છે હોંદુ સમાજ જે વખતે દુ ખ સાગરમા ગઝાવ છે તે વખતે મ્હને મ્હારો ધર્મ બજાવવામાં અતરાય ન નાખો ! એવામા હાલ પરણુવું ? “ છટ નોનસન્સ ”

“ આ છટ નોનસન્સ કહી તમને ત્રાસ આપવાના પ્રાયશ્ચિત માટે મ્હારે એ અપવાસ કરવા પડશે ”

ઉપર મુજબ વાત થતા ધર્મલક્ષ્મીએ ફરી એ વિષય કહાડી તેના મનની લાગણી દુ ખાવી ન હતી અને તે હકીકત તે શેકની આગળ કહેતી હતી ત્યાંથી આપણી વાર્તાનું વિષયાન્તર થયેલ છે

ધર્મલક્ષ્મી—ભાઈને ભલે યોગીરાજ ખની જવું હોય ઉપદેશક તરીકે નીકળો પડવું હોય તો ના નથી પરંતુ તેમ કરતા પહેલા આપની આગળ એ ખાખત ચર્ચા ચલાવી એના કાગળો રજુ કરશો કે નહીં ?

મહેન્દ્રપ્રસાદ—ધન્ય છે દેવી, તમારી લાગણીને ! તમ એ ખાખતના કારણોમા તેની સાથે નથી ઉતર્યા !

ધર્મલક્ષ્મી—મ્હને તો આ પ્રશ્નોમાજ ખોલતી બધ કરી દેછે આ સ્થળે બે ખાળકો—“ દેવતાઈ ભૂલકા ” ને લઈજના નોકરે હાકતા હાકતા આવી મ્હોડેથી ખૂમ મારી

શેઠ સાહેબ ! માખાપ—ગજબ થઈ ગયો કુંજવીહારી ને મધુસુદનભાઈને બે ખાવા જેવા જણાતા દાદીવાળા બદમાસો ઉપાડી ગયા ! ! હું બહુ પછવાડે ગયો—દોડ્યો ! મ્હારા કપડા ઝાડીમા ફાટી ગયા ! ! પણ કોઈ હાથ આવ્યું નહીં ! થાક્યો છું—અરે ખાપરે—મરી જઈશ—થાકથી ત્રાસથી અધમુઓ થયો છું કોઈને પાછળ મોકલવા લાવવા બેઠાએ આ ખાપણ “ એટલું ખોલતામા તે ભોય આડો પડી ગયો ! ! ”

નોકર હાકલો હાકલો પાછળ દોડવાને લીધ ચાકેલા ભોય પર પડી ગયો, એ ઉપગ્રથી ત્યાજ ઉભેલી માતાનું હૃદય યુગ થવા માડ્યું ધર્મલક્ષ્મી “ હાય ! હાય ! ” કંતી આકૃદ કરવા લાગી

મહેન્દ્રપ્રસાદે, સમયસુચકતા વાપરી, પડી ગયેલા નોકરના કપાળમાં ટાઢા પાણીમા ભીંજવી હાથ રમાસ મૂક્યો યુવક ત્યાં

ઉભેલો હતો તે દોડ્યો અને ત્રણ ખીખ નાકરોને મારવારમા ખોલાવી લાવ્યો.

મહેન્દ્રપ્રસાદ—દેવી ! ધૈર્ય રાખા ! મહને લાગણી નથી થતી ? ઇશ્વર ઉપર તમારી અગાધ શ્રદ્ધાની અને તમારી ભક્તિની જે પળમા કસોટી થાય છે, તેમા તમે એક અજાન નાસ્તિક કે તેવી છાકરવાદ જવા દો ! અનત બ્રહ્માડનો નાયક-મહારો પરમાત્મા એ ખાળકોનો હવે તો, ઝવેરાતને માટે વધ થતો અટકાવે એ આપણી પ્રાર્થના છે !

મહેન્દ્રપ્રસાદથી આગળ ખોલી શકાયુ નહિ સીલીંગમા શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માની અનેક કીરણો સમેતની ચિત્રેલી છબી સામે તે નીજીવ બનેલા જીવો-પૂતળા જીવો ઘડીભર બેઠ જ રહ્યો ! એટલામા ઠડા પાણીથી કે ઇ ગહાયત મળી હોય તેમ ભોય પડેલો નોકર સ્વસ્થ થવા માડ્યો તેના ઉપર શેઠની અનુકંપા બેઠ, તેના હજાર ગુન્ડા માફ થયા સમજી મૂળ કંઠણ હાડ અને શેઠની બતે કરેલી સાગ્ગવારથી તે સ્વસ્થ થયો ને રડતો ગડતો પાછો ખોલ્યો -

“ આજ સવારે બેઠા ઉઠી, બેઠા ભાઈઓ અહીંજ મહારી પાસે રમતા દોડી આવ્યા હતા મહને કહે કે-તાગી છત્રીને ઉઘાડવાની જગાએ અમે એવી સગ્ગ રીતે પીતળની ચાપ લગાવી દીધી છે કે તે કદી ઉઘાડી શકે નહી, મહે કહ્યું એમ હશે તો મહને ખીજી છત્રી મળશે એટલે કહે કે અમને બહાર કગ્વા લઈ જાય તો અપાવીશુ ” એવી એવી વાતો કરતા હતા પછી થાડીવારે હુ તેમને હવડાવવા લઈ ગયો ”

એટલામા યુવક તૈયાર થઈ આવ્યો ! તેને જરૂરના સાહિત્ય સમાનની એક ન્હાની પોટકી, એક મ્હોટી કથા અને ત્યા પથારી તરિકે પણ વાપરી શકાય તે અને નોકર માટેની છત્રી જેના ઉપર છાકગમી ચાપ લગાડવાની અમત કગ્વાનુ નોકરે કહ્યું તે, ઉતાવળમા સાથે રાખી અને ખોલ્યો -

“ હુ બહુ છુ ”—

“ ક્યાં ! ! ” મહેન્દ્રપ્રસાદ સેઠે પૂછ્યુ.

“ ભાઈઓની શોધમા ! ”

એટલું ખોલતો, અફઝલ કેઈ પરમાત્માનુ સ્મરણ કરતો તે ચાલતો થયો. મહેન્દ્રપ્રસાદે હીંમત એકઠી કરી જતા જતા તેને કહ્યું.

ભાઈ, પ્રભુ તને સહાય થાઓ ! હુ પણ અહીંથી તત્કાલ

એજ પ્રવૃત્તિમા જોડાઉ છું, અને ચારે દિશામા અનેક મનુષ્યોને
હોડાવી મૂકવાના પ્રયત્નમા રહું છું

યુવક એ શબ્દો પૂરા સાભળવા પશુ ન રહ્યો તેનું હૃદય
એણે મક્કમ કરી, આવા ખનાવોનું કારણ તપાસવા તરફ દોરી
દીધું હતું તેના જવા પછી મહેન્દ્રપ્રસાદે ધર્મલક્ષ્મીને ધૈર્ય
આપવા માડ્યું —

“દેવી, જુઓ, આ ભાઈ તો ગયો હવે જરા ધૈર્ય રાખો.
પરમાત્મા એને સાનુકુળ થાય તેવી સ્તુતિ કરો !” અમે તમામ
નોકરો સાથે જો મદિરમા તે દર્શન કરવા ગયેલા ત્યાં જઈએ છીએ
તેમ પોલીસ ખાતાને જાગૃત રાખવા પશુ બંદોબસ્ત કરીએ છીએ,
ખીજી પશુ કંઈ ગોઠવણ થશે તે કરીશું આકાશ પાતાળ એક
કરવા જેટલા પ્રયત્ને તમને એ બાળકો-હયાત હશે તો પાછા
મળશે સૌથી મહોટામા મહોટું મહાદેવ હથીઆગ મહારા પ્રભુમા
શ્રદ્ધા એજ છે અને એજ તમારૂં પશુ હો ! તમારી ઇચ્છા હોય
તો તમે પશુ મદિર સુધી લલે ચાલો પશુ એક વાત યાદ
રાખવાની છે દેવી ! આથી શીખવાનું એટલુંજ છે, અને આપણા
આ દુખી ચોઘડીયામા મહારે ન કહેવું બેઘરું તો પશુ કહી
જવાય છે તે એ કે-અવેરાત વડે બાળકોને શણગારવામા આવે
છે તે તેના લાભની એક બાજુ છે, પણ પુરતા જપતા અને
જરૂરના પરિજનો વગર તેમનું લૂટારાઓની આંખો આગળ પ્રદ-
ર્શન કરવા રખડતાં મૂકવામા આવે તેને લઈને તેમના જીવ
જોખમમા આવી પડે તે અવેરાતના ઉપભોગની ખીજી બાજુ છે

પ્રકરણ ૧૦ મું.

“બાવન લાખનો બીજો બોલો.”

“સમગ્ર દુનિયાના મહારાજોના જવાહીરો એકત્ર થયેલાં
કોઈ પ્રદર્શનમા જોવા ન મળે ?” એ મતલબના એક વૈભવમાંજ
અલમસ્ત રહેનાર, અને વૈભવોના તરંગોની વિચાર સૃષ્ટિમા
જીવન ગાળનાર બાદશાહના વિચિત્ર પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં, ભારત-
વર્ષનો કોઈ કવી શીરોમણી જવાબ આપે તો ખસ છે કે-“જન-
સમાજ ઉપર ઉપકાર કરવા માટેજ જોણે દેહ ધારણ કરેલો છે,

જીવનની હરેક પળે માતૃભૂમિના ઉદયનોજ જ મન વાસ્તવીક દિશામાં જ્યાં કરે છે-એવા એક દેશાભિમાની નરવીરનું અત કરણ એ કરતા પણ અમુલ્ય અને વિશેષ લાભકારી અને ભવ્ય પ્રદર્શન છે”

“જનસમુહના લાભાર્થેજ જીવન ગાળનાર પવિત્ર અને પરોપકારી નરરત્નોના જીવનની કીર્તિ આંકવા મનુષ્યોએ ઉત્પન્ન કરેલી આકાંક્ષાની સખ્યા તુચ્છ લાગે છે ભગવા વસ્ત્રો ધારી સાધુજનોમાં જનસમાજ ઉપર ઉપકારને અર્થે જીવન ગાળનારા જીજ્ઞા અપવાદો સિવાય, ખાકીનાએ તો, જનસમુહને રખડતો મૂકી, પોતેજ જહેલી જહેલી મોક્ષ મળે તેવો માર્ગ પકડી લઈ એક રીત્યે સ્વાર્થ સાધવાનો વેશ કર્યો છે એવો આક્ષેપ મૂકવામાં આવે તો શું ખોટું છે? પ્રસ્તુત જીવનમાં, જે સમયમાં, માતૃભૂમિના સત્તાનો, અન્ય પ્રબળ દ્વારે તેના છત્ર નીચે સ્વતંત્રતામાં રહેવાની યાચના કરવામાં પ્રયત્નવાન બની રહેલા છે, અને તે માટે ખીજ તમામ કુશલોને ઘડીભર ખાજીએ મૂકી દીધા છે, એવામાં, એજ ભૂમિની મૃતિકાથી ઉત્પન્ન થઈ, એજ ભૂમિની મૃતિકામાં પાછા સમાવા સરજાયલા છતાં, એ સત્તાનોની ખૂમોમાં પોતાનો વાસ્તવીક અવાજ ન ઉમેરનાર કૃતઙ્ગી ખરો કે નહીં? એવા ભગવા વસ્ત્રધારીઓ કરતાં તો અમારા ધવળવ વસ્ત્રધારી સાધુ મહાશયોની ચરણ રજ અમારા શીર ઉપર વધારે શોભજે! કેાઈ વખત, વૈભવમાં લોહતા ધનાઢયો જમ સલેહગાહને અર્થે અમેઝિકા જેવા દેશની મુસાફરીએ જાય, અને ત્યાં પણ પોતાના ધનનો સદુપયોગ જનસમાજના હિતને અર્થે કરી ખતાવે તે મુજબ અથાગ પુણ્ય સચયને લીધે, લાખા વખત સુધી, સ્વર્ગમાં રહી કટાળવાથી સ્વર્ગના એ દેવો પૃથ્વી ઉપર આવી પરોપકાર કરવાનીજ પ્રકૃતિને આધીન રહી અહીં પણ તેઓ જનસમાજ ઉપર પરોપકાર કરવામાં પોતાનું જીવન ગાળતા જોધએ છીએ, અને પ્રાકૃત પુરુષામાંથી, સામાન્ય રીત્યે વૈરાગ્ય થયો ન થયો, એટલે તુર્તજ ધોળા વસ્ત્રોમાં ભગવે મેલ ઉમેરી, હૃદય નિમિત્તે અનેક ઉપાધિઓમાં પડતા જોધએ છીએ તેમને તો-

“દુઝામે દોનું ગયે,
માયા મીલી ન રામ”

એમ બને છે તે કરતાં તો તેવાઓ કંઈ સદુદ્યોગે વળગે તો દેશને ફાયદો છે એ કહેવું ખોટું નથી પણ એવાઓને

એમની સ્વેચ્છાએ ઉદ્યોગ પ્રદેશમાં વાળી દેવાની ચાવી હાથ આવવી જોઈએ ”

ઉપર મુજબના અનેક તગ ગો, યુવક, મનમાં કરતો, ભક્તિ-પુરાથી નીકળી, જ્યેષ્ઠ માસની અમાસના રોજ ટેકરા ટેકરીવાળા અને ભયાનક ઝાડી જંગલવાળા પશુ દુષ્કાળને લીધે વધારે ભયાનક રૂપ ધારણ કરી રહેલા પ્રદેશમાં ચાલતો હતો. સુભાગ્યે વાદળાં હોવાથી તેને તાપ લાગતો નહતો એટલે ન્હાનું પોટકું અને છત્રી બગલમાં રાખી, કથા ખભે નાખી, હાથમાં એક ડાંગ લઈ, પ્રાતઃસ્મરણીય સતી સીતાની શોધમાં જતા હનુમાનની પેઠે, અવાપિ પર્યંત પાળેલા અલ્પચર્ય આવેલા વેગવડે મનમાં તરંગો કરતો તે ચાલ્યા કરતો હતો —

‘ જુઓ, વળી આ બાળકોને ઉપાડી જનાર પશુ બાવા ! બિચાગ નોકરે હાકતા હાકતા કરે ! વર્ણન તરફ એતા તેમનો પશુ ભગવો વેષ હોવો જોઈએ એવા પચાસ લાખ કરતા વધારે મનુષ્યો, ગરીબ હોદવાનીઓના પરસેવાની કમાણી ઉપર નાહક નો બોલો થઈ પડનારા હોદ્દામાં મોજુદ છે ! કોઈ પ્રજામાં, બીજાની કમાણી ઉપર આધાર રાખી નિરૂપયોગી જીવન ગાળનારા આથી ચોથા ભાગના મનુષ્યો હોવાનું કોઈ બાહ્યશ આકડા શાસ્ત્રી બતાવે તેને એક દાખ રૂપિયાનું ઇનામ આપવાનું નામદાર ગાયકવાડ સરકાર જેવા દેશાભિમાની નૃપતિ કહાડે તો તે કોઈ મેળવી શકે ખરો કે ! એવા ભગવા વેષધારીઓ ભલે ગૂંહાઓ ઉપરજી જીવન ગાળનારા હોય અનીતિમાં સખડી, દુનિયામાંથી અજાણપણે પાપમય જીવન ગાળી રહ્યા હોય, પરંતુ માત્ર ભગવા વસ્ત્રો પહેરી એકાદ મદિગમાં ગાદી જમાવી બેસે, અથવા શેરીએ શેરીએ ફરે, એટલે તેમને અમારા કુટુંબના એક વિશેષ અગીભુત ગણી તેમને પોષવા એ અમારો ધર્મ થઈ પડ્યો છે ! અમે એમ નથી કરતા તો પાપી યા-નાસ્તિક કહેવાઈએ છીએ —

ઉપર મુજબ વિચાર તરંગમાં આ યુવક ચાલતો હતો એટલામાં —

“ સખુર ! કોન હે તુમ ? કહા જાતા હય ? ! ” બે ઠાળા

* વધારે ખાત્રી માટે “ દીમીનલ દ્રાહ્મસ ” નામનું પુસ્તક વાંચશો

પાણીદાર ઘોડા ઉપર આવતા અજાણ્યા અન્ય પ્રદેશના લાગતા. ઘોડેચારોમાંથી આગળનાએ યુવકને પૂછ્યું

આ વખતે એ ભક્તિપુરાથી ત્રણેક માઈલ આવ્યો હતો, યુવકે સ્વપ્ને પણ ધાનું નહીં કે આવી રીતે અપરિચિત લૂટારા જવાઓનો અહીં એકાએક ભેટો થશે એટલે એ ઠંધ પણ અકસ્માત માટે તત્પર નહતો. ક્ષણભર આત્માને હૃદયમાં ઉતારી સાવધ થઈ સમયસુચકતા વાપરી એ પ્રત્યુત્તર આપ્યો તે વિચાર કરતો હતો તેવામાં—

“કયા ખહેરા હય ! મુંગા હય ! કયો જવાબ નહીં દેતા હય ?” આગળના સવારે ફરી પૂછ્યું

યુવક હજી સ્વપ્નજ ઉભો હતો એટલામાં પાછળનો સવાર જે ઉમરે સહજ મ્હોટો હતો તેણે આગળનાને કહ્યું —

“અરે, જવા દેને ! નયોં રખારી જેવો ને ખહેરો દીહેસે !

ઠંધજ નથી, હાલ હાલ,”

જે સવારો આગળ ચાલ્યા, તે દેખાયા ત્યાં સુધી યુવક જોઇજ મ્હો તે પછી તેણે નજીકની એક ટેકરી ઉપર ચઢી તેમના તરફ જોયું તો ભક્તિપુરાની જાણે પ્રદક્ષિણા કરતા હોય તેમ વચમાં આવતા આઠા રસ્તાને ઝાળગી તેઓ દોડતા જતા જણાયા, યુવકે ઘડીમાં અનેક તર્કવિતર્ક કરી દીધા

સાંજનો સમય થવા આવ્યો હતો નજીકની એક ખીજ વધારે ડેંચી ટેકરી ઉપર એક જીર્ણ દેવાલય જણાયું ત્યાં જવા માટે રસ્તો જણાતો નહતો અને વિકટ જગો હતી તોપણ યુવક તે તરફ ચાલ્યો અને દીવસ અસ્ત થતા પહેલાં એ જીર્ણ દેવાલય નજીક જઈ પહોંચ્યો. સાવચેતીની ખાતર હવે એણે આગળ ન જતાં રાત્રિ અહીંજ ગાળવા વિચાર રાખી દેવાલયના આગળની ઓસરી તરફ ચાલ્યો, તેવામાં સામેથી ચાર સ્ત્રીઓ તેના તરફ આવતી જોઈ !

તે ચાર સ્ત્રીઓમાંથી એકને તો યુવકે ઝાળખી કારણ કે ત્રણ વર્ષ ઉપર છ માસ સુધી મહેન્દ્રપ્રસાદ સેઠના ઘરમાં તે નોકર રહી હતી, તેનું વય ચાળીસેક વર્ષનું હોવા છતાં પાંચીસ જેટલું લાગતું હતું. તે ભાવસાર ગતિની હતી ધણીની સાથે તકરાર થવા ઉપરથી પંચ સમક્ષ તેના ધણીએ તેને ફારકતી આપી હતી ત્યાર પછીથી તે છૂટક મજૂરી કરી ગુજરાન ચલાવતી.

નકારી સોખતમા ફરતી જણાયાથી શેઠના ઘરમાથી તેને રત્ન આપવામા આવી હતી ખાકીની તેની ત્રણ સોખતણા તેનાથી ઘણી ન્હાની ઉમરની હતી અને યુવકના જોવામા તે પ્રથમ આવેલી નહતી

“ ચમેલી ? ! ! આ વખતે કયાથી આવે છે ? ! ” સહસા મળવાથી ઠંઠ વાત કરવીજ એમ ધારી યુવકે પ્રત્ન કર્યો

“ અમે ખધા આ દેવાલયમા દર્શન કરી આવ્યા ને કથા સાલજી આવ્યા ” એટલું કહેતી કહેતી તે ઉતરવા માડી

યુવકે કહ્યું—“ અરે પણ સખુર ! ચમેલી ! ભક્તિપુરાતો અહીંથી દૂર રહ્યું આજી ખાજી નજીકમા કોઈ ગામડું નથી, જે કે મ્હને પણ આ રસ્તો કદી ભયાનક તો નથી લાગ્યો પણ હમણાજ મ્હને જે સવારો મળ્યા તે ઉપરથી મ્હને લાગે છે કે તમારા જીવી ત્રણ ચાર સ્ત્રીઓના મડળને અધાડ થયે અહીંથી જવું જોખમ ભરેલું છે યુવક વાક્ય પુરૂ કરે તે પહેલા ચમેલી બોલતી બોલતી ઉતરવા લાગી કે—અમને શું હરકત છે ? અમે તો હમણાજ પહોચી જઈશું.

વાહ ! સ્ત્રી જાતિ ! ઘજાદપિ કઠેરાણિ મૃદુની કુસુમા-યપિ તે આ ! ! અસ્તુ ! મનુષ્યના સામાન્ય ધર્મને આધિન રહી મ્હારે તેમને ભયના ખખર આપવા ઉપરાત કાંઈ પ્રયોજન નથી ” એમ મનમા વિચાર કરતો, યુવક દેવાલય પાસેની ઓસરીમા પેઠો યુવકે ત્યા જ દર્શ્ય જોયું, તે આપણા દેશની સ્થિતિ જોતા વાચકે ઘણી વખત જોયેલું હોવું જોઈએ “ સાધુ મહારાજ ” પાત્રીસેઠ વર્ષની વયના ઠંઠક શુષ્ક બાધાના અને શરીરે રયામ વર્ણના હતા હરદમ દમ લગાવવાને લીધે તેમના નેત્ર લાલજ રહેતા તે એકલા આ વખતે નહોતા, સાથે બીજા ત્રણ સખસો હતા એમને ‘શિષ્યો’ કહીશું ? ‘સાધુ’ પાસે એસનારાને શબ્દ ચિતામણીમા બીજી સજ્ઞાને અભાવે હું ધાડ છું કે શિષ્યો કહેવા અનુચિત નહિ ગણાય એમાનો એક તો હલકી કામનો હિંદુ લાગતો હતો ખાકીના જે બંને ઇંચ લાખી ઉમેલી દાદી વાળા જવાન હતા એક ખાજી ચિનાઈ રકાબી પવાલા અને બીજી ખાજી રમવાના છૂટા છવાયા પત્તા પડેલા હતા, જોઈ થોડાકજ વખત પૂર્વે તે પત્તાની રમત રમાયાનો ખ્યાલ આવતો હતો.

મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠની પારમાર્થીક વૃત્તિનો લાભ ઠેકને મળતો

આ સાધુ મહારાજને આજ દેવાલયના છાંયોદ્ધાર માટે બે વર્ષ ઉપર મદદ કરાવવાનું કામ યુવકે કર્યું હતું. મહારાજના વ્યવસાયમાં છાંયોદ્ધારનું કામ તો જામનું તેમ રહી ગયું હતું પરંતુ યુવકે મદદ કરેલી એટલે નિરૂપાયે જામને કહેવું પડ્યું કે—“આવો ! ફક્કડ, લો ! તમે પણ એક ગાજનો દમ લગાવો !”

યુવકે આ દૃશ્ય જોઈને ચક્રિત થઈ ગયો. મનમાં ઉડો નિશ્વાસ નાખ્યો “આ પણ બાવો !” એવો મનમાં સહજ ખ્યાલ કરતો તેણે મહારાજને કહ્યું

“મહારાજ ! હું ગાજે પીતો નથી” જાણે પરાધીન હોવાથી—આ સમયે બીજો જવાનું હતું નહિ તેથી યુવક મુઝો મુઝો ત્યાં બેઠો.

“લાવો ! લાવો ! !” થોડી ઉમેલી દાઢાવાળામાંથી એક બોલ્યો “હો કયા દમ લગાવગા ? દેખો ફક્કડ

“જે ન પીયે ગાજેકી કલી,
વો લડકેસે લડકી ભલી—”

એમ કહેતામાં યુવક સીવાયના ચારે જણ ખૂબ હસ્યા.

યુવક અસ્થાને આવેલો લાગ્યો. પરંતુ તેને રાત્રિ આ સ્થળે ગાળ્યા સિવાય બીજો રસ્તો ન હતો. જે કામે તે આ મુસાફરી બેડતો હતો તેમાં આવા પ્રકારના મનુષ્યો સાથેનું સંમેલન કદાચ ઉપયોગી પણ થઈ પડે, એવો તેને વિચાર આવ્યો અને સહન શક્તિને મદદમાં બોલાવી, પોતાની માનસિક ઉચ્ચ સ્થિતિથી જાણે નીચે ઉતરી, તે આ ટોળી સમક્ષ બેઠો.

બાવાજી જ્યાં બેઠા હતા તે ઓસરીને લગતા બે ઓરડા હતા અને તે બે સદીઓ પૂર્વે બનેલા હોવાથી તેને જરૂર હોય તો ગળડાવી પાડવા માટે સેન્ડોની એક લાતનું જોર તો વધારે થઈ પડે તેવું હતું ! એમાંથી જમીન નજીકની ધટો તો ઘસાઈ ગઈ હતી ભૂતિમાં બાકારા પડ્યા હતા એક ઓરડામાં બાવાજીનું રસોડું થતું હતું અને બીજામાં એક ઢોલીઓ બીછાવેલો પડ્યો હતો નીચે જમીન ઉપર એક સાદડી પાથરેલી પડી હતી. ભૂતિ તબાકુની અને ગાજની એક કોથળી લટકાવેલી હતી માન્થેસ્ટરની મીઠામાં બનેલા કાપડના તાકા ઉપરની સ્ત્રીઓની છબીઓ ભૂતિ ઉપર ગુંદરથી ચોટાડી તે ભૂતિને શણગારવામાં આવી હતી.

ખાવાજી ઉપર ઉપકાર થયેલા છતાં તેમણે યુવકને ભોજનનું કે પાણી સુઝાનું પૂછવા જેવું સ્વાગત ન કર્યું એ યુવક ઢોલી-યાવાળા ઓરડામાં ગયો. પોતાની ડાંગ એક ખાજીએ મુકી પાસેનું ન્હાનું પોટકું એક ખોટીએ ટીગાંચુ છત્રી એક ખીટી ઉપર મુકી તેના ઉપર કંથા મુકી બીજાની ફાટોમાંથી અધારી રાત્રી હોવાથી કંઈ પ્રકાશ આવતો ન હતો એમાં બે ત્રણ મિનિટ રહી તે પાછો ખાહો આવ્યો ચારે જણા આપસઆપસમાં ગુપ્તગુપ્ત વાતો કરતા જણાયા, એને ન જણકારતા યુવકે વાત શરૂ કરી —

‘ મહારાજ ! આ મકાન આટલા સુધી જીર્ણ થઈ ગયું છે એમ જો તમે થોડું પાસે આવ્યા ત્યારે હું જાણી શક્યો હતો તો માન અહીંસે રૂપિઆની મદદ થઈ શકી તે કરતાં તમારો વધારે સત્કાર થાત ખરો—’

“ અરે, ફક્કડ ! ” ખાવાજી વચમાં જોલી ઉઠ્યા “ કોન હેતા હે ઓઁ કોન લેતા હે ! હમારા નસીબ મે લીખાયા સો હમકું મીલ ગયા ખસ ! કયો સચ ખાન હે ને ? ” વળી પાછા યુવક સિવાયના ચારે વિના પ્રયોજન હસી પડ્યા અને એક પછી એક ગાજની ચલમ હાથમાં લેવા માડ્યા.

યુવકે જાણ્યું કે ખાવાજી એકલા કૃતદ્રી નથી જણાતા પરંતુ તેથી આગળ વધીને આ ટોળીના કૃત્યો જ હોય તેમાં પણ સડોવાયલા હોવા જોઈએ પરંતુ હાલ જ કંઈ તે નીકળ્યો હતો તેમાં સજ થવાની જરૂર તેને હતી, એટલે ખાવાજીના કૃત્યોના વિચારોને હૃદયમાં એક કોરે મુકી હીંધા દીવસભરના પરિ-અમથી તેને ઠંઠડીને ભૂખ લાગી હતી ત્રાખા જેવી પરિપક્વ કરેલી ભાખરીના ચોરસા પાડી, મુરખા અને અથાણામાં ટેવાઈ ગયેલા પાકશાહીએ ઘરમાંથી યુવકના પોટકામાં ખાધેલા હતા. પરંતુ પાણી કયાય તેના ભોવામાં આવ્યું નહીં એટલે તેણે ખાખને પૂછ્યું.

“ મહારાજ ! અહીં પાણી કયા મળશે ? ”

“ નીચેના બહેળીયામાં ! ” ખાવાજીએ રોકડો જવાબ આપી દીધો.

એ જવાબથી યુવક પળવાર તો સ્તબ્ધ થયો, પણ નીડર રહી પોતાની ડાંગ અને પોટકીમાંથી લોટો લઈ નીચે ઉતરવા

પહેલાં પોટકી તરફ એને ઠપક ચિતા થવાથી તેના નગ્ન બેયુ પોટકીમા કંઈ બેખમ ન હતું પરંતુ કેટલાક કાગળો અને કેટલીક ચીજો ખીજાને નજીવી જીવી સામે પડ્યું તેને ઉપયોગી હતી એટલે તેને તેના તરફ જરાક ચિતાની નજરે બેવાઈ ગયું તો પણ ડાગ અને લોટો લઈ ઉતર્યો અમાવાસ્યાની રાત્રિ અને વળી વાદળા હોવાથી તારાનો અખો પ્રકાશ પણ ન હતો. આશરે ત્રણસે ડગલા જેટલું નીચાણ તેને ઉતરવાનું હતું રસ્તો ખતાવનાર પણ ત્યાં કોઈ ન હતું બાવાજી અને તેમના ત્રણ ગોઠીયા ઝાંઝની ધુનમા ગપ્પા મારતા હતા યુવક નીચે ઉતરવા માડ્યો, જંગલ, અધારી રાત્રિ અને ઉન્હાળો હોવાથી જનવરની સ્વાભાવિક રીતેજ ધાસ્તી હતી એવામા જ્યાં તેને ચમેલી અને ખીજી ત્રણ જીંઘો મળી હતી તે સ્થળે એક ચાલીસેક વર્ષનો પુરૂષ મયત્ન કરી ચડતો દેવાલયમા આવતો બેથો. યુવકને બેઈ તે ઉભો રહ્યો તેના ગજવામા એક ન્હાની ડખી હતી તેની આપ દખાવી એટલે વીજળીનો સહજ પ્રકાશ થયો, યુવકને તેણે આળખ્યો અને યુવકે પણ તેને મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠને ત્યાં હુડીના નાણા એક શગડના ગુમાસ્તા તરિકે વખતો વખત આપવા આવનાર હોવાથી તેને આળખ્યો

“ આ વખતે કયાથી ? ” યુવકે પ્રશ્ન કર્યો

“ આ દેવાલયના જીજ્ઞાસુ મારે બાવાજીને પચીસ રૂપીઆ આપવા મને મોકલ્યો છે આવતા આવતા મોડું થઈ ગયું સવારમા મ્હારે યાત્રાએ જવાનું છે એટલે હાલજ આપી આવું એમ વિચાર કરી નીકળ્યો પણ અધાર થઈ ગયું આપ કયા આ વખતે બજો છો ? ” ગુમાસ્તાએ પૂછ્યું

યુવકે કહ્યું. “ હું નીચે બેળીયામા પીવા માટે પાણીનો આ લોટો ભરવા બહાર છું ”

“ સભર ! મ્હારી પાસે આ દીવાની મદદ છે એટલે હું તતજ જઈને લઈ આવીશ. ”

“ તેમ હોય તો હું પણ સાથે આવું છું ” એમ કહી યુવક અને એ ગુમાસ્તા સાથે નીચે ઉતર્યા અને ધાર્યા કરતાં બેળામાંથી જળ લઈ બેઠેલા ઉપર આવી ગયા યુવકે અને ગુમાસ્તાએ ઝોરડીમા જઈ મથેરછ ફળાહાર કર્યો અને જળ પીધું ગુમાસ્તા બાહર આવ્યો મહારાજે તેને કહ્યું “ દેખો ભરવા !

જોગી લોકકા સમાધીકા ચે વખત હે, તો રાતકા વખત ઇધર કપી મત આના, સમજ્યા !”

“અરે મહાગજ ! આતો તમારા આ મદિરના સમાર કામ માટે પચીસ રૂપીઆ લઈને એમના શેઠ તરફથી આવે છે—” યુવકે બહાર આવીને કહ્યું

“એસા હે બહોત અચ્છા ઝોખીસ્તરે પર રખો.”

આ વાત સતી હતી તે વખતે બે સવારો, ઘોડાઓને પાછળ આલતા દોરીને ઉપર ચઢ્યા અને ઝોસરી આગળ આવી ઉભા

“હવે આ હરાણીયાનો વારો ! મહારે માથેથી દાણુ ઉતર્યું” એકે ખાવાળના સામે જોઈને કહ્યું

“હાલ, હાલ, હવે” બીજે ખોલવા જતો હતો જને ઇસારાથી દાદીવાળામાથી એકે રોક્યો યુવક તે જોઈ શક્યો. એટલામા દાદીવાળા બેઉજણાએ નવા આવનાર સવારોને ખાવાળની ઝોસરીથી થોડે દુર લઈ જઈ તેના કાનમા કંઈક કહ્યું

યુવકથી આ બધુ કંઈ સમજાયુ નહી એટલે એણે ખાવાળને કુતુહલની ખાતર આ લોકો કેણુ છે એમ પ્રશ્ન કર્યો,

“તુમ તુમારે અદર બેઠકે સોજઓ !” ખાવાળએ ઉત્તર આપ્યો યુવકને બહુ માફુ લાગ્યુ પણ સમય સુચકતા વાપરીને અદર જઈ સાદડી ઉપર બેઠો એવામા ખાવાળ સિવાયના પાંચ જણુ જે ટોળું વળાઈ આવે જઈ વાતો કરતા હતા તેમાંના એકે આવી ‘યુવક બેઠો હતો તે ઝોરડાનુ બારણુ બંધ કરી બાહરથી સાકળ વાસી

યુવકને કંઈક એમ સમજવા માડ્યુ કે બે બાળકોનું હરણુ કરનારા કાતો આ લોકોજ હોવા જોઈએ અથવા તેમના તરફથી જસુસો આ રાખેલા હોવા જોઈએ ઘણીજ ત્વરાથી-ટુંકા વખતમાં પોતાના હ્યેયનુ સુકાન હાથમાં આન્યુ જોઈ તેને ઝોરડામાં પુરેલો છતા હૃદયના ઉડાણમા સતોષની લાગણીઆ થઈ આવી સ્વતંત્રતાના ભોગે હ્યેય સંધાયુ ! અથવા હ્યેય તરફનો રસ્તો જણાયો ! યુવક ખીલકુલ નાહિંમત થયો નહીં એમ છતા તે છૂટકારા માટે પ્રયત્નશીલ રહ્યો, ઝોરડાની એક ન્હાની બળી હતી તેમાથી તેણે ખાવાળને ખોલાવવા માડ્યુ

“ચુપ રહો ! ઝોર તમારા બદનપર મેં બેત લગાડ્યો” મવારમાંના એકે કહ્યું

યુવકે બેસુ કે હિંદી જેની માતૃભાષા હોય તેવા તો આ લોકો નથી. પરંતુ કોઇ હલકી જાતિના લૂટારા છે, જેમ છતાં સાવચેતીવા ખાતર એણે એરડાને અદરથી સંકળ પ્રથમ તો મારી પછી પૂછ્યું —

“કેમ, મીયા બેત લગાવશે ? તમારું કંઈ અપમાન થયું છે ?” યુવકે પૂછ્યું

“કુચેરકું તુમ હમકું મીલાયા એર બહેરા હોમકા ટોમ કીયાયા.” એક સવારે, જોડ્યો

યુવકે હવે બાણ્યુ કે આ બપોરે મળ્યા હતા તેમ સંવદ્ધિ છે

“મીયા તમે ઉભા રહ્યા હતા તો હું તમને જવાબ આપીશ તમને બેઠાં હું સ્તબ્ધ થઈ ગયો હતો મહારી હવે હવે પહેલાં તો તમે ઘોડા ઘોડાવી મૂક્યા, કેમ ખરે ?” યુવકે કહ્યું

“હમ તુમારા કુંછ સુનતા નહીં હે ! બસ્તી બેઠાં તો અખીં સેરા જન લીયા બયગા !” સવારે જવાબ આપ્યો.

“મીયા, જન તો કોઈના કોઈથી લઈ શકતા નથી. તેમને રસ્તે આંધી જાય છે—”

એવામાં એક ખાતમીદારે આવીને આ લોકોને ખબર આપ્યા કે બકિતપરમાં થાણામાંથી પોલીસના માણસો આવી પહોંચ્યા છે અને હવે ઠંકાણે ઠંકાણે તે તપાસ માટે નીકળ્યો. એ સંજોગો ટોળીના પાંચે માણસો બચાવીત થયાં. ખાવો પણ એમાંના એકો ખની ગયો. ખાતમીદારના કહેવા ઉપરથી એક મીનીટ પણ રૂંચાવવી પરવડે તેમ નહતું. યુવકને પુર્યો હતો તે એરડાને ખાતર એક મહોટું તાણુ આપ્યું તે સવારોએ માર્યું. અને પાંચે એ ટોળીના માણસો અને ખાવો એમ છએ જણા ગુપચુપ ટેકરી કાતરી થી રસ્તે પડ્યા. પચીસ રૂપિયા આપવા આવનાર સુખાસ્તો તો કથારનોએ જતો રહ્યો હતો કારણ કે એને સવારેજ ખાતર નીકળવાનું કહેતો હતો.

તાણામાં પૂરેલો યુવક એકલો પડ્યો. સંધ્યાની અમાર્યામાં ની રાત્રિની બચાવકારને હાથે તે તલવાર રડ્યો નહીં. એને એક પ્રિયાર આવતો હતો કે હું આવી રીતે પુરાસો મહા મહા સૂકન ને કુંજાવીકારીને લઈ જવાર આવવા તેને લઈ. જ્યાં મહા કંરારાસો જોરો માલ્યા. “પ્રભુ કરે ને એ ખાતરો કંરારા

હોય ! અને હું અહીંથી છૂટી આ લોકોની પાછળ લાગું” એ વિચારે જૂદા જૂદા રૂપે એના મનમાં ધોળાયા કરતો હતો. વિચારમાં ને વિચારમાં મધ્યરાત્રિ થઈ એવામાં ચારડાની પાછળથી કોઈ ચોર ખાતર પાડતો હોય તેમ એક પછી એક ઇટ ખેંચવા લાગી.

“મધ્યરાત્રિ સુધી તો આવી પડેલી નવીન આપત્તિમાંથી છુટવા માટેના અનેક તરંગમાં આ યુવકે વખત ગાળ્યો અને લગભગ આભાસ આવા વિષમ વખતમાં પણ થાકને લીધે, કંઈક સંતુષ્ટ વૃત્તિ સ્વીકારી દેવાથી થવા માંડ્યો, બાસા આવવા માંડ્યાં ત્યાં તો પરમકૃપાળુ પરમાત્મને જાણે એકાએક વિપતિ વાહણ વિસ્તૃત કરવા ધાર્યું હોય તેમ લાગવાથી તે સચેત થઈ ગયો ! પ્રથમ તો એને લાગ્યું કે કોઈ જનવર કંઈક જીવ જતું માટે દોડાદોડી કરતું હશે અથવા દર બોદતું હશે, પરંતુ બાકામાંથી ધારીને એતા બહારથી મનુષ્યનો હાથ એક પછી એક જળવી જળવીને ઇટે! ઉપેડતો માલમ પડ્યો ત્યારે એને લાગ્યું કે તેમ કરનાર જમે તે કોઈ અબાણ્યો મનુષ્ય હોય, એની સાથે છૂટયા પછી જમે તેમ થાય પરંતુ એના હાથવડેથી સ્વતંત્રતાનું દ્વાર ખુલ્લું છે એ જોઈ પ્રથમતો હૃદયના ઉંડાણમાંથી એણે પ્રભુનો ઉપકાર માન્યો. “હે પરમાત્મન, અમે પામર મનુષ્યો અમારા ફેરફારો માટે વળખા મારીએ, અમારી મતી પ્રમાણે અનેક પ્રકારના પ્રયત્નોમાં જીવન ગાળીએ છીએ પરંતુ હે સર્વવ્યાપી વિશે ! આપની એક ઈચ્છા માત્રથી અમારી અનેક પ્રકારની આપત્તિઓ વિધુત્વેગે નષ્ટ થઈ જાય છે ! અને અમે મિથ્યા મર્મત્વ કરીએ છીએ કે અમારા પ્રયત્નોનું અમુક પરિણામ આપણે પ્રભો ! તમારી ઇચ્છા માત્રજ સર્વત્ર પ્રબળ છે અને તેનેજ આધિન રહેવાની અમે મનુષ્યોને, અમારા પ્રયત્નો કરતાંની સાથે, સુમતિ આપો ! પ્રભો ! ઘડી પૂર્વેજ આ કારાગ્રહ સમાં ચારડામાં હું મેંકને પૂરાયલો લાગતો હતો. આવાજ અને તેમના સંજ્ઞાઓ પોલીસ આવવાની ખડીકને લીધે પલાયમાન કરી ગયા હોઈ ! અહીંથી હું કેવી રીતે છૂટી શકીશ એના ખ્યાલ મેંકને નહોતો એ સમયમાંજ વિષમઠાળમાં, પૂર્વના પૂણ્યોને લીધે મનુષ્યોને ઠેવા પ્રકારે આપ સહાય કરો છો એ મમજીવું”

ક્રિપા મુજબ યુવક વિચાર કરતો હતો, તે દમ્યાન જીવું થયેલું ચાર છ ઇંટોનું બનેલું એક ઝેડું ખસ્યું અને ખારી જોડલી જગો ખુદલી થઈ ! અદરથી યુવકે બહાર ઉભેલા મનુષ્યને સ્પષ્ટ રીતે જોયો, બહારના ઇંટો ખસેડનારે અદર યુવકને જોયો તેવોજ તે જાણે લયલીત થઈને નહાસતો જણાયો ! યુવકે પોતાની પોટકી ડાગ વગેરે લઈ એકદમ કુદકો મારી બહાર નીકળી તેને નહીં નહાસવા માટે કહ્યું—

“તું” ગમે તે હો ! તારા આ કાર્યથી હું છુટવા પામ્યો છું માટે નહાસવા માટે કંઈજ કારણ નથી”

એ મનુષ્ય ઉભો રહ્યો યુવકે પાસે જઈ તેને કહ્યું—

“ભાઈ ! તમારા આવવાથી બંદીખાના જવા ઓરડામાંથી મહારો છૂટકો થવા પામ્યો તેથી તમે એક મહોટા મિત્રનું કાર્ય કરેલું છે” અમાવાસ્યાની રાત્રિ અને વળી તારાનો પણ પૂરો પ્રકાશ નહોતો, કારણકે આકાશમાંથી પૃથ્વી ઉપર કંઈક પણ પ્રકાશ આપનારા બુધ, શુક્રસ્પતિ, મંગળના તારાઓ ઉપર છૂટાં છવાયા વાદળા આવી ગયા હતા અને થોડા માટે ઉમેદવારી જાણે કરતો હોય તેવો શુક્રનો તારો કેટલીકવાર પહેલા ક્ષિતિજમાંથી ઉતરી પડ્યો હતો ! તેવામાં પણ આ મનુષ્યની આકૃતિનો એક બે વખત પગિચા થયેલા હોય એમ યુવકને લાગ્યું તેના ખરડા ઉપર આલ્હાદ અને વાતમદ્ય મિશ્રિત લાગણીથી હાથ ફેરવતો યુવક બોલ્યો —

“તમે શા માટે અલોપ થઈ જવાનું ઠીક ધાર્યું એ કહો !

“...ભાઈ ! એ ઓરડામાં આજ ખાતર પડવાથી બહુ દ્રવ્ય મળશે, એમ મને કહેવામાં આવ્યું હતું તેથી લાલચે .”

“તો પછી તમે તો એ દ્રવ્ય લીધા વગર કેમ જાઓ છો ?

“એ હવે અમને મળી ગયું સમજવું અમો ખાતર પાડનારામાં એક જણ હોતો નથી. એ લીતમાં ખાકો પાડવું એટલુંજ મહાર કામ હતું”

“પણ ખીજ તમારા ભાગીદારો આવીને શું લેવાના ? એ ઓરડામાં કંઈજ નથી એ મહે મોડા કલાકના પરીચયથી બહુયું છે”

“એ તો લક્ષિપુત્રથી ખીજ ભાગીદારો હમણા આવી પહોંચતા હશે તેઓ તે વાતથી ચોકસી કરશે.”

“ ભક્તિપુરાના એકે એક ભીલ દાદુરામ મહારાજની કઠી સિવાયનો નથી—”

યુવક એમ ખોલતો હતો એટલામા દાદુરામનું નામ સાંભળી તે ભીલ નાચવા કુંદવા મડી પડ્યો વાહ ! દાદુરામ મહારાજ ! તમારું નામ સાંભળી પાવન થયો ! ભાઈ, દાદુરામ મહારાજ, હજારો ભીલ લોકોને દુર્વ્યસનથી મુક્ત કર્યા છે રાત પડે અમારા કનૈયા છોગાળાના મહિમાના ગીતડાની ધુનમા ને ધુનમા ઘગના આગણાને તીર્થસ્થાન સમુ કરી મૂકે છે તે દાદુ મહારાજના પરતાપ !

વાહ દાદુરામ ! વાહ કનૈયા—

પાવન કીધા ગોમતી કેરાં જળ હો લાલ

મોરલીવાળા રણછોડજીરે

શ્રીકૃષ્ણની ધુનમા આ ભીલ અધારી ગને જગલમાં પણ જાણે પરવશ જવો બનેલો લાગ્યો અને ઉપરનું ગીત મ્હોટેથી લલકારવા લાગ્યો

યુવકે કહ્યું—ભલા માણસ, તમને તે મ્હારે ભક્ત કહેવા કે ખાતર પાડવા આવનાર ચોગ કહેવા ?

“ આ ચામડાના કોથળાને ગમે તે કહાને !

“ લીમડામા એક ડાળ મીઠું કે

ગણુછોડ ગીલા ”

એમ કરી ફરીથી તે ગાવા લાગ્યો

એની શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિની ધુન આ નિર્જન વનમા લાખે સુધી પહોંચવા લાગી અને જોત જોતામા આ સ્થળે ચાર માણસો દોડતા આવી પહોંચ્યા તેમા એકતો બાવાજીને થોડાકજ કલાક પહેલાં દેવાલયની મરામત માટે પોતાના શેઠે આપેલા પચીસ રૂપીઆ આપવા આવનાર ગુમાસ્તો જે યુવક સાથે જન્મે નીચે જોળીયામાથી પાણી લઈ આવ્યો હતો તે હતો બીજા માણસો અપ્રતિયોગિત હતા ગુમાસ્તાએ પોતાની પાસેની વીજળીની બત્તી ખતાવતા કહ્યું—

“ હવે અહીં વિલખ કરવું સલાહ ભરેલું નથી ”

“ મ્હારા મિત્ર ! તમે અહીં પાછા શી રીતે આવ્યા ? ”

યુવકે ગુમાસ્તાને પૂછ્યું

ગુમાસ્તા—હું એ કૃતદની બાવાને મદદમાં પચીસ રૂપીઆ આપવા નહતો આવ્યો. ખરૂં જોતા તમારી ભાળ કહાડવાનો અ-

મારો હેતુ હતો. તમને ઓરડામાં પૂરી બાહેરથી તાણુ મારી દીધું તેવાજ હું બીજો કાંઈ ઇલાજ ન સૂજતા નીચે ઉતરી પડ્યો હતો. ટેકરી નીચે મહારે માટે એક પાણીદાર ઘોડો તૈયાર હતો હું તુર્તજ ભક્તિપુર ગયો અને તમારા એ ઓરડામાં જ લક્ષ્મી-વધિ ખબરો હતો તે લેવા આ અમારા ભક્તને પરિશ્રમ આપ્યો ! ”

“ વાહ વાહ ” યુવકે કહ્યું.

“ હરીપ્રસાદ શેઠે કેવી કેવી ગોઠવણો કરવા માંડી છે ! ”

આ ગોઠવણ કોણે કરી છે તે હાલ પ્રકટ કરવાની અમને આશા નથી પરંતુ હરીપ્રસાદ શેઠે પણ ચારે દિશામાં મનુષ્યો દોડાવી મૂક્યા છે ખરા.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

સેવાબુદ્ધિ કે સકામભક્તિ !

નરહરિ—હશે, પ્રભો ! ત્યારે આ કોઈ અન્ય શુભેચ્છકનેા પ્રયત્ન હશે પરોપકારી અત્કરણોમાં, નિર્દોષના છૂટકાગ માટે, અતર્યામિ નિવાસ કરે છે જ ! સાઈ એવી પરોપકાર વ્યક્તિનું નામ મને આ પ્રાતઃકાળ થવા આવ્યો એવામાં ગમનામ પેઠે સ્મરણ કરવા માટે કહેતા પણ સો દોષ છે ?

ગુમાસ્તો—આજા ભયનો. બીજો કંઈજ નહિ

નરહરિ—એમ? વાહરે? ભલે તો તેનો હું હાલ આગ્રહ નહિ કરું પણ ખરૂં પૂછાવો તો જો તમે માત્ર આ ટોળી સાથે ન હોવ તો હું તો મનથી એમજ માની લઉં છું કે એક ટોળીમાંથી બીજી લૂટારાની ટોળીમાં હું ફસાયો છું હો ! વર, આ ભક્તને એવું કોણે ભરાવ્યું હતું કે જો ઓરડામાં મહને પૂર્વો હતો તેમાં લક્ષ્મીવધી ખબરો હતો ?

ગુમાસ્તો—લક્ષ્મીવધી ખબરો તો કેમ નહિ ? અસુક દેશની દોહત એ કંઈ દેશના સિપાઇઓની કે ઠિલ્લાઓની કે તોપીની સંખ્યામાં નથી આવી જતી ! દેશની વાસ્તવિક દોહતે તો સુશિક્ષિત, ઉત્તમ આરિત્રમવાળા દેશપ્રેમી યુવકોજ છે.

નરહરિ—અને એવું જૂત તમને કોણે ઠસાવ્યું ? !

ગુમાસ્તો—કુદરત—સમયે—સ્માધદસે । x

નરહરિ—અરે, તમારૂં ભલું થાય ! તમે અગ્રેજી બોલો છો ?

ગુમાસ્તો—ભોગજ થાતને ! અગ્રેજી ભણ્યો હોત તો કોઈ આફ્રિકામાં પહોંચી પિઆનીનો ઠેકરી મેળવવા સિવાય બીજું રસ્તો જ ન હોત ! આ ગુમાસ્તીમાં રોટલો ખાવા મળે છે તે—

આ વખતે તેઓ ટેકરીથી નીચે કુતર્યાં સુધી બપોળે મંદા-નમાથી કંઈક જળામાના પુખ્તોની પરાગ માથે મીઠા થયેલ સુગંધીત ઠડી સમીર લહરી આવ્યા કરતી હતી પરંતુ અધકારના અમલ પૂર્ણ રીતે જમ્યો હતો તેથી આખને મગ્ન થવા જેવું કંઈ જ ન હતું, ભક્તને ગીત લલકારવામાંથી સાચવી ગાળે પડ્યો હતો, કારણ કે દરેક જળામા લુટારા ધુપાઈ ગેલેલાની બમણા થયા કરતી હતી, એટલે તેઓ જેમ બને તેમ શાંતિથી ઉદયની વાટ જોતા પ્રયત્નપૂર્વક રસ્તો કાપતા હતા.

અધકાર કંઈ હમેશાં આદ્યા કરે છે ? મનુબ્યને—જનવરને—ધમારતને અને જગતના તમામ સ્થુલ પદાર્થને જેમ અમુક સમયને માટે જ લાડા ચિઠ્ઠી મળેલી હોય છે, તેમ જગતની અમુક વસ્તુસ્થિતિને માટે પણ ઉપર નિર્મોલુ કરેલી હોવાનો કુદરતનો નિયમ સ્પષ્ટ સમજાય છે.

વેગળે,—કલ્લે દિની સાલજવાની મર્યાદાના મીમાડા ઉપર, કુંકડે કુંકડેક થવા માંડ્યું ! જગતમાં, કુંકડાને જન્મ આપવાની બ્રહ્માની યોજના, જે કદી સૌથી વધારે ઉપયોગી જણાઈ હોય તો તે આવી રીતે અમાસની અધારી રાત્રે ચાલતા મુસાફરો માટે હોવી જોઈએ ! અગ્ની વગર ધુમાડો હોતો નથી ! તેમ જામ વગર કુંકડા હોતા નથી. એટલે છેટે ગામ હોવાનો ભાસ થયો ! પરંતુ એટલામાં દુરદર્શી ભક્તની તીવ્ર આંખે થોડેક જ છેટે ડેવતા સળગતો જોયો ! ભય અને આશામીશ્રિત લાગણીઓથી બધાએ કયાસ કરવા માંડ્યો. પાસે આવતા ગયા તેમ એક પર્ણકુટીમાં કોઈ મનુબ્ય ભઠ્ઠી સળગાવી ખેંઠેલો જોવામાં આવ્યો. શિયાળાની ટાંઢ ન હતી—ચોમાસાની ખેતી સાચવવાનો સમય ન હતો—ઉન્હાળાના મધ્યાહ્ને તપ કરવાનો પણ સમય ન હતો, તો પછી એ મનુબ્ય અધારી રાત્રે અગ્ની સળગાવી પાસે કેમ ખેંસી રહ્યો હતો તે

ખાખત સૌએ સૌની મતીને અનુસરીને જૂદા જૂદા ખ્યાલ કર્યા. લકતે કહ્યું કે “ ભૂત છે ! ” ગુમાસ્તાએ ખ્યાલ કર્યો કે કોઈ ચોર છે ! બીજા બીલો આશ્ચર્ય ચક્રિત થઈ બેઠો રહ્યો ! યુવકે બાણ્યુ કે કોઈ એકજ માણસ હોય એમ લાગતું હોય તો ત્યા જવાથી ઠંઠક ઉપયોગી ખાતમી મળવા સંભવ છે એટલે ત્યાજ્ય જવું

છેક પાસે આવતાં તેમણે બેયુ કે આખી રાત્રિના તાપથી એક મ્હોટું લાકડું ખળી જઈ તેના અગારાની મોઢી લટ્ટી નજીકની પછીકુટીની ઓસરીમા ખળી રહી હતી એડેક. છેટે એક આશ્ચર્ય ઉપર સુકા ખાવળના કાષ્ટ સમી એક મનુષ્યની પાંચ ફૂતિ ભર ઉંઘમાં હોય તેમ લાગતું હતું. પાસે એક તંબુરે પડેલું હતો, એક શાખ પણ બેવામાં આવ્યો. “ અહીં કદી કોઈ મહારાજની આવી જશે પ્રથમ આપણે તો બેઈ નથી ! ” ગુમાસ્તાએ “ મહારાજ ” ઉંઘમા હોય તો જગાડવાના હેતુ પુર સર પાસે આવતા વાત શરૂ કરી.

“ અમે આટલે સુધી કોઈ વખતે આવીએ છીએ પણ આ “યામક” આજેજ બેઈએ છીએ ! બીલોમાંના એક બેઈએ.

“ મહારો વહાલો, તસુ, તસુ, વ્યાપી રહ્યો, બધા વિશ્વમાં રે ! ” કહી લકતે નાચવા માંડ્યું “ મડદું તો નથી ? ”

એક બીજા બીલે કહ્યું

નરહરિ—પાસેજ જઈને ઢઢાળી બેતાં “ ખાવળ ” આજસ મરડયા જેવું કરી બેઠા થયા !

‘ ઇસ ખખત ? ! ’ તે બેઈએ “ તુમારી પાસ ત ખાણુ હે ? ”

“ અરે મહારાજ ! તમે બેઈશો એમ મ્હં વડી પડેલા પાર્યુ ન હતું, લો આ તંખાણુ ” કહી એક બીલે ચલમ કહાડી ભરી.

“ કહાસે આતે હે ? ”

ગુમાસ્તાએ જવાબ આપ્યો કે—મહારાજ ! આ ખાણુ આમ કેટલે દૂર છે ?

“ ભૂલે પડે હો ? ”

“ સંસારમા ભૂલો પડયાજ છીએ તો ! મહારાજ ! તમારી પેઠે કંઈ છે ? તમે અહિંયા આસન કર્યારનું જમાવ્યું છે ? મારે તો ઠોક થયું. બે વડી વિશ્રાન્તિ મળશે—”

“ હમકુ એમીકુ આસન કયા ચોર ગુમાસ્તરી બીલે હે ? ”

“ વાહ મહારાજ ! ” ભટતથી રહેવાયું નહિં.

“ સખ સ સાર કુઆ ઘર મેરા,

કયા મેરા કયા તેરા—

જ્ઞાન બિના એ સખ અ ધેરા,

મિટા નહીં તુજ ફેરા—

વાહ વાહ બેગીજી—કયા મુનુ જ્ઞાન તુમારાજી—ઈ ”

“ મહારાજ ! આ તબુરો પણ કોઈ વખત બબલતા હશેજ
જેમ ” જુમાસ્તાએ માત્ર કુંજવિહારી ખાતર પુછ્યું.

“ તબુરો નહિ, એસા એક તારો કહેવાય ! એક તારો !
જો મહારી પાસે ! વાહ ! વાહ ! ” ભટતે એમ કહી હાથમા
કંઈ નિહાળી નિહાળીને તેને જોયો ને પછી ગાવા માડ્યો—

(ધીરાની કડી)?

“ તહારો ભરોસો મહને ભારી ફે

જો કુંજવિહારી તહારો ભરોસો મહને ભારી.

બાળ મઝારી ફેરા, બાળ ઉઝાર્યા બહાલા,

બબવાની નહોતી એકે બારી રે જો કુંજ.

પેશી પાતાળે કાળી નાગ નાથ્યો બહાલા,

દક્ષીધર નાથ્યો ધનુષ ધારી રે જો કુંજ.

દાસ દક્ષપતની અરજ સ્વીકારી બહાલા,

ત્રીકમજી ફેરે હવે તારી રે,

જો કુંજવિહારી, તહારો ભરોસો મહને ભારી

જુમાસ્તા—ભટત ! હવે તમારૂં ડહાપણ રહેવા હો ! હવે
મહારાજના હાથમા એ તબુરો—અરે એકતારો, આપો

બાવાજી—હમકું ખરોખર નહીં આતા હે !

એક કીલ—મહારાજ ! ત્યારે આ રાખ્યું છે શું કરવા ?

બીબે બીલ—તારે તેનું કંઈ કામ છે ? રાખ્યું છે તો જો
ઉપયોગ થયો સવારના પહોરમાં ભક્તરાજે ભગવાનનું નામ સ-
ખાન્યું વાહ વાહ મહારા કુંજવિહારી તારૂંજ નામ જપીએ છીએ
યુવકને વિચાર થયો કે આ સ્થળે કોઈ માણસની વસ્તી
હોવાનું જણાતું નથી. બીલોના જણવા પ્રમાણે અહીં પ્રથમ
તજકેના એક ઉજ્જડ થઇ ગયેલા ગામનું સ્મરણ હતું. બાવાજીની

આકૃતિ પ્રથમ એકે ભીલના બેવામાં આવેલી ન હતી એટલે
આવે અપરિચિત મનુષ્ય તદ્દન નિર્જન વનમાં-કોઈકે એક
વખતના સ્મશાનમાં પાસે કોઈ પ્રકારના સાધન વગર, અને
કોઈની મોખત વગર અધારી રાત્રીએ, પ્રસંગ વિના અગ્નિ
સળગાવી પડી રહે એમાં કંઈક કુતુહલ ઉત્પન્ન કરનારો હેતુ
હોવો બોધએ યોગની સાધના કરનારા આવી રીતે એકાએક
જરૂર પડે એવા સન જમાવી નાખે એ અસંભવિત નહતું, પરંતુ
આ મનુષ્ય તદ્દન અજ્ઞાન જણાતો હતો અને સાધન વગર આવી
રીતે આ સ્થળે હોવાની તેની સ્થિતિ અનેક કલ્પના કરાવતી હતી.

યુવકે ગુમાસ્તાને પશુકુટી બહાર લઈ જઈ પોતાની શ્રેષ્ઠ
જણાવી ગુમાસ્તાએ તપાસની જરૂરમાં સંમતિ બતાવી. જોઈ
પશુ ગુપ્તગુપ્ત એ સળધે વાતો કરવા મડી પડ્યા અને વચમાં
વચમાં કોઈ કોઈ ઉતાવળા થઈ બાવાજીને ભીતિ લાગે એવા
શબ્દો ઉચ્ચારવા મડી ગયા !

યુવકના બેવામાં અજળબજળ જેવો સંભેગ એ આશ્ચર્ય કે
બાવાજીની મુખાકૃતિમાં ભીતિ કે બીજી કંઈ લાગણી બેવામાં ન
આવી ! કુતુહલની સીમા વધવા માડી એટલે યુવકે શાંતિથી
કહેવા માંડ્યું —

“ મહારાજ ! તમે ગુજરાતી તો સમજતા લાગો છો — ”

“ હા, હા ” મહારાજે કહ્યું

“ જુઓ તમારે આ તદ્દન નિર્જન વનમાં-એક વખતના
સ્મશાનમાં, કોઈ જાતના સાધન વગર, અધારી રાત્રીમાં
પડી રહેવાનું બોધ અમને અનેક તર્કવિતર્ક થાય છે. મનિ તમે
અમારી સાથે આવો તો તમને કંઈ હરકત નહીં ”

— “ અહો ! આવી ગુજરાતનો મને આજે જ અનુભવ થાય
છે કેટલાક કલાકમાં-કેટલી ઘડીમાં જેવું જીવન મોટે હો તમારી
સાથે આજે, આજે ? ”

“ હા ! એવા શેકેશ્વરના સી જરૂર છે. જોઈ જોઈ
લખાઈ તો સંસારીઓને બહારી હોય છે. તમારી તો — ”

એકવાર તો જરૂર આવે. ગુમાસ્તાને કહ્યું :

યુવકે કહ્યું :

“ જોઈ જોઈ ! તમે પારો છો કેસલ છે પરંતુ હું સંસારી
રીતે નથી ને ત્યાંથી નથી, હામ બધું, મનુષ્ય નથી, નથી,

તેમ પણ પણ થવા પામ્યો નથી. ઘડી બે ઘડીમા મારો અતકાળ નજીક આવેલો હોવાનું મને કહેવામા આવ્યું છે

“કોણે એવું કહ્યું છે?” યુવકે પૂછ્યું

જાવાણ—ભલે તમે જાણો મહને હવે તેની કંઈ પરવા નથી પણ-પણ-પણ પ્રથમ પેલા શખ એક કોરે મૂકી દો. તેને કંબળમાં લઇ લો

“એમ કેમ વાર?”

જાવાણ—કારણકે-

કારણકે જેવી રીતે મહાર મરણ નજીક હોવાનું મહને કહેવામાં આવ્યું છે તેવીજ રીતે તે શખ તમારા બધાના મૃત્યુનું કારણ થઇ પડશે ભયની નિશાની બતાવવા એ શખ પુકવાની સંજ્ઞા ગમવામા આવેલી છે જો કે એ સંજ્ઞા કંઠવાની મહારે જરૂર રહી નથી તથાપિ તમારામાનો કોઇ એ શખ પુકવાનું અટકાવ્યાણું કરી દેશે તો તાત્કાળ હથીઆરખધ ત્રણ ચાર અગ્ર વધારે માણસો દોડી આવશે, અને તેનું પરિણામ ઘણું ભયકર આવવા સંભવ છે

લક્ષ્મી—અરે વાહરે! શ્રીકૃષ્ણના હાથમા રહેલો એક વખતના શખના કુટુંબી, તારી આવી અધોગતિ થવા પામી છે?!

એક બીલ—અહ્યા, જોજો પુકતો!

યુવક—મહારાજ! ત્યારે તમે શું એવી કોઇ ઘાતકી ટોળીના ભોજ થઇ પડેલા છો? નિર્ભય રહો. હવે તમે મરણની ભાતિ છોડી દો! અને અમારી સાથેજ ચાલો તમે કહો છો તે લોકો કયા હોવા જોઇએ? અહીં કયારે આવવાના છે?

જાવાણ—મહારી કયા સહજ લાખી છે અને તે પૂરી કહેવાનું આ સ્થળ નથી. પ્રથમ પેલા શખને કંબળમા લઇ લો કારણ કે એને પુકવાનું અટકાવ્યાણું ન થવા પારે. તેની અગત્ય છે.

ગુમાસ્તો—એ બધા કરના તમારો જીવનનો દુકામો પણ ભેદ જાણવાની અમને સૌને વધારે અગત્ય જણાય છે. હથીઆરખધ દસેક માણસની ટુકડી તો આપણા રક્ષણને માટે આવવાની તૈયારીમાં છે માટે અહીં ખાતિનું કંઈ પણ કારણ નથી મત્ર તમે કોણ છો? તમને મારવાની દહેશત અત્યંત તમારું જીવન મૃતવત્ત બનાવી મુકનારા કોણ છે અને તેમ છતાં તમે અહીં એકલા સ્ત્રી રીતે પડી રહ્યા છો તે જાણવા દો.

ખાવાજી—હું કોઈ ખાવાજી નથી-મહારાજ નથી-ત્યાગી નથી-સ સાગી નથી એ તો કહી ગયો. ન્હાનપણથીજ એક ઘાતકી ટોળીના કબજામાં સપડાયેલો કમનસીબ મનુષ્ય છું. જોનો આજે ભોગ આપવાનો છે.

૧. “શા માટે ?” યુવકે પૂછ્યું

ખાવાજી—એ ટોળીના હેતુઓને કોઈ શક્તિ વેગ આપે- એ ટોળીના મનુષ્યો પકડતા બચી શકે-એ ટોળીને અથાગ દ્રવ્ય મળે વગેરે વગેરે હેતુ પાર પાડવા માટે આ મનુષ્ય યજ્ઞ તૈયાર કર્યો છે

ભક્ત—ત્યારે તો તમે કોઈ બચીસ લક્ષણવાળા મનુષ્ય હશે.

ખાવાજી—તેથી ઉલટું જ ! તદ્દન નિરૂપયોગી-નકામો થઈ પડેલો પણ મનુષ્યનો પણ ભોગ આપવાથી એ મડળના હેતુ આગળ વધે છે એવી માન્યતા ટોળીના મનુષ્યો ધરાવે છે.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

દુ.ખની પરાકાષ્ટા.

યુવક—ત્યારે તો તમારૂં જીવન વૃત્તાત બાણવાની જાણમાં અમને વધારે થાય છે, માટે જે હોય તે સુખેથી-નિર્ભય રીતે કહો ‘ખાવાજી’ એ શખ પોતાના કબજામાં લીધેા અને પછી તેમનું વૃત્તાન્ત કહેવા માડ્યું —

સાક્ષીઓ ! પાત્રીશેક વર્ષ ઉપર, યુગરાતના એક અપ્રસિદ્ધ ન્હાના પણ જગલ્લ ઝાડી અને લીલાલરીથી શોભી રહેલા એક ગામડામાં વણીક સાતિમાં મહારો જન્મ થયો હતો એ ગામડાની આજુબાજુ થઈ વહેતી ન્હાની નદીને લીધે ઉત્પન્ન થયેલી ભાત ભાતની વનસ્પતીથી એના કુદરતી સૌંદર્યની છાપ હજી પણ મહારા મનમાં જીવીને તેવીજ છે, મહારા માતાપિતા પૈસેટકે સુખી હતા. એમને સત્તાનમાં હું એક પુત્ર અને એક પુત્રી હતા, જ્યારે અઢાર ઓગણીસ વર્ષનો થવા આવ્યો ત્યારે મહારા પિતાએ મહારા માટે કન્યાની શોધ કરવા માંડી અને અમારી નાતના રીવાજ પ્રમાણે મહારી ન્હાતી બેન જે દસગણ વર્ષની તે વખતે થઈ હતી તેને સાટામાં આપી મહારા માટે લગ્નની જોઈવણ કરવામાં આવી ✓

એ અરસામાજ એક મહાન આકૃતરૂપ વિકાળ દુઃકાળ પડ્યો. વૃદ્ધિ બીજકુલ ન થવાથી ખેડતો લાચાર-નિરાધાર બની ગયા અને અનાજની મોઘવારી વધી પડી ખાર માસ પહેલાની વૃદ્ધિથી જે કંઈ ભિજ લીલોતરીના મૂળમાં રહેવા પામ્યો હતો તે રફતે રફતે સુકાઈ ગયો અને કુંદરતના બગીચા જેવી મનોહર ભૂમિમાં દાવાનળ સર્મા કુર દુકાળ તોળા તોળા પોકરાવી રહ્યો. બીખારીઓનાં ટોળાની સખ્યા જોત જોતામાં વધી પડી, તેમને બચાવવા માટે મધ્યમ વર્ગના જનસમાજની દયાની લાગણી ખૂટી થતી જેવામાં આવી લૂટારૂઓના ટોળા રક્ષણ વગરના ગાંભો ઉપર ફરી વળ્યા, અને જીલ્લમ કરીને, આગ લગાડીને તેમ અનેક રીતે હેરાન કરીને લોકો પાસે જે કંઈ ખચત રહ્યું હતું તે તમામ લુટવા માંડ્યું, તોપણ લૂટારૂઓની ભૂખ ઓછી થઈ નહીં, અને ઉન્હાળાની મોસમ આવતા સુધીમાં તો ભૂખમરાથી મનુષ્યોના હાડખોજરો પૃથ્વી ઉપર મૃતવત્ સ્થિતિમાં પડેલા જેવામાં આગ્યા દયા તો જાણે તે વખતે દેશમાંથી વિદાય જ થઈ ગઈ લાગતી હતી સૌને સૌની પડેલી તેમાં કોણ કોને બચાવે ? તે અગ્નિમાં કમનશિયે અમારા ગામડા ઉપર જંગલી ભીલોએ ધાડું પાડ્યું અમારા ગામમાં સુમારે સૌ ઘર હતા તેમાં થોડાક મનુષ્યોને ત્રાસ આપવા માડી પૈસા કોના ઘરમાં છે તે કહેવડાવવા માડતા ભીલોને માલમ પડ્યું કે અમારા ઘરમાંથી તેમને સાગે માલ મળી શકશે એ ઉપરથી લૂટારૂઓએ અમારા ઘર ઉપર દરેડો પાડ્યો. ઘરમાંના દાગીના, રોકડ, વાસણ અને અનાજનો તો એક કણ સરખોએ રહેવા હીંધા નહીં આમ છતાં લૂટારા સતોષ પામ્યા નહીં, કારણ કે તેમને ખજા મળેલી કે અમારી પાસે દોલત વધારે છે અને ધાર્યા જેટલું અમાગ ઘરની લૂટમાંથી તેમને મળી શક્યું નહીં વાસ્તવિક રીતે હતું પણ તેમજ મ્હારા પિતા પાસેના નાણાનો મ્હોટો ભાગ વેપારીઓને ત્યાં મ્હોટાં શહેરોમાં જમા મૂકેલો હતો એ કહડાવવા માટે તેમણે અમને અનેક તરેહને ત્રાસ આપવા માડ્યો, ઘમ્ના જૂદા જૂદા ભાગો, જ્યાં દ્રવ્ય દાટયાનો જલમ પડ્યો તે ખોદી નાખવામાં આગ્યા પણ ચોપડાના પાનામાં નાંણુ તે તેમને હાથ શી રીતે આવે ? જ્યારે એમને ખાત્રી થઈ કે હવે કયાંય કશું હોવું ન જોઇએ ત્યારે એ લોકો ગયા ગામડાના લોક બધા ન્હાસી ગયા હતા, એક વખ

તમુ સુખી કુટુંબ, નિરાધાર બન્યુ મઠયરાત્રિએ આબુખાબુની આડીમા સતાઇ ગ્હેલા અમારા પડોશીએ ગામમા પાછા આવવા લાગ્યા

સવારમા અમારી લાચાર સ્થિતિ તરફ જોઇ આ લોકોએ એમનાથી બનતી મદદ કરી અને ધાડપાડુઓથી ડરી નહાસી જવાથી તેઓ પસ્તાવા લાગ્યા પણ એ પસ્તાવો હવે કાંઈ કામ આવે તેમ નહતુ અમારી રકમો જ્યા જ્યા જમા હતી ત્યાં જ્યાં તે લઇ આવી જરૂર જોગી ચીજો ઘરમાં વસાવવા મે મ્હારો વિચાર મ્હાગ પિતાને જણાવ્યો પણ નજીકમાજ શેષ રહેલાં દુટાડીઓના માણસોના જાણવામા આવે તો અમને ફરીથી લૂટે અને વખતે માગ મારે એ વિચારે ફેટલોક વખત અમે તદન તંજ હાલતમા નિલાવવા વિચાર ગાખ્યો

જાણે મનુષ્યના હૃદય-બળની કસોટી કરવા માટે મુસીબતો પણ કવચિત સામટી આવે છે અમારે આ વખતે એમજ બન્યુ ગામમા ધાડુ પડયાને સુમારે એકાદ મહીનો થયો હશે-જે મહિનો અમે કેવી સ્થિતીમા પસાર કર્યો તેનો તમે સહજમા ખ્યાલ કરી શકશો-તે મહિનો પૂરો થતામા મહામારીનો ગેજ જોસમાં ફાટી નીકળ્યો, કહે છે કે ગામડાની હવા શહેરોના કરતા વધારે સ્વચ્છ હોય છે એ ખડ તોપણ આ નહીં જોવી વસ્તીમીનો પણ સેકડે પચાસ ટકા જેટલો ભાગ નાશ પામ્યો! અને આ મૃત્યુની દીપમા અમારા કુટુંબને ફરજયાત ફાળો આપવો પડ્યો તેમા મ્હારી બહેન અને માતા ગત થયાં મ્હારા પિતા તદન લાચાર બની ગયા તેમણે આવુ દુ ખ ન જોયેલું એટલે તેમને માટે તે અસહ્ય જેવુ થઇ પડયુ ચિતાથી ક્ષયના રોગના તે ભોગ થઇ પડયા અને ચાર માસના અનેક દુ ખદ પ્રસંગે જોતા જોતાં તે પણ મૃત્યુ વશ થયા

લાચાર—નિરાધાર કુટુંબમા હુ એકલો રહ્યો! ભગ શ્રીખમ રૂતુનો તાપ, દુઃખાળનો ધુજરો, ભુખમરાનું સકટ, બહાલાં સર્જાનો વિયોગ, દુટાડીઓની ધાસ્તી, અન્નવગર ટળવળતા લોકોનાં મુડ-દાથી પથરાયલી ધરતી-આ ચિત્ર મ્હને હાલ પણ કપારી હાથજવે છે! મ્હે તે ગામડુ છોડી મ્હોટા ગામમાં જવા નિશ્ચય કર્યો. અને વરસાદ થયેથી અને સારો વખત આવેથી પાછો અહીં આવવાનો વિચાર કરી ત્યાં ગયો, અમારો પૈસો જમા હતો તે

મળવવામા મ્હને મુકેલી નડી નહીં, કારણ કે જે ભલા શરાફને ત્યા જઈ અમાગ દુખની વાત કરી એટલે તેણે કહ્યું કે-ભલે તમારા ચોપડા પણ ન હોય તો અમારે તેની જરૂર નથી તમારા કુલ પૈસા બેઘએ ત્યારે લઈ જશે.

મ્હં અહીં થગ લઈ લીધું અને એકલો છતાં અહીં રહેઠાણ જમાવવા અને રફતે રફતે કંઈક વ્યાપાર કરવા નિશ્ચય કર્યો, ધીમે ધીમે ત્યાના મનુષ્યોનો પરિચય મ્હને થવા માડ્યો અને કેટલાક વ્યાપારીઓ સાથે પણ હું સમાગમમા આવ્યો.

થાડાક વખત પછી ત્યાની અમાગી નાતવાળા ભેગા થયા-અમારી મૂળ નાત તો એકજ પરતુ થાડાક છેટાને લીધ અગર વચમા કંઈક કલહને લઈને-અથવા શા કારણે તે મ્હને પુરૂ મમજાયું નહીં પરતુ અહીના વાણીયા પોતાનો ગોળ જૂઠા બનાવી બેઠા હતા, અને અમારી સાથે માત્ર જમવાનો વ્યવહાર ગમતા-કન્યા આપવા લેવાનો નહીં. નાત ભેગી થઈ તેમા ત્રણેક આગેવાનો હતા તેમણે મ્હને તેમના તડમા-કંઠો કે મૂળ અમાગીજ જ્ઞાતિમા-લેવાનો ઠરાવ કર્યો અને પ્રવેશક ફી તરીકે હું ૪ પાચસે અને એક જાતિ ભોજન આપુ તે. તે અમલમા મૂકશે એમ મને જણાવ્યું મ્હને ભાગ દઇને કહેવામા આવ્યું કે હું એકલો છું, ને નાતના સમુહમા રહેવાની મારે બહુ જરૂર છે, મંજૂરોએ મ્હને આ દરખાસ્ત સ્વીકારવા લલચાવ્યો નાણુનો મકોચ હતો નેહી તે વિચારે મન તે તરફ દોગવાયુ અને આ ઠરાવને અનુસરી મ્હે પ્રવેશક ફી, અને જાતિભોજન આપી તે ઠગવના ખરડામા સહી આપી!

જ્ઞાતિએ કરેલ ઠરાવના ખરડામા મ્હે સહી કરી આપી, એ વખત ત્રણ અગ્રેસરો મનમા પ્રદુહિત થતા જણાયા! રફતે રફત ન અગ્રસરોએ મ્હને તેમના પેટાના એવી અચ્છી રીત્યે લીધા કે હું તેમનાથી ભોળવવા લાગ્યો અને જ્યારે તેમણુ મ્હને એક સારા આખરદાર કુટુંબમાની કન્યા સાથે વેવીશાળ કરાવી આપવાનું વચન આપ્યું ત્યારે તો હું એક બહુ કરાચલા મનુષ્યની પેઠે તેમનો જાણું અનુચર થઈ પડ્યો. મ્હે તો તે વખતે એમજ ધારી લીધું હતું કે મ્હાગ માત પિતા મરી ગયા એટલે પ્રભુએ આ અગ્રેસરોના મનમા એ લાગણી આણી મુકી છે. મ્હારી માથની વાતોમા તેમણે મ્હારી પાસે પૈસા કેટલા છે તે પણ

જાણી મામુ અને ભોળપણના ચાઘડીયામાં મહે તેમને કહી દીધું કે-સાત હજાર રૂપિયા જમા હતા તે અને ત્રણ ચાર હજારના દાગીના મૂકેલા હતા એ મળી અગીયાર હજાર રૂપિયા મહારી પાસે હતા, પાંચ હજાર રૂપિયાના દાગીના પહ્લાના કરાવી આપવા, અને કન્યાના માખાપને ચાર હજાર રોકડા આપવાની સરતે નેમણે મહારા માટે અમાગ ગામથી દસેક પાઉં છેટે એક કન્યાની ગોધ કરી. મેં કહ્યું કે મહારી લગ્નલગ્ન શેષ રહેલ કુલ મીલકત ખર્ચ કરી પરણવું તે કરતા તે રકમથી પાંચ વર્ષ વ્યાપાર કરી પછી પરણવું એ સાઝ છે એટલે તેમણે મહેને સમજાવી દીધું કે પદલાના દાગીના તો મહારા ઘરમાંજ આવવાના છે માત્ર ચાર હજાર આપવાના રહ્યા ને નાતમાં કન્યાની અછત જોતાં કંઈ વધારું નથી તે વખતે કન્યા ન મળવાને લીધે ઘણા વર કુવારા હતા તે વાત ખરી પરતુ એક વખતના સુખી કુટુંબને બીલોએ લૂટ્યું-પછી દૈવે મનુષ્યો કુટુંબી લીધા-અને હવે ભવીષ્યના સામુ સસરો ખાકી ગેહલુ કુટુંબી લે તો મરચું મીઠું વેચી કે કોથળો કરીને ભેટ ભગવાને વખત આવે એ વિચારે મહાઃ મન પાછું હઠતું હતું પરતુ એવા માગ મનની સ્થિતિમાં આ અગ્રસરો શોધી કહાડેલ કન્યાના માત પિતા, નજીકના એક દેવળમાં દર્શન માટે આવેલા, ત્યાં પ્રથમથી કેાંઈ જાતની ખબર પણ આપ્યા વગર, મહેને લઈ ગયા અને તેમની સાથે દાગીનાના ભારથી લચી પડતી સુદૃઢ કન્યા ભેધ હુ વેવીજાળ માટે તત્પર થઈ ગયા. એ અગ્રસરોએ જાતે મહેનત લઈ શગત પ્રમાણે મહારા દાગીના તૈયાર કરાવવા માડયા અને લગ્નનું મુહૂર્ત એક માસમાં નક્કી કર્યું.

જે ચોઘડીયામાં હુ પરણવા બેઠો હતો તે વખતે હુ મનમાં એમજ વિચાર કરી રહ્યો હતો કે જગતમાં કોઈ મનુષ્ય મહારી પેઠે કદી ઠગાયું નહિ હોય. કારણ કે જે સુદર કન્યા મહેને દેવાલયમાં ખતાવવામાં આવી હતી અને જેનો દેખાવ મહોટે ભાગે આ લગ્નમાં સમત થવામાં કારણભૂત હતો તેના કરતા જેની સાથે હુ પરણવા બેઠો હતો તે સહજ ઉચી જણાતી હતી! નુખ તો તે દીવસે એયું હતું અને આજે તો કુષ્ટામાં બેસા-રેલી હતી એટલે સરખાવવાનું સાધન ન હતું! પરતુ ખીજીજાણે મહે મહારા મનનું સમાધાન કરી લીધું કે માતપિતા સમ

સ્નેહથી જે અગ્રેસરોએ મ્હને જ્ઞાતિમા સામેલ કર્યો-વેવીશાળ માટે તન તોડીને મ્હનેત કરી, દાગીના ઘડાવવા સુદ્ધામાં પ્રયત્ન કર્યો તેમના કાર્યમા શકા લાવવામા પાપ હતુ !

જન વિદાય થવાનો દિવસ આવ્યો અમારૂં ગામ દસક ગાજી છેટે હતુ એટલે અમે વાહન વગેરે તૈયાર કરાવવા માડમા એવામા મ્હારા સસરા તરફથી કહેવડાવવામા આવ્યુ કે, તેની દીકરીને તે જન સાથે વળાવી શકશે નહિ કારણ કે એકાએક તેને તાવ લરાઈ આવ્યો હતો ! આ વખતે જે અગ્રેસરોએ આ વેવીશાળ કરવામા મદદ કરી હતી તેમણે જનને થોડાક દીવસ વધારે રોકી વગર કન્યાને સાથે સાથે વિદાય કરવા આજ્ઞા કર્યો પરંતુ તેમ કરવામા જનનુ રોકાણ થાય તેના ખર્ચનો સવાલ નડ્યો ! ચાર હજારની રકમ એ તો જાણે એક પ્રકારના એવા સગીન હક તરીકેની લેવામા આવેલી ગણાતી હતી કે તે લેવાના ખદલામા જનના માણસોની સગવડની મર્યાદા વધારવા માટે કીડિ પેસે તેટલી જગા જાણે ન હતી ! અગ્રેસરો પણ પસ્તાવા લાગ્યા અને તેમના પસ્તાવામા મ્હને ઢોગની લાગણીનુ મિશ્રણ જરાએ ન લાગ્યુ.

જે શેઠ-ગોપાળદાસની પેઢીમા મ્હાઠ નાણુ હતુ તે મ્હારા કેટલીક છેટીએ માસા થતા હતા અને તેમના ધર્મપત્ની દયાકાર મ્હાગ ઉપર દૂરના માસી છતા માતા સમે સ્નેહ રાખતા હતા મ્હને પરણાવવા માટે તે જનમા પણ સાથે આવ્યા હતા ખુસી-ખતોના વખતમા મ્હને તે સાચી સલાહ વખતો વખત આપતા આ વખતે તેમને આ હકીકત જણાવતા તેમણે કહ્યુ કે “ ભલે, કન્યાને તાવ ઉતરે એટલે મોઠલાવશે જનના માણસોએ હવે અહીં રહેવુ તે યોગ્ય નથી

આ સલાહને અનુસરીને અમે ખધા ઘેર આવ્યા. દીવસ ઉપર દીવસ ગયો અને જનને ઘેર આવ્યે એક માસ વિતિ ગયો પરંતુ મ્હારા સસરા તરફથી મ્હારી જીના સુખાકારીના સમાચાર આવ્યા નહીં ચા-છ દીવસે માણસને કાગળ લઈ ખબર પુછવા મોકલવામા આવતુ તેની માથે “ સહજ હીક છે ” એવા જવાબ આવતા

મ્હારા માસીએ અને ગોપાળદાસ શેઠ મ્હને જાતે ખબર કહાડી આવવા સલાહ આપી મ્હાગ માસા ગોપાળદાસ શેઠે જતી વખત કહ્યુ કે—

“એ જા ! લાઇ, આટો તડન અશુભદુ લાગે છે, ટોપન કું કોઇ કીટો ટેમનાથી લડી પડે. નહીં એટલી મારી સલાહ છે—” મહારા માસાને સોપારી વધારે ખાવાની આદતને લીધે આવી રીતે બોલવાની ટેવ હતી અને થોડાક પગિચયથી તેમના જખ્ખો સ્પષ્ટ સમજવા હું ટેવાઇ ગયો હતો.

હું સાસરે આવ્યો, અરે ! પણ ત્યાં મહેં શું બેયુ ? ! દુનિયામાં નાટક-ચેટક-જાદુ ને મીનેમામા અબજખીના દબ્યો મનુ-બ્યોને દરરોજ ખતાવવાના આવે છે પણ તે બધાને કોરે મુક-નારો બનાવ મહેં આજ પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યો ! જ ઘરમાં મહેને પરણ્યા હોત ત્યાં તો કોઇ સાધુ લોકોએ પોતાનું આસન જમાવેલું મહે બેયુ ! ! ત્યાં ન હતા મહાગ સાસગ-કે સાસુ કે મહારી સ્ત્રી-શ્વસુરપક્ષના સગા-સ્ત્રી પુરુષોને મહે ત્યાં મહારા લક્ષ વખતે બેયેલા તેમાનું એકે ત્યાં ન હતું ! જ મકાનમાં હું પગ-લેલો તે કોની માલકીનું છે તેને તપાસ કરતા તે તો ધર્મશાળા છે એમ નીકળ્યું ! સાબુઓમાં એક વયોવૃદ્ધ સાધુને પૂછ્યું કે—

“મહારાજ ! આપ અહીં કયાગ્રથી આવ્યા છો ? ” તેના જવાબમાં તેમણે કહ્યું કે—હમ એક મહિના ભરસે ઇલા રહેતેહય

“તમે અહીં આવ્યા ત્યારે અહીં કોઇ બીજું હતું ? ” મહેં પૂછ્યું

“સુનતે હય, કે કોઇ ઠગ લોક ઇલા કીસીકા પેમા લેંગે ચલે ગયે ! ” મહારાજે કહ્યું

હવે મહાર ધૈર્ય રહ્યું નહીં. અઘાપિ સુખી પડેલી વિપત્તિ-ઓમા આ કંઇ સૌથી મહોટી ન હતી. તો પણ તે વિચારથી મહારા મનનું સમાધાન થઇ શક્યું નહીં હું રડવા જવો શરૂ ગયો તે આ વૃદ્ધ મહારાજે બેયું તેમણે મહારા માથા ઉપર હાથ ફેરવતાં કહ્યું કે—

“ઓ લોક તુમકુ ઠગ કે ચલે ગયે હય ? ”

મહેં બનેલી વાત તેમને કહી તેમને મહારા ઉપર બહુ દયા આવી હોય એમ મને લાગ્યું. થોડીવાર મનમાં ઉડો વિચાર કરી તેમણે ઠાઠિયાવાડમાં આવેલ એક અપ્રસિદ્ધ જ્યોત્ષિ એ લોકોવા સ્કેહાણુને ખતો મહેને ખતાવ્યો ! મહારે એવા લોકોની કન્યા પરણીને સુખી થવાનો સંકલ્પ તો સંભોગોએ સ્પષ્ટ

કરેલા કલેશમા ભસ્મીભૂત થઇ ગયો હતો, પણ કોઇ ઉપાયે જીદગી પાછી શરૂ કરવા માટે મહારા નાણાનો મોટો ભાગ પાછો મળે એ લાલચે હું ત્યાં જવા તત્પર થયો, મહારાજ ખતાવેલ સ્થળોની નિશાની જમ જમ મળતી ગઇ તેમ તેમ હું તે બાજુ આશાએ આલ્યો સાવચેતીની ખાતર મહે પોલીસના બે માણસો નાથે રાખેલા હતા કારણ કે કદાચ તકરાર થવા પામે તો તે સ્થળના સગાધિશની મદદ લેવાના કામમા તેઓ ઉપયાગી થઇ પડે

હું ગરોથી ઘેરાયલા અને ઝાડી જંગલવાળા પ્રદેશમા આવેલા એક ગામડાની સીમમા એક મોટી ઘાસની ગળીની નજીક આવેલા સુપડામાં આ ટોળીના માણસો રહે છે એમ મને કહેવામાં આવ્યું હતું

પ્રકરણ ૧૩ મું.

કન્યા બજારની વિચિત્ર યુક્તિ.

વૃદ્ધ સાધુએ ખતાવ્યા મુજબ એ સુપડામા હું ગયો મહારી સાથેના બે સિપાઇ સાથેજ હતા અમે બેસ્યું તો દસ અગીયાર છાપગમા માત્ર એક સિવાયના બધા બધ બેવામાં આવ્યાં જ એક ખુલ્લું હતું તેની ઓસરીમા એક ન્હાના ખાટલા ઉપર પુખ્ત વચનો ખાલો બેસીને સિતાર વગાડતો હતો ! અને પાસે એક ચૌદ પદર વર્ષનો ગાંગ વર્ણનો સુદર ચહેરાવાળો છોકરો ફરી ફરીને ઘૂતી ઘૂમીને ગાતો હતો હું અને મહારા બે સાથીને એ બે જણાએ જવા બોલ્યા કે તુર્તજ એ છોકરાનું સુદર ગાયન બધ પડયું ! પરંતુ તેની છેલ્લી લીટિ મહારા કાનમા એવી અચ્છી રીતે ભગઇ પેહી છે કે હજી આટલે વર્ષે પણ તે યાદ છે—

“ ઓલ્યો મહારો હોકલો—

ખતાહું મને માઠલો—

મહારા હોકલજીરે—

હારે હઠને હાલજે—” ?

૧ આ ગ્રામ્ય ભાષા છે અને કિલ્લાર્થ જેવી છે તેનો ભાવાર્થ એવો છે—

“ પેલો મહારો હુકો ખતાવુ, મને ખોલલી દો. હુકાજી ! મારા મુકન બેઠને આવજો ! ”

છોકરાંનું ગાયન બધ પડતાની સાથેજ અંતે ત્રણે જણ ત્યાં જઈ પહોંચ્યા વૃદ્ધ બાવાજીએ મ્હારા સોબતીઓ સામે બેઈ અને કયાથી આવીએ છીએ વગેરે હકીકત પૂછી. અને મ્હારી સાથેના બે સિપાઈઓ-જેમને સિપાઈ તરિકેના “ડેસ” મહે સાવચેતીની ખાતર કહડાવી નાખી સાદા પેશાકમા સાથે રાખ્યા હતા તેઓ એમની સાથે અમાગ આવવાના વૃતાન્તને લગતી વાતોમા રોકાયા હતા પણ તે વખતે હું શું કરતો ? જે છોકરો ગાતા હતો-અને જેનું ગાયન અમારા આવવાથીજ બહુ બધ પડયું અને જેની છેલ્લી લીટિ અર્થના કંઈ ઠંકાણા વચરની મ્હારા કાનમા પેમી ગઈ હતી તેના મહે સામું બેઈ રહ્યો હતો એ છોકરાની આકૃતિ સુદર હતી ને માથે લાખા કેશ રાખેલા હતા એનું મુખ ધારી ધારીને બેતા તો તે બાઈ હશે એવું મહેને તુર્તજ અનુમાન થયું. કારણ કે અમારી સાતિના અગ્રેસરોએ દેવાલયમા જે કન્યા મને ખતાવેલી તેના જેવુંજ તેનું પણ મુખ હતું

“તમે શા વિચારમા પડ્યા છો જવાન ?” બાવાજીએ મહેને પૂછ્યું

“આપનાથી તે ભાગ્યેજ અબાણુ હોવું બેઈએ” મહે કહ્યું.

“બોલો ! તમારા સાસુ સસરાને મેળવીએ તો અમને શું આપશે ?” બાવાજી બોલ્યા મહેને તો એટલો બધો ક્રોધ ચઢેલો હતો કે હું કંઈને કંઈ બોલી નાખત પરંતુ મ્હારી સાથેના બે સોબતીમાંના એક કંઈક ઠગેલ હતો તેણે કહ્યું કે-

“તમારે ત્યાગીઓને દોલતનું કામ હોય નહીં તોપણ તમે તે સ્વીકારશો તો તમને ખુશી કરીશું કીકર કરશો નહીં પરંતુ અમને એ લોકો પાસે લઈ જાઓ ”

આ વખતે જે છોકરો ગાતો હતો તે ત્યાથી ઝુપડામાં ચાલ્યો ગયો હતો. એ લોકો પાસે અમને લઈ જાઓ એવું કહેતામાજ ઝુપડામાંથી કાળા ચહેરાના લયકર દેખાવાના ને મ્હોટી આંખોવાળા વિકાળ રાક્ષસ જેવા દસ માણસો નીકળ્યા ! અને કોઈ જાતની વીધિ વગર-કોઈ શબ્દ બોલ્યા વગર-અમને ત્રણેને પકડી એ ઝુપડામાં લઈ ગયા મ્હારી સાથેના બે મોલીસ સિપાઈઓ તેમની સંખ્યા બેઈ કોઈ રીતે હટે તેવા નહતા, તેમના દરેકના ગળવામાં ન્હાની રિવાલવરો હતી પરંતુ અમને

માણસે તે દરેકને એવા અરછી રીત્યે પકડી લાધા હતા કે તે લાચાર ફેખાઇ મહારી સામે એવા લાગ્યા એટલામા તો ઝુપડામા એક મ્હોટા ખાટલા ઉપર અમને ત્રણેને બેસાર્યા, અને બેલ બેતામા તે આખો ખાટલો ભોયમા ઉતરી પડ્યો !

ભીતિને અબ્રયળીની લાગણીઓથી, મૃત્યુના નજીક આવેલા સમજી, અમે બંને એક વિશાળ ભોયરામા ઉતરી પડ્યા આ ભોંયરામા અધાડ હતું એક ખૂણામા એક મ્હોટો દીવો બળતો હતો, અને તેની નજીક એક પથરની મનુષ્યના આકારને કંઇક મળતી આવતી મ્હોટી લયાનક અકતિ જણાતી હતી એક મનુષ્ય અમારી પાસે આવ્યો, એના હાથમા કંઈક લાખુ જણાયું પણ દીવાના પ્રકાશ પાસે આવતા તે તલવાર છે એમ મ્હે ઓળખ્યું એણે એક દોરી બેચી એટલે ઉપરના આકાશને કંઈક લાગ અમે બેઠા શકીએ એવી રીત્યે એક બળી ઉઘડી, અને ભગવાન સૂર્યનારાયણના પ્રકાશમા હું ઓળખી શક્યો કે મ્હેને પરણાવનાર મ્હારો સાસરો તે હતો !

આ વખતે મ્હાગ બે સોબતીઓના ગજવામાથી રીવોલ્વરો છીનવી લેવામા આવી હતી અને કોઇ જાતના અપરાધ વગરના, નિર્દોષ લાચાર મનુષ્યો અમે આ નરાધમના સામે ઉભા રહ્યા હતા એટલામા તો તે બોલ્યો :-

“ જુઓ, આમ બોલ્યા ખુણામા માતા છે એને પગે લાગો ! એ તમારા જીવ બચાવે છે એનો હુકમ થયો છે કે તમને મારવા નહીં ! બાકી તમારા જવા કે કના બોખલા અહીં ઉડાડી દેવામા આવ્યા છે. અમારે ઘોડા-પાળા રાખવા-મ્હોટા મ્હોટા કામ કામ કરવા એ બધું કીયાથી આવતું હશે ? માટે હવે તમે પૈસાની આશા મૂકી દો ! ક્યા ગયો ચેલીયો ? ચેલીયા બેટા ! માતાએ હકમ કર્યો છે કે તેરમો ભરખ તજવો ! એટલે આમને જવા દો ! બોલ જવાન ! તારે શું બેઠ્યું છે ? આ ચેલીયાએ તારા મ્હેલા બાર જણાના હાથ બોલ્યા છે તું તો તેરમો છે ”

મૃત્યુ જવી ઘડીમા મ્હે મ્હારા ચોર ઓળખ્યા ! ચેલીયા-છોકરાને હું પરણ્યો હતો એ પણ સમજાયું ! હવે તો વ્યથ પાછું લેવાની, વહુને તેડી લઇ જવાની. સાસુ સસરાને શેઠી કહાડવાની વાત તો ઠેરે રહી, માત્ર જીવ બચાવવાનો પ્રશ્ન રહ્યો !

હવે મહને મહાડ વૃતાન્ત દુઃકમાં પતવવા દો ! વખત બહુ ગયો ! દુખી મનુષ્યો પોતાનું દુખ ગાવા બેસે ત્યારે ભાન રહેતું નથી એ લોકોએ અમારા જીવ તો બચાવ્યા. પરંતુ અમને એકેને ત્યાંથી પાછા આવવા હીંધા નહીં ! લગભગ અમને એક વરસ સુધી સખત મજૂરીના કેદખાના જેવી સ્થિતિ ભોગવવી પડી, પછી અમે તેમના રહેઠાણમાં અમાગ શરીરોને ટેવવા લાગ્યા પરંતુ માત્ર રહેઠાણમાં અમાગ શરીરોને ટેવવા લાગ્યા અમારો સ્વભાવ અમે સાચવી રાખ્યો એમના દુર્ગુણો પ્રત્યેનો અમારો અણુગમં જોકે અમ છૂપાવવા માડ્યો. ધીમે ધીમે જ જ મહોટી લૂટો તેઓ લાવવા લાગ્યા તે સાચવવા અને તેને મહોટો મહોટો -જેવો તેવો હિસાબ ગણવાનું કામ મહને સોંપ્યું હુટારાઓનો હિસાબ ! પણ હું વાણીઓ, એટલે મહારેજ ગણવો એમ એમને બધાને યોગ્ય લાગ્યું મહારી સાથેના સિપાઈઓ એક વખત એક મહોટી લૂટમાં શામેલ ગ્રહવાનો ઢોંગ કરીને લૂટ દરમિયાન સાવચેતી ગળીને નહાની છૂટયા એ લૂટમાંથી ઘણું દ્રવ્ય મલત, પરંતુ તમાના ગુન્હેગારો પકડયા અને માલ પાછો સોંપવો પડ્યો કેટલેક વર્ષે મહને સમજ્યું કે અમારી આ ટોળી બીજી એક મહોટી ટોળીની શાખ હતી અને અમારે ત્યાં ઉભગઈ જતું નાણું પાચ પાચ વર્ષ ચુપકીથી મહોટી ટોળીમાં લઈ જવામાં આવતું ચેત્રીયો મહાગ અહીં ફસાયા પછી આશેઁ છ મહિના સુધી મહારા સામે જોઈને હસતો, પછીથી તો તે મહારી માથે પરિચિત શ્રદ્ધ થયો તેણે એક સ્વરૂપવાન ભિદ્ર કન્યા સાથે લગ્ન કર્યું હતું અને એક હીઠંગ થયો હતો, જેનું નામ વેલાંયા ગમ્યું હતું વેલીઆને પણ ચેલીયાના જેવીજ તાલીમ આપવાની હતી આવી રીતે દુખી જીવોનો કેટલોક ભાગ ગાળ્યો આશરે ખારેક મહિના ઉપર મહોટી ટોળીમાંથી એક જન લૂટતા કેટલાક ભિલ પકડયા અને ગુન્હામાંથી બચવા માટે પોલીસના માણસોને મહોટી મહોટી રકમો આપી પરંતુ આખરે ગુન્હેગારો પકડાયા અને મહોટી ટોળીની શિલિક ખાલી થઈ ગઈ, એટલું તે કામમાં ખર્ચ થયું. તે ઉપરથી મહારા ઉપર તવાઈ આવી !

મહારા માસા ગોખાળદાસ શેઠ પાસે બહુ દ્રવ્ય છે અને તેમનાં એ મજૂરી જવાથી તે પુખ્ત વયે બીજી વખત પરજીવાની તજવીજ કરે છે એવી ખબર અમારા મંડળમાં આંચા ત્યારેજ

મહ જાણ્યું કે મહાગ ભલા માત્રી ગુજરી ગયા! મહારી દીલ-
ગીંગિ ઉપગથી હું એમને સળધી છું તે આ લોકોને સમજાયું,
પણ ઘણા વર્ષના પરિચયથી હું હૃદયની કઠીલુતા શીખી ગયો
છું એમ એ બધાએ માની લીધું હતું ગોપાળદાસ ગેઠની પાસેથી
મારી રકમ લઈ તેમને એક કન્યા દ્વરની છે એમ ઠસાવી પર-
ભાવી દીધા હોવાનું અનુમાન કરું છું કે ખરી વાત હજી
સુધી બહાર આવી નથી. ચેલ્લીયો જેવી રીતે મહને ઠગી આવેલો
એવી રીતે તેના દીકરા વેલીયાને બચપણથી સાગ આબરુદાર
શુદ્ધસ્થાને ફસાવવાની તાલીમ તો આપવામા આવી હતી તે
પદર સોળ વર્ષનો થયો છે મૂછો આવી નથી અને તે કેટલાક
દીવસથી અહીં દેખાતો નથી એટલે કદાચ ગોપાળદાસ શેઠને
ચેલ્લીયાનો વેલીયો વળગાડ્યો હોય તો તે બનવા ભેગ છે હવે
મહને કહેવામા આવે છે કે-ગોપાળદાસ શેઠને ત્યાં જઈને જામ
તેમ છેવરી ફૂલ દ્રવ્ય લુટી લાવે તોજ તને જીવતો મૂકીએ નહીં
તો માતાનો હકમ થયો છે કે હવે આજ્ઞા ન માને તો તેરમો
ભગ્ન તજવાની ” પ્રતિજ્ઞા કરે મૂકે! મહને લાગે છે કે જામ
એક આગ લાગેલી ગાડીમા બેસીને મુસાફરી કરવાના કરતા કુદી
પડી મરતો લેવો મારો તેમ દુખી જીવણુ ધાગણુ કરી ગંધેવા
પગના મામ ભેગવા આવેલ મત્યુદ્ધાગ પ્રાગ્મ્ય પર્યત ભવાગિધમા
બ્રમણને મરતે પડવું દીક-આમ ધારી હું મત્યુ માટે તત્પર થયો
હતો, પરંતુ મહાગ આ વિચાર આ વૂટારાઓને જાણવા દીધા
નથી તેઓ વારી બેઠા છે કે હું તેમના કથા મુજબ કરીશ,
અમેને એ બાબતની વાત આજ ગમે ચાલતી હતી તેવામા
ગોપાળદાસ પરણીને જતાયે બેય છે તેમને લુટી શકાય તેમ છે
એવી બાતમી આવવાથી એ બધા નજીકના મરતા ઉપર ગહ
બંધ બેઠા હતા મહને કદાચ ઓળખવામા આવે એમ ધારી
લઈ ગયા નથી પરંતુ મહાગે કંઈ ભયની નીશાની બતાવી મદદ
માગવાની જરૂર પડે તો આ શખ કુકવાની મહને આજ્ઞા કર-
વામા આવી છે “

ગુમાસ્તો-અહાહા ? જગતમા મનુષ્યોને કેવાં દુઃખો હોય છે?
કેમ ભકત તમે પણ તક્લીન થવા લાગો છો.

ભક્ત—હા પણ એક શંકા છે. “વગે” હોકલશ કેમ
કથા હશે વાં ?

ખાવાજી—હીક-શકા હિભી કરી. જુઓ ઉપર તાપ-અગ્ની મૂકવો પેટમાં ખાકુ પાડી તાપ નીચે મુકેલ તખાકુનું સત્વ ગ્રહણ કરી લેવામાં આવે છે તેમ આ લૂટારાઓ તાપ દઇ એવા ઠગાનારા વરનું સત્વ ગ્રહણ કરી લે છે-એવો અર્થ કંઈ એ લોકો કરતો હશે. ગુદાથ માટે-સગા માટેજ તે અર્થ રાખેલો જણાય છે

આ વખતે આ સ્થળે, એકદમ, ઠોધ જાતનો અવાજ પણ સંભળાયા વગર, યુવકીથી, આઠ હથીઆરખંધ માણસોની ટુકડી, જાણે જમીનમાંથીજ ઝંકટ થઈ આવે તેમ આવી

એ આઠ હથીઆરખંધ માણસોની સાથે નવમો જમાદાર હતો, તેણે ગુમાસ્તાના હાથમાં એક કાગળ મુક્યો. ઉત્સાહ અને આશા ભરેલો ચહેરે તે વાચતો હતો અને યુવક તેના સામે જોઈ રહ્યો હતો. ગુમાસ્તાએ કહ્યું કે-આપણે માટે મદદ આવી પહોંચી છે ખાવાજીના વૃત્તાતમાં જે પોલીસના સીપાઈઓ લૂટારાઓની ટોળીના હાથમાંથી નહાસી છૂટવા પામ્યા હતા તે આ જાઠ માણસોમાં છે

યુવક—અને આટલો બધો પરિશ્રમ લક્ષ્મિપ્રસાદ શેઠ સિવાય બીજુ કોણુ કરે છે ?

ગુમાસ્તા—આપનું પ્રાગ્બંધ-આપનું પ્રાણ

એ જે પોલીસના સિપાઈઓના નામ કાગળમાં જોઈ ગુમાસ્તાએ તેમને પાસે બોલાવ્યા, અને ભદ્રાના અજવાળામાં લોગે વખતે ખાવાજી અને આ તેમના સાંખતીઓ એક બીજાને જોઈ ભેટી પડ્યા !

ખાવાજી હર્ષદેલો થઈ ગયો જણાયો ! ઘણે વખતે દુ ખમાં રાંધે રહેલા અને પૂર્ણ રીતે ઠસોટીએ ચઢેલા સાંખતીઓ મળ્યા !

યુનમચદભાઈ (જે આ ગુમાસ્તાનું નામ હતું) અમારી વાત-અર્થ નિરાતે કરીશું. પ્રથમ તો તેમને આ કાગળ સાથે રૂબરૂના સમાચાર સરયુખાએ એટલા કઠ્યા છે કે-આ પ્રાપ્ત્યકેત્રે લઈ જનાર ખાવા જેવા દેખાતા અદમાસો લૂટારાની ટોળીના માણસો છે. અને એ લૂટારાઓએ પોતાના જાણસો આ ખાવાજી રાખી દીધા છે તેમણે શેઠ લક્ષ્મિપ્રસાદના પ્રયત્નોની અધી દીશા ફેગવી નાખી છે તે તેમના-એટલે તે અસુસમાંના એક જે

માણસો જાણે શેઠ લક્ષ્મિપ્રસાદ તરફથી આવ્યાનો ઢોંગ કરવામાં આવશે. માટે તેમનાથી સાવચેત રહેવાનું છે

યુવક—હાઈ ! સરયુખા તે કોણ ?

ગુમાસ્તો—અમારા શેઠના પુત્રી—

યુવક—અહો ! તમારા શેઠના પુત્રી, તેથી કદાચ તમે તેમનું નામ લેતા આવકો ખાતા હતા, તે મહેં જાણ્યું—

ગુમાસ્તો—હવે જ્યાં તેમનું નામ પ્રગટ થવા પાસ્યું છે તો તે સંકેત રાખવા જરૂર જેવું નથી—

યુવક—વારૂ, પણ એમને આટલા બધા પ્રયત્નોનું કારણ ?

ગુમાસ્તો—આપનાથી એમનું કંઈ ભલું થયું છે ?

યુવક—ના, હું કંઈ જ જાણતો નથી

ગુમાસ્તો—જુઓ, આ અક્ષરો આપના છે ? વાંચો !

યુવક—વાંચે છે —“ જગતમા, પારણ હોંચાવનારી માતાઓ વાસ્તવિક રીતે દુનિયાના વ્યવહારોને ગતી આપે છે જે સ્ત્રીઓ સુશિક્ષિત હોય, પોતાના ધર્મ ખરોખર સમજતી હોય, સુઘડતાથી કુટુંબનું વાતાવરણ પવિત્ર બનાવનારી હોય, બુદ્ધિથી પુરૂષને તેના કાર્યોમાં સલાહ આપનારી હોય, એ દેશમાં સ્વર્ગના દેવો પણ અવતાર ધારણ કરવાને લલચાતા હશે. એવી સ્ત્રીઓને જન્મ આપનાર અમેરિકા દેશને માટે સ્વામી વિવેકાનંદને કહેવું પડ્યું કે જાણે સ્વર્ગની દેવીઓ ત્યાં હરીફરી રહી છે હવેના સ્વામી વિવેકાનંદ સમા પુરૂષને કહેતા હતા કે હિંદમાં પણ એવી દેવીઓ જન્મ ધારણ કરવા માડી છે ! આ મહિલા શાળાની સ્થાપના એ તે દેવીઓની પ્રસાદિ રૂપ પ્રથમ પગથી છે. વાસ્તવિક સ્ત્રી શિક્ષણમાં હરકોઈ દેશનો ઉદય રહેલો છે સરયુદેવીઓ આ મહિલા શાળા સ્થાપી આ બાળુની ભવિષ્યમાં સ્ત્રીઓનો આશીર્વાદ મેળવ્યો છે ધન્ય છે એવા સ્ત્રી રત્નોને ”

યુવક—અરે પણ આ તો શેઠ લક્ષ્મિપ્રસાદ મહિલા શાળાની સ્થાપના કરવા માટે આમત્રણ આવવા ઉપરથી મહેલા તે ખાખતનું છે.

ગુમાસ્તો—પણ તે અક્ષર કોના છે ? ને ઉદ્દેશ્યો કોના છે ? આપનાજ ને ?

યુવક—અરે તમારું ભલું થાય હું મનેજો, કદાચ આવી જાતના સર્ટીફિકેટથી તે બાળને કંઈ માટે લાભ થએ હશે.

ગુમાસ્તો—ના તેવું કાંઈજ નથી. લાભ હવે થાય તો કોણ જાણે. આ પવિત્ર બાઈએ ઘોડી ઉમરમાં ઉત્તમ પ્રકારનું શિક્ષણ મેળવી મહીલા શાળા સ્થાપી છે. સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે તેમનું જીવન સંમર્પણ કર્યું છે. અમારા શેઠ ગુજરી જવાથી તેમના પીણમાં તેમની લાખ રૂપીઆની મીલકતના ટ્રસ્ટી નીમેલા છે એ ટ્રસ્ટીઓને તેમની નાતમાં બાઈના લાયક વર મળતો નથી અને પેટા જ્ઞાતિમાંથી કોઈ વર બાબત વાત થતાં નાતના ઘરડા બચેસરો વાંધા કહાડી નાત બહાર મૂકવાની ધમકી આપે છે. બાઈની ઉમર થઈ ગઈ છે. એટલે લાયક વર મળે તે સિવાય કશુંત કોઈમાર્ગ મૂત ધારણ કરવાનું પણ લઈ બેઠા છે. આપણા હક્કના ટુંકા કુડાળાંવાળા બંધનેને હમેશા આપ આપ્યા કરે છે.”

યુવક—વાર, તમારી ઉપગ્ના આ કાગળમાં શું છે?

બાવાજી—એ હમણા રહેવા દે! પ્રાત કાળ થવી જાય છે. છૂટારાઓમાંથી જ રસ્તા ઉપર બેઠા હોય તેમને આ કાગળ દુકા “મહારી મદદે” બોલાવો અને એમને પકડી પહોંચાડી કરી શ્રી રામચંદ્રે અહલ્યાને ઉગારી હતી તેમ પ્રથમ તો મ્હને પ્રથમતો ઉગારો! એટલું હું મ્હને ખચે બાજી.

બાવાજીની વાત સૌને વાસ્તવીક લાગી. ભક્તને સંજો મૂકવા કહી હથીયારબધ માણસોને સંકેત કરી છૂટા છૂટા રાજ્યમાં જાયને નાદ થતા બે સવારો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. ભેવાજ સંકેત ગુજળ બંદુકોના ઉપરાઉપરી અવાજ થવા માંડ્યા. ૨ સવારોએ બાજુનું કે માણસો વધારે છે ને સામા મથે કોઈ રીતે પરવડે તેમ નથી. જમાદારે તેમને ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતારી એકદમ ત્યાં થઈ જવા કહ્યું તે ગુજળ તેમને કરવું પડ્યું અને પુરતા અગતા સાથે તેમને ભક્તિપુરાના થાણામાં મોકલાવી દીધા.

તેમ જ્યાં ગયા પછી બાવાજીને ધૈર્ય આવ્યું. આ દુખી મનુષ્યને તેના જામ પહોંચાડવા જમાદારને યુવકે સુચના આપી.

ઉપર હું જાણ્યો એવરુથા થયા પછી યુવકે ગુમાસ્તાને પાણી

કહ્યું:—

‘હવે લાવો એજો કાગળ.’ ગુમાસ્તાએ તે યુવકના હાથમાં મૂક્યો.—

“બાઈ પુનમચંદ.”

મારે ફરી ફરીને સુચના આપવાની જરૂર પડે છે કે રૂક્તામા “ ખાવાઓ ” મળે તેમનાથી બહુ થેતભે ! ખાવા કંઈએ યોગી હોકો સમજી જવાના નથી ભગવા કપડાં એતો દુનિયામાં અનેક ગુન્હા કરી તેમનાથી બચવા માટેનો પરવાનો થઇ પડ્યો છે ! જગતમાં કોઈ પ્રકારનો ઉષ્મ વગર, ખીજાઓની પરસેવાની કમાણી ઉપર પેટ ભરવું હોય તો “ ખાવા થવું, ” એવો કેટલાંક વર્ષોથી દેશના મહા દુર્ભોગ્યને લીધે, મૂર્ખ-અશિક્ષિત અને દરિદ્રી મનુષ્યોમાં એક પ્રકારનો પૃથા થઇ પડેલો છે કમ થવું હોય, ચોર થવું હોય, છોકરા ઉઠાવી જવાં હોય, વગેરે અનેક એવા ધંધામાં ખાવાનો વેપ, સીતાજીના વખતથી સરસ્વતા આપી રહ્યો છે-અને એવા ઓછા નથી. કહેવાય છે કે હાલમાં એવાઓની સંખ્યા ખાવન લાખની છે ! દેશ ઉપરના અનેક યોગ્યોમાં આ ખાવન લાખ ખાવાઓના પેટ ભરવાનો ખીજો બોલો આવી પડે છે.

મનુને જ ખજા મળ્યા છે તે ઉપરથી એમ જણાય છે કે આ પ્રાચીન હુટારાઓની ટોળી ગોપાળદાસ શેઠને લૂટવા માટે તૈયારી કરી રહી છે પણ તેના ખજાર એ શેઠને મળવાથી તે જીંઝ રસ્તે ચાલ્યા ગયા છે અને તેથી તે. સ્ટેશનને રસ્તે થઇ પસાર થશે તેમની સાથે કદાચ કુંજવિહારી ને મધુસુદન હોય એમ સંભવ છે માટે દુ ખી મનુષ્યો ઉપર પરોપકાર કરવામાજ જીવન ગાળનાર મહાશય નરહરીને આ વૃત્તાન્તથી વાકેફ કરવા જરૂર છે. ”

નરહરિએ જાણ્યું કે આ પરિશ્રમથી તો ચોર અચર ધોરના શાસ્ત્રીતોજ મળ્યા ખાળકો કયા છે ? આ હોકો કંઈ તેની ખજાર મને ન મળે અને મળે તે પહેલા તે ખાળકો વગે ધ્રાવ તેવીજ પેરવી કરશે આ વિચારથી હાલ સુધી મળેલી ખાતમીના આધારે તેણે ખાળકોની શોધમાં પ્રયાણ શરૂ કર્યું

પ્રકરણ ૧૪ મું.

શુભ કેળવણીવાળાં સંતાનો.

મહાત્મા વિષ્ણુપ્રસાદને ગોળી વાગ્યા પછી કેટલાક દિવસ તેમની સારવાર થયાબાદ તેમણે જ જલ્મ પ્રયાણ કર્યું. ભડતો એક પછી એક દમયતી નળની પાછળ ભમેલી તે કરતા સહજ-જ એણે વને વન રખડ્યા પણ મહાત્મા તો જાણે અલોપજ થઈ ગયા ! તેમને સસાગ અકારો થઈ પડ્યો હોય, અને સાસારિક રીતિ રિવાજોમા આવશ્યક ફેરફાર કરવાનો તેમનો બહાલા-મા બહાલો જે વિષય તેના ઉપર તેમને ત્યાગ ઉત્પન્ન થયો હોય એમ શિષ્ય સમુહે માની લીધું.

તેમને ગોળી મારનાર ઉપર તેમના વિરુદ્ધ મક્કનો મ્હોટો ભાગ ગુસ્સે થયો પરિણામ એ આબુ કે જે લોકો મહાત્મા વિષ્ણુપ્રસાદના ઉપદેશને ગ્રહણ કરવામાં ઠંધે ઠંધે ઠારણ બતાવી દુરાગ્રહ કરી રહ્યા હતા તેમાનો મ્હોટો ભાગ તેમના વિચારોમા સમત થયો ! એવકુલ લોકોને પાણી વહી ગયા પછીજ પાળ બાધવાનું સૂઝે છે ! જે કે ઢેઢનો વર બ્રાહ્મણ કન્યાને વર વાની વાતો તો તે વખતે બહેરમા મૂકવાની માત્ર શરૂઆતજ થતી હતી ! એ બ્રાહ્મણનો સર્વાનુમતે નાતે બહિષ્કાર કર્યો એ કોઈને જાતમા મ્હોં બતાવી શકતો નહીં ! જે ટોળીએ એને ભરકેરેલો તેજ ટોળીએ એનું નામ “ખુની” પાડ્યું ! એટલે એને ઘરમા-ગોધાઈ રહેવું પડતું અધારા ઔરડામાંની કેદ કરતા ભણ્યેજ આ સજા કમતી હતી અત્યંત પશ્ચાતાપના પરિણામે તેને પ્રાણ-ધાતક જવર લાગુ પડ્યો, અને ત્રણેક માસ પછી તે સરજન-હારની હબુરમા જવાબ દેવા ચાલ્યો ગયો ! તેની સ્ત્રી બહુ સુશિક્ષા હતી. સારા માખાપનું ફરજન હતું, ખીલકુલ ભણી ન હતી. પરંતુ થોડાં સાધને કુટુંબનું ઔરવ સાચવી રાખવા પ્રયત્ન કરતી. કુટુંબની આબરમાં બાકું પડે ત્યાં થીજડું મારતી, પણ ધણીના આ કૃત્યથી આભલું ફાટ્યું બ્રાહ્મણ છતાં બિશ્વા માજવાના ધંધા ઉપર તેનું વલણ ન હતું. આલીશ વર્ષનું તેનું વય થવા આબુ હતું. ઉત્સાહપૂર્વક આવડે તે મજુરી કરી

વૈધવ્યના દિવસો કહાડવાના નિશ્ચય ઉપર આવી, પરંતુ ઉદ્ધત નામનો છોકરો પેટ પડ્યો હતો તેને કેળવણી આપવાનો અવસર આપ્યો જતો હતો. એવામાં એને ખારણે એક સન્યાસી જોવા કોઈ આવ્યો કોઈ ભગવા વસ્ત્રધારીએ કદી એનું પતિત આગણુ પાવન કર્યું ન હતું સન્યાસી આવીને ખાંદેર ઉભો રહ્યો, અને ખાંધને કહ્યું—

“ ઉદ્ધતની કેળવણી માટે તમને હરકત આવતી હોય તો દયાસાગરજીના નાશિક પાસે આવેલા અનાથાશ્રમમાં મોકલાવી દેવો હોય તો હું લઈ જઈ ત્યાં ખાવાપિવાની મફત મંગવડ છે અને ધર્મેજી અભ્યાસ કરવાની પણ મફત મંગવડ છે ”

આ ખાંધને હવે ઉદ્ધતનું પેટ ભરવાની મોટી ઉપાધિ હતી, ત્યાં તેની કેળવણીની જોગવાઈ શી રીતે કરે? એટલે આ સન્યાસીની સાથે એણીએ ઉદ્ધતને મોકલી દીધો અનાથાશ્રમમાં પણ ઉદયલાલગાથી રૂપાન્તર કરવામાં આવેલું ઉદ્ધત નામજ કાયમ રહ્યું ઉમરે આવતા ઉદ્ધતને પણ તેમાં આનંદ લાગ્યો તેના શિક્ષકો થોડા પગામ મેળવેલા દેશી પ્રોસ્તિઓ હતા ઉદ્ધતે મેટીક પસાગ કરી એટલે તેની માને આસમાન બે તસુ કુંચુ રહેશે એમ તેણે માન્યું પણ તે મુજબ તેણીએ ન માન્યું કારણ કે તે ડાહી હતી ઉદ્ધતે કોલેજમાં તો ડીમેટીંગ સોસાયટીમાં રસપૂર્વક ભાગ લેવા માડ્યો થોડાક વખત પછી તેણે એક સુધારા સમાજ સ્થાપી તેમાં ફેટલાક પ્રોસ્તિ પણ દાખલ થયા હતા તેના વાફ પ્રવાહથી એક બે પ્રોસ્તિ છોકરીઓ પાછી હોંદુ થવા પામી હતી અને આ વિજય ડંકાથી ખુશ થઈ તેના મિત્રોએ ઉદ્ધતને આર (real) એસ (Sudharak) નો સુવર્ણપદક અર્પણ કર્યો હતો ઉદ્ધતના વિચારોને સમાવવા આસમાન ટુકડું પડવા લાગ્યું પાશ્વિમાત્ય કેળવણીના આવકાર-દાયક તત્વો આળી કહાડી તેમની શૂંકતાના બધા સંસ્કારો તેણે મેળવ્યા હતા અને વિશેષ, તેમાં તેણે સ્થાપેલી અજબ સુધારા સમાજની અસર ભગવા પામી. સુશીલ છતાં નિર્ધન અભણ માતાનો અવાજ ત્યાં પહોંચે તેમ ન હતું એટલે ઉદ્ધત નિરકુશપણે ભણાય તેમ તેમ ભણ્યો અને તેના નામ પ્રમાણે એક અપ દુડેટ-ઉદ્ધત-ત્રેજયુએટ થવા પામ્યો.

એવામા એક કમનસીબ ખનાવ બન્યો. તેના ઉપદેશથી એક દેડ છોકરી જે પ્રીસ્તિ થઇ હતી તે પાછી હોંદુ ખની. તેના ઇચ્છે અભ્યાસ વધારવા ઉદ્ધત ખાનગી શિક્ષક નીમાયો. સસાર સુધારક તો હતો જ, અને વર્ણાન્તર લગ્નની વાતો થવા લાગી હતી. જોઇતા હોય તેમને જાણે અનીતિના-વર્ણાશ્રમ સંસ્થાનું ખુન કરવાના, પરવાના અપાયા ઉદ્ધતે પોતાને માટે તે પહેલો લીધો. એ છોકરીનું નામ તેણે ફેરવી કનિષ્ઠિકા પાડ્યું. અને અનાથાશ્રમથી કેટલેક છોટે તેમની મુલાકાતો થવા માંડી.

કનિષ્ઠિકાએ ઉપરાપરી કેટલાક દાગીનાની માગણી કરવા માંડી ઉદ્ધત પાસે પાછ નહતી એવામા સહસા દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થવાનો કંઈક આશાજનક મામલો ખતાવનારો સંજોગ બન્યો. આ દેશી પ્રીસ્તિ મડળે એ ડીએટીંગ સોસાયટી દ્વારા, પોતાનો ઉપદેશ ફેલાવવા કેટલાક અખરા કર્યો હતા. અને તેમાં ઠીક સફળતા મેળવી હતી. એક વખતે એક સાહસીક સર્કસના મેનેજર સાથે આ ડીએટીંગ સોસાયટીમાં ભાગ લેનાર ઉપલા વર્જની છોકરીઓ અને છોકરાને મદદ આપવાનો યોગ બન્યો હતો. તેમાં કનિષ્ઠિકા અને ઉદ્ધતનું અત્રસ્થાન હતું. પૈસાજ પેદા કરવાનો હેતુ હતો. એટલે સર્કસના મેનેજરે લોકોને શુ ઉપદેશ મળે છે એ ઉપર જાણ રૂપેજ લક્ષ આપ્યું હતું. તોપણ એક સસ્કૃત હોંદી સાળામાથી ઉપલા વર્જની ખાળા સગીતમાં મૂવીણ હતી અને તેનામાં ખચપણમાથી દૈવી ગુણોને લીધે તે એટલી ખધી સુવિખ્યાત થઇ પડી હતી કે-કોઇ ધનામના સમારંભમાં કે કોઇ ભાવણમાં એની હાજરી હોવાનો સંજોગ લોકોની મેદની ખેચી લાવતો. આ સાહસિક દક્ષિણી ગૃહસ્થે પ્રથમ સ્ત્રી કેળવણીનો પાય મીનિટનો સમારંભ રાખી સર્કસના દબ્યો પછી ખતાવવા રાખ્યું હતું. લોકોની સારી ઠક જામી અને મંજળાચરણમાં આ હોંદી ખાળાએ ગાયુ કે -

૧ "મા તુમસે" હય યહિ પ્રાર્થના, અખ ન પુત્રિયા ઉપજનાં !

"યદિ ઉપજે તો દૂર ફેંકના-ઉનકો દુદ પિલાના મત !

"ભૂલ પ્યાર મત કરના ઉનકા-અપની જોદ ખિલાના મત !

"ફિરશી જીવે તો વિવાહકા-ઉનકો નાણુ સિખાના મત !

"બાહ હુઆ તો વિધવા હોગી-મા યહ દબ્ય દિખાન મત !"

તે પછી એક પછી એક દૃષ્યો શરૂ થયાં. તેમાં પ્રથમ કનિષ્ઠકાએ ઉદ્ધત સ.થે રહી, સરકસના મેનેજરની આગેવાની નીચે, મનુષ્યોને વાદરાના રૂપમાં ફેરવી નાખી તેમની પાસે નાન્દી કરાવી હતી. આ નાન્દીના વિચિત્ર ગીત પાછળ આ મેનેજરે ઠીક ઠીક રકમ ખરચી હતી તેમ કેટલોક સમય સુધી ઉદ્ધત અને કનિષ્ઠકાને તેમાં શિક્ષણ લેવું પડ્યું હતું.

આ સમયથી એમની મૈત્રી વધવા લાગી, સરકસના મેનેજર તરફથી ખ્રીસ્તિ સંસ્થાને પાત્રો પૂરાં પાડ્યા બદલ સારો ફાળો મળવાનો હતો અને તે ફાળામાંથી ઉદ્ધત પોતાના લગ્નને માટે સારા ઇનામની આશ રાખી બેઠો હતો.

વાદરાઓની નાન્દી વખતે પચાસેકે કપિવૃદ્ધ એવ મા આવ્યું. ફેટોત્રાફ પાડવામાં આવેતો એમાં કનિષ્ઠકાને તો કહાણી ફરનો ખ્યાલ આવે ! કપિવૃદ્ધે નીચે મુજબ ગાયું —

જય દેવાધિદેવ ડારવીન-જય તપસ્વીન
સંસ્કૃતી જગને સુખદાઇ-નર વાનરની સરસ સગાઇ,
જાણે જનો પ્રવીણ. . જય દેવાધિ—

નહીં ભાષા નહીં અમને વચ્ચો-નહીં ખાધાદિ રિપુમય શસ્ત્રો;
પૂરણ કપિવૃદ્ધ પ્રાચિન . જય.

મનુષ્યના સામાજિક જગો-સસારાઘિષ વિકટ તરંગો,
સકલ જીવન ગમગીન ... જય.

મુક્ત બધાથી મસ્ત ફરતા-ન ડરાવીયે નહીં કોથી ડરતા;
જન દુખી જયમ જલમીન .. જય.

જંગલના ફલ ખાઇ ફરતા-ન ભાડુઓથી હોજરી ભરતા;
પાપહીન-પ્રભુથી નહીં અભિન્ન.. જય.

જરૂરીયાતો જલ્લ પત્રોની-ન ખૂમ કદિ કોઇજ શસ્ત્રોની;
અમ કપિવર અમ સુઝરીન.. ... જય

સ્વદેશી વસ્ત્રો તણીના જરૂર-દિશે પિવસને રહીયે ગરૂર,
મૂળમાં નહીં કૌપિન . . જય

નહીં લગ્નોમાં ભાડ તમાશા-આપ લેની નહીં આશ નિરાશા,
નહીં કદીએ ગમગીન..... જય.

નહીં બધન નહીં છોડા છૂટા-નહીં સ્વજનથી કદી વિખુટા,
વિષયી સમા નહીં હૈયા ફૂટા-નહીં દારૂ ન અરીણ ..જય.

નહીં અમારે જાડી ઝીણી-ન તેહ વાતે ચિંતાતીણી,
નહીં કેમ અમે યોગિન ?.. જય.

હેવ થયો પૂર્વે અમ દાદો-લક્ષ્યચારીને સદાય સાદો
પ્રીતિ મુસલમાન એક બનાદો-થયો ન કોઈ નવીન ..જય
જય હેવ જય જય જય બકા-ઉડાડી છે જોણે મઠ લંકા:
દેખો આ બાળ લગનીયા રકો-

મારે મારી જમીન જય.

તે પછી એવાજ કેટલાંક દબ્યો રજુ થયાં ઉપજ પશુ
સારી આવી પાત્રોની મદદ આ પ્રીતિ સસ્થાની હોવાથી
સારી મદદની આશા રાખેલી પરંતુ સરકસ મેનેજર બીજેજ
દિવસે ત્યાંથી બધા પૈસા લઇને જાડુઈ રીતે જાણે ગુમ થયો !
આ બનાવથી સૌથી વધારે હતાશ ઉદ્વિગ્ન થયો.

એક દક્ષિણી ગૃહસ્થ મહાદેવપતના જાણવામાં આ બધી વાત
આવી એ પશુ ઐજ્યુએટ હતો અને સંસ્કૃતનો અભ્યાસ સારો
કર્યો હતો. કેટલાંક શાસ્ત્રનાં પુસ્તકો ઉપર એણે દીઠ લખી હતી.
એણે એના કેટલાંક ગુજરાતી મિત્રોની મારફતે ઉદ્વિગ્ન સાથે
આજખાણ કરી અને તેને મળ્યો. કેટલીક વાતચીત થયા પછી
તેણે ઉદ્વિગ્નના વિચારો જાણવા માગ્યા. ઉદ્વિગ્નને કશું છુપાવવાનું
ન હતું તેણે તુર્તજ ને હતું તે બહોર કંથુ અને મહાદેવપતને
પશુ તેના વિચારોમાં જાણે બળાટકારે “હા” બહાવવા માડી.

મહાદેવપત—જે પગલું તમે ભરવા તત્પર થયા છો તે
સશસ્ત્ર છે એવું તમારે સાબીત કરવું બેઠાએ તે સિવાય તમે
આવું પગલું ભરશો તેથી તમારા ભાગમાં તમે નિહાને પાત્ર
થશો. દુ.ખી થશો. જનસમાજ તમારો બહિષ્કાર કરશે.

ઉદ્વિગ્ન—ગમે તેમ છે ને મહે વિચાર કર્યો હશે તે પુખ્ત
વિચાર કરીનેજ કરેલો હશે ને એક માણસ ખરો સુધારો શકે
કરતો નથી, પોતાના પગલાથી પ્રજામાં દાખલારૂપ બનતો નથી
તો ‘સોસાયટી’ કદી સુધરવાની નથી હોંદુ પારસી મુસલમાન
બધું પ્રીતિ બધા પ્રભુનાં સત્તાનો છે. તે તમામ એક શાક તે
હોંદુસ્તાનની આ સ્થિતિ ન રહે. જો કે હું ને પગલું ભરું છું
તેથી તો માત્ર હોંદુ હોંદુ બધા એકત્ર થવાનીજ વાત છે, ઇતર
બંધિમાં લગ્ન કરવાનું બન્યું હતાં તો હું વધારે પુણી આજ
પરંતુ તે ચક્ર પ્રીતિના નસીબમાં હશે.

મહાદેવપત—હીદુ જાતિનું દુર્ભાગ્ય છે કે તમારા જવાના મહોમાથી હું આ ત્રાસળું છું સાલજો, છાયાજ પ્રકાશની કીમત અંકાવે છે તેમ જનસમાજમાનો કચરો એજ તેના ખાકીના ભાગની ઉજવળતા પુરવાર કરે છે કુદરતની ભાષા વાચો ! ખુ સરખુજ હોવું—સૌ મનુષ્યોની સમાન સ્થિતિ ખનાવી દેવી એ પ્રભુની ઇચ્છા હોય નહીં ! આપણા ગૃહ ઉપરની અન્ય પ્રજાઓની સાસારિક ઘટના તપાસો ! તેમા, પૃથ્વી ઉપર છે તેમ, ખોડા ટેકરા ખેંચે એજો ઉચ્ચ વિચારના, ઉચ્ચ સ્થિતિનાં નનુષ્યો, કાદવ કીચડમાજ લચીપચી રહેવા જેમનું પ્રારબ્ધ અંકાયલું હોય તેવાં કુટુંબો સાથે લગનાદિ વ્યવહારોથી ભળી જવા આવકો ખાય છે, અને જ્યાં નથી તેમ થતું ત્યાં લાયકર પરિણામો પણ આવે છે

વર્ણવ્યવસ્થા જમત ઉપર સર્વત્ર તમે એજો, યુરોપિય પ્રજાઓમા પાદરી વગેરે બ્રાહ્મણોનુંજ કાર્ય કરે છે વ્યાપારી વર્ગ દેશની સમૃદ્ધિમા પોતાનો ફાળો આપે છે લડાયક વર્ગ ઇલાયદો છે અને ખાકીના શુદ્રો છે જે ખીજે સુક્રમરૂપે છે તે હોદમા સ્થુલ રૂપે છે વૃક્ષોમા પણ તમને ખારીક દક્ષિણી જાતિ હોવાનો ભાસ થાય તો અભયખ થવાનું નથી પીંપળો-ખાખરો-તુંગસી-વડ વગેરે બ્રાહ્મણ જેવા લાગે છે આખો-આખલી-વૈશ્યો છે ઠાઠાવાળા વૃક્ષોને લડાયક વૃક્ષોની સંજ્ઞા કેમ ન આપવી ? તેમ છતાં વર્ણવ્યવસ્થાની સંસ્થા સાક્ષાત્ પ્રભુએજ રચી, અથવા તો વેદ પ્રણિત છે એ વાત હાલ ઠોરે મૂકીએ છીએ તથાપિ એ વ્યવસ્થા હજારો વર્ષની પોતાની હકાતિ ખતાવે છે જ્યાં સુધી તે અખાધિત અને સુરક્ષિત રહી શકી ત્યાં સુધી ચારે વર્ણોની સાસારિક પ્રગતિ કરી રહી હતી. કોઈને હેરાવ કરતી ન હતી. સૌનું તે તો કલ્યાણજ કરી રહી હતી સૌ જ્ઞાતિની વચ્ચે વૃદ્ધિ તેનાથીજ હતી. હીદુ જાતિનું ગૌરવ તેનાથી હતું હીદુ જાતિ વર્ણોવડે ઓળખાતી અને હજુ ઓળખાય છે. સહજે જીભે જાણે તે અન્ય પ્રજાઓને બોધ આપી રહી હતી કે સમાજના ખધાગણો આવાં હોવાં જોઈએ. એ વ્યવસ્થાના પાથો નાખનાર સાધારણ મનુષ્યો ન હતા બલકે તેવા તો ન હતાજ પરિણામોએ ખતાવ્યું છે કે તેમણે વર્ણોને વ્યવસ્થિત કરવામા ડહાપણ વાપર્યું છે. ચારસે વર્ષ ઉપર જે

વાંચનાઓને વટલાવી મુસલમાન કરવામાં આવેલા તે પણ આજે
કરી રહ્યા છે તો બ્યાપારજ ! ખેડુતોને મુસલમાન કે ખ્રીસ્તિ
કરવામાં આવ્યા હશે તે પણ કરે છે તો ખેતીજ ! મૂળશ્રીજ
જનસમાજમાં જ્ઞાનનો પ્રસાર કરવાનું કામ બ્રાહ્મણોનું હતું, તે
પણ આજના અવ્યવસ્થિત જમાનામાં પણ, ઉપદેશક-કથાકાર
વર્તમાન પત્રકાર-અધ્યાપક-રાજસભા સભાસદ-આયુર્વેદ પ્રચારક
અગર એવી રીતે, મ્હોટે ભાગે જ્ઞાનનો પ્રસારજ કરી રહેલા
છે. આ શું ખતાવી આપે છે ? પૂર્વના મહર્ષીઓએ દીર્ઘદષ્ટિ
પૂર્વક ખાંધેલા આ બધારણને લઈને પિતાના ધધા સુદાના
અકુરો પુત્રને વારસામાં મળે છે. શિલ્પીનો છોકરો સહેલાઈથી
શિલ્પી થશે. તેને બ્યાપારમાં લક્ષ રાખવાનું કહેતા નહીંજ શ્રાવે.
એક બ્રાહ્મણ બાળક નૈસર્ગિક રીતેજ-વારસામાં મળેલા સંસ્કારો-
રોને લઈને-વેદોચ્ચાર સહજમાં કરી શકશે શુદ્ધને તે નહીંજ
શ્રાવે સેકડો સહીથી આ બધારણ પૂટતું નથી જનસમાજે
'કલેશ પ્રસંગોથી બચાડી નાખ્યું છે ખરૂં. માત્ર તે બચાડેલો
કહાડી નાખવામાં આવે તો ખસ છે છતાં દેડ અને બ્રાહ્મણના
એકાકાર કરવાની વાતો કરવામાં આવે છે તે માત્ર અત્યુક્ત સમય
સુધી આ બધારણને ડોલાવશે ! બીજું નહીંજ કરે ! આ બધા-
રણ તોડવા, હાલ થાય છે તેથી સખળ પ્રયત્નો થયેલા છે,
પરંતુ એના કિલ્લામાંથી કાઢી ખસતી નથી હવે અંદરના
મારાથી ખસવા માડી છે, પણ તે પ્રયત્નો પણ અદવાયુષીનીવ
ડશે કારણ કે તે પ્રયત્નોમાં મ્હોટે ભાગે આ બધારણના-
રાઓના સતાનો-બ્રાહ્મણો નથી ! જેવી રીતે હીંદના દેવ દેવી-
ઓએ મ્હોટા ભાગે હાલના સમયમાં અમેરિકામાં જન્મ લઈ
પોતાના જન્મ સ્થાનથી તે દેશને સોંભાળ્યો છે-જેવી રીતે આઈ-
રીશ દેહમાં હીંદિ આત્મા દાખલ કરતી એક દેવી જન્મે તેમ-મરતે
આખરતે-બૂલો કરવા છતાં, હીંદના હૃદયના પ્રયત્નોમાં પોતાનો
ફાળો આપી રહી છે, તેમ બ્રાહ્મણ માતાઓને પેટ જન્મ લઈ,
વ્યવસ્થાનો વિધવસ કરનાડ આખું સૈન્ય પેદા કરી તમારેજ
પ્રભુની ઇચ્છા સમજશે કે પૂર્વના મહર્ષીઓએ ખાંધેલી સ્ત્રીઓ
વ્યવસ્થાની સ્ત્રીઓનું હવે કંઈક રૂપાન્તર કરવાનો સમય આવી

પહેાંચેા છે ! વણીક-કે ખેડુતો ભલે વિદ્વાન થશે, અન્ય ક્ષેત્રોમાં કંદાચ દિગ્વીજ્ય કરે પરંતુ, તેમના સહસ્રધા પ્રયત્નો છતાં આ સંસ્થાનો હિમાલય સમો પર્વત પાસું ફેરવતો નથી એ ખતાવી આપે છે કે તેમને આ સંસ્થાને પૂર્વવત્ સુધારવાના મિથ્યા ઉપદેશ સિવાય, તેના ખંધારણુમાં સ્પર્ષ કરવાનો અધિકાર નથી. ને તેથી તેમણે તેમના પ્રયત્નોમાં ખરચાતી શક્તિનો પ્રવાહ અન્ય દિશામાં વાળવો બેઠાએ ભલે ઢેડ-ભગી-ખહારીયા-ચમાર-વિગેરે બ્રહ્માને તેમનાથી લેવાય તેવું શિક્ષણ લેવાની વાતો કરો તેમને માટે શાળાઓ સ્થાપો-તેમનું જીવન નીતિમય બનાવો તેમને મઘ માસનો ત્યાગ કરાવો-કલહ, દુતનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ કરો-તેમના કોઈ સારી વિદ્વત્તા પ્રાપ્ત કરે તેનો યોગ્ય સત્કાર સુદ્ધા કરો, પરંતુ ઢેડ ભગીની કોટે પાદ્મણે ખાગશે ત્યારેજ હોદ્દો ઉદ્ધાર થશે એ તમારા મત્રોથી અમને ખચાવો ! ઢેડ કન્યાને ઉચ્ચ જ્ઞાતિ વરશે એટલેજ બ્રાહ્મણ ઢેડથી બનેલી સ કર પ્રબળના પ્રયત્નોથીજ ઉદય સામે ભેટવા આવશે એ, સે કડો સદીથી એકજ દિશામાં ગતી કરી રહેલી કરોડો હીંદુ વ્યક્તિઓને ગળે કેમ ઉતરે ? નથી ઉતરતું એ સ્થિતિ બેઠ તમે કુદરતના કાર્ય-થીજ તમારા પ્રયત્નોનો ઉત્તર ન વાંચી શકો તો તેમાંથી એટ-લોજ અર્થ નીકળી શકે છે કે-હજી જેમ ઘીને સ્વચ્છ કરવા અદર ક્ષાર નાખવા જરૂર છે તેમ આ સંસ્થાનો કચરો દૂર કરવા તેમાં આવી મુસીબતોરૂપ ક્ષાર પડવાનો છે

વૈશ્વદેવ-યજ્ઞવલ્કે પવિત્ર બની રહેલા વાતાવરણમાંનો શુદ્ધ પ્રાણવાયુ હમેશા લેનારના વિચારો, સંસ્કારો, ચામડા પકવવાના અધાતા કુડમાંથી નીકળતી બદબોને ટેવાઈ ગયેલા ઢેડના વિચારો સંસ્કારો એકજ બની જવાનો, જવાળામુખીના જેવો કંઈક અકસ્માત કુદગતમાં થવા પામે તે દિવસેજ બ્રાહ્મણને ઢેડ એક કર-ગ્રાની વાત કોઈ સાંભળે ! વિચારને આચાર બોડે બોલે સંબંધ નથી. જે આચાર-જે ક્રિયા અમુક મનુષ્ય પોતાના ધધા તરીકે કરી રહેલો હોય છે તે ક્રિયામાંથી ઉત્પન્ન થતા સુદ્ધ મનઃકણો તેના માનસિક વ્યવહારનું પોષણ કરી રહેલા હોય છે હાથ પગવડે ચતા કાર્થોની સ્વચ્છતા હાથ પગની સ્વચ્છતાના કરતાં મનની સ્વચ્છતાને માટે વિશેષ અગત્યની છે. એટલે સમાન જ્ઞાતિમાંજ લગ્નો થાય તોજ પરસ્પર વિરુદ્ધ સંસ્કારોના પરિણામે ઉત્પન્ન થવાની

સંકર પ્રજાથી હોંદુ પ્રજાને બચાવાશે. મનુષ્યના જીવનની લાખની મર્યાદા પ્રમાણમાં હોદમા તે બેઠે ૨૩ વર્ષનીજ છે તથાપિ વધારેમા વધારે મનુષ્ય જીવનની લાખ મર્યાદાને સો વર્ષની છે એથી બે તે વધારે લાખી હત તે આ વર્ણવ્યવસ્થા નષ્ટ કરવા ઉપદેશ કરનારાઓને જાણેજ વર્ણાન્તર લગ્નોમા પડી તેના પ્રયોગો કરાવવા બલામણુ થાત ! એવા લગ્નો તરફ દષ્ટિ કરો ! પ્રથમ તો એવા દ પત્નીઓ તો તેમની જ્ઞાતિ તરફથી બહિષ્કાર થશે અન્ય જ્ઞાતિ તેમને આશ્રય આપશે નહીં. ઉચ્છ્રાવલતાનું દોષારોપણ-એક-લવાયા પડી જવાની દુ ખદ સ્થિતિ, એ એવી જાતના સુધારાને અગ્રે રહેલું તપ લેખવામા આવે, તો પણ એ તપવડે ઇચ્છિત કાર્યસિદ્ધી દૂર-ક્ષિતિજમા દેખાતી નથી એ નિશ્ચય માનજો !

ઉદ્ધત ઉપરના ઉપદેશ વખતે ચૂપ રહ્યો હતો. તેના અંત-કરણમા તેની અસર કંઈ જણાઈ નહીં મહાદેવપતે બહુ મેલેશ આગળ ભાગવત નકામું છે એટલે તે છૂટયા પડયા.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

શ્રીયુત્તમ બાપુ ઉદ્ધતલાલ શર્મા બી. એ. આર. એસ.
એટ સેટેરા. એટ સેટેરા.

આણુ દના જ કશન સ્ટેશન ઉપર જનસમુહનો, અદ્યાયુધો મેળો થઈ પડયો હતો એક સામાન્ય-સાદા પોષાકમા એક મહા પુરુષ પ્લાટફોર્મ ઉપર આમ તેમ આટા મારી રહ્યો હતો. તેના હૃદયની વિશાળતાનો કંઈક ભાસ જગતના અભ્યાસકર્તા તેનાં નેત્રો ઉપરથી થતો હતો આજ રોજ પૂર્ણિમાનો દિવસ હતો ને ડાકારજીના મેળામા જનારા લોકોની તોખા તોખા ભીડ હતી. તે ઘણે ભાગે ત્રીજા વર્ગમાજ મુસાફરી કરતો પરતુ આજની ભીડ, તેમ ગઈ રાત્રીએ કંઈક દુ ખદ પ્રસંગ અનુભવવાથી થયેલ કલેશને લીધે અસ્વસ્થ પ્રકૃતિ હોવાથી, બીજા વર્ગમાં બેસવાની તેને જાણે ફરજ પડી હતી. તેથી બીજા વર્ગની ટીકીટ લઈ તે બેઠો. અંદર એક પારસી શૃલસ્થ બેઠો હતો, બપોરનો સમય હતો, ગાડી મુખઈ તરફ જતી હતી મહાત્માને સુરત ઉતરવાનું

હતુ. અદર ખેસતાજ તે પારસી શૃહસ્થે આપણા મહાપુરુષને
 ઓળખતો હોય તેમ અત્યંત સ્નેહભર્યા નેત્રે વધાવી લીધાં પાર-
 સીઓના સાસારિક રોદણા આપણા હોંદુભાધઓના કરતા ઓછાં
 નથી હોતા માત્ર તે દુ ખોની જાત જૂદી હોવાથી તેમ પારસી
 બધુઓને પોતાના દુ ખોની કથા બહાજ જમ બને તેમ ઓછી
 આવવા પામે એવી વૃત્તિ હોવાને લીધે આપણે તે સુપ્રસિદ્ધ લેખક
 સ્વ કાખરાજ જેવાની કલમ દ્વારાજ જાણી શકીએ છીએ મહા-
 શયને આજે અવકાશ મળ્યો જાણી આ પારસી શૃહસ્થ સાસા-
 રિક અને ઔષોગિક વિષયો ઉપર વાતાંલાપ કરતો હતો તેવામા
 વડોદરા સ્ટેશન આબુ અને સેકન્ડ ક્લાસના ડામા ઝેંક
 તદ્દન ‘અપટુડેટ’ ફેશનવાળો, પાશ્વિમાત્ય કેળવણી સાથે એકદમ
 પાશ્વિમાત્ય ઢખછળવાળો ખાવીશેક વર્ષનો યુવક આ ખાનામા
 પાસેની એક બેઠ અને લાકડી ખાનાની વચ્ચેની જગોમા, જે
 કાચની હોય તો ટુકડે ટુકડા થઇ જાય તેવી રીતે, મુખ ઉપર
 સહજ ગુસ્સાનો ઢાંગ કરેલ હોય તેવે ચહેરે નાખી દઇ અદર
 આવી બે જણ બેઠા હતા તેમની સામેની જગો ઉપર બેઠો મહા
 શય જેવો સાદા પોશાકમા હતો તેવો બલો પારસી શૃહસ્થ પણ
 કોઇ જાતના આડખર વગરના સામાન્ય પારસી લેખાસમાં હતો.
 પગે રાતી રેશમી ઇબ્જર, નવસારીના ખુટ, કાળી ભોયમા ઘોળા
 ટપકા કરેલા હતા તેવી ઉચી પારસી ટોપી, અને તદ્દન સાધા
 રણ કોટ, જે કદાચ જાણે ગઈ જાલ લીલાઉ માથી લીધા હોય
 તેવો જૂનો પણ સ્વચ્છ કોટ-આ તેનો પહેરવેશ હતો, આ
 ઉપરથી ખાનામા ખેસતાજ આપણા નવા મુસાફરે મનમાં માનીજ
 લીધું કે આ ગખડ લોકો તેને કંઈ આદરપુર્વક ખેસવા કહેશે
 પણ આ બે શૃહસ્થો તો તેના નેકટાઈ વગેરે લેખાસ તરફ એવા
 અચ્છી રીતે જોઇ રહ્યા હતા કે તેમને તેવું કંઈ સૂજ્યુ નહી
 કે તેમણે તેવું કંઈ ઇચ્છ્યુ નહીં તેની શી ખબર પડે ? “ઇન્દ્રો-
 ડયુસ” થયા વગર કંઈ બોલાય નહી, એમ પાશ્વિમાત્ય કેળવણી
 શીખવે છે એટલે યુવક પણ શુ કરે ? આખરે તે થાકીને,
 ગુસ્સાના ઢાંગથી એક ખારીમા જોતો બેઠો ! વાસ્તવીક રીતે
 ગુસ્સે થવાનું કંઈ હલુજ નહીં પરતુ પાશ્વિમાત્ય કેળવણી અમને
 કેટલીક કુટેવો શીખવે છે, એ કુટેવો છોડતા સહજ પરિશ્રમ
 વેઠવો પડે છે એટલે ત્રો ખોજ જવા એવી કુટેવાનું વમન કરી

નાખવાનુ કંઈ યત્ર શોધી શકે તેની વાટજ એવાનુ અમારી નાજુકાઇ અમને સુચવે છે સામી ખેઠક ઉપર બે ગ્રહસ્થોએ પોતાની વાત આગળ ચલાવી

પારમી—ખરેખર, આપનું આવી રીતે અચાનક મળવુ ન થયુ હત તેા મહારા ઘણા ખરા ખુલાસા મનમાજ રહી જત ખહુ દીવસથી આપના ઘડીભરના પલ્લુ મેળાપની વાટ જોયા કરતો હતો કોઈ જાતની હિહાપોહ વગર ગુપચુપ લોકોનું ભલુજ કરવામાં આપ જીદગી ગુમાવો છો એ કેટલાક આપના પરોપકારથી કાયદો ઉઠાવનારાથી સાલળીએ છીએ એટલે અમે ખહુ મજરર ખનીએ છીએ

મહાશય—જનસમાજ ઉપર નાત જાતના તકાવત વજરની ખહોળા દીલની ખાદશાહી સખાવત માટે તો આપનીજ કામે હીદુસ્તાનને પોતાના ઉપકાર તળે મુકી દીધી છે નામ સ્મરણ માત્રથી પાવન કરનાર સર જમશેદજી નશરવાનજી તાતાએ હીંદ ના ભૂગર્ભમા જે દ્રવ્યો રહેલા છે તેનો અભ્યાસ કરવા માટે ત્રીસ લાખ રૂપીઆની સખાવત કરી છે તેવી હાલ સુધી ખીજ કોઈએ કરી ? અનેક દીશામા ઉદયના ભણુકારા સાલળીએ છીએ, અને હવે તો લાખો હીંદીઓ પોતાના દેશના ઉદય માટે અનેક હુન્નરો હાથ કગવા પ્રયત્ન કરી રહેલા છે એ વાત ખરી પરંતુ ભુસ્તગ વિદ્યાનો (Geology) યથાવિધિ અભ્યાસ હીંદી યુવકો કરી શકશે તે દિવસ જૂદો ઉગશે

પારસી—પણ તે ક્યારે ? વખતે કોઈની વાટ જોઈ નથી. સાલળીએ છીએ કે હીંદમા ઘણે ઠેકાણે જૂદી જૂદી ધાતુઓ નીકળી શકે તેમ છે કીંમતી પત્થરોની ખાણોની પણ ભાજ મળી છે પરંતુ આપણા લોકોનુ કેટલેક દરજ્જે આડખરી જીવન—

આ વખત નવા આવનાર યુવકે આ વાતમા કંઈ રસ નથી પડયો એમ ધારી આ “ કપાર્ટમેટ ”ના જાજર અને પાણીવાળા ખાનાનુ ખારણુ ઉઘાડવા માડયુ ડખાના કુંલ પાટીઆને નવુ રોજાન લગાડેલુ હોવાથી તે સહજમા ઉઘડી શકયુ નહી એટલે ખહુ જોરથી તેણે તે ખેંચ્યુ અને તેટલાજ જોરથી હાખલ થયા પછી તે પાણુ ખધ કરી તે અંદર પેઠો

ભારતવાસીઓના આધુનીક જીવન અને તેમની ઉન્નતિના સાધનોના પવિત્ર વાર્તાલાપરૂપ- જામા સ્નાન કરતા આ બે

સાધુ પુરૂષોનો ગાડીમાનો સમય બાજુ ત્વરાથી પસાર થવા લાગ્યો. તે એટલે સુધી કે સુરત સ્ટેશનની નજીકના સ્ટેશનો આવવા લાગ્યા એટલે શાંતિપ્રસાદે (જે મહાત્માનું નામ હતું તેમણે) પોતાના પાકીટ વગેરે સમેટવા માડયા.

પણ હજી સુધી પેલા યુવક બહાર નીકળ્યો નહતો ! પારસીએ મહાશયનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચતા ખેંચતા કંઈ આશ્ચર્ય થવા માડ્યું ! કુંદરતી હાજત આટલી લાંબી હોય તો તે ખચીત કોઈ દરદની નિશાની છે એમ ખેંચે લાગ્યું. પારસી શુદ્ધસ્થે ખારણુ ખેંચ્યું પણ તે ઉઘડી શક્યું નહીં ! જ્યારે બહારથી ઉઘડી ન શક્યું તો પછી અંદરથી પણ તે શી રીતે ઉઘડી શકે તેનો ખેંચે ખ્યાલ થયો ખેંચે જોરથી ખેંચવા માડ્યું ! અને અંદર નિશાની આપવા માટે પાટીયા ઉપર હાથથી જોરથી અવાજો કરવા માડયા પણ કાંઈ પ્રત્યુત્તર ન મળ્યો !

“શું તેનું હૃદય તો ખંધ નહીં પડી ગયું હોય ? !”

“પણ તેમ ન કરે !” મહાશય શાંતિપ્રસાદે કહ્યું.

એટલામા નજીકના ન્હાના સ્ટેશને ગાડી ઉભી રહી ખેંચે આ વાત ગાડીને કહી અને ભલા ગાડી તુર્તજ એક કારીગર મજૂરને આ ખાનામા દાખલ કર્યો અને ટ્રેન ઉપડતા ઉપડતા કહેતો ગયો કે “આ ડખાને નવું રોગાન કરવાથી અને વચમા વાદળા જવાથી આવા અકસ્માત ખને છે જાજરના ખાનાનો કાચ તુટેલો છે તેમાથી એક માણસને મ્હેં અંદર ઉભેલા જોયો છે માટે ગભરાવાનું કંઈ કારણ નથી”

અંદર દાખલ થયેલા કારીગરે કેટલાક પ્રયત્નો કર્યા પછી આ ખારણુ ઉઘડ્યું અને અંદરનો યુવક બહાર આવી પાછો બાજુ જોમનો તેમ-કંઈજ ખન્યું નથી એમ આવીને ખેઠો ! એના હાથે લોહી નીકળ્યું હતું

“આ તમને શું થયું ? !” પારસી શુદ્ધસ્થે પૂછ્યું.

તે યુવક બોલ્યો—“હવે મ્હારે કહેવુંજ જોઈએ કે અવાજ બહાર જાય તે માટે ગાડીને ખોલાવીને કહેવા મ્હેં એ ખારી તોડવાને પ્રયત્ન કર્યો હતો ?”

પારસી—તો પછી ગાડી અહીં આવ્યો તે વખતે તમે ખૂમ કેમ ન પાડી ?

યુવક—હું તે વખતે ઉભો થઈ કંઈ કહેવા બહુ તે પહેલાં તો ગાડી ચાલતો થયો.

લલા પારસીએ પોતાની પાસેથી હાથરમાલનો કંકડો ફાડી
ચુપકેના હાથે પાટો બાંધ્યો પાટો બાંધતા તેણે જાણાસાચી પૂછ્યું
કે “અમે જોગથી અવાજ કરેલા તે તમે અદર સાંભળતા
હતા કે ?”

“કેમ નહીં ? હા ” તે બોલ્યો.

પારસી—અરે લલા માણસ, તો પછી તમે તેજ વખતે
અદરથી અવાજ આપ્યો હતો તો અમે તમને વહેલી મદદ કરી
શકેત, અને કદાચ આ અકસ્માતથી બચી શકેત !”

યુવક—પણ હું જવાબ શી રીતે આપું ? તે વખતે હું
તમારી સાથે “ઈન્ડોડયુસ ” થયેલો નહોતો ! ! ! મહાત્મા
શાન્તીપ્રસાદ જીવિતમાં જવલ્લેજ હસતા જણાતા તેમને પણ આ
વાત સાંભળી સહજ હસવું આવ્યું એટલામાં સુરત સ્ટેશન
આવવાથી પારસી શુદ્ધસ્થે તેમની પાછીટ તેમના હાથમાં સોંપી
અને તે જિત્યો. સ્ટેશન ઉપર દસબાર વિદ્યાર્થી મંડળ તેમના
સત્કાર માટે ઉભેલું હતું, તેમના જયઘોષ વચ્ચે જોત જોતમાં
તે અદર્ય થઈ ગયા !

પારસી—તમારે કયા જવાનું છે ?

યુવકે એક વીઝીટીંગ કાર્ડ જગવામાંથી કહાડીને આ પારસી
શુદ્ધસ્થના હાથમાં મૂક્યું ! તેમાં આ પ્રકરણને મથાળે લખેલા
શબ્દો અક્ષરસ હતા !

પારસી તે વાચીને સહજ નિશ્વાસ નાખી બોલ્યો—“ મ્હે
તો તેમને એમ પૂછ્યું કે તમારે કયા જવાનું છે ?”

યુવક—મ્હેં ધાર્યું કે તમે મને નહીં જોળખતા હોતો આ
— કાર્ડ ઉપરથી જોળખી શકશો એટલે પૂછવાની જરૂર નહીં રહે

પારસી—આ કાર્ડમાં તો તમારે કયા ઉત્તરવાનું છે તે લખ્યું
નથી. કદાચ તમારી રેલ્વે ટીકીટના ખદલામાં તમે આ ખતાવતા
હશો પણ આર એસ. એટલે શું ?

યુવક—વાહ, એટલું પણ નથી જણાતા ? હવે તો આર
એસ. એક પ્રકારના ટાઇટલ-ખીતાબમાં આવે છે !

પારસી—હા હા. ખરી વાત, હું ધારું છું કે “રાઓ
સાહેબ ” નહીં વાફ ?

યુવક—છટ ! “રાઓ સાહેબ ” તેની આજળ શું હિસાબમાં
છે ? એનો અર્થ તો “રિયલ સુધારક ”

પારસી—એતો Hybrid લેજસેળીયા ભાષા થઈ. રિયમ એ બંગ્લેશ અને સુધારક ગુજરાતી ' નહીં વાર ?

યુવક—હવે તેમજ થવાની જરૂર છે ભાષામાં-કોમોમાં-નાતોમાં-બતોમાં-રીતભાતોમાં

પારસી—પણ હું ધાડ છું કે વિચારોમાં તો નહીંજ, વાર ' ' સર્માં ' ' એટલે શું ?

યુવક—“ સર્માં ” તો એક વખત અમો મૂળ બ્રાહ્મણ હતા તે બતાવવા માટેની સજ્ઞા છે. હવે તો મી. પટેલના બીલથી બધા એક થવાના છે એટલે તે માત્ર જરૂર પડે તો ઇતિહાસને માટેજ ઉપયોગી છે બીજી રીતે નહીં

આ વખતે સુરતના સ્ટેશન ઉપરથી ટ્રેન ઉમડી અને વાત આગળ ચાલી.

પારસી—આ વીઝીટીંગ કાર્ડમાં ‘ એકસ-વાઇ-ટ્રેડ ’ છે તે પણ કંઈ નવો ખિતાબ થયો હોવા બેઠએ નહીં વાર ?

યુવક—ના, ના, તમે સમજ્યા નહીં બધા અક્ષરો એક ન્હાના સરખા વીઝીટીંગ કાર્ડમાં ન સમાય એટલે ઓન્ટર તેમ છાપી દે છે

પારસી—ત્યારે કદાચ તમે એલ. એલ. ડી પણ હશે !

યુવક—છટ ! કયા એલ એલ. ડી. એ હેશનું કદયાણુ કર્યું અથવા સુધારો કર્યો ?

પારસી—એમ કેમ ? દાદાભાઈ નવરોજી, લોડ રે, ડો ભાડારકર, ફીરોજશાહ મહેતા, એનીબીસેટ, ભલે, તમારે કહેવું તો બેઠશેજ કે આ બાબુ કયા સિધાવો છો !

યુવક—હું એક ખરો સુધારક છું અને વર્ષાન્તર લગ્નને સાચો ને સીધો ઉમેદવાર છું તે કામમાં મારે કેટલીક નાણાની જરૂર પડી છે. તેથી મહાત્મા શાન્તિપ્રસાદ—

પારસી—તેમને તમે ક્યાંથી આગળો છો ? તેમને કદી બેયા છે ?—

યુવક—ના, બેયા તો નથી. પણ તે મ્હાડ નામ બાણે છે. અગર બણતા હોવાજ બેઠએ. તે બહુ ઉદાર છે અને પરોખકારી છે એક માણસની જરૂરીયાત જુલે કે તુર્તજ તેને મદદ કરવા આચકો ખાતા નથી તેમની ઉદારતા સાબળી છે. હવે મ્હારે મ્હારા આ નવા સાહસમાં તેમની મદદની જરૂર પડી છે. તે

મુખર્ધમા એક પરિવહમા ભાગ લેવા માટે જવા ઉપડી ગયા છે એટલે તેમની મુલાકાત માટે હું મુખર્ધ જઈશ.

પારસી—પણ-પણ ત્યારે સુરત સ્ટેશને ઉતર્યો તેજ મહા-ત્મા શાંતિપ્રસાદજી ! !

યુવક—અરે ભલા માણસ ! ! ત્યારે તમે મ્હને કહ્યું પણ નહીં ? હવે હું તું કરીશ ?

પારસી—મ્હને શી રીતે ખબર પડે કે તમારે તેમને મળવાનું છે ? પણ તમારે આટલા ગભરાવાનું કંઈ કારણ નથી—

યુવક—પણ-પણ મ્હારી પાસે પાછા ફરવાના પૈસા પણ પૂરા નથી—

પારસી—તો હું તમને એક સલાહ આપું. જુઓ, આગલા એક ન્હાના સ્ટેશને તમે ઉતરી જાઓ. અને અહીં સુધીનીજ મુસાફરી કરેલી હોવાથી ખાકીના પૈસા તમે રેલવે કંપની પાસેથી પાછા મેળવી શકશો.

યુવક—પણ તે કંઈ અહીં ઉપયોગી થઈ પડે ?

પારસી—ત્યારે તમે શું કરવા ધારો છો ?

યુવક—હું ધારું છું કે મ્હારે મુખર્ધ તો જવું જ. મ્હારી પાસે એક ખીલ ચીઠી પણ છે તે પારસી શ્રદ્ધસ્થને કદાચ તમે આજ્ઞાપતા હશે કારણ કે તે પણ શાંતિપ્રસાદના જેવો દાનવીર મહાત્મા છે. આ રહી તે ચીઠી—

પારસી શ્રદ્ધસ્થે તે બોધ, તેમા લખ્યું હતું કે—

The bearer-an orphan, was given the benefits of primary education in Mahatma Shanti Prasadji's "House for the poor." He has been pushing questions of Hindu Social Reform on Gujarat side, where orthodoxy reigns supreme, and as such he is a fit object for the exercise of liberality of charitably disposed Ladies and Gentlemen of Bombay.

To.

Seth Nasarvanji

પારસી--હીકજ થયુ કે આ થીઠી તમે મને અહીં જ બતાવી નહીં તો મુખમનો પણ તમને ફેરિજ પડવાનો હતો. વાર, હવે આ સચીન સ્ટેશન આગ્યું ત્યાં તમે ઉતરી પડો ! લો, આ તમારે મદદ !

એમ કહી આ ભલા પારસીએ સો રૂપિયાની નોટ આ યુવકના હાથમાં મૂકી : આશ્ચર્યચકિત થયેલો તે ઉતર્યો. ઉતરતાં ઉતરતાં બોલ્યો કે- 'આપજ શેઠ નસરવાનજી !'

પારસી--હા હવે તમે જાઓ, ગાડી ચાલવા માડી છે આવી બૂલ ફરીથી ન આવે તે દયાનમા રાખજો. તમારે હાથે ધૂળ થઇ છે એટલે બગ્ગર મીઠાઇ ન ખાસો કદાચ વધી પડે. વાર સાહેબજી.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

બ્રહ્મ દુષ્ટોથી પતિત થતા પૂણ્યભૂમિ.

ભગવાન શ્રી રામચદ્રજી જે વખતે પચવટી તરફ જવા હાલના 'નાશિક' શહેરની ભૂમિ તરફ આવ્યા હશે તે પણ આજ ભૂમિ ! અને સદીઓ પછીની રેલવે સ્ટેશનથી આશરે અડધા માઈલ દૂર, સાધારણ વ્યાપાર વૃત્તિવાળા શહેરીઓથી વસાયેલી, કંઈક યાત્રાર્થે આવતા લોકોના કુતુહલથી સીતા લક્ષ્મણ અને શ્રીરામચદ્રજીના ચરણની રજથી ટકાવી રહેલી પવિત્રતાનું જ્ઞાન કરાવનારી, કાંઈક ખેત્રજી આધુનિક સામાજિક સુધારા માટે જુઓ પાડનારી સંસ્થાઓ ધારણ કરનારી પણ આજ ભૂમિ ! ચૈતન્યને તેમ જડને-મનુષ્યને તેમ ભૂમીને પણ ઉદય અને અસ્તના મહા નિયમના પવનો લાગે છે

પવિત્ર ગોદાવરીના તટથી થોડે છેટે આવેલા ન્હાના ઉષાન સમા લાગતા એક વિશાળ અને લીલોતરીવાળા ખેતરની ખાજુમાં "અમર નામ રાખવા માટે" કોઈએ બે ખાંડડા લાવીને મૂકી દીધા હતા ને તેના પાછળના ભાગમાં ખાજખોધમાં કંઈક પોતાનું નામ એક વખત કોતરાવેલું લાગતું હતું, જે આજે ખરૌખર વચાતુ પણ નથી.

આ સ્થળે, વસંત રતુમાં આજુબાજુના ઉષાનોમાંથી આ વતી સુગંધી મિશ્રિત સમીર લહરીમાં એક યુવક આ ખાંડડા

ઉપર એક સાંજની વખતે આશરે ઠંડાકથી આવીને ખેસી રહ્યો છે તેણે છેલ્લામાં છેલ્લી પેરીસની ઢબનું ફીરગી પાસે સીવડાવેલું 'સન્' નામના કપડાનું પાટલુન પહેરેલું છે તેમજ 'વેનીઝન' નામના કાપડનો ઉપરનામાં ઉપરની 'સીલાઇ'નો કોટ, પાટલુનને જવાબ આપનારોજ બેવામાં આવે છે તેણે પોતાના માથાના વાળ, થણી કોશીશ કરીને, 'છિલ્લી ઢબની ઉમદાઇ' ખતાવનારી ફેશન મુજબ આશરે ઠંડાકેક તેની પાછળ રોકાઇને ગોઠવેલા લાગતા હતા અને તેમાંથી 'ઝોટો ડી રોઝ' જેવી કંઈક સુગંધી આબુખાબુ પ્રસારાઈ ગયેલી લાગતી હતી તેની લાકડી ! જપાનની ખનાવટનો નાણુક નમુનો હતો ! તેના ખુટ ! સુભાગ્યે કાનપુરમાં ખનેલાં હતાં પરંતુ તે ઇટાલીમાં ખનેલાં છે એમ કહી વેચનારે તેને આપેલાં હતાં ! તેનો સુદર હાથ રૂમાલ ! વાસ્તવિક રીતે તો ઢાકાના મલમલનો હતો પરંતુ 'અપાની ઇમિટેશન' નામના કાપડનો છે એમ ખતાવી તેને કોઇ ચાલાક દુકાનદારે વળખાડ્યો હતો ! મેસર્સ ચીનાઇ બ્રધર્સે ટોપી મુખમાં ખનાવેલી છે એમ કહેવામાં આવ્યું હોત તો તે ભેત નહીં, પરંતુ ખાસ ઓસ્ટ્રીયામાં ખનેલો માલ બૂલથી જણીને ટોપી તેણે ખરીદી હતી.

સારા નરસાની પરિક્ષા કરવાની શક્તિ હાલની કેળવણીની પદ્ધતિ આપી શકે તેનો કંઈક અંશ તેનામાં બેવામાં આવતો હતો એક વખતે એક સ્વદેશી સ્ટોર્સના પ્રયોજક સાથેની વાતચીત પ્રસંગે તેના ઉદ્દ્યોગોથી તેના આવા વર્તનનો કંઈક ખ્યાલ આવી શકતો હતો.

મેનેજરે પૂછ્યું કે—“જ્યા સુધી આપણા યુવકો પરદેશી-ઝોની નકલ કરવાની પદ્ધતિ છોડવાનું અને દેશી ખનવાનું શરૂ નહીં કરે ત્યાં સુધી સ્વદેશી માલનો પ્રચાર થવાની વધારે આશા કેવી રાખી શકીએ ?”

તે વખતે આ યુવકે જવાબ આપેલો કે “જ્યા સુધી તમે આંખે પાટા બાંધીને જવો તેવો પણ દેશી માલ લેવાનું રાખો ત્યાં સુધી દેશમાં સારો માલ ખનવાનો નહીં !”

આ બાબત વધારે પુછપરછ કરતાં આ પ્રયોજકને બહુમુહૂર્ત કે કોઇ પરદેશી વેપારીએ આ ઉદ્ધત યુવકના મનમાં એક સંજ્ઞા ભૂત થાલી દીધેલું હતું કે તે ઠંડાઉ સહજ મુરઠેલ હતું. અમર કાં તો સ્વદેશી હોદ્દાલના પ્રયાસોને વેગ આપવા

માટે દશમા ખનતી ચીજો અમે તેમ અગવડ વેડીને લેવાની કરજ સમજ્યા છતાં કેટલોક વખતથી વિદેશી ચીજોની વપરાશને ટેવાઈ ગયાથી તે ટેવ હવે છોડતા કા તો તેને શરમ લાગતી હોય, અગર કા તો તેમ કરવું તેને પસંદ નહતું ! મતલબ કે સ્વ દેશી ખનાવટો પ્રત્યે હોવા બેઠતા પ્રેમનું પલ્લુ, વિદેશી માલ ઉપર આકર્ષીત થઈ પડવાની કુટેવના પદલા કરતા ઉચે જતું હતું !

એકલા પહેરવેશની ઢબછબમા આ યુવકનું મન આવી રીતે દોલાયમાન ન હતું ! દેશમા ચાલતા સાસારિક મહા સવાલો-માની બાબતમા તો વળી અજબ રગઢગ તેના મનમા ઘર કરી રહ્યો હતો અને તેનો એક કહેવાતા સુધારકે અચ્છી રીતે લાલ લપ્પ લીધો હતો આ યુવકને બાથુની નાણાની તખીના ચોષડી-યામા તેણે તેને પોતાના વિચારો દેશમા કેલાવવાનું એક હથી-આર ખનાવી મુકેલ હતું ! કેળવણી લીધા છતાં, સારું શું અને નરસુ શું છે, એ તપાસી બેઠ વ્યવહારમા કામે લગાડવી જોઈતી બુદ્ધી છતાં આત્મબુદ્ધી-સ્વતંત્ર વિચારોનું જ દેશના યુવકો ખીબા હરકોઇની શીખવણીથી વેચાણુ કરે, તે તેમની અવ નતિ તરફ દોરનારી ભવિતવ્યતા સમજવાની છે દેશની ઉન્નતિ, કુનેહથી, શાંતિથી, ડહાપણથી, વિવેકથી, સમજથી, અને સુબુદ્ધિ ભિન્નિત દલીલ વડે થઈ શકે તેવી ખીબા કોઇ સાધનથી કે હથી-આરથી પણ કદી થઇ નથી ને થવાની નથી. અને ઉદ્ધતાઇથીજ અમે દેશની ઉન્નતિ શીઘ્રતાથી કરી લઈશું એમ સાક્ષાત્ પ્રહ-સ્પત્તી આવીને કહે તો તે અમારે માન્ય નથી ! સુધિની ઉત્પતિ પછી કોઇ પણ પ્રકારના કલહથી એક પક્ષને મહાત કરી ઉન્નત થવાની અભિલાષાઓ કદી ખર આવી છે ? કલહે કુસપે-કહો કે ન્હાના મ્હોટા વિગ્રહોએ એક વ્યક્તિને કે અનેક વ્યક્તિથી ખનેલા જનસમુહને-પ્રભને, તે કલહ-તે કુસપના પરિણામે જ-પીને ખેસવા દીધેલાનો દાખલો ખતાવશે ? આથી જ આત્મચત્ત સર્વ મૂલ્યે એ મહા મત્રની મર્યાદા સર્વત્ર શાંતિ ધન્યવામા કલહથી દૂર રહેવામા સમાયલી છે એમ વેદો પોઠારી પોઠારીને કહે છે

યુવક ખેસી ખેસીને કટાબવા લાગ્યો ! છ વાગવાનો સમય થયો ! આબુખાબુના ઉઘાનોમાથી વસત રતુના ખીલતાં કુસમો-

ના પરિમલ્લ મીશ્રિત સમીરણહરી તેને શાત ન કરી શકી ! તેણે પોતાની 'ડાયરી' ઠહાડી !

“ સાડાપાચનો ટાઇમ છે ! અજળ ! શુ અકસ્માત હશે ? નહીંજ, ત્યારે તે કેમ રોકાઇ હોવી જોઇએ ? ”

યુવકનું મન, ડાયરીના પાનામા આજે જે સ્વસ્થ આકાશમા જોઇ દીર્ઘ વિચારમા તલ્લીન થવામા હોવાયમાન થવા લાગ્યું

“ આપણા લોકોને ખસ ! વખતની કીમતજ ક્યાં છે ? ” એમ વિચાર કરતા હૃદયમાથીજ જાણે એને જવાબ આપનારો અવાજ આવતો જણાયો કે—

“ અરે ! વખતની કીમત તો એ બહુજ સારી રીતે જાણે છે—તો કેમ થયું હશે ? ”

આ વખતે ભગવાન સુર્યનારાયણે પોતાનું સ્વરૂપ ત્રણજણ વધારી, મનુષ્યોના ચર્મચક્ષુ વડે એક મ્હોટી ઢાલસમા જણાતા, મૃત્યુલોકનાં મનુષ્યોના અનેક પ્રકારના કર્મોનું નિરીક્ષણ કરવાથી સહજ જાણે કરાળા પામેલા હોવાથી ક્ષિતિજમા આવેલા જણાતા સમુદ્રમા સ્નાન કરવા ઉતરી પડયા હતા અને તેની સામી પૂર્વ દિશામા તુલંજ શાંત-શીતળ સહજ ઓધુ તેજસ્વી-ચંદ્રર્ષોજ આવીને ખડુ થતું હતું એક ઉમા કરેલા પારીયાની પછવાડે સતાકુકડી રમનાર બે બાળકોના જેવા આ રમ્ય દેખાવમા 'કોણ તલ્લીન ન થઇ જાય ? ' એમ બન્યું જણાતું હતું

યુવક આ દૃશ્ય જોવામા ઘડીભર રોકાયો હતોતેવામાં પાછળથી આવીને કોઇએ તેની બે આંખો ઉપર હાથ દબાવી દીધા !

હું સમજ્યો ! હું સમજ્યો ! ! ખસ, હવે શમા કરો અને આ અનિમિષ નેત્રે ચિતાતુર બની રહેલી દષ્ટિને પવિત્ર થતી અટકાવો નહિ ! સુરમ્યે ! વચમા જે મિનીટો મ્હેં પસાર કરી ” તે બોલી ઉઠ્યો

“ પણ આ હું કોણ છું ? તેનું નામ લો પ્રથમ ’

માફ કરો ! માફ કરો ! મીસ કનીશીકા ! તમારો મધુર અવાજ, અને તમારો નાજુક હાથ તમને ઝાંખખાગ્યાની બાંધી સાબીતિ છે શું ? ”

“ હજો, તમે કેવા બોટા પડયા છો ? મીસ કનીશીકા કેને કહો છો ? ” તે બોલી.

“અરે ! અરે ! ! આ હુ શુ જોઉં છુ ? મહારી કેવડી મહોટી બૂલ થાય છે ? મહે તમને મીસ કનીષ્ટિકા જાણીનેજ એમ કહ્યું ! ત્યારે તમે કોણ ? ! અને તમે અહીં શી રીતે આગ્યા ? કનીષ્ટિકા કયા ?-” યુવકે આશ્ચર્યચકિત થઈ પૂછ્યું

‘ કનીષ્ટિકા ! કનીષ્ટિકા ! તેને બૂલવાની-બૂલવાની. તેને તો કેલેરા થયો ને મરવાની તૈયારીમા છે લો, ઘડી પહેલાં મને તેણીએ આપેલો આ તેનોજ કાગળ ! !

ડીયર ઉદ્ધત !

“ શુ લખ્યું ? લખવાને હવે વખત પણ કયાં છે ? અહીં આજુબાજુ સખત કેલેરા ચાલે છે ને હુ પટકાઈ પડી છું ! કદાચ હુ મરીજ જઈશ-તો પછી છેલ્લા-છેલ્લા સલામ !

એક ખુલાસો કરવા જરૂર જોઉં છુ મહારા ખાપને અમારા ઢેડાઓની નાતે નાત બહાર મૂક્યા છે ! મૂળ તો તે વાણીયા હતા કન્યા ન મળવાથી મહારી મરનાર માની સાથે રહેલા. પણ વાણીયા ઢેડી સાથે રહ્યો તે ઢેડાની નાતને ન ગમ્યું ! મને લાગે છે કે બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણમા-વાણીયા વાણીયામાં-ને એમજ નાત નાતમા પરણે તેજ ઠીક છે એક વધારે ખુલાસો હુ કદાચ કલાક બે કલાકમા ખલાસ થઈ જઈશ મહારી માસીની છોકરી તમને મલશે તેની સાથે તમને ઠીક લાગે તો લગન કરજો ! પણ જો તમે આ સુધારાની વાતમા મક્કમ હોવ તોજ ! મહારા વિચાર તો ફરી ગયા છે ! તેમ પરણો તો મહારી ચાદગીરીની ખાતર તેનું નામ પણ મીસ કનીષ્ટિકા રાખજો તે વધારે સુંદર છે-ને સુધરેલા વિચારની પણ છે પછી તમારી મરજી પણ આ હુ મરૂં પછીની વાત છે હો ! સલામ !

લી.

કનીષ્ટિકા ”

“ અરેખર ! આ તેનાજ અક્ષર ! હા ! પણ તે મરી જાય છે ? તમે શુ કહો છો ? ખેસો, ખેસો ” એમ કહી ઉદ્ધતલાલે તેને પોતાના ખાકડા ઉપર ખેસારી અને પાશ્વિમાત્ય પદ્ધતિને અનુસરીને તેના હાથ પોતાના હાથમાં લીધો ! હાઈડ પાકેનું દરય અહીં રજી કંઈ

“ તમારે તેને મળવા ઇસ્તીતાલમા જવા વિચાર છે ? ” એક ચિત્ત જોઈ રહેલા ઉદ્ધતલાલને તેણીએ પૂછ્યું.

“ શુ, તે તમારે માટે મને લલામણ કરતી ગઈ છે ? ”

“જમ નથી ! હજુ તો જમ છે ! મહે પૂછ્યું કે તમારે તેને કદાચ છેલ્લું મલવું છે ? તે ખચી પણ શકે ”

“નાશીકના કોલેરામા સેકડે નેવું કેસો બંદ છે એ મહે જાણે જમ કાલેજ વાચ્યું છે.”

“છતાં પણ તમારું મહે જોવું તે કદાચ તેને મહોટા જોસ-ડની ગરજ સારે ”

“નહી ! નહીં નહીંજ ! હું ધારું છું કે કદાચ તેથીજ તેને આ ત જલદી આવે ! મહારે ન જવું જોઈએ દાકતર હોય તો પણ એમજ કહે વળી તે તમારા જેવી ખાહોશ-વધારે લાયકની ભલામણ કરતી જાય છે, પછી પછી—”

“તો પછી તે કેટલી બધી ભલી હોવી જોઈએ ?”

“તે ભલી અથવા મહાર નસીબ ભલું, જે નસીબ તમારા જેવી વધારે લાવણ્યવાળીને યોગ કરાવે તેનો સૌથી મહોટો...

... મારીએ તે..... ...ઉપકાર !

“અરે ! આવા પત્થર જેવા હૃદયના, કૃતજ્ઞિ પુરુષોને કુનીયામાં છીએ કેમ અહાવાનું સાહસ કરી નાંખતી હોવી જોઈએ ? તે જોલી—

“કારણ કે તેમનાં હૃદય અતીવ નાનુક તેથીજ, નાનની !”

આટલો બધો આ કૃત્રિમ-અભિનય તમે કયાંથી શીખ્યા ?

“વિદ્યાવતનાં અને ફાન્સનાં નોવેલોમાથી અમે તેમજ જન બાળીએ છીએ હિંદુસ્તાનને સંસાર મુધારો શીખવનારે કોઈ ગુરુ હોય તો તે ઇંગ્લેડ અને ફાન્સના વિદ્વાન-જગવિખ્યાત કલાકારો છે ! તેમની આજળ તમાગ કાળીદાસ અને ભવભૂતિ ખાણી ભરે—”

“અરે, પણ આપણે આવી રીતે વાતો કરીએ છીએ તેજ ચાલડીઆમાં મહારી પહેન કનિષ્ઠિકાની શી દસા હશે ? અહને લાગે છે કે તમને આ તેનો કાજળ તો મહે આપ્યો-હવે હું તેની સાર વારમાં જમ પહોંચું !”

“દાકતર આજળ તમે શું સારવાર કરી શકશો ? બહુકે એમ છેલ્લી માદગીમાં ગડબડ કરવી તે નકામી છે. અને આહી તમે જોઈ મહત્વની વાત નથી કરતાં. હું તમને વચન આપું છું કે મીસ કનીષ્ઠિકાનું સ્થાન તમને મળશે”

“કયા ?”

“કયા પુછો છો ? મહારા હૃદયમાં !”

“પણ તમારા હૃદયમાં તેનેજ કયા સ્થાન છે ? તો પછી નામ વગરના સર્વનામ જેવીનું મ્હાઃ કયા ?”

“અરે ! અહીં વળી વ્યાકરણનું ભૂત કયા ઘણો છો ? અને હવે મરી જતીને-હુ આશા રાખુ છું કે-મરી ગયેલીને તમારા જ્યોતિમાં અબયલો-દખાયલો-ઘવાયલો, કચડાયલો, રીખાતો, અરે ! સાહિત્યના તમામ વિશેષણો તમને સંબોધવા માટે મહારી મદદે જોલાવતો-ધુજતો પ્રાર્થતો, કરજરતો અહર્નિષ ચિંતન કરતો-કયાન ધરતો-પ્રેમસન્નિપાતની ઘેલછાને અનુભવતો-તમારા જ્ઞા સાથે વાત કરતા મ્હને પૂરા વાક્યનું પણ જ્ઞાન નથી રહેતું એવા ઉન્માદમાં અરે સુંદરી ! હવે તેને કયા સંભાવનાઓ છે ?”

“ધુર્ત ! બદમાસ ! ! પાગલ ! ! !” એમ કહી તેણીએ ઉદ્ઘતલાલને એક તમાચો લગાવી અને તેમ અને તેમ કરીને મ્હો ઉપરનો, ચામડીને અડકીને પહેરેલો, રહેરો બદલવા માટે, અરે આકૃતિ સહજ બદલાઈ વધાઈ જાય, વધારે સુંદર બનાવનાર છેલ્લામાં છેલ્લી ઢળનો ઝીણા-નાણુક રખરનો એક પ્રકારનો “પુરખો”-કહોકે એક પ્રકારનું મ્હો પરનું ઢાંકણ, જે સકલ સમજના મદ પ્રકાશથી સહજમાં પ્રયાલમાં આવે તેમ નહતું તે કહાડી ઉદ્ઘતલાલના જોળામાં ભેરથી ફેંક્યું. ! ! અને મીસ કનીટીકા, તેના જુળ સ્વરૂપમાં, તેની સામે, દુરકીયા કરતી ઉત્પન્ન થયેલા ક્રોધને લીધે ભેરથી થાસ લેતી, આખથી ક્રોધાગ્નિ તેના ઉપર વર્ષાવતી તેની સન્મુખ ઉભી રહી. ! !

પાપાણના પુતળા-બાવલા જેવા, સ્તબ્ધ, દીગ્બુદ બની ગયેલો ઉદ્ઘતલાલ બેઠેજ રહ્યો ! મીસ કનીટીકાની આંખમાંથી તેમજ જીભમાંથી વૃષ્ટિ ચાલુજ રહી

“લુછછા ! છુ કહેવાનું છે હવે તારે ? ! કયા ગયાં તે દીવ-સર્ના તારાં બધાં વચનો ?” જગતમાં તારા છિવાય કોઈના છનેહમાં લુપ્ત થાઈ તો પરમેશ્વર છાકછી છે “જે બધું હેવું જુઠાણું ! યુ, પાગલ !” મીસ કનીટીકા જે અવશિષ્ટ સુધી સંભાળી સંભાળીને, તેની સ્વાભાવિક લાપાથી તે જોળામાં ન જાય તેવી મીત્રે જોણતી હતી, તે હવે ઉદ્ઘત ઉપર પ્રવાહ ચલાવવા લાગી

ઉદ્ધત તો બાણે સ્મારક નિમિત્તે સ્વામી ઢોંગાનંદનું પૂતળું
ખનાવી મૂક્યું હોય તેવો સ્તબ્ધ ખેસી રહ્યો હતો. તેનું મન
કંઈક યુક્તિ શોધી કહાડી ખચાવ માટે મથન કરી રહ્યું હતું.

“પાગલ તારી કેલવણી તે આજ કે ! જે કેલવણીને લીધેજ
મહે તારો ઇતિખાર રાખી તે દિવસે-તે દિવસે-”

“અરે પણ કનિષ્ઠિકા ! મહે કેવી ભૂલથાપ તને ખવડાવી
છે તેનો તું કયા વિચાર કરી શકે છે ?” કુલ હિમત ઐકન
કરી ઉદ્ધતલાલે ઉત્તર આપવાનું સાહસ કર્યું.

“યુ ! મવાલી ! પાગલ ! લુછછા ! ધુત !” બદમાશ હવે તું
કયા છટકો છકીછ ? કોણે ભૂલથાપ ખાધી છે ? મહે કે તંજ
મહારા છમક્ષ આ ન ખન્યુ હોય તો હું માનું પણ ખરી કે ?
અરે છેતાન ! ઠગારા ! તારા વછનોનું પોકલ તે જાતેજ મ્હને
ખતાવ્યું ! પછી તું છું કહેવાનો હતો ?”

“મીસ કનિષ્ઠિકા ! હું સાચું કહું છું કે એકાદ ડીકસ-
નરી ખનાવનારે જૂદા જૂદા શબ્દોના સત્રહ માટે તમારી મહદ
લેવી જરૂરી છે. તમારી પાસે શબ્દોનું કાઝોળ ખડું છે. પણ
શબ્દોજ વાપરવા-એક નિર્દોષ માણસે ઘડીબર ખમત કરી હોય,
તેને શબ્દખાણ વડે આવી ઘાતકી રીતે વીંધી નાખવો-તે તમારા
જેવી નાજુક છોકરીની જીભને માટે ઘણુંજ અણબટવું છે-”

“હુપ રહે ! નાદાન ! હવે હું ખાલી ખુલામતથી ઠગાવાની
નથી હવે હું તે કનિષ્ઠિકા નથી કે જે ઠગાયલી એ, એક વખત
તારા જેવા નીચ-હલકા-મવાલીના હાથમા પોતાનો હાથ આપ-
વાની હા પાડી હતી.”

“પુશામત ! અબચખ થાજે છું, મીસ ! જે જગતમાં
ખાટું છે-જનામા જે નથી તેમાં તે છે તેવું કહેવું તેનુંજ નામ
‘પુશામત’ હોઈ શકે ! તમારી પાસે આટલો ખર્ચો શબ્દોનો ખર્ચ-
વર જથ્થો છે છતાં ‘પુશામત’ શબ્દ આ ઠેકાણે વાપરવામાં
તમારી ભૂલ થાય છે જગતમાં જો કોઈ સર્વ ગુણસપન્ન હોય
તો તે એક પ્રભુ કહેવાય છે ને તે ખરું હોય તો તેનાથી બીજો
નખરેજ તમે આવો છો-મને લાગે છે કે તમે મહાર સાચું કહ્યું
ઠીક ઠીક સમજી ગયા છતાં મહારી વધારે કસોટી કરવા માટેજ
મ્હને સતાવો છો. અગર કાતો મહારો ખચાવ તમે સોલહાઈ
નથી ને તે શું છે તે બાણતાં નથી તેથી મહારા ઉપર આ શબ્દ

પ્રહાર વરસાવવાનું ઘાતકી સાહસ કરે છે. જો મહને મહારા જીગરને ઓળખ્યા છતાં તમે આમ કરે છે. તો તે માત્ર એક વધારે ગમત જ છે—એક પ્રકારનો પ્રેમકલહ છે એક તમારા જોવી વિદ્વાન જ્ઞાના આનંદક્ષેત્રનો રમુજી શેતરજ છે અને કદાચ હું ભૂલ ખાતો હોઉં, અને તમે વાજખી રીતેજ મહારા ઉપર આ પ્રહાર ચલાવી કસોટી કરી રહ્યા છો તો તેમા મહારી વધારે કસોટી થાય છે સુવર્ણને જમ અગ્ની આપો તેમ કસોટી ઉપર તે ઓર તેજોમય લાગે છે ”

કનિષ્ઠિકા—જે, જે, સાભળ ! ધુતારા ! તું હજુ પણ કસોટી અને હુવણુંનો દાખલો રજુ કરવાની હોંમત કરે છે ? તેજ દીવસે મહેં તને સાફ કહ્યું હતું કે તે દાખલો મને સાભળવો ગમતો નથી હુધારાની છલામા ત્હે દિવસે તારા શરીરના રગ ઉપરથી કુલાઈ જમને કહ્યું હતું કે હું હુવણું છું અને તું કસોટી છે

ઉદ્ધત—અરે હા, મહને સાભર્યું, મહારી ગભીર ભૂલ પાછી થઈ. મહારે તે દાખલો આપવો જોઈતો નહોતો ખરૂં પૂછાવો તો મહારે મગજ તમારા વચનપ્રહારથી ઠેકાણું નથી રહ્યું. હું એમ કહેતો હતો કે કાતો તમે સમજીનેજ મહને સતાવો છો અગર મહે જે તાત્કાળીક છુદ્ધી વાપરી ઢોંગ કર્યો તેમા હું ફતેહમદ થયો ને તમે ખરેખર કમાયા ”

“કેવી રીતે ? ! ”

ઉદ્ધત—કેમ ? કેવી રીતે ? તમારા હાથ મહારી આખો ઉપર પડ્યા તેજ વખતે મહે તમને ઓળખ્યા. ખીજા કોઈને તો આ વખતે—આ પ્રસંગે આ સ્થળે આવવાનું હતુંજ નહીં અને હોઈ શકેજ નહીં. જગતમા મીસ કનિષ્ઠિકા સિવાય આ રિખાતા ઉદ્ધતની આ ટાણે ખબર લેનાર કોઈ હોય તો તે માત્ર તમેજ હતા.

કનિષ્ઠિકા—પછી ?

ઉદ્ધત—પછી શું ! તમે આ રખરખ મહેા પર આચ્છાદન કરેલું તેથી ઓળખાતા બધ પડી ગયા ? ! એમ ખને ? અને તમારો કોઈકિલનો અવાજ જગતમા ઘડીભર પણ હુપો રહી શકે ખરો કે ?

કનિષ્ઠિકા—કોકિલા કેમ છાભરી પાછી ? મહને લાગે છે મહારા રગ ઉપરથીજ કસોટી ને કોકિલા ઝટપટ યાદ આવી જતાં લાગુ, નહીં વાઝ ?

ઉદ્ધત—કાળો રગ એ અદગ રહેલા ધોળા અત કરણની અચુક સાખીત છે.

કનિષ્ઠિકા—અને ઘડવણી સોનેરી ઘોળો મગ તે અદર રહેલા કેવા અત કરણની અચુક સાબીતિ કહી શકાય ?

ઉદ્ધત—ઘડવણી, સોનેરી કે ઘોળા રગવાળા શરીરમાં અત કરણ ખસુસ કરીને કાળુ હોય તેમ હું માનતો નથી.

કનિષ્ઠિકા—તો પછી તારા જેવા પક્ષપાતી જગતમાં કોણ હોધ છે ? વાર, તે મહારા અવાજ અને છપછં વડે જાણે મને જાણખી તો પછીના તારા ઘાતકી છબ્બો માટે તારે છુ કહેવાનું છે ? “કનિષ્ઠિકા મરી જાય તો ભલે તેમ થવા દો તેની જગા તમને મલછે ! એ છુ ?”

ઉદ્ધત—જરા સાવધ રહી—શાત રહી સાલજો. જે વખતે મહે જાણ્યું કે રખરના નાજુક આચ્છાદનથી તમે મહને છતરવા આવવાનું સાહસ કરી બેઠા છો તેજ વખતે સમયસુચકતા વાપરીને મહે મહારો જાણે વેષ ખદલ્યો અને તમારા એ કુર સાહસ માટે તમને એવી રીત્યે કુર ખદલો નહોં આલ્યે મારે આપવો પડ્યો. માફ કરજો હવે તમને સમજાયું હશે કે આ ઉદ્ધતલાલ શા માટે એવી રીત્યે બોલી ગયો હશે ! તમે તમારા નજીવા પરાક્રમની ઘટનામાં એટલા બધા મશગુલ જણાયા કે—હીવસોના હીવસો સુધી પરિશ્રમ કરી તમારી સંમતિ મેળવનાર એક સાચો સુધાગ્રંથ, ઐશ્વર્યએટ એક થોડીક મીનિટમાંજ પોતાનો સાચો સ્નેહ આવી રીત્યે “ટાન્સકર” કરી શકે ખરો ?

કનિષ્ઠિકા ખડુજ ગભીરતાથી ઘડીભર નીચે બેઠજ રહી

ઉદ્ધત—કેમ ? મહારા કહેવાનો મતલબ ખરાખર સમજાય છેને ?

કનિ—વાર, પણ ત્યારે મારી સ્વાભાવિક બોલી મહે ખદલી
અનતા છુધી છુધારી છુધારીને છબ્બો વાપરેલા તેમ છતાં પણ તે મહને કનિષ્ઠિકા તરીકે જાળબેલી !

ઉદ્ધત—હૃદયપટપર લખાયલી કનિષ્ઠિકા—મન પ્રદેશમાં સતત ભમતી કનિષ્ઠિકા—જગતમાંના તમામ વ્યવહારો દરમ્યાન રટણ કરાતી કનિષ્ઠિકા—એનો શબ્દ અને સ્પર્શ વડે પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરાયો, પછી એક મહારા જેવો ઐશ્વર્યએટ ભૂલે ખરો ?

કનિષ્ઠિકા—છુ તાર નામ ઐશ્વર્યએટ છે ? આખો હીવસ ખસ ઐશ્વર્યએટપનાનોજ ફાંકો ! ખરૂ પૂછાવે તો તાર નામ ઉદ્ધતલાલ છે, તે પન મને તો જમતું નથી

ઉદ્ધત—ત્યારે તે સું રાખવું બેઠતું હતું ?

કનિષ્ઠિકા—હુ ધાડ છુ કે પાગલ-મવાલી એજ તાર નામ વધારે બધેસતુ હોતે !

ઉદ્ધત—નામમા તે શુ છે ? ઉદ્ધત પણ કયા મ્હાડ અસલ નામ છે ? તમે જે નામ પાડો તે મ્હારે કબુલ છે

કનિષ્ઠિકા—તે તો ઠીક પણ હુ જે કહુ તે કબુલ છે ? લત્તનમા મને છુ ભેટ આપવા ધારે છે ?

ઉદ્ધત—જે, સર્કસવાળો આપણા પૈસા આપ્યા વગર ચાલ્યો ગયો. ખીજે એક બે ઠેકાણે પૈસાની માગણી કરી પણ કોઈ આપતુ નથી કારણમા કનિષ્ઠિકાજ નડે છે નહીંતો મ્હને એજ્યુ-એટને ગમે તે ધીરે વાર, હવે એકજ ઉપાય છે તે એકે મ્હાગ માતુશ્રી પાસે કેટલાક દાગીના છે તે લેવા જવા મને ગમતુ નથી પણ તને કાગળ લખી આપીશ—

આ વખતે મહાદેવપત પાત્ર સાત મિત્રોને લઈને આજ જગોએ ફરવા આવ્યા. કનિષ્ઠિકાને ખ્રિસ્તી હાઉસ હોસ્ટેલમા વાળુનો વખત થયો એટલે તેને જવુ પડ્યુ અને ઉદ્ધત “આણા વલી” (વીશી) મા ગયો મહાદેવપતના અનુયાયીઓમાથી અકેક બેઠીની પાછળ ગુપચુપ ગયો !

પ્રકરણ ૧૭ મું.

તપસ્વીનિ ભદ્રપાલાની રનેહવ્યથા.

મહાત્મા વિશ્વનુબ્રસાદજીના અનન્ય ભક્ત પાતજલીના આશ્રમમા મનહરના જ્યોતિપુરા તરફ પ્રયાણ કર્યા પછી તેના પાછા ફરવાની અનિમિષ નેત્રે વાટ જોઈ રહેલી તપસ્વીનિ ભદ્રપાલાને તો જાણે આપણુ ભૂલીજ ગયા છીએ ! મનહરને ગોળી વાગી—અને તે પણ વિશ્વનુબ્રસાદ સાથે ચાલ્યો ગયો એ સમાચારે આશ્રમમા મૃત્યુ સમાન ભીતિ ઉપજવી મૂકી ! અને અરે ! તે ઉપવન ! તેના એલૌકિક વૃક્ષોની ઘટા જેવીને તેવી હોવા છતા, તેની અદરના પુષ્પોની પરાગ જમની તેમ છતા, તેની અદરના વૃક્ષો ઉપર માળા કરી રહેલા સુદર પીછાવાળા પક્ષીઓના કણ્ઠ પ્રિય અવાજે તેના તેજ હોવા છતા, ભદ્રપાલાના તપ વડે કૃંશ થયેલા હૃદય તે તમામ જાણે આજે અનુકરણ કરી રહ્યા છે ! તે બધાને

આત્મા જાણે ઉડી ગયા જવો છે ! નથી તેમા હવે તે સુદરતા-
નથી તે મધુરતા ! નથી તે આકર્ષક શક્તિ ! તેની તેજ ભૂમિ !
સ્વર્ગભૂમિનો એક વખતનો નમુનો ! આજ તદન શુન્ક, નિરશ
નિસ્તેજ અનેક રીતે જાણે રૂદન કરી રહેલા છે !

અને પેલી બે સહચરિયો ! સુમતી ઉર્ફે લખજીવ્હા અને
ધીમતી ! દીન મુખે, નિ શબ્દ, પાળેલી મૃગલીઓની પેઠે મનુષ્ય
દેહ છતા અધમતા ધારણ કરી લઈ, તપસ્વીનિ ભદ્રપાલાની
દિનચર્યામા-તેના નિત્ય કર્મોમા-તેના પૂજન વીધિમા-મદદ કરી
રહેલી છે ! યુગ યુગ માત્ર તે તેની સામે, હૃદયમા રૂદન કરતી
હોય તેમ બેસી રહેલી બેવામાં આવે છે ! બેબે થઈ પડેલા
લાવણ્યનો તીરસ્કાર કરતી હોવા છતા, મુખપરથી, હૃદયની
વાસ્તવીક લાગણીઓ ઉપર, ભદ્રપાલાના આશ્વાસનની ખાતર,
એક પ્રકારનું આચ્છાદન કરી દેખાડવાનો પાઠ શીખી રહેલી
છે ! હૃદયના ભીતરમા, લાવણ્ય-વિદ્યતા-દટતા-વિવેક એ
તમામના મિશ્રણની એક અનુપમ આકૃતિ જગતને ભેટ આપ્યા
છતા, તેની અસાધ્યતા-શુન્યતાનો ખ્યાલ બ્રહ્માએ કયોજ લાગતો
નથી એ તરફ કવચિત્ મિથ્યા હાસ્ય કરતી બેવામા આવે છે
પૂર્વના અનેક જન્મોના ગાઢ સંબંધનું જ્ઞાન કરાવતી, ભદ્રપાલા
ઉપર, મનહરનું પ્રયાણ-તેને ગુરુની ભેટ વખતે બોળી વાગવી-
તે પછી ગુરુ સાથે તેનું ચાલી નીકળવું-અને તે પછીના કંઈ
મણ સમાચાર ન મળવા-એ વિપત્તિમા પોતાનું સર્વ દુઃખ ભૂલી
જઈ, પ્રાત કાલથી માંડીને સાયકાલની ધંધર સ્તુતિનાં તમામ
કાર્યો-ભીતરની વાસ્તવીક નિસ્તેજતા ઉપર આચ્છાદન કરી-
થયેજ બંધ છે.

અને ભદ્રપાલા ! હૃદયની દટતાનો અલૌકિક નમુનો !
મૃત્યુલોક ઉપર, મનુષ્યોના તમામ સુખ દુખો, પોત પોતાના
કર્મોનુસાર આવી મળે છે એ સુત્રમા સપૂર્ણ શ્રદ્ધા પૂર્વક-આપ-
ત્તિને ન ગણકારતા, ન જાણવા દેતાં, પોતાના પૂજન અર્ચનનું
કાર્ય જાણે કયોજ બંધ છે તેના હૃદયનો પાર કોઈ વિદુષી
મળવા આવે તે ન પામી શકે તેમ હતું તો સખીઓ કે પરિજનો તો
ક્યાંથીજ પામે ? ઉપવનની નજીક, “ કપાસથી કાપડ ” નામના,
ભદ્રપાલાના તરંગોએ ઉપસ્થિત કરી વસાવેલા ન્હાવા આમકા-
માંથી કોઈ વૃદ્ધ પરિજન તેના હૃદયનું દુઃખ જાણવા-કંઈક ઉપાસ

સુઅવવા-દિલાસો આપવા આવવાનું સાહસ કરે તેને તેના બદલામાં કૃપકાર માનવાને બદલે ધૈર્ય સેવવાનો-પ્રભુમાં શ્રદ્ધા રાખવાનો-સતત પ્રભુ ભક્તિમાળ રહેવાનો-પાઠ મળતો ! વીધિ પૂર્વક હજી લગ્ન ન થયા છતાં-આશ્રમમાના મનહરના વાર્તા-લાપથી, હૃદય લગ્નથી પૂર્ણ છે-સ્નેહ પાત્ર ઉભરાઇ ગયું છે-દીવ્ય સ્નેહે છિટાનો હમેશા પરાજય કરેલો હોય છે-એ માન્યતાને લીધે સ્વીકારેલા અસીધારા સમા કૌમાર્યવૃત્તની વાર્તા આજીવનના ગામોમાં પ્રસરવાથી, ધર્મ જ્ઞાસુ યુવતીજન આકર્ષક આવતા, એમના કુંતુહલનું ભદ્રખાલા ઉત્તમ રીતે શાન્તવન કરી શકતી. અનેક જન્મોના તેના તપથી ઉત્પન્ન થયેલ ધૈર્ય, ભગવાન કુંતુમધન્વાના ખાણોની તીક્ષ્ણતા, સતત પાછા ફરતા પ્રહારોને લીધે ઘસાઇ જવાથી. સામાન્ય પુષ્પસ્પર્શસમી-નિર્દોષ-બનાવી મૂકેલી હોવાથી, ભગવાન મકરધ્વજ પ્રત્યે કંઇક દ્રેષથી, કંઇક વિજય પ્રાપ્તિએ ઉત્પન્ન કરેલ સ્મીત હાસ્યથી એવાને પોતાના મનને ટેવી નાખ્યું હોવાથી, યુવતીજનોને હૃદય કાઢિન્યને ઉત્તમ પાઠ તેના ચારિત્ર્યમાંથી એવા મળતો ! મનુષ્ય દેહમાં જે કંઇ આકર્ષક છે તે માસ-લોહી-સ્નાયુ-મેદ-મજ્જા-વિષ્ટા-મુત્રને હાડકા અને આમડા સાથે મઠી લઇ તેનો કાથળો બનાવ્યો છે તેમાં તે ભાગોના એકીકરણમાં આકર્ષકપણું તો માત્ર બમણાથી જણાય છે, વસ્તુતઃ જોતે ભાગોનું સમેલન દૂર કરી તેનું પૃથકરણ તો સુગ ઉપજાવે છે, અને તેથી તેને લઇને પ્રારબ્ધાનુસાર કહેવાતા સસાર સુખોથી વિરામ પામવાની સજ્ઞા થતા સ્વતુષ્ટ રહેવામાં ડહાપણ છે, એ સિદ્ધાંતને લઇને ભદ્રખાલાએ પોતે મનહરનું પુનરાગમન અસંભવિત જણાય તો સતત કૌમાર્ય વૃત્ત ધારણ કરી સ્ત્રી જાતિની ઉન્નતિમાં પોતાના પરિશ્રમનો ચતુરકિચિત ફાળો આપવાનું મક્કમ પણું પણું લીધું છે એ યોગ્ય છે એમ મળવા આવનારના મનમાં ઠસાવતી. યુવતીઓ બધીએ એકજ વિચારની કયાથી હોય ? સૌ સૌના મત પ્રમાણે આજ્ઞા લઇ, પ્રથમથી ક્ષમા માગી, અમે તેવા પ્રશ્નો કરતી, અને સૌની શંકાનું સમાધાન ભદ્રખાલા કરતી.

પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન પૂજન યજ્ઞન સ્તુતિ થયા બાદ, મધ્યાહ્ન પહેલા ફલાહાર કરતી માત્ર જીવિત ધારણ કરી શકાય તેટલા ફળોનોજ દિવસ ભરમાં એ વાર તે ઉપયોગ કરતી, બપો-

રના સમયમા આશ્રમને અગે ન્હાની સ્ત્રી શાળા શરૂ કરી તેમા એકાદ કલાક પોતે ધાર્મિક શીક્ષણ આપતી અને પછી કેટલીકની શિક્ષા સમાધાન કરતી. સાંજનો સમય ઉદ્યોગિક પ્રવૃત્તિઓ માટે રાખ્યો હતો તેમા ખેતી, વણાટના કારખાના, ન્હાના ન્હાના સ્વચ્છ ક્ષેત્રોના શિક્ષણ માટે ઉત્તમ પ્રકારે યોજના કરી તે પોતાના વખતનો સદુપયોગ કરતી અને તે સાથે જીવનની સંસ્કૃતિનો સતોષ અનુભવતી સાંચ કાળે પાછું પૂજન યજ્ઞન અને આર્ચના થતી દિવસભરના પરિશ્રમથી સુમતી ધીમતી દસેક વાગે તો શિવાલયના ચોકમાંજ વ્યાઘ્રચર્મ અગર કથા નાંખી નિદ્રામાં પડતી એટલે દસથી ખાર વાગ્યા સુધી ભદ્રપાલા “આરાધના” માં પોતાનો સમય કહાડતી

આરાધનાનો સમય થાય તે તેને મનથી એક મહાન આશા-સનરૂપ ચોઘડીયુ આવ્યુ એમ ભદ્રપાલા અનુભવતી તે વખતે સ્નાન શુદ્ધ થઈ મનમાં શકરનુ સ્વરૂપ ખડું કરી-ખસી જાય તો પાછું ખડું કરી-પુનરપિ તેમનુ તેમ કરી-એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરી-અખડ અસ્ખલિત ધ્યાનમા નિમગ્ન થઈ રમેરગમા રોમાંચ ઉત્પન્ન કરનારા અત્યંત અવચ્છિનિય આનંદમા, ખાહેરની તમામ ઉપાધિઓથી મુક્ત બની, બની શકે તેટલો સમય રહેવાનો તેણે કાર્યક્રમ હતો. પરંતુ મનહરના આ આશ્રમમા આવી ગયા પછી આ ભક્તિમાં-અનાયાસે વિભાગ પડી ગયો હતો અને એક પ્રકારની દ્વિધા ભક્તિ બાહ્યે ઉત્પન્ન થઈ હતી મનહરની આકૃતિ મન પ્રદેશમા પળેપળ હુમલો કરે એટલે તેને શકના સ્વરૂપમા ફેરવી નાંખવા પરિશ્રમ કરતી અને તેમ કરતા તે સ્વરૂપનુ પાછું એક-દમ મનહરમા રૂપાન્તર થઈ જતુ ! એટલે વળી યજ્ઞાગ્નતો દુઃસ્વૈતિ । ઇત્યાદિ મંત્રોચ્ચાર મ્હોટેથી કરી મનને પૂર્વ સ્થિતિમાં તટસ્થ કરવા પ્રયાસ કરતી પરંતુ થોડાક કલાકના મનહરના પરિચયે, પૂર્વના યુગ યુગના પરિચયનુ જ્ઞાન કરાવેલું હોવાથી, તે સમયનાં દબ્યો તેના મનને કળંગે કરી બેઠા હતા, એટલે જગતની જાણ બહાર, આરાધના વખતે ભદ્રપાલા વાસ્તવિક રીતેયે તો, ભૂતકાળમા અનેહાં એ દબ્યોમાજ નિવાસ કરી રહી હતી. મનહરને પત્ર તો કયાથી આવે પણ તેની હયાતિના સમ્પ્રચાર સરખા દુર્લભ થઈ પડવાથી ભદ્રપાલા અતંકરણના ઉડાણમાં એક અનુભવતી. પરંતુ તે એક તેના પોતાના વિચારોથીજ ઉત્પન્ન

થતો એમ તે જાણતી અને તેથી પોતેજ પોતાના અપૂર્વ મનો-
 જળ વડે તેનું સમાધાન કરતી આરાધનાના સમયમા સુમતી
 અને ધીમતી અમુક સમયના અભ્યાસના પરિણામે સુધુચ્છાદ્રારા
 મધુર મધુર નાસિકા ચલાવી રહી હોય એટલે ભદ્રબાલા થયેચ્છ
 મનહરના સખધમા સ્વપ્ન પ્રદેશમા નિમગ્ન બની જવા લાગી
 પ્રસન્ન, પોતાના વર્તન પ્રત્યે સિદ્ધાવલોકન કરતા આવી રીતે
 ઉત્પન્ન થતી લાગણીઓ ઉપર ક્રોધ ઉત્પન્ન થતો. એટલે એનું
 કારણ શોધવા ઉચ્ચ ભક્તિપૂર્વક અત કરણના ઉડાણમા ઉતરતી
 રીતે કેટલાક સમય ચાલ્યું એટલે એને ઠંધક શકા પડવા
 લાગી કે મનહરનો અને તેનો સમાગમ મૃત્યુલોક ઉપરજ હજી
 સંભવે છે ! જીવલોકમા સ્થિત થયેલા આત્માએ તો ઠંધક
 પ્રત્યુત્તર આપવો જોઈએ એમ લાગ્યું મનોદશાએ પણ એ
 દિશામા મત આપવો ઉચિત ધાર્યો ! સહચરીઓ તેની આ
 સ્થિતિથી અસાત હતી પરંતુ ભદ્રબાલાએ આરાધનાનો
 તમામ સમય સંપૂર્ણ મનોજળ પૂર્વક “મનહર ક્યા હશે !
 શું કરે છે ?” એ જાણવાનું શક્ય કરવામાં ગાળવા માડ્યો !
 હઠ યોગનો (?) એક પ્રકારનો અશ્રુતપૂર્વ પ્રયોગ જાણે આરંભ્યો !
 આરાધનાના બે કલાકની એકે પણ એવી ન જવા લાગી કે જ્યાં
 તે આ અદ્ભૂત સ્મરણ ગગમા સ્નાન ન કરી રહી હોય ! દૂરના
 જંજલોમાં-પર્વતોની ગુફાઓમા-પુરાતન મંદિરોમા-એ રીતે
 અનેક સ્થળે આ તપસ્વિનીના આદોલનોએ ગતી કરી મૂકી

એ રીતે કેટલાક દિવસના પ્રયોગ પછી આરાધનાના
 પરિણામે તે નિદ્રાવશ થવા માડી આમ પ્રથમ ન બનતું એટલે
 ભદ્રબાલાએ પોતાની શ્રદ્ધાપૂર્વકની ભક્તિના આ પ્રયોગનું એને
 એક પરિણામ ગણી તેથી ઉત્તેજિત થઈ. આ નિદ્રાવસ્થામા એક
 પ્રસન્ન તેણીએ મનહરને એક ભોયરામા એક પુસ્તકના પાનાં
 તરફ ગમગીન થયેલો (સ્વપ્નમા) જોયો ! અદ્ભૂત દૃશ્ય ! પણ
 તે અમુક વિષય સુધીનું હતું છતાં ભદ્રબાલા તેથી ઠંધક
 સંતોષ અનુભવવા લાગી તે દૃશ્યને જગૃત થયા પછી સ્મરણમા
 તટસ્થ રાખવા પ્રયત્ન કરવા લાગી દિવસના સમયમા હૃદયપટ-
 પરથી કાગળ ઉપર તેનું ચિત્ર આલેખવા લાગી. બીજા દિવસે
 તેનું તેજ દૃશ્ય તેજ સમયે સ્વપ્નમા ઉપસ્થિત થયું ! પણ તે
 પણ અદ્વિપાયુષી ! ભાગ્યે બે પણ ચાલ્યું હશે ! “જય ! જય !
 જય !” મ્હોટેથી કરતી તે ઉઠી ! નજીકમા નિદ્રાવશ થયેલી
 ધીમતી એકદમ ઉભી થઈ ગઈ ! “શું થયું ? શું થયું ?” શ્રદ્ધ

રહ્યું પરંતુ ભદ્રાણાએ તેમના મનનું અનેક પ્રકારે સમાધાન કરી દીધું. બીજે દિવસથી સુમતી અને ધીમતીને શંકા થવા લાગી કે ભદ્રાણાને સ્નેહવ્યથા અસહ્ય થઇ પડી હાજે છે-આરાધનાના સમયમાં કંઈક અશે તે વ્યથિત રહે છે અને કંદાચ એને ભ્રમણા થઇ જશે અગર એની માનસિક સ્થિતિમાં અથુની ગમગીની થશે. ભદ્રાણાને તેમણે સ્વદાનંતર કરવા અગર વૈષકીય સલાહ માટે પ્રાર્થના કરી પણ તેણીએ તે તુચ્છકારી કહાડી. અને પોતાના મનોબળ ઉપર શ્રદ્ધા રાખી રહેવા ઉલ્ટો ઉપદેશ કર્યો તેવામાં એકરોજ આવણું વહી ૧૪ ની રાત્રિ હતી-તેજ રાત્રિ કે જે પવિત્ર શીવરાત્રિના રોજ તેમનું પ્રથમ મિલન થયું હતું. ભદ્રાણાને આજની આરાધનામાં એ રાત્રિના દબ્યે સ્મરણમાં આવી. પોતાના દૃઢ ભક્તિ પૂર્વકના પ્રયત્નો સિદ્ધીથી ઘણે દૂર જણાતા તે અશ્રુવેગ ખાળી શકી નહીં શીવરાત્રિ સમયે જ ગાજળના અભિષેકને પહેલે, નિર્દોષ-પવિત્ર-કુમારિકાને અશ્રુ-પ્રવાહ શરૂ કર ઉપર આવી. પરંતુ મજબૂત મગજની ભદ્રાણા તત્ક્ષણ સાવધ થઇ અભિવેક-અપરાધ માટે શરૂ કરની ક્ષમા માગતી ઉઠતી હતી તેવામાં તેણીએ શુ અદભૂત દશ્ય જોયું. શિવાલયના મંડપમાં, સુમતી અને ધીમતી નિદ્રાવશ હતી તે જોઈના વચ્ચે આરસનો પોથી હતો તેની પછવાડેજ જાણે પગથીઆ ઉપર શરૂ કરને નમન કરી રહેલી મનહરની તેજોમય આકૃતિ એને સ્પષ્ટ જણાઇ. ફક્ત મસ્તિક જણાયું ભદ્રાણાએ જાણ્યું કે આ નિદ્રા છે અને સ્વપ્ન ચાલે છે. એની ખાતરી કરવા તે ભ્રમણામાં પડી. જલપાત્ર જોયું-બીલીપત્ર જોયા-પૂજનની તમામ સામગ્રી પોતાની સમક્ષ જોઇ. સ્વપ્નજ નથી એ ખાતરી થતાં ઉભી થઇ મંડપમાં ગઇ ત્યાં એ આકૃતિ જોઇ.!! અજ્ઞાન અમરકાર! શ્રદ્ધા પૂર્વકની પ્રભુભક્તિ નિષ્ફળ નથી જતી તે આત્મનામ એ સુત્ર સ્મરણ કરતી સુમતી ધીમતીને હાથ ઝાલી ઉભી કરી. પછી પગથીઆ નીચે પોતે ઉતરી બેઠ સહચરીઓને સાથે આવવા કહ્યું “શું છે? શું હતું?” કરતી બેઠે ઉઠી ભદ્રાણા તો થોડેક સુધી ઠોડી પણ ખરી પરંતુ કોઇ માણસના જ્વર અવરને પગરવ ન સંભળાયો! તથાપિ બહુ સતોષ પૂર્વક તે પાછી આવીને પોતાના આસન ઉપર બેઠી!

“હું ભૂલતી તો નથીજ ! મ્હારી આંખો મ્હને ઠગતી નથી મ્હે એમનું સુખાર્વિદ પ્રત્યક્ષ જોયું ! અદૃશ્ય થઇ ગયું ! એજ તેજોમય આકૃતિ !”

સુમતી—સ્નેહદેલાને એવા ઇચ્છિત દૃષ્યો કદાચ આવી મળતા હશે. એમા વાસ્તવીકતા હોય તો એ દૃષ્ય કાયમ કેમ ન રહે ? એતો “મૃગજળ ભ્રમિ પરિભ્રમણ”

ભદ્રબાલાએ તે માન્યું નહીં પરંતુ એ દૃશ્યમા વાસ્તવીકતા હોય તો તે કાયમ કેમ ન રહે એ સુમતીની ચકા પછુ વાળખી લાગી. ઉત્તર તપના પરિણામે શકરે દર્શનની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી, એમ માની લીધું સુમતી અને ધીમતીએ ખડુ ખડુ રીતે આશ્વાસન આપી મધુર સ્વરે સંગીત ગાયું એ પછી કેટલીકવારે ભદ્રબાલા નિદ્રાવશ થઇ શકી.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

એક અશ્રુત પૂર્વ દૃષ્ય !

પ્રાતઃકાળમા સુમતી અને ધીમતીએ ભદ્રબાલાની માનસિક સ્થિતિમા રાત્રિના બનાવથી ફેરફાર જોઇ અનેક પ્રશ્નો કરવા લાગી અનેક ઉપાયો સુચવવા લાગી એમના હૃદયમાની ભીતિ નેત્ર દ્વારા ડોકીયા કરતી જણાઇ ભદ્રબાલા તે પ્રત્યે સ્મિતપૂર્વક જોયા જ કરતી

ભદ્રબાલાના પિતા પાતજલી બચપણમા આ દેવાલયમાં હિમાલય તરફનો એક વૃદ્ધ યોગી આવી ચઢેલો તેના દર્શન કરવા ભક્તિપુરા નજીકના પોતાના ગામડામાથી આવેલા પાતજલીની ઉમર તે વખતે આઠ દશ વર્ષની હશે, પરંતુ આ બ્રહ્મબાળકની તેજોમય આકૃતિથી એ વૃદ્ધ યોગીરાજ પ્રસન્ન થયા એના પૂર્વના ઉચ્ચ સંસ્કારો એ યોગીએ એક પુસ્તકની પેઠે જાણે વાંચવા માડયા. યોગીની પ્રીતિ દેખતા બાળક પાતજલી અહીં વખતો-વખત આવવા ટેવાયો ! અને યોગીના વખતોવખતના દર્શન આવનાર લોકોને અપાતા ઉપદેશમા રસપૂર્વક ભાગ લેવા માડયો. યોગીરાજ પાસે એક ન્હાનું સરખું પુસ્તકાલય હતું

તેની વ્યવસ્થા રાખવાને તેને કેટલેક વખતે અધિકાર પ્રાપ્ત થયો. એવામાં એ બાળુના ભાગમાં ભય કર દુઃકાળ પડ્યો અને તે પછી મહામારી ચાલી તેમાં તેના માત પિતા ગત થયા. પાતજલી મ્હોટેથી રડવા લાગ્યો. ગુરૂએ તેને આશ્વાસન આપવા માડ્યું. પણ બાળક ગભરાવા માડ્યો પૂછપરછ કરતા યોગીરાજને લાગ્યું કે—માતપિતાના નૈસર્ગિક રનેહથી આ બાળક આટલું આવૃદ્ધ કરે છે તે ઉપરાંત તેને ગભરાવાનું કારણ એ છે કે આ બાળુના ભાગમાં શ્રાદ્ધક્રિયા કરાવ્યા ઉપરાંત જ્ઞાતિની અમુક સખ્યાને એક બંધન તરિકે એ ત્રણ દિવસ જમાડવાને પૃથા મજબુત રીત્યે ઘર કરી રહેલો છે. પાતજલીને ગુરૂમાં અપૂર્વ શ્રદ્ધા હતી અને તેમના થોડાક પરિચયથી સાજની એમની કથાના શ્રવણમાં આવનાર ભક્તજનોમાં પણ ભવિષ્યમાં એ વિદ્વાન તરિકે પ્રસિદ્ધ થશે એમ વાતો ચાલતી એટલે સુધી કે ગુરૂની ઇચ્છા થાય તો દસબાર વર્ષના બાળકને કન્યા આપવા હાથે લાઈ તત્પર થયા હતા.

માતપિતાના મરણના આઠ દિવસ થયા એ વખતે પાતજલીને વધારે લાગણી થઈ આવેલી એવામાં આવી ગુરૂ તેને એક રાત્રિએ એક ઓરડીમાં ઘસડી ગયા અને તેની અભયબળી વચ્ચે તેને જીવનભર ચાલે એટલું દ્રવ્ય ખતાવ્યું ! પાતજલી ખુશ થયો ! પરંતુ તત્કાળ ગુરૂજીએ કહેવા માડ્યું —“ સાલળ ખચ્યા ! આ દ્રવ્ય તારૂં સમજજે પરંતુ જ્ઞાતિની સખ્યાબંધ વ્યક્તિઓને એક દિવસ ભોજન આપવામાં તે ખર્ચો નાખે તે સામે મ્હારો ક્રોધ થશે. હું સમજું છું કે મ્હારી આજ્ઞા ભગનો ડગ તારામાં સૌથી વધારે છે સાલળ ! માતપિતાની પાછળ શ્રાદ્ધાદિ ક્રિયા વીધિ-પૂર્વક કરી તેમના પ્રેતને સતુષ્ટ કરવા એ પુત્રની ફરજ છે પરંતુ અમપૂર્વક પ્રાપ્ત કરેલા—અગર આવી રીત્યે અનાયાસે પ્રાપ્ત થતા દ્રવ્યને મોટા ભોજનોમાં ખર્ચો નાખવા કરતા તે જ્ઞાતિનાં સતાનો જીવનભર ભોજન પ્રાપ્ત કરે તેવી રીત્યે તેમનામાં જ્ઞાનની વૃદ્ધિને અર્થે તે ખર્ચવામાં મહત્તા છે બોલ ! તું મારી આજ્ઞા ઉઠાવવા તત્પર છે ? ”

પાતજલી—મ્હારે તે શિર્ષાવ ઘ છે, ગુરૂ દેવ ! શ્રાદ્ધાદિ ક્રિયા અને યત્ કિંચિત્ ભોજન ઉપરાંત હું કંઈ કરવા માગતો નહોતો પણ તેટલું દ્રવ્ય પણ મ્હારી પાસે નહતું આપના શ્રવણમાંથી મ્હેં એ સાર ત્રહણ કરેલોજ છે કે—મૃત સંબંધીઓની

પાછળ જણાઈ તણાઈને ભોજનોમા દ્રવ્ય ખર્ચી નાખવામા એક પ્રકારની ધીમી આત્મહત્યા થાય છે અને પિતૃઓ તેથી સતુષ્ટ નહીં પરંતુ ઉલટા અસતુષ્ટ થતા હોવા જોઈએ.

ગુરુ—“ થતા હોવા જોઈએ ” એમ નહીં—“થાય છે”-

એમ કહે વારૂ, આપણે હવે વધારે વાત કરવાનો અવકાશ નથી આ તમામ દ્રવ્યનો તુ અધિકારી છે મનુષ્ય જાતિ ઉપર પરોપકાર કરવામાં તેનો સહૃદય કરજે. અને આ આશ્રમને સારા પાયા ઉપર લાવવામા મેં પરિશ્રમ કર્યો છે તેનો અધિષ્ઠાતા થઈ રહેજે મારખધાનુસાર અમુક કાળતુ સુખી રહીશ એકાદ પૂણ્યાત્મા અહીં જન્મ લેશે અને આ આશ્રમને આ ઉપવનને વધારે ઉપયોગી બનાવી તેની સાર્થકતામા વૃદ્ધિ કરશે

પાતજલી—મહારાજ ! હું આપના વચનોથી ઉલટો ગુંચ વાઉં છું ! અહીં કોણ જન્મશે ? ક્યારે ? હું તો હજી બાલક છું

ગુરુ—આપણા શ્રોતાઓમાંથીજ એક તને પરણાવશે—એ બધી જોગવાઈ એની મેંજે બાણે થઈ જશે—હવે તું જા ! સુખી થા !

પાતજલી એમાંથી જરૂર પડતું દ્રવ્ય લઈ પોતાને ગામ ગયો ચાર દિવસે પાછા ફરતા તેણે ગુરુને ત્યાં જોયા નહીં ! શ્રોતાજનોએ એ પરિજનો રાખેલા હતા તેજ માત્ર જોવામાં આવ્યા તેમણે ગુરુજીનું વૃત્તાંત કહ્યું—કે જરૂર પડતા વસ્ત્રો લઈ, પુસ્તકો વગેરે અહીં રાખી તેતો ચાલ્યા ગયા એ પછી એમની સંકલના મુજબ પાતજલીને એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણે કન્યા આપી આશ્રમનો તે અધિષ્ઠાતા થયો દ્રવ્ય પણ સંભાળી લીધું તેણે ગુરુની જગાએ બેસી શ્રવણ આપવા માડ્યું તેની વિદ્વતાની કીર્તિ આજીબાજી પ્રસરી, વિશ્વપ્રસાદજી જોડે તેનો પરિચય થયો પાતજલી સાથે જે બ્રાહ્મણ કન્યાનું લગ્ન થયું તેના પરિણામે તેને એક પુત્રી થઈ એનું નામ ભદ્રબાલા પાડ્યું. ભદ્રબાલાની માતા યુવાવસ્થા-માજ ગત થઈ. પાતજલીએ માન્યું કે—“ એક પુણ્યાત્મા જન્મ લેશે ” એ ગુરુવાક્યાનુસાર ભદ્રબાલાનો જન્મ અહીં થયો હોવો જોઈએ તેણે ભદ્રબાલાના શિક્ષણ માટે માતા જોડલી લાગણી ગંભી સુવ્યવસ્થા કરી ભક્તિપરામા દેવી ધર્મલક્ષ્મીએ સ્થાપેલી સંસ્કૃત પાઠશાળામા ભદ્રબાલાએ સંસ્કૃતનું ઉત્તમ જ્ઞાન મેળવ્યું ધર્મલક્ષ્મી પોતાની પાઠશાળામાંથી ભદ્રબાલા-નિર્મળા અને સરયુ-એ ત્રણ રત્નો,^૧ લવિવ્યમાં આ

ભાગની સ્ત્રીઓની ઉન્નતિમાં જીવન ગાળનાર છે એ આશા રાખી રહી હતી અને તેમના જીવન સફળ અને સુખી થાય તેમા સહાય આપવાનું તેના હયાન ઉપર લાવવામા આવે એટલું જાણી હતું તેના પોતાના વ્યવસાયમાથી તે આ આશ્રમમા આવવા ભાગ્યેજ સમય કહાડી શકતી પરંતુ ભદ્રબાલાને જ્યારે જ્યારે કંઈક આપત્તિ જણાય ત્યારે ધર્મલક્ષ્મીના પરોપકારી હૃદયમાથી જ સહાયનો ઝરો જોવામાં આવતો.

ભદ્રબાલાએ જે રાત્રિએ “જય જય” “જય જય” એ રીતે આરાધનાના સમયમા મ્હોટેથી યૂમો પાડી ઉઠી અને તે પછી જે દબ્ય જોવાનું બન્યું તે પછી ‘ભદ્રબાલાએ સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત કર્યાનો’ ઉત્સવ ઉજવવામા આવ્યો અને પ્રસાદ આપવા નિમિત્તે તેની આજ્ઞા લઈ સુમતી ઉઠે લખજીવ્હા એક રથ બેડાવી દેવી ધર્મલક્ષ્મીને મળવા ભક્તિપુરા જે ભૃગુપુરની પાસે સાતેક માઇલ છેટે આવેલું હતું ત્યાં ગઈ.

ધર્મલક્ષ્મીએ, સુમતીને રથમાથી ઉતારી, દીર્ઘશ્વાસોશ્વાસ લેતી, ફરી ફરીને પ્રણામ કરતી પોતાની પાસે આવતાજ આવેશ-સન્માન-કુતુહલ મીશ્રિત અપૂર્વ સ્નેહની લાગણીથી ભદ્રબાલાનું સ્વાસ્થ્ય પૂછ્યું ભદ્રબાલાના આશ્રમમાથી સુમતીને લઈને રથ આવેલાનું જાણતાજ શ્વાસભરી નિર્મળા દોડી આવી ! ભદ્રબાલાનો વૃતાન્ત જાણવા અધીરી બની ! એના કુતુહલની સીમા ન જણાઈ ! સુમતીને એક પછી એક પ્રશ્નો કરવા લાગી સુમતીથી બોલાયું નહીં-ગદ્ગદ્ કંઈ તે માત્ર નિરંતર રહી-પરંતુ એવા તેના વર્તન-નેજ જાણે વાચા હોય તેમ ધર્મલક્ષ્મી કંઈક તેની લયની નિશાની સમજી ગઈ એક પુત્રી સમા આહ્વાદથી તેને પાસે બેસાડી, તેની પાસે જળપાત્ર મુકાવ્યું તેને માથે અત્યંત સ્નેહપૂર્વક હાથ ફેરવી પુનરપિ વૃતાન્ત પૂછ્યું પ્રેમપૂર્વકના, સત્યયુગમાં જ જોવામા આવતા-સ્વાગતે, સુમતીના કંઠમાથી યુજ કહાડયો અને ધીમે ધીમે તેણીએ પણ તેના સ્વભાવ પ્રમાણે ભદ્રબાલાની માનસિક સ્થિતિ ઉપર વિવેચન કરવા માડ્યું—

સુમતી—આરાધનામા આ સ્વપ્ન શા ? “જય જય જય” એવી મ્હોટેથી કદી ભદ્રબાલાએ યૂમો પાડી નથી ! કવચિત્ હસી જાય છે-કવચિત્ અશ્રુપાત કરે છે-પણ એ બધું જાણે જગતથી ગુપ્ત ! અમને સખી સખી પરિજનોને પણ હૃદયની વાત કહેતાં આચકા ખાય છે સ્નેહીજનોની અનેક કથાઓ સાંભળી

છે સ્નેહબંધનની કંઈ કથાઓ તેમણેજ અમને કહેલી છે. વિશેષ
તો પૂર્વે દેવદેવીઓને પણ થયા હતા પરંતુ જે દેવી સ્નેહ
છેટાનો અને સમય સુદ્ધાનો પરાજય કરી શકે છે એ સત્ય હોય
તો આ સન્નિપાત સમા, હૃદયની અદર, જગતથી અજ્ઞાત, ચાલતા
કંઠળાટને અવકાશ ક્યાં છે? ભીતરમા ચાલી રહેલા આ હોમા-
ગ્નિમા, તેમની હમેશની શાંતિ, હમેશનો આનંદ, તેમની ઉચોચ-
સ્થાનો પ્રત્યે જેવામા આવતી જાગૃતિ—એ સર્વ ભસ્મીભૂત થઈ
ગયા જેવામા આવે છે! નથી એમને ખાન પાન—ફળાહારનું ભાન
કે પૂજન ચજનમા પૂર્વવત્ એમનું લક્ષ્ય! કેવળ, કેવલ્ય મોક્ષ સમા
જાણે એકજ હ્યેયમા એમનું લક્ષ્ય સ્થિત થઈ રહ્યું જોઈએ છીએ!
ક્યા સુકુંમાર પુષ્પ રાશી સમી એમની ખાલયુવા, અને ક્યા
ખાણુશૈયાસ્ત્રમુ એમણે ધારણ કરી લીધલું આ વિષમ—કઠિન વૃત્ત!
પ ચમહાભૂતના, સર્વ મનુષ્યો સરખાજ દેખાતા, તેમના દેહમા,
વિચિત્રતા—દિવ્યતા—કઠિનતા આવવાનું કંઈ સ્પષ્ટીકરણ કે સમાધાન
કરવું કઠિન લાગે છે અરેખર! મહારી લઘુતાજ આપને લાગશે—પરંતુ
પ્રભુમા, આવી ઉચ્ચભક્તિથી પણ પ્રસન્ન ન થવાનું કાઠિન્ય
ક્યાથી આવ્યું હશે? કવચિત્ તે નિશ્વાસ નાખે છે ત્યારે જાણે તે
સમાવવા પ્રહ્લાંડ ન્હાનું પડે છે! એમના દુઃખથી, આશ્રમનો
ઉપવનનો તમામ આનંદ જાણે અદશ્ય થઈ ગયો છે

ધર્મલક્ષ્મી—અરે મહારી બહુ બોલી, સુમતી! ધન્ય છે તારી
ભદ્રખાલા પ્રત્યેની ભક્તિને! મૃત્યુ લોક ઉપર શરીરની સાથેજ
પરિતાપ હોય છે એ તું નથી જાણતી? વિશ્વપ્રસાદજીની સાથેજ
મનહરને ગોળી વાગી એ વૃતાન્ત તો નિર્મળા દેવીના પિતા
જવાલાપ્રસાદજીએ અમને એક ખાળકની પેઠે આત્મસ્વરે રૂદન
કરતા તેમના જર્જરીભૂત દેહને તેથી થતા કલેશને ન ગણકારતા
કહી સંભળાવ્યું હતું તે પ્રસંગથીજ તેમની વ્યાધી વધી પડી
અને તેમણે દેહાંત કર્યો પાતજલીએ ભદ્રખાલાને મનહરની સાથે
લગ્નથી બેઝવા નિર્ણય કર્યો હતો—અને વિધાતાએ પણ એમજ
નિર્માણ કર્યું હોય તો ઉત્તમ! મનહર કોઈ ગાંઢ યુવક નથી—
વિશ્વપ્રસાદજીની રક્ષા તળે એનો વાળ વાઠો થનાર ન હોય!
અને વચમા સમય જાય તેથી તો શું? ધૈર્યનો પાઠ શીખવામાં
મહારી ભદ્રખાલા શું નિષ્ફળ થવા જાય છે? મહારા પ્રાણુથી
અધિક આ જો મારી નિર્મળા દેવી! લક્ષ્મીપ્રસાદ અમેરિકામાં

છે એને પણ અમેરિકા જવાનું હતું—પણ નાતમા સમાધાન થઇ ગયું અને તે પછી લક્ષ્મીપ્રસાદ દુક મુદતમા પાછો ફરમાનો છે. એની બહેન ગંગા વિધવા થઇ એ બે કે નામનીજ સિધવા હતી એને વિધવાશ્રમમા મૂકી છે બે માસથી લક્ષ્મીપ્રસાદને પત્ર નથી. કુળવિહારી અને મધુસુદનને ખાવા પકડી ગયા છે મુછોવશ જેવી સ્થિતિમા છોકરાના પિતા પડી રહેલા બેઇએ છીએ ! બધી દિશામા પ્રયત્નો કરવા છતાં આશામા જીવન ધાગણ કરી રહ્યા છીએ ! આ રીત્યે, જગતની દૃષ્ટિએ સંપૂર્ણ સુખી ગણાતા એવા-અમારી બે આ વાસ્તવીક સ્થિતિ ! ઘેર્ય ગખતાં શીખો ! સતત પ્રયત્નોમાં રહો ! રડ્યે દુખ જોડા નથી થતું ! ધધર ઉપર દઢ ભક્તિ, રાખી પ્રયત્નવાન બનવાથી તે જોડા ન થાય તોપણ તેની અસર જોડી થવા જાય છે. આ મ્હારી ગુણિયલ નિર્મળાને દાખલો લો ! ભદ્રબાલાનીજ તે સહચરી છે પરતુ દુખ જોડા કરવા તેના પ્રયત્નો અમને મુગ્ધ બનાવી મૂકે છે ! અમારી ઉમર-અમારો અનુભવ-અમારું શિક્ષણ-એના ઉત્તમ ચારિત્ર્યવાન જીવન આગળ આવી પડેલા દુખને માટે સલાહની-ઉપાયની ભિક્ષા માગી રહ્યું છે.

સુખતી—એકાદ પખવાડીયા માટે નિર્મળા દેવી અમારો આશ્રમ પાવન ન કરી શકે ?

ધર્મલક્ષ્મી—એને એક ક્ષણભર મ્હેં મ્હારા નેત્રથી બાહેર રાખી નથી મ્હારા કુર્કુબનો એ પ્રાણ છે તથાપિ ભદ્રબાલાના શાન્તવન માટે હુ શું ન કરું ? ભલે, ખેટા ! નિર્મળા દેવી ! જરૂર પડતા પરિજનો સાથે તમે એકાદ અઠવાડીયુ ત્યાં ગાળો ! અત્યંત દુઃખમા મ્હને તમારી ગેરહાજરીના દુખનો ઉમેરો થશે, પરતુ તમારી સખી ભદ્રબાલાનું તેથી કદાચ શાત્વન થાય

તુર્તજ છ સ્ત્રી પરિજનો અને ચાર ગુમાસ્તાને સાથે રહે વાની આજ્ઞા અપાઇ. આશ્ચર્ય સહાયકને બોલાવવામા આવ્યો છાપાઓમાં એવા મતલબની જાહેરાતો આપવા આજ્ઞા થઇ કે —“ પાતંજલી આશ્રમમા અમુક દિવસે વિદ્વાનોની અમુક આ-હેલા વિવચ ઉપર ચર્ચા થવાની છે ” કેટલાક તણુ, સંખ્યાબંધ ચક્ર-ખાંડડા-પતરાં વગેરેની, એકાદ છાવણી નાંખવાની હોય તેટલો સામાન સાથે રાખવા એજ્ઞા થઇ. આજ્ઞાના પ્રયોજનમા ઉત્તર-વાનો કેમકે અધિકાર ન હતો, જે આજ્ઞા થાય તે શિલ્પીવંશ કરવાનેજ નોકરો-મદદમારોને ટેવાવવામા આવ્યા હતા. આજરો બે કલાકમાં નિર્મળા તૈયાર થઇ મોટર તૈયાર કરવા હુકમ

અપાયો અને તે પછીના એક કલાકમા તો નિર્મળા અને સુમતીને લાંબને, પાતળલીના આશ્રમમા ભુ ભુ કરતી મોટર આવી ઉભી ! સાંજના ચારેક વાગ્યાનો સમય હતો પચાસેક સ્ત્રી મંડળ એકઠું થઈ ધીમતી પુસ્તક વાંચતી હતી તે સાંજળતું હતું સ્ટ્રીટીકની મૂર્તિ સમાન ભદ્રબાલા નજીકના આસન ઉપર બેઠી હતી. મોટરે સોનું હયાન બેચુ બાણે ઉડીને ભદ્રબાલા ઘણું દિવસે નિર્મળાને ભેટી ! સ્ત્રીશાળાનું સત્કારમંડળમા આપો આપ રૂપાન્તર થઈ ગયું

લક્ષ્મીપ્રસાદનું અમેરિકા જીટલે છેટે, માત્ર જ્ઞાતિની વિટંબનાને લીધે જુ, ત્યાં ઉવોગના સાધનો હોંદમા લાવવાના તેના પ્રયાસોમા રોકાઈ પડવું, અને તેને લીધે નિર્મળાનું હોંદમા રોકાઈ રહેવું એ પ્રસિદ્ધ વાત થઈ પડી હતી, સ્ત્રી ઉન્નતિ માટે પ્રયત્નશીલ સ્ત્રીઓનો ચિંતાનો વિષય થઈ પડી હતી, એવામાં અને અહીં લાવવાનું સાહસ સુમતીએ શી રીતે બેડયું એ બેંધ સોમંડળ ઘડીભર આશ્ચર્યચકિત થયું પરંતુ સુમતી “લખજી” માટે કર્શું અશક્ય નથી એમ વાતો ચાલવા માડી ભદ્રબાલાની સુખાકૃતિમા માત્ર નિર્મળાની હાજરીથીજ વગર આખ્યો દિલાસો મળ્યો ! અવિચ્છિન્ન જ્ઞાતિ પ્રસરી રહી. થોડોકજ વખત પહેલાંની ચિંતાની ઘડીઓ બાણે એકાએક પર્વરૂપ બની ગઈ

નિર્મળાના પરિજનોતો ખતાવેલી આજ્ઞાએ ઉઠાવવામા આશ્રમનાજ માણસો હોય તેમ ઉવોગી બની રહ્યા તબુઓ માટે જગો મુકરર કરી બે દિવસમા ઉભો થઈ શકે એવો એક મંડપ તૈયાર કરાવવા યોજના કરી, અને તેની નજીક સ્ત્રીઓ માટે એક ચોરસ ન્હાનો ધલાયદો મંડપ ઉભો કરાવવા ઠરાવ્યું. પુરુષવર્ગ માટે આશરે ચારસે માણસો બેસી શકે તેવો ચોરસ મંડપ હતો-અને તેના છેડા ઉપર એક ચોરસાની બાળુમાંજ બીજું ચોરસું મૂકેલું હોય તેમ આશરે દોઢસો બસો સ્ત્રીઓ માટેનો બીજો મંડપ હતો સ્ત્રીઓના મંડપને ચકના પડદાથી બાળુએથી આચ્છાદિત કરવામા આવ્યો હતો જેથી કોઈ સ્ત્રીને પુરુષોની સલામાં હાજર થવામા સંકેચ હોય તો તે ન પડે અને દરેક સ્ત્રી, પુરુષોની સલામા થતું કામકાજ સંપૂર્ણ બેંધ સાંભળી શકે. સાથે રાખેલા સહજ દીપકોની રોશની આપનારા દીવા ચોજ દેવા ગોઠવણ કરી.

આશરે જે અઢી કલાકનો સમય જેહ સખીઓએ અપૂર્વ આનંદ સાથે વાર્તાલાપમાં-હૃદયના ઉલ્લસ કહાડવામાં ગાળ્યા ખહાર આવતાજ ભદ્રખાલાએ શુ જોયું ? પરિજનોના કોલાહલથી, ઉભા કરેલા તબુઓથી, મડપ માટે તૈયારી કરતા કારીગરોથી, “ કપાસથી કાપડ ” ગામના કુતુહલપૂર્વક મદદ કરતા તમામ માણસોથી, અત્યંત પ્રકાશવાળા દીપકોથી, આશ્રમનુ રૂપાન્તર અર્થ ગયું હતું । નિર્મળાદેવીએ ભદ્રખાલાની માનસિક સ્થિતિ કંઈક ઉચોગી પ્રવૃત્તિમાં રાખવા માટેજ આ કરેલા પ્રયોગ માટે નાણાની છૂટ મૂકી હતી એક સખીના માનસિક દર્દના ઉપચાર માટે ભાગ્યેજ દુનિયામાં કોઈએ દ્રવ્યનો આવી રીતે સુવ્યય કયો હશે ।

નિર્મળા—ભદ્રખાલા—અનેસરથુને, ભાર્તવર્ષના ઉદ્ધારને માટે, જે ઉત્તમ ધાર્મિક શિક્ષણની અગત્ય સર્વાનુમતે સ્વીકારી શકાય-જે ઉત્તમોત્તમ શિક્ષણથી આર્થ સંસારનું તિમિર નષ્ટ કરી પુનરપિ આર્યોદ્ધારના પાયા નાખનારા સ્ત્રી રત્નો અને, જે શિક્ષણ મળેલું હતું એટલે કમનસીબે કદાચ મનહરના પુનરપિ દર્શન ભદ્રખાલાને હવે ન થવા પામે તો તેણીએ શો માર્ગ ત્રહણ કરવો એ ખાખતમાં તેમની વાતચીત દરમિયાન જેહમાં આંખો મતભેદ ન પડે એ એક વખત અમુક પતીને હૃદયમાં સ્થાન આપ્યા પછી, એક આર્યસ્ત્રી, બીજા કોઈ પુરૂષના સ્નેહને હૃદયમાં સ્થાન આપી શકતી નથી આર્થ સ્ત્રીઓનો આ ધર્મ આર્યસ્ત્રીઓજ સારી રીતે સમજી શકે છે-અન્ય પ્રજાને ગળે આ વાત સહજમાં ઉતરે તેવી નથી અન્ય પ્રજાઓમાં કોઈ સ્થળે, આર્યસંસારની નીતિએ, મનુષ્યના સામાન્ય ધર્મના ક્ષેત્રમાં જે ઉચ્ચસ્થાન લીધેલું જોવામાં આવે છે તે લીધેલું જણાતું નથી અપવાદ તરિકે તો સંખ્યાબધ સ્ત્રીઓ અન્ય પ્રજાઓમાં પણ હૃદયના કબજાને ધજાજે એકજ પુરૂષને સ્વીકારતી હોવી જોઈએ. કદાચ આર્યસ્ત્રીઓના જોવાજ આત્મભોગ આપતી હોવી જોઈએ. પરંતુ, ફરજ પાડવાના દાખલા ખાદ કરતા, કેવળ પતીપરાયણતાનો ધર્મ સ્વીકારી, આર્યસ્ત્રીઓએ-ખાસ કરીને ક્ષત્રાણીઓએ, દેહમાં પ્રાણ છતા પતીના મૃત દેહ સાથે ચિતામાં ભસ્મીભૂત થવાના બનાવો, હોંદુ ધર્મના ગૌરવમાં આનંદ માનનારને, આર્થ સંસારની ઉચ્ચતાનું અભિમાન ધરાવનારને, હર્ષથી રોમાંચ ખડો કરે છે !

નિર્મળા, ભદ્રબાળા અને સરયુએ સપૂર્ણ નીતિ શિક્ષણમાં શિખરે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી હતી. દેવી ધર્મ લક્ષ્મી એ ત્રણેના નામથી મગર રહેતાં તેમાં એ ત્રણમથી નિર્મળાદેવી તો તેમની પુત્રવધુ થઇ હતી આથી ધર્મલક્ષ્મી પોતાને ભાગ્યશાળી માનતા અને નિર્મળા પોતે આ કુટુંબમાં જોડાવાથી મગર બનતી નિર્મળાએ ભદ્રબાળાનું હૃદય ખારીકાથી તપાસ્યું અને મનહરનો સખ ધ થવો અશક્ય થઇ પડે તો ભદ્રબાળાએ જી ઉન્નતિના કાર્યમાં જીવન અર્પણ કરવાના સિદ્ધાંતને તેણીએ સહાનુભૂતિ આપી

મડપ વજેરેનો યોજના જેવા ભદ્રબાળા અને નિર્મળા શેઠાયાં હતા તેવામાં ભક્તિપુરાથી ટપાલ લાઇને એક પરિજન ઘોડા ઉપર આવ્યો. લક્ષ્મીપ્રસાદના પત્ર માટે બધી ટપાલ નિર્મળાએ ફેદી જોઇ, પણ તેમાં તે ન માલમ પડ્યો. સખ્યાબધ વિદ્વાનો ચર્ચામાં ભાગ લેવા આવનાર હતા તેમના સંમતિના પત્રો આવતા જાય તેમ તેની યાદી બનાવવા માટે સાહિત્ય સહાયકને આપી

પત્રકારોને, ઉછરતા ગ્રંથકારોને, વિદ્વાનો કવીઓને ઉત્તેજન આપવામાં નિર્મળાનો હાથ છૂટે હતો. પોતે વિદુષી હોવાથી મહત્વના સાસારિક પ્રશ્નોમાં રસપૂર્વક ભાગ લેતી. હરકોઇ વિષય ઉપર એની વાગવારા ચાલે તે વખતે સામાન્ય જનસમુહ તો શુ પણ વિદ્વાનો ચકિત થતા એનું નામ અમુક સલા વખતે હાજર થવામાં જાહેરમાં આવે એટલે જનસમુહ તે સલામાં એ ચાતો. સ્ત્રીઓને લગતી બાબતોની ચર્ચામાં, સ્ત્રીઓનાં સમુહમાં તે ધારેલી જાદુઇ અસર ઉપજાવી શકતી

જે વિદ્વાનો આ ચર્ચામાં ભાગ લેવા આવે તેમને આશ્રમ સુધી આવી પહોંચવામાં, તેમના ઉતારા માટે સજવડો કરવામાં, તેમને માટે ખાનપાનાદિ વ્યવસ્થા કરવામાં, ઉત્તમ યોજના રાખી હતી, એટલી બધી ઉદારતાથી તેમની સજવડો માટે ખર્ચ રાખવામાં આવ્યું હતું કે તે સ્થળે એકત્ર થતા વિદ્વાનોના મુખમાંથી હર્ષના ઉદ્ગારો નીકળે ચોથે દિવસથી કેટલાક આવવા લાગ્યા અને સાતમે દિવસે એકત્ર થયેલા વિદ્વાનોની સખ્યા ૨૫૦ ની છે અને સ્ત્રીઓની ૧૫૦ ની છે, એમને નિર્મળા કરેલે સ્થળે જૂદા જૂદા તબુઓમાં ઉતારા અપાયા છે. સ્ત્રીઓને

શિવાલય નજીકના મકાનમાં ઉતાર અપાયા છે એ હકીકત સાહિત્ય સેવકે આવી નિવેદન કરી.

આઠમે દિવસે ભોજન પછી ખર્ચે મંડપમાં તમામ એકત્ર થયા પુરવો માટેના મંડપમાં સ્ત્રીઓનો પણ સમાવેશ થાય તેમ હતું. કારણકે તેમાં ૪૦૦ માણસો બેસે એટલી જગ્યા હતી અને કોઈ સ્ત્રીને પડદામાં બેસવા જેવું ન જણાયું એટલે સ્ત્રી પુરવો એકજ મંડપમાં સમાઈ શક્યા. તુર્તજ નિર્માણથી બહાર કર્યું કે—હાજર રહેલા વિદ્વાન ભાઈઓ અને વિદુષી બહેનો તરફથી, આજની ચર્ચામાં ભાગ લેવાને માટે ૫૧ નામ આપ્યા છે તેમાં ચાળીશ પુરવોનાં છે અને ૧૧ સ્ત્રીઓના છે. ચર્ચાનો વિષય “આપણી આર્ય સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ શામાં છે?” એ રાખ્યો છે બોલવાનો વખત પાંચ મીનિટનો રાખવો પડ્યો છે તેમાં સૌથી મેટ રીતે ઉત્તરો થનાર ને રૂ. ૧૦૦૦ એક હજાર પારિતોષક રાખ્યું છે અને બાકીના વીશ ઇનામ નહાના છે આપ સૌની વિદ્વતાની પ્રસાદિને માટે આ મંડળ એકત્ર થયું છે છતાં તમામ ઇનામના નિર્ણય ઉપર આવવા હકદારો છે, એટલે કે તે સૌને સૌથી પ્રથમના ઇનામને માટે અડેકો મત આપવા અધિકાર છે જગતને તો સતુષ્ટ નથી કરી શકાતું તથાપિ હાજર બધાઓ અને ભગિનીઓમાંથી મ્હોટો ભાગ સતુષ્ટ થવા પામે તેના ઉપર નિર્ણયો અવલંબી રહેશે

વકતા પીઠ ઉપર આવી એક પછી એક બોલવાનું શરૂ થયું પ્રથમ સૌથી ઉતાવળીઆ એક પ્રસિદ્ધ પુરાણી જિભા થયા અને સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માત્ર આચાર વિચારનું પ્રતિપાલન કરવામાં, વૃત્ત ઉપવાસ વગેરે પ્રયોગો સેવી પૂણ્ય ઉપાજન કરવામાં છે એ મતલબનું કદ્ય અલખત વિદ્વાન વર્ગનો કેટલોક ભાગ દાત અને જીભ ન દેખાડતા માત્ર જાણે આખથી એ તરફ કંઈક હસતા બેવામાં આવ્યા એમને લાગ્યું કે જે વખતે ભાર્તવર્ષમાં અનેક સ્ત્રીઓ દુ ખર્માં સખડી પશુવત્ જીવન ગાળી રહેલી છે—સૌમાં એક સ્ત્રી કેળવાયલી નથી—તથા પુરાણીએ કંઈક વિશેષ ઉપયોગી વાત કરી હત તો ઠીક પરંતુ પુરાણીની વૃદ્ધાવસ્થાએ સૌનું હયાન બેચ્યું.

તે પછી ઉપરોક્ત પુરાણીના જાણે પ્રતિસ્પર્ધિ તરિકે એવા એ ત્રણ ઠાળી મૂંછાવાળા પુરાણીઓ જિભા થયા, અને પ્રથમ

બોલનારના, સ્ત્રીઓને પાળવાના આચાર વિચારનો વધારે સ્ફોટ
 કરી, પોતાનો એકડો ખરો કરવા કટિખન્ન થયા જણાતા તેમને
 સ્ત્રી અને પુરૂષોએ તાળીઓના ચાલુ અવાજ કરી બોલવાજ ન
 દીધા ! એ વાત ત્યાથી પતી તે પછી સનાતન ધર્માવલખી
 સંસ્કૃત પાઠશાળાના એક અધ્યાપકે બોલવું શરૂ કર્યું અને
 સંસ્કૃત શ્લોકોની પુલકાશ્રી સાથે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ સપૂર્ણ
 નીતિમાં છે એ વગેરે કહી શ્રોતાઓનું કીક ધ્યાન બેસ્યું. એ
 વિષયને અનુમોદન આપનારા દસેક નીકળ્યા અને સૌએ પોત
 પોતાની દિશામાં ઘડીભર મડળની, આર્થનીતિના અભિમાનની
 તીક્ષ્ણ ધારોને સતેજ કરી તે પછી એક ઉછરતા કવિરાજ સ્ત્રી-
 ઓની ઉન્નતિ શિયળવૃત્તના પ્રતિપાલનમાં છે એ ઉપર ઉત્તમ
 કાવ્ય ગાઇ સલાને ડોલાવી ! ત્યારબાદ એક સુપ્રસિદ્ધ વક્તાએ
 સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કેળવણીમાં છે અને નીતિ પણ કેળવણીથીજ
 પ્રાપ્ત થાય છે એ ઉપર અસરકારક વિવેચન કરી સલામાથી
 હર્ષનાદ મેળવ્યા એ વક્તાને અનુમોદન આપનારાની
 સખ્યા વધી પડી, અને કેળવણી ઉપર બોલનારમાંથી ઉત્તમ
 વક્તાને પ્રથમ ધનામ મળવા તરફ સલા દોલાયમાન થવા
 માંડી ત્યાર બાદ જૂના વખતનો અનેક ભાષણો કરી
 શ્રોતાઓને પોતાના મતમાં લેવાને જાણે ટેવાયલો લાગતો
 એક “સુધારાવાળો” ઉઠ્યો તેણે હાલની સ્ત્રીઓની અધમ દશાનું
 ચિત્ર સહજ અતિશયોક્તિ સાથે ચીતરી બતાવ્યું, અને
 તુર્તજ વિધવાઓની અધમાધમ સ્થિતિમાં ઉતરી તેમના ઉપર
 કેટલાક પાદરીઓ તરફથી મૂકાતા આક્ષેપો તરફ સૌનું ધ્યાન
 બેસ્યું નિરાધાર વિધવાઓની હૃદયને કપાવનારી લાચાર સ્થિતિ
 વીધે બોલતા તેના હૃદયના ભાવોએ તે વિષય સાથે તે તદ્દાકાર
 થયેલ છે એમ બતાવ્યું અને હમેશા ભાષણો-વાદ વિવાદ
 કરવાને ટેવાયલા આ ભાષણકારે કદાચ સ્ત્રીઓની હાજરીને
 લીધે પોતાના ધૈર્ય ઉપરનો કાબુ ગુમાવ્યો અને એક
 બાળકની પેઠે રડવા લાગ્યો ! તે એકલાનેજ એવી લાગણી
 થઇ એમ નહીં પરંતુ મ્હોટા ભાગે સ્ત્રીઓમાં અને લગભગ
 કે ભાગ પુરૂષોમાં એના તીક્ષ્ણ વચનોએ અસર કરવા માંડી
 પુગણીઓ-સનાતન ધર્માવલખીઓ-વગેરે કેટલાક તરફથી
 એ વિધવા વિવાહ ઉપર ઉતરી પડશે એ ભીતિને લીધે એને
 બેસારી દેવા માટે પ્રમુખ તરિકે ન્યાયાસને સ્વીકારાયલી

નિર્મળાને પ્રાર્થનાઓ થવા માડી. એટલે સ્ત્રી વર્ગમાંથી “ તેમને પૂરેપૂરે ખોલવા દેવું બોધ્યું ” એવા પોઠારો થવા માડ્યા પુરાણીઓ અને તેમના પક્ષમાં રહેનારાઓ ચાલુ તાળીઓ ચલાવી કે જેથી આ સુધારાવાળાનું કંઈ સંભળાવા ન પામે. પરંતુ તેમાં સ્ત્રીઓની લાગણી દુઃખાવાથી કોલાહલ મચી રહ્યો. ચર્ચાના મધ્ય ભાગે આવી રીતે સભાનું નાવ ઝોકા ખાવા માડ્યું સ્ત્રીઓમાંથી જે ૧૧ ખોલવાની હતી તેમને મોટો ભાગ આ લાવણુકારને અનુમોદનજ આપશે એમ સ્પષ્ટ જણાવા લાગ્યું એટલામાં તો નિર્મળાને એક પત્રિકા સ્ત્રીમંડળમાંથી મળી કે-આ લાવણુકારને ખોલતો અટકાવવામાં આવશે તો અમારા સ્વમાનની ખાતર અમે સ્ત્રીઓ અહીંથી ઉઠી ચાલી જઈશું !-નિર્મળાએ પોતાને કંફોડી સ્થિતિમાં પડેલી બોધ એટલે આ ચર્ચા હવે આવતે કાલ ખપોરે બે વાગે ચાલશે એમ જાહેર કરી સભા ખરખાસ્ત કરી દીધી !

મકાન ઉપર આવી, ભદ્રબાલા સાથે મસલત કરી, નિર્મળા-એ પુરૂષ વર્ગમાં એક જાહેર પત્રિકા ફેલાવી કે પુરૂષ વર્ગનો ગત્રે વાળુ કંગવાને સમય આઠથી દશ વાગતાં રાખવામાં આવ્યો છે અને સ્ત્રીઓમાં એક ખીજ જાહેરાત ફેલાવી કે આજના કોલાહલ ઉપર વિચાર ચલાવવા રાતના આઠથી દશ માત્ર સ્ત્રીઓનું જ મંડળ મળશે પુરૂષોના ઉતારાને આશરે બે ફરજોંજનુ છેડું હોવાને લીધે સ્ત્રીઓની ધલાયદી સ્વતંત્ર બેઠક કરી અવરોધ ન લાવતા શાંતિથી સાંભળવા ઉપદેશ આપવાને નિર્મળાને હેતુ હતો સ્ત્રીઓને માટે નહાનો મંડપ ચઠના પડદા સાથેના ધલાયદો ગમેલો હતો તે આ વખતે બહુ ઉપયોગમાં આવ્યો નિર્મળા દેવીએ, આવતા કાલ ઠગવેલી બેઠક પહેલા, રાત્રિએ સ્ત્રીઓનેજ ધલાયદી ચર્ચા ચલાવવાની તક આપવા યુક્તિ કરી છે એ વાત સુપકોથી પુરૂષ મંડળમાં પ્રસરવા પામી ! પરિણામ એ આવ્યું કે જયારે સ્ત્રીઓ તેમના માટેના મંડપમાં-જેમાં સપૂર્ણ રોશની હતી તેમાં દાખલ થઈ, એટલે તેની પાછળના પૂરૂષો માટેના મંડળમાં-જેમાં અલખત અધાડ હતું તેમાં-પુરૂષોના કેટલોક ભાગ, સ્ત્રીઓમાં શું ચર્ચા ચાલે છે તે સારી રીતે બોધ શકે તેવી રીતે મુજેમુજો ગોઠવાઈ ગયો !

પોતાને સ્વતંત્ર-ધલાયદી બેઠકમાંજ-બેઠેલી ધારતી સ્ત્રીઓ માંથી જે ૧૧ ને ખોલવાનું હતું તેમણે સ્વેચ્છાએ પોતાના ખાખા કઢાડવા માંડ્યા પુરૂષ વર્ગમાંથી, પોતાથી વધારે પડીતાઈવાળો

કોઇ પ્રતિસ્પર્ધી આ સ્થળે નથી એ વિચારે, એમની જીભમાં હીક હીક વેગ વધારી મૂક્યો ! અને કંઈક અંશે ખોલવામાં જરૂરની મર્યાદા માટે ચિંતા થવા લાગી આ ખોલનારીઓએ અનુભવ-સિદ્ધ રજુ કરેલા સ્ત્રીઓના-પાસ કરીને વિધવાઓના હૃદયને કપાવનારા કેટલાક દાખલા સાંભળી, ઉચ્ચ શ્રેણીનું નીતિશિક્ષણ પામેલી નિર્મળાને જીવનભરમાં આજે આટલી ભાંતિ લાગી ! ગમે તેવી વિપત્તિની ઘડીઓમાં અડગ રહી શકે તેવા અત કરણ વાળી છતાં, એને કપારી આવી હોય તો તે આજે ! વર્તમાન પત્રમાં કેટલાક દાખલા તો તે વાચતી પરંતુ આવી રીતે પ્રત્યક્ષ દાખલા, જાતે જોનારીઓ તરફના સાંભળી, પૃથ્વીમાં સમાઈ જાય એવી એને શરમ લાગી ! આર્યનીતિનું આજે રૂપાન્તર થઈ ગયું છે-ધાર્મિક કેળવણીના-સ્ત્રીઓની વાસ્તવિક ફરજોના શિક્ષણને અભાવે, આ સ્થિતિ થવા પામી છે, અન્ય પ્રજાઓના સંસ્કારોએ પુરૂષો તેમજ સ્ત્રીઓમાં પોતાનો પાસ એસાર્યો છે એ જોઈ એના કુંભળા મગજમાં આઘાત થયો

આજ રાત્રિએ તો આ સ્ત્રી મડળે માની લીધેલા સ્વતંત્ર વાતાવરણમાં ખોલનારીઓએ હોંદુઓમાં વિધવાઓની કુલરાઈ જતી સખ્યા, તેમની નિરાધાર સ્થિતિ, તેમના જીવન નિભાવવા માટે પુરતી સંસ્થાઓનો અભાવ, હોંદુ સંસારના દુષ્કર્મનું બંધનોથી તેમને નડતી મુશ્કેલીઓ, એમની વિપત્તિઓ પ્રત્યે જન-સમાજની બેદરકારી, તેમનામાંનો મ્હોટો ભાગ કેળવણી રહીત હોવાથી સ્વાશ્રયથી જીવન ગાળવાની તેમની અશક્તિ-એ વગેરે ઉપર ચર્ચા ચલાવી, વિધવા વિવાહને સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ અને સમગ્ર દેશની ઉન્નતિ તરિકે રજુ કર્યો. કેટલીક મધ્યમ વિચાર-વાળીઓએ ઉચ્ચ જ્ઞાતિમાં વિધવાઓના વિવાહને નિષેધ બતાવ્યો પણ માત્ર અમુકજ વિધવાઓ વિવાહ કરી શકે એ ઉપર ચર્ચા કરી પુરૂષો અને સ્ત્રીઓના સમાન હકો-એટલે કે પરણવાની સખ્યાની ખાખતમાં-તો એટલા બધા બેસથી કેટલીકે વિચારો રજુ કર્યા કે એથી તે પુરૂષોને માત્ર ગાળોજ દેવાય છે કે તેમના વર્તન ઉપર ટીકા થાય છે તે કળવું મુશ્કેલ હતું

અગીયાર જણે પોતાના વિચારો જણાવ્યા પછી નિર્મળાએ તેજ વિચારો આવતા કાલ બપોરે પુરૂષો સાથેના મડળમાં બતાવવા આગ્રહ કર્યો તેમ કરવાની ઘણીકે સ્પષ્ટ ના પાડી તે ઉપરથી જાહેર અને ખાનગી જીવન પૃથક્ પૃથક્ રાખવાના વર્તન

ઉપર ટીકા થઇ. સ્ત્રીઓમાં પણ મતભેદ પડ્યા પરંતુ મત લેવાતા પુરૂષો સાથેની સભામાં અહીં થયેલા સ્વતંત્ર વિચારો ન દર્શાવવામાં સ્ત્રીઓનું ગૌરવ છે એ મતવાળીઓની જાત થઇ. ભદ્રાબાલાની લગ્નની ખાખતમાં સ્થિતિ બલુનારીઓ તરફથી તેને પોતાના મતમાં લેવાની લાલસાએ તેના વિચારો ખતાવવા આગ્રહ કરવામાં આવ્યો. વિરૂદ્ધ મતવાળીઓએ પણ ભદ્રાબાલા બોલે એમ ઇચ્છા ખતાવી નિર્મળા અમિત થઇ હતી, રાત્રિનું મોડું થયું હતું. છતાં સ્ત્રીઓના આગ્રહથી તેણીએ ભદ્રાબાલાને આ શબ્દ યુક્તની પુર્ણાહુતિ કરવા વિનંતિ કરી. એટલે તેને પણ બોલવા કંઈક વૃત્તિ થઇ

ભદ્રાબાલાએ પછી કહ્યું તમે સૌએ મહેને બોલાવવા આમ ત્રણ કર્યું. એટલે મહારા વિચારો તમને ગ્રાહ્ય હોવા બેઠકે એ વિચારે હું બોલવા ઉત્તેજિત થાઉં છું; મહેને એક પ્રકારે તમે પચ તરીકે નીમી એમ હું તમારા વર્તનથી માનું છું એટલે વાજખી આશા રાખું કે પચના નિર્ણયનો તમે સ્વીકાર કરશો હું કુમારી છું તથાપિ વિવાહિતા છું વીધિપૂર્વકના વિવાહ નથી થયા પરંતુ માનસિક વિવાહ થઈ ગયા છે જેની સાથે મહારા એ રીતે માનસિક વિવાહ થયો કહ્યું છું તેમને ગ્રાણી વાગેલી છે અને તેમનો પતોજ નથી કદાચ હું તેમને જીવનભરમાં બેવા ન પામું. પરંતુ મહારા સ્નેહ મહે તેમને અપણું કરેલો છે. મહારા હૃદય લગ્નપૂર્ણ લાગે છે. મહારા ને તેમનો સ્નેહ દેવી સ્નેહ છે આર્થ સ્ત્રીઓને! તેવાજ સ્નેહ હોઈ શકે છે દેવી સ્નેહવાળાં દર્પણ બૂદા પડી શકતાંજ નથી એક સ્થુલ રૂપે જગતમાં ફરતું હોય અને ખીજી સુક્ષ્મ રૂપે જીવલોકમાં રહી ખીજાને ખનતી મદદ કરી શકે છે અને બેજી સુક્ષ્મ રૂપે થતા પાછા મળે છે આ માન્યતામાં બે તમે ભાગીદાર થવા તમારા હૃદયને તત્પર કરો, જે વિરૂદ્ધના સંસ્કારોએ તમારામાં ગેરસમજો ઉત્પન્ન કરી છે તે ફેંકી દો-અસલ સ્વરૂપમાં આવો-તો આજની ઉહાપોહને સ્મારણ કર્યા છે? આજના જમાનાના વાતાવરણ બદલાયા છે-ખાનપાન બદલાયા છે-એટલે સંજીવિ હોષથીજ અને ખાનપાન જેની સુક્ષ્મ અસરો તમારા મનનું પોષણ કરી રહેલી છે, તે તમને આવું અનુચિત લાખણ કરાવી રહી છે તમે તમારા સ્વ-સ્વરૂપમાં નથી આપણો જીવન જેમ આમડાના કાચળામાં કેદ પૂરાયેલો છે, તેમ તમે વિદેશીય વાતાવરણ-અન્ય પ્રભાઓના

વિચારોથી પરિવૃત્ત થયાને લીધે આ ચર્ચા લાવે છે. આર્થ સંસ્કૃતિ પુનરપિ પ્રાપ્ત કર્યે તમે આમ નહીં બોલો ! ખચિત માનજે ! શુષ્ક શિક્ષણ-ધાર્મિક શિક્ષણના અભાવે-તમારી આ મનોદશા કરી છે. મનોબળ વગરનીઓ આઠઠાલ સ્વેચ્છાએ પુનર્જન કરવા બાહેર પડે છે તેવી તમારી જાણુમા હોય તેટલાની યાદી કરી તેમના સુખ દુખો તપાસ્યા છે? ન તપાસ્યાં હોય તો તેવીઓ સુખી કેટલી થઇ તેનું પ્રમાણ કહાડજે ! મનોનિવ્રજની તો સંધવાપણામાં પણ અતીવ અગત્ય રહે છે. જે અગત્યનો વિસ્તાર વિધવાવસ્થામાં વધે છે મનોનિવ્રજ નથી તો તો તમે પણ છો. સયમે-મનોનિવ્રજે-અલ્પચર્યે જ સ્ત્રી પુરુષોને જગતમાં વિજય પ્રાપ્ત કરાવ્યો છે તમને પ્રભુએ કુદરતદ્વારા સજ્જા કરી કે તમારે તેવી સ્થિતિમાં રહી જગત ઉપર ઉપકાર કરવામાં જીવન ગાળવાનું છે, તે પ્રભુની ભાષા ન સમજીને, તેની ધ્રુષ્ટા સામે તમે હુલ્લડ કરી રહ્યા છો? પ્રજ્ઞેત્પત્તિનું કારણ ગુણ કરશે તો તો ડાહ્યો માણસ તો તે નહીં સાબળે ! તેનીશ કોડ ભિખારીઓમાં તમે કેટલાક વધાર્યા તેથી દેશને તે તમે લાલ કર્યો કે ઉલટી હાની પહોંચાડી? તમે નહીં સમજી શકો ત્યાં સુધી પ્રજ્ઞના આગેવાનો તમારું જીવન રહેવા લાયક બનાવવા કાફા ચારશે અને ઉપરા ઉપરી વિધવાવિવાહની સુચનાઓ કરશે જે હું માનુ છું, પરંતુ આર્ત સ્વરે પ્રભુને મ્હારી પ્રાર્થના છે કે સંપૂર્ણ ધાર્મિક શિક્ષણ સંજીવન પૂર્વેના દેવ દેવીઓ પુનરપિ હૌદમાં જન્મ લઇ, અમારી આર્થનીતિનું જીન થતું અટકાવે !

સભામાં સુપકી પસરી. સુપેસુપ સ્ત્રીઓ વિદાય થવા માંડી. બીજે દિવસે ઇનામો બહે આયા. પ્રથમના ઇનામના પણ ઉપસ્થિત થયેલા સંજોગોને લીધે ભાગલા પાડયા અને ચર્ચામાં ભાગ લેનાર ૫૧ જણને સતોષ થયો આ ચર્ચાના સ્મારક નિમિત્તે નિર્મળા દેવીએ આ આશ્રમમાં ધાર્મિક શિક્ષણ મળી શકે એવી સ્ત્રીઓની પાઠશાળા સ્થાપવા સુચના કરી અને પોતે તેના નિભાવ માટે યોજના ઘડી કહાડી બીજા દિવસની ટપાલમાં અમેરિકાથી લક્ષ્મી-પ્રસાદનો થોડા વખતમાં હૌદમાં પાછા ફરવા અતલબનો પત્ર મળ્યો નિર્મળાએ હવે જવા રજા માગી ભદ્રાચાલમાં જઈ ઉપકાર માન્યો અને પાછા આવવા આગ્રહ કર્યો સ્ત્રી પાઠશાળાને અંગે હવે આવવું થશે જ એમ કહેતી તે વિદાય થઇ

પ્રકરણ ૧૯ મું.

વીરપૂજા.

“હનુમત ય કા,
તોડી બદ લંકા;
જય ! જય ! હનુમાન,
વીર ય કા-”

આજે અસાડ માસની શુકલ પક્ષની પચમી હતી રાત્રિના આઠેક વાગ્યા છતાં ચંદ્રને કંઈ પ્રકાશ માલમ પડતો નહતો; કારણ આકાશ વાદળાથી ઘમઘોર છવાઈ રહ્યું હતું. વખતો વખત વીજળીના ચમકારા થઈ આભમાં લાખા લીમોટા થઈ તુર્ત મ્હોટો જગનભેદી ગડગડાટ સંભળાતો.

આવે સમયે એક મુસાફર દડિકાગુચ્ચના એક નદી નજીકના મ્હોટા વાઘામાં થઈ ચાલ્યો આવે છે. થોડીકવારમાં વરસાદના છાટા પડવા માડયા મુસાફર પાસેની કનની કથા ભીંજવા લાગી આ વર્ષમાં આજે વરસાદ સૌથી પહેલવહેલો થઈ થયો હતો, અને તે જોતજોતામાં વધી પડ્યો મુસાફર પાસેની છત્રી ઉઘડી શકી નહીં અને અધાગમાં તેનું કારણ ખરોખર સમજાઈ શક્યું નહીં અધારાને લીધે રસ્તો પૂરો જોઈ શકાતો ન હતો, એટલે આ મુસાફર વીજળી થાય તેટલા વખતના પ્રકાશમાં થોડે દૂર રસ્તો જોઈ આગળ વધે તો શરીરે તે મંશક્ર્ત હતો, અને કપડા સારી રીતે પહેરેલા હતા, ઉપર કામળ ઝોઢી લીધી હતી, પરંતુ વરસાદ જોતજોતામાં પૂર જોસમાં જમી જવાથી બધા કપડા પલળવા લાગ્યા, તેને મનથી આ કાંઈ મુસીબત લાગતી નહતી-તેના મનની નિડગતા નિ સીમ જણાતી હતી તેનું મન અદરની ઉપાધીમાં વિશેષ રોકાયું હતું. તેને નજીકના હજી મેણેક માધલ છેટે રેલવેના સ્ટેશને જવાનું હતું અને સવારે નવ વાગે તો ગાડીમાં બેસવાનું હતું. થોડીવારે તેને માલમ પડ્યું કે વિચાર તરંગમાં તે રસ્તો ભૂલ્યો છે ! તે એકદમ એકાએક આમતેમ રસ્તો જોઈ લાગ્યો. પ્રરતુ-ભોર અધકારનો અમલ પૂરો બનેલો હતો વીજળી મજા-સહજ કમી થઈ હતી. ને વર-

સાદ ધોધખધ પડવા લાગ્યો હતો “પરમાત્મા સર્વાત્ર છે ને અહીં પણ છે” એ વિચારે તે રસ્તો હાથ આવશે એમ ધારી ચાલતો હતો. પણ તુર્તજ તેને લાગ્યું કે, નવા આવતા વરસાદથી વાઘમાં ચાલી આવેલા પ્રવાહના ઢીચણપૂર પાણીમાં તે આ વખતે ચાલતો હતો અને પળેપળ પાણી વધતું લાગતું હતું સખત વરસાદને લીધે, ઠંદાચ આ કોતરમાં ખીજ નજીકના વાઘાનું પાણી તણાઇ આવી પુર આવે એ વિચારે એક મ્હોટી ફાટ ઉપરથી તે કોતરની ઉપર ચઢવાનો તેણે વિચાર કર્યો થોડાક ડગલાં એ કોતર ઉપર ચઢ્યો એટલામાં વિજળીના પ્રકાશમાં એક પાડા જેવડું મ્હોટું જનવર પકડી લઇ જતું એક વિકાળ હિસક પ્રાણી તેણે જોયું ! ખીજ વખતની વિજળીના પ્રકાશે તેણે પૂરી રીત્યે જોયું કે વાઘ ? આ પ્રભુ ? હવે ? પરમાત્મા ઉપર અગાધ શ્રદ્ધા અને તે સાથે હૃદયની નિરરતા એની તમે શુ કીમત આકી શકો તેમ છો ? જરાક ધીરે પગલે, પણ મક્કમ ત્વરાથી તેણે છોટે છોટે કોતર ઉપરજ જવું શરૂ રાખ્યું. એટલામાં કોતર ઉપરના ભાગમાં પ્રકાશ જણાયો, અને તેમાં એક માણસની આકૃતિ જેવું પણ જણાયું ! ત્રણ ચાર મિનિટ એને આ ભયંકર મુસાફરી કરવી પડી હશે પણ તે ત્રણ ચાર મિનિટમાંજ જીવગીમાં મ્હોટા ભાગ જેટલી શ્રદ્ધા સાથેની પ્રાર્થના તેણે આજે કરી ! ઉપર આવતાજ મનુષ્યની આકૃતિ જાણે ગુમ થઇ ! ઠંદાચ તે તેની બમણા હશે એમ તેણે ધાર્યું. પરંતુ ઉપર આવ્યા પછી કંઇ ટાઢથી કંઇ ભયથી તેના ગાત્ર કંપવા લાગ્યા છતાં તેણે પેલા વાઘથી થોડે દૂર જવાય તો ઠીક એમ ધારી ઉતાવળે ચાલવા માડ્યું ચાલતા ચાલતા કોતરના ઉડાણ તરફ સીંહાવલોકન કરતા તેણે જોયું કે એ ઉચી નાળીયેરી એક ઉપર ખીજ મુકીએ તેવા ઉડાણવાળું વાણ તેણે પસાગ કર્યું હતું

ચારસે ડગલાંના જેટલું તે ચાલ્યો હશે એટલામાં આ પ્રકરણને મથાળે ટાકેલા પદનો અવાજ તેને કાને આવ્યો ! આથી તેને ખડું ધૈર્ય આવ્યું. અને હૃદયના ઉડાણમાથી કરેલ સ્તુતિ પરમાત્મા તુર્ત સ્વીકારે છે એની એક વખત વિશેષ પ્રતિતિ મળી અવાજ તરફ તે આકર્ષાયો. વિજળીના પ્રકાશમાં તેણે હજી થોડેક છોટે એક જીણું દેવલય જોયું આ વખતે વરસાદ ખંધ પડવા આવ્યો હતો. દેવાલયની નજીક આવ્યો એટલે એણે જોયું

કે તેને ફરતો એક વિશાળ પણ જીર્ણ થઇ ગયેલો કાટ છે અ-
દર દાખલ થતાજ એક વૃદ્ધ સાધુએ કહ્યું —

“આવો, રામ, અત્યાગે કયાથી ?”

૧ “મહારાજ ! હું એક ભૂલો પડેલો મુસાફર છું—”

“અરે રામ, રામ, સસારમાં તેમજ જંગલમાં ભૂલા પડેલા
મુસાફરોનોજ આ આશ્રમ છે. તમે પ્રથમ કપડાં ઉતારી નીચોવો,
આ ભટ્ટી પાસે બેસો, જરા તાપો આ મકાનમાં નળીયાં હમણા
જ નવેસગથી ગોઠવેલા છે એટલે વરસાદનું એક ટીપું અહીં નહીં
પડે. બેસો, નિરાતે બેસો. કેમ કાપો છો ? ટાઢથી, નહીં ? ભુખ્યા
હશે નહીં વાડ ? આ કથાને ઉઝરડો કયા ભરાયો ?” માથે હાથ
મૂકતો આ વયોવૃદ્ધ સાધુ અત્યંત મમતાથી પૂછવા લાગ્યો

“અરે મહારાજ ! લયાનક અરણ્યમાં એક ભૂલા પડેલા
મુસાફર પ્રત્યે, સત્ય યુગનું સ્મરણ કરાવતું આપનું સ્વાગત બેઠ
૫૫ હું ખૂબ જીવવાય છે—”

૨ “અરે, ગમ, રામ, બેસો, બેસો આ તમારાં કપડાં નીચો-
વાને આ વાસ ઉપર સૂકવો. વરસાદ થોડીવાર પણ મુશળધાર
વરસ્યો છે વરસ સુધરશે ! સમજ્યા !

‘ અશાડ સુદિ પચમી,
બે અબુકે બીજ,

ઘગળાં ગાઠા વેચી પણ,
રાખો બળદને બીજ—”

અનાજના ભાવ સવાગમાંથી ઘટવા માડશે એમ કહી મહા-
ગજે ભટ્ટીમાં ચોડાક લાકડાના કંકડાં મુકી દેવતા મળગાબ્ધો
મદિરના જંટલા વર્ષા બજે મહાગજને થયા હોય તેમ સુચવતી
૧ લાખી રૂપેરી દાઢી ને ભમર બેઠ, તેમ આટલી ઉમરે સાચવેલા
યુવાવસ્થાનાં ચિન્હો બેઠ મુસાફરને મહારાજ ઉપર બહુ ભક્તિ-
ભાવ ઉત્પન્ન થયો, ને તે બોલ્યો—

“ મહારાજશ્રી ! આપ અહીં એકલા છો ? સેવામાં શીબ્ધ
પણ નથી ? ને આ ભયકર જંગલ—”

મહારાજ—અરે રામ, રામ, ભાઈ ! વિશ્વંભર સર્વત્ર
નથી ? અહીં કુંજબિહારી શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પ્રભોની મૂર્તિ છે
એટલે જોકુંજ અહીંજ છે. વળી શ્રીરામચંદ્ર દેવકી જે !
રામ નામ ભવતારણ મત્ર છે તેના નામ સ્મરણથી જંગલમાં
રામરાજ્ય થઇ જાય છે. વળી શ્રી બળદેવ બલી જેવા પ્રથમ

શ્રીકૃષ્ણને વીર યોદ્ધો અહીં દ્રારપાલ રૂપે ખિરાળ છે ! હાલમાં તો યોદ્ધાઓએ બહુ થયા એટલે તમે એમના સ્મારકો કરવા લોકો મંડી પડ્યા છે. રખેને એમના નામ ભૂલાઈ જવાય ? પણ આ ધર્મ યોદ્ધાએ નીતિના પક્ષમાં રહી હજારો વર્ષ પર કરેલા પરાક્રમોના તેજની છાપ પ્રજાના હૃદયમાં એવી સંજ્ઞા પડેલી છે કે જ્યાં સુધી સૂર્ય અદ્ર તપ્યા કરશે, જ્યાં સુધી પાતિતને પાવન કરનારી ભગવતી ભાગીરથી ગંગા વહ્યા કરશે—જ્યાં સુધી ભગવાન ? મહેશ્વર દેવરૂપે પૂજા કરશે, જ્યાં સુધી જગતમાં વેદ પ્રવર્તશે ત્યાં સુધી વિના પ્રયાસે, પ્રાતઃકાળમાં લોકો પોતાના જીવનને ઉચ્ચતર બનાવવા તેનું સ્મરણ કરવાના વાહ હનુમન ! વાહ સ્વામિભક્ત ! વાહ બજગ ! ધન્ય ધન્ય અજનો પુત્ર ! અરે, આવ મહારા એકતારા—”

“હનુમત બકા તોડી ગદ લકા,
જય જય હનુમાન વીર બકા—”

એક બાળક જેટલા આનંદપૂર્વક મહારાજ એકતારો હાથમાં લેઈ ગાવા માડ્યું એ વખતે એની મુખાકૃતિ ઉપર અનુપમ આનંદ છવાઈ રહ્યો હનુમાનની મૂર્તિ આગળ જઈ ધ્યાન ધરીને ફરી ફરીને એને નિહાળી તે પછી તેણે વિના પ્રયોજન પણ હાસ્ય કર્યું પછી પાછો આવી મુસાફરને પૂછવા લાગ્યો—
“કહો, હવે તમારે શું જોઈએ ?”

“મહારાજ, મેં આપને કહ્યું કે આપના સ્વાગતે કંઈ બાકી રાખ્યું નથી આપની ભક્તિ અને આપનું આનંદી જીવન જોઈ હું પાવન થયો.”

“અરે, રામ, ગમ, તમે બહુ ભાવક લાગે છો વાર લો આ હનુમાનજી આગળ ધરાવેલ થાળની પ્રસાદિ છે તેમાંથી યથેચ્છ લઈ શુધા શાંતિ કરી પછી ખેંસો.”

મુસાફરને લાગ્યું કે—મહારાજ પાસે કંઈ નથી જીર્ણ દેવા-લયમાં, અધારામાં, નિર્જન જગલમાં, કાળી રાત્રીએ, મિષ્ટાન્ન સમેતને થાલ મહારાજ જાડ્યો લાગ્યા હશે કે ? પણ મહારાજે કહ્યું—“આશ્ચર્ય પામવાનું કંઈ કારણ નથી આજે કેટલુંક આશ્ચર્ય

૧ યાવદ ભાગીરથી ગંગા, યાવદ્વેવો મહેશ્વર

યાવદ્વેદા પ્રવર્તે તાવત્વં વિજયોર્ગવ

એ સુપ્રસિદ્ધ શ્લોકનું અનુસરણ

લક્ષ્મીએ આંખુ હાંતુ તેમણે કરેલ થાળની આ પ્રસાદિ છે ”

“ મહારાજ, આપને કેટલા વર્ષ થયા હશે ? ” મુસાફરે જમતાં જમતા પૂછ્યું

“ અરે, રામ રામ, જી દગીની લખાઈ એ કંઈ વાસ્તવીક લખાઈ નથી એમા લોકો ઉપર કરેલ ઉપકારને ભગવત્ ભજન એજ ખરી જી દગીની લખાઈ સમજવાની છે —

એક ઘડીમે અંધ ઘડી,
આધી મેંસે આધ,
તુલસી સમરન રામકો,
કેટે કેટિ અપરાધ

આમ ગણીએ તો વર્ષો તો બહુ થયાં ગયા વર્ષમા સો વર્ષ પૂરાં થયા અને આ એકસો એકમુ ચાલે છે ”

મહારાજ ઉપર મુજબ વાત કરી રહ્યા હતા એટલામાં એક ખીજા મુસાફરે આવી નમન કર્યું —

“ જ, જ ! ગુડેવ ! હુ ટે ડીવસે આંખો હટો ટે વાણીયો—”

આવો, આવો, લક્ષ્મીરાજ, ” મહારાજે કહ્યું “ તમે તો ખરા હરીજન છો આવો રામ, આવો ખેસો. શ્રી કૃષ્ણ પ્રભોને તમે પ્રિય છો એટલે અમારા માથાના મુકુટ છો ખેસો, આ આમન ઉપર ખેસો, કંઈ ખાજુ જાઓ છો ? ”

“ મહારાજ ! જાટડાએ નીકળ્યા છીએ શ્રી ગોકુળનાઠજી મહારાજને પછી મહુડા વડાવન, હડડુવાર જવાનું છે, હવે ટો સવારની ગાડીએ જશુ, રાટ પડી એટલે અહીં આંખ્યા. આપનાં ડડસન થયા—”

“ મથુરા ગોકુળની ભૂમિ એવા જનાર યાત્રાળુના દર્શન અમને થયા ભલે તમને વરસાદ ક્યા નડયો ? તમે પલખેલા જણાતા નથી ! ”

“ મહારાજ ! આપના પડતાપથી માફો છે, ટે સાઠે લીટો છે, ખેડા છે ને છોકડીઓ ખે છે. ને બલડનો હાકનાર છોકડો નોકર છે. ને રસોઈ કંડનાર ખડાંમણી છે—

“ આહો ! એમ છે ? ” મહારાજે કહ્યું “ ત્યારે તો એમને અદરની આ ઔરડીમા લાવીને ખેસારો. ગાડીવાલાને સામી

એસરીમાથી બળદને માટે ઘાસ લઇ નાખવા કહો જાઓ, હરીજન! સાથી પ્રથમ બળદને ઘાસ નાખવાનું કાર્ય કરે. પછી તમારે જમવા માટે સીધું—

શેઠ—નહી, નહી, ગુડુડેવ! કશું નહીં જોઇએ. ખડું સાઈજ છે અમારે ટો. ઉટાડોજ જોઇટો હટો. દન્ય છે મહાડાજ, આપ ટો સટજીવની વાનગી છો.

શેઠ પચાસેક વર્ષનો જણાતો હતો પ્રથમ એક વખત અહીં આવી ગયેલા હોવાથી અને મહારાજના સ્વાગતનો પરિચિત હોવાથી વરસાદ પડવાને લીધે અહીં ઉતરવાનું સૂજ્યું હતું, નહીં તો નજીકના સ્ટેશને જઈનેજ વિસાંમાં કરવાનો હતો તેણે પ્રથમ બળદ બ્રાહ્મણો અને નોકરને રહેવાની ગોઠવણ કરી બે બાળાઓ એક અઢી ને બીજી ત્રણ ચાર વર્ષની જણાતી હતી તે ગાડીમાં ઉઘી ગઈ હતી તેમને જગાડી ઓરડીમાં બિછાવું કરી આપ્યું. એટલે તે ત્યાં ઉઘી ગઈ

શેઠ ખાંધી દડીનો ઠીંગણો માણસ હતો, નર્મદા કિનારે જીવડામાથી ક્રોધેલા પત્થર માલમ પડે છે, તે મુજબ તેના મો ઉપર શીજિના સખ્યાબધ ચાઠા પડેલા હતા જીદગીભર ગરમ-ગરમ બાણના સેવનથી અને જમ્યા પછી દાતને બરોબર ધોવાની ટેવ ન હોવાથી તેમજ દરરોજનો સુમારે પાશેર સોપારીનો ભૂકો પેટમાં જતો હોવાથી તેના મ્હોમાં જીભ, બનીશ દાતથી નિબંધક નિર્ભય અને સ્વતંત્રપણ ફરી શકતી હતી ખરી પરંતુ તેથી શેઠ ખડું અસ્પષ્ટ બોલતા થયા હતા કવચિત્તો, શખને વીજળીક બળથી બોલાવવાના અખતગની ગ્રેકેસર બોઝ જવા નવી શોધ કરવાના છે, તેની પેઠે, તે બાલી જતા હતા કુદરતે અનુપમ આતુર્યથી, દાતની બત્રીસે મસ્થાઓને મક્કમપણે યુનાઈટેડ સ્ટેટસની પેઠે, પૃથ્વી સમા મ્હોમાં બેસાડેલી હતી, તેમને ગરમ મસાલાની ફાજની મદદથી ખસેડવામાં જીભથી થયેલા પાપના પરિણામનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરતી હતી

થોડીકવારે, અલકારોના ભારથી લચી પડતા શેઠાણીને માફામાથી શેઠે મદદ કરી ઉતાર્યા અરણ્યની નિર્જનતાને કે, લયાનકતાને ખતાવવાને કે ઠોણ જાણે શા કારણથી શેઠાણીના અંગને એટલા બધા અલકારોથી શણગારી નાખવાની જરૂર પડી હતી તે લવિષ્યની પેઠે સમજાઈ શકતું નહતું પરંતુ મોઘ-

વારીના સમયમાં ચોરોને પળેપળ આમંત્રણ આપનારા આ દાગીના એથીજ શેઠાણીના શરીર ઉપર આ સ્થળે રહેવા પામ્યા હતા કે અઠસ્માતથી ચોરો મળ્યા ન હતા ! બહુજ ધીમે ધીમે પગ મૂકતાં, નાકની અણી પણ ન જણાય તેમ સપૂર્ણ મલાજ સાથે શેઠાણી શેઠ કરી આપેલા બિછાના ઉપર ઝોરડીમાં જઈને બેઠા. અને “ સુધ જાઓ, ઠાક્યા પાક્યા ” એમ કહી, ઝોરડીનું ખારણુ આધુ કરી, શેઠ મહારાજ પાસે ભઠ્ઠી આગળ આવી પથારી કરી બેઠો.

“ ભકતગજ ! ” મહારાજે અલાબ્યું “ તમે પ્રથમ આવ્યા ત્યારે તો શેઠાણી લગભગ તમારી વચનાં હતા તે—”

“ અડે મહારાજ ! ” શેઠે વચમાજ પ્રત્યુત્તર આપવા માડ્યો. “ છંછાડ વડઠા છે એ સટય છે પચાસ વડછે ઘડભગ ઠયો ! એ બેડા ગુજડી ગયા અને આખી નાટમા છમુડ મઠન કડાબ્યું અને ડછ હજાર ડુપીયાનો એ છમુડ મઠનમાથી આ છખેલો ડછેક ડીવછ ઉપર ડખનમાંથી છોઢી કહાડયો છે

“ એટલો બધો અણુગમો હતો તો બીજી વખત લગ્ન નહતું કરવું શેઠ ! ” મુસાફરથી રહેવાયું નહીં, તેથી વાઘ અમના આસન ઉપરથી બેઠો થઈ બોલ્યો.

“ અડે, પન છુ કડુ હુ ટે ? ! મડી ગયાં ટે બેડાને કછુ છોકડુ ઠયુ નહકે પછી આપના પડટાપડી પાંચ પેછા મીલક-ટને છુ કડવી ? જાનો છો ને ? નાટમાઠી ચાડ છુભેરછેઠો ઠેડે પડયા, અને કન્યા માટે બઢી ડુનીઆ ડોલી કાઢી, ને ન મલી એટલે છેક ડખનમાં હેડડાખાડ છે, હેડડાખાડ, ટેની પાછે ગામડુ છે ત્યા અમાડી નાટના ચાડ ઘડ છે ટયા લગન ઠયા લેડ આવટાજ છેઠાણીએટો કછુ કે-અમાડે તો હડડુવાડની બટડાની ખાઢા છે, ટેઠી ડડછન કડીનેજ ઘડમા પેછાય, એટલે એકડમ બટડાએ નીકળવુ પડયુ છે. છુ કડીએ ? ”

“ વાહ, ધન્ય છે શેઠાણીની પણ ભક્તિને ” મહારાજે કહ્યું “ વાહ, ત્યારે આ બે છોકરાં કાણ છે ? ”

“ એટો એમના કાકાની છોકડીઓ છે, ટે સાઠે સાઠે મોકલી છે, બને છે, ને પાછા એમની સાઠે ડેશમા જશે. ”

મુસાફર ઉભો થઈ ગયો ! બહુજ આતુરતાથી અને અંબી-રતાની નજરથી તે શેઠના સામે તાકીને બેઠ રહ્યો. તેના મ્હોં

ઉપર પ્રસ્વેદના બુદ્ધ નીકળી આવ્યા તેણે એસરીમાંથી બહાર નીકળી, ઓઘમરૂતુના શુદ્ધગી તાપથી તપેલી વસુધરા, તુર્તજ અમી-વૃદ્ધિથી શાત થયેલી તેમથી નીકળતો ચોમાસાની શરૂઆતનો સુગંધી પરિમલ પવન માથે મીશ્ર થઇ આવ્યો તે વડે શ્વેત બુદ્ધ સુકવી નાખ્યા આમ તેમ થેડાક આટા માર્યા. મહારાજની કપેરી લાખી ડાઢી અને પવિત્ર ભગ્ય મુખાકૃતિ તરફ જોતાજ પાછો સ્વસ્થ થયો અને ભક્તિ આગળ આવી વાઘચર્મ ઉપર પાછો ખેડો.

આ વખતે ભટ્ટી આગળની પથારી ઉપર શેઠ આડો થયેલો હતો. દીવસ ભરના પગિશ્રમને લીધે જોત જોતામા તેના નસકોરા બોલવા લાગ્યા મુસાફર અને મહારાજ વાતો કરવા ખેડા.

“ મહારાજ, રેલ્વેસ્ટેશન તરફ જવાના રસ્તા ઉપરજ આપનો આ આશ્રમ છે, એટલે વખતો વખત આવતા જતા મુસાફરો ઠટાળો આપતા હોવા જોઈએ. આટલી ઉંમરે, આપ એ બધાનું આવી ઉત્તમ રીતે સ્વાગત કરવાનો પરિશ્રમ લો છો, તો એવાજ આતિથ્યને ટેવાયલા ભવિષ્યના મુસાફરોનું સ્વાગત એજ રીતે થાય તે માટે કોઈ સારા આચરણવાળા એક બે શિષ્યની જરૂર આપ જોતા નથી? ફરીથી પૂછવા માટે ક્ષમા કરશે.

“ અરે રામ, તમારો પ્રશ્ન યથાર્થ છે પણ સસારમા અમારી આજ્ઞાનું પાલન કરી, અમલ સાધુ ધર્મપૂર્વક ચાલે તેવા શિષ્યો આ જમાનામા મળતા નથી-ઘડવા, બનાવવા પડે છે, સાધુ લોકોનો ધર્મ અસીધારા વૃત્ત જોવો છે, અને આ પાપ પ્રધાન કલિયુગમા તે વધારે જીતે દ્રિયપાણુ, વધારે આત્મભોગ, વિશેષ મનોબળને તપોબળ માગે છે, તે બંધુતા હશે ”

“ ક્ષમા કરશે, મહારાજ, નજીકના ગામોમાંથી આટો માગી લાવી બે ટીકર બનાવી ખાવા, ને આપની આજ્ઞાનુસાર દેવની પુજા કરવી અને કોઈ આતિથીનો સત્કાર કરવો એમા એટલા બધા બુદ્ધિબળની જરૂર શિષ્યોને પણ પડે ખરી કે ? આપે આગળ સાધુ ધર્મની થઈ પડેલી મર્યાદિત હદ લખાવી એ જોઈ મહેને કંઈક સતોષ થાય છે પરંતુ હાલના સાધુઓ તો માત્ર નામના જ છે પ્રજ્ઞના ખર્ચે મોજ ઉડાવનારા ! અનેક કરના બોજ તમે ચઝદાયલી ભાર્તવર્ષની ગરીબ પ્રજા ઉપર એક પ્રકારના ચોર બોબરૂપ છે

“સત્ય છે, રામ સત્ય છે. શા માટે તમે યોદ્ધતા અથકાઓ છો ! વગી મેવાડ તરફ તમે જોયું કે સામંજ્ય હજે. ત્યાં તો હજાર હજાર સાધુઓના ટોળા પ્રેરે છે ! સાથે હાથીઓ, તાબુઓ રસોઈઓ (જે પણ “સાલુજ”) વગેરે સરજામ સાથે ફરે છે. તદ્દન નિરક્ષર મડળ અને તીડના ટોળાંની પેઠે જ્યાં પડાવ નાંખે ત્યાં મદિરનો મહત્ત સાધારણ સ્થિતિનો હોય તો તેનો ઠાકાર સાફ કરે છે ! એવા કાળો સાધુઓને તેમના ઉપદેશ કરવાના વાસ્તવિક ધર્મનું શિક્ષણ આપી તેમની શક્તિઓને દેશાક્ષરના કાર્યપ્રવાહમાં વાળવા માટે જુઓ પાડનાર ભારતવર્ષના સાચા શુભેચ્છકો છે !”

“અહોહો ! મહારાજ ! આ સાધુવેષે આપને માતૃભૂમિ ઉપર આટલો પ્રેમ છે તેથી મ્હને અત્યંત આલ્સાદ ઉપજે છે—” એમ કહેતા તે મુસાફરે મહારાજના ચરણમાં સાઘાંગ પ્રણામ કર્યા

મહારાજ—“અરે રામ ! સાધુઓ કયાથી આવ્યા કે માતૃભૂમિનાં સ્વાભાવિક પ્રેમનો અભાવ થવા પામે ? આ પવિત્ર વસુધરાએ આકાશની વૃદ્ધિની મદદથી વનસ્પતિ સરજાવી, તેનો રથ કસ લઈ પવિત્ર ગોમાતાએ આપણા માતૃપિતાના શરીરોને પોષ્યા અને એથી આપણુ ઉત્પન્ન થયા પછી એ સ્વાભાવિક પ્રેમ કયાં જાય વા ? એ ભૂમિના શહેરીઓને કેળવવા સસારી દેશભક્તો કરતા સાધુ સંન્યાસીઓ ઉપર, તેઓ ફક્ત સમજે તો, વિશેષ યોગ્ય ગહેલો છે સ્વામી રામકૃષ્ણ પરમહંસ-સ્વામી વિવેકાનંદ સ્વામી રામતીર્થ આ બધા ભારતરત્નો કોણુ હતા ? સ્વામી સત્યદેવ કોણુ છે ? લોકોમાં ધર્મોન્નતિની લાગણી સતેજ રાખી તેમને ધર્મથી બદ ન થાય અને તેમનામાં અધર્મ પ્રવર્તી રહ્યો હોય તો તે દૂર કરે તો સમજાવવાની વિશેષ ફરજ તો તેઓ ઉપર છે સસારી દેશભક્તો પ્રજાને ઉપદેશ આપવા જતા સામા પ્રવાહે તગવા જેવો પરિશ્રમ વેદનો પડે છે પરંતુ ભગવાવસાધારીના સદુપદેશથી પ્રજાના કાન સત્વર આકર્ષાય છે પરોપકાર એ મોક્ષનો એક પ્રકારનો ઉત્તમ માર્ગ છે. ફરજનું ભાન થયા પછી બહુ સુલભ છે અને મોક્ષથી વિશેષ સાધુઓને શુભેદ્ય છે ?”

મુસાફર, સપૂર્ણ કેળવણી પામેલો હોઈને જીગરથી ચાહનારો અને હોઈના ઉદય માટે સ્વાત્માર્પણ કરવા જીટલી લાગણી ધરાવનારો સાહસીક વિદ્વાન યુવક હતો. તેના મનમાં સામાન્ય રીતે, પ્રાકૃત સાધુ લોકોની માફક રામ્ રામ્ કરી વાત કરનાર મહારાજ માત્ર વિવેક નીતિમાં રહી સાદુ જીવન ગાળનાર એક પવિત્ર સાધુ છે એટલોજ ખ્યાલ હતો. પોતે તેના કરતા કંઈક વિશેષ જાણે છે એવું અભિમાન મનમાં હતું તે નષ્ટ થઈ ગયું. અને મહારાજની વિશેષ કસોટી કરવાનો સાહસીક ખ્યાલ જાણે કર્યો.

“મહારાજ, આપના ઉદ્દેશો મહુને આપના પ્રત્યે વિશેષ ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન કરે છે એથી આકર્ષાઈ વિશેષ પૂછું તો ક્ષમા કરશો કે-સાધુ ધર્મનું આવું ઉચ્ચપ્રતિનું જ્ઞાન ધરાવતા છતાં, સો વર્ષ જીવેલો કાળક્ષેપ આ પર્ણકુટિમાંજ આપે કર્યો? જગતને આપના ચરણની પ્રત્યક્ષ સેવામાંથી, આપના વચનામૃતના અનુપમ પાનથી યેનમીજગ રાખ્યું ?-”

“શાખાશ, ખરચા ! શાખાશ ! ઠીક પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો. સો વર્ષમાં મહુને આજેજ આવો સાહસીક પ્રશ્ન કરનાર મળ્યો ! હું તેથી ખહુ પ્રસન્ન થયો છું ! એમ કહેતા તે જિલ્લો થઈ ગયો ! મુસાફરનો હાથ ઝાલી તેને પહોં ઉઠાડ્યો. તેને માથે હાથ મૂક્યો અને તેનો હાથ ઝાલી દેવાલયના પાછળના ભાગ અને કોટની વચ્ચે પથ-રની જુની લાદીઓ જડેલી હતી ત્યાં તેને લઈ ગયો. જતાં જતાં તેને પૂછ્યું કે ડગ્ગુ નહિ હો ! તમારું નામ કહો. એટલે તે પ્રમાણે સંબોધિને હું તમને બોલાવું-”

“મહારાજ ! મહાડ નામ નરહરી-”

મહારાજ એક ઘોળા આરસની જણાતી લાખી લાદી ઉપર બે ત્રણ વખત પગ પછાડ્યો ! એટલે જમીનમાં ઘટડીઓ વાગવાનો અવાજ ઠાને આવ્યો ! જમીનમાં દેખાતા ભોંયરાનું ખારણું ઉઘડ્યું ! અને તુર્તજ એક મજબૂત ખાધાનો હૃદયપુષ્ટ શરીરવાળો સાધુ જાણે જમીનમાંથી નીકળી આવ્યો હોય તેમ ઉપર આવ્યો !

નરહરિ વિદ્વાન છતાં ખહુક્રુત છતાં, અને સંસારમાં કંઈક અનુભવિ હોવાનું કેટલેક અંશે વાજળી ગુમાન રાખતો છતાં આ દેખાવથી અદ્વિત થઈ ગયો ! અનેક પુસ્તકોમાં આવા અલૌકિક દેખાવો વાંચેલા તે પ્રત્યક્ષ અનુભવવાનો પ્રસંગ તેનું પૂછ્યું

ઘસડી લાગ્યું એમ તેને લાન થયું નીચે પત્થરના પગથીઆ ઉતરતા આ વૃદ્ધ મહાત્માએ તેનો હાથ પકડયો ! અને નિર્ભય રીતે તેને નીચે ઉતરવા કહ્યું ત્યાં તેણે શું જોયું ? સ્વપ્નાવસ્થાનુભાવના કરાવતા આ અદ્ભૂત દશ્યમા પ્રથમ તો એક પદર પુટ લાખો અને ખારેક પુટ પહોળો ઓરડો જોયો, જ્યાં સપ્તર્ષી વીજળીના મ્હોટા દીવા જટલો પ્રકાશ માલમ પડ્યો પણ ત્યાં પ્રત્યક્ષ દીપક જોવામાં ન આવ્યો !

“ નગરિ ! ” મહારાજે કહ્યું “ જુઓ આ ઓરડામાં વસનાગ અભ્યાસકો છે ને તેમના બે ભાગ છે એટલે કે બે વર્ગ છે પ્રથમ વર્ગમાં સમાધિ અને યોગનો અર્થ શો તેનું અધ્યયન ચાલે છે અને બીજામાં યોગાભ્યાસમાં પ્રવૃત્ત થનારમાં શા શા ગુણોની જરૂર છે તે તેમને કહેવામાં આવે છે. તે વિષયોને લગતા પુસ્તકોનો આ સંગ્રહ છે હવે બીજા ઓરડામાં ચાલો અહીં પણ બે વર્ગ છે એકમાં સમાધિના જૂદા જૂદા અંગોનો સ્કેટ કરવામાં આવે છે અને તેની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થયે મનુષ્યની શક્તિ કયા સુધી ખીલે છે તેનું અધ્યાયન કરવામાં આવે છે અને બીજામાં-એટલે કે ચાંચામાં સમગ્ર તત્ત્વજ્ઞાનનું ગહસ્ય તેનો હેતુ જ કેવળ મોક્ષ છે તેનું ભાન કરાવાય છે ”

નગરિએ કહ્યું “ આહા હા ! મહારાજશ્રી ! પરમાત્માનું વર્ણન કરતા યોગોમિધ્યાનગમ્યં વગેરે શ્લોકો તો હું દરરોજ બાંધવા શીખ્યો છું પરંતુ યોગના અધ્યયનનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ મહારાજ શું આજે જોવા ભાગ્યશાળી થયા ! મહને સઠાં એજ થાય છે કે હું નિદ્રામાં આ અદ્ભૂત સ્વાન તો નથી અનુભવતો ? અથવા મૃત્યુ લોકમાં હું મરણ પામ્યો હોઉં-ઘડી પૂર્વે પેલા વાઘે પકડીને મારા ગ્રાણ ને દેહને જીવ પાડ્યા હોય ને તે પછી હું અહિં આવ્યો હોઉં તેમ તો નથી ? ”

“ નથી, તેમ નથી. વત્સ ! વાઘથી તું ચર્ચર્ ધ્રુજતા કોતર ઉપર ચડતો હતો તે વખતે તો હું કોતરના શીખરે ઉભો હતો ! ” તે પછી તું દેવાલયમાં આવ્યો પેલા હરદ્વારની યાત્રાએ જવા તરફ થયેલા વણીક ભક્તરાજ ભટ્ટી આગળ બેઠો છે અને આપણે આ ભોયરામાં પેદા છીએ ”

“ વાર, સમજ્યો ! કૃપાનિધે ! પણ ૫-અ-શુ ”

“ જોલ, સુખેથી જોલ જે શકા હોય, જે વિચાર આવે તેનું સમાધાન કરવા વત્સ ! નરહરિ તને છૂટ છે ! ”

“ મહારાજ આપની આટલી બધી સાત્ત્વિક પ્રકૃતિ જોવા છતાં મહને આપના કોષાગ્નિની ભીતિ છે એવો મહાગે પ્રશ્ન મહને મુખર્ધિ ભરેલો લાગે છે.

“ વાસ્તવિક રીતે તેથી કદાચ ઉલટું જ હશે, માટે સુખેથી જોલ ! ”

“ મહારાજશ્રી ! સત્પુરુષોની શક્તિઓ પરોપકારને માટે છે, એવું શાસ્ત્રનું કથન સાંભળ્યું છે કૃપાળુ પ્રભો ! જે સમયમા ભાર્તવર્ષના કરોડો સત્તાનો અનેક પ્રકારના દુષ્ટોમા સખડી જીવતા માત્ર સમુજીવન ગાળી ગયા છે તેવામા આપણી શક્તિઓનો સદુપયોગ તેમના સાસારિક ઉદ્ધારને અર્થ કરવો કે પછી યોગાભ્યાસમા પ્રવૃત્ત થઈ કૈવલ્ય મોક્ષ પદવી પ્રાપ્ત કરી સ્વાર્થો બની ખેસી રહેવું તે વિચારમા મહાત્મન હોલાયમાન થઈ રહ્યું છે. મહારા મનસ્વેત્રમા, વૃત્તિઓને આપસ આપસમા આ વિષય ઉપર સત્રામ આલી રહ્યા છે હીદ સત્તાનોનું દુષ્ટ તેમા વિશેષ કરીને હીદુઓનું સાસાગિક દુષ્ટ એટલું બધી પડેલું જોડે છું કે, કદાચ કૈવલ્ય મોક્ષ મળવવા ભાગ્યશાળી થાકે તે પછી અમારામા પૂર્વના વર્ણાશ્રમ ધર્મનો લોપ થઈ જવાથી અનેક કુટુંબોની પાયમાલી થતી જોડે છું તે અટકાવવાના પ્રયત્ન તરફ સ્વાત્માર્પણ કરવાનો પ્રયાસ મને વધારે મીઠો જણાય છે ! ઘડી-ભર મોક્ષને થોભાવીને પણ એક લાખી જીદગીભરના એ નરકના પ્રયત્નોનો મહારો હિસ્સો આપ્યા વગર જીવન નિર્માલ્ય લાગે છે ! મહોટા મહોટાં યુદ્ધો જે પૃથ્વીને ડોલાવી રહ્યા હોય છે તે અચાનક રીતે બંધ પડે છે, બુઅરો સાથેની લડાઈ બાદુઈ રીતે એકદમ બંધ પડી ગઈ યુરપના મહાન વિગ્રહનો પણ અત આગ્યો અને અનેક દેશોમા શાંતિ પ્રસરવાનો પાયો મડાયો પણ અમારા હીદુઓના કુડાળા મહોટા કરી, અમાગ લોળ દુગ કરી અમને અસહનો વર્ણાશ્રમ ધર્મ આપનાર કોઈ—’

“ વત્સ ! તું ભૂલે છે ” મહારાજે કહ્યું ‘ લાર્ડ કર્ઝન નામના માટા ગવર્નરે, પતિતને પાવન કરનારી ભગવતી ભાગીરથીના જલસીકરથી પવિત્રતા સાચવી રહેલી બગાળની ભૂમિના ભાગલા પાડવાનું સાહસ કરી, બગ લોકમાં નવ ચૈતન્ય રેડ્યું

તે તુ માની શકીશ? એમને હેતુ તે ચૈતન્ય લાવવાનો તો ન હતોજ, પરંતુ આડકતરી રીતે, કુદરતે તેનું વાસ્તવીક પરિણામ એ આણ્યું ! વર્ણાશ્રમને નષ્ટ કરવાની એવીજ કંઈ ઉહાપોહ હાલ સાલળું છું, એ ઉપરથી ધર્માભિમાની હીંદુઓએ નાહક ડરી જવાનું નથી મનુષ્યના જીવનમાં જેમ સુખ અને વિપત્તિના પ્રસંગો આવે જાય છે તેમ અમુક પ્રજાનું જીવન પણ સીધે સીધું સુખ શાંતિમાં ચાલતું નથી-એમ ચાલવું જરૂરનું નથી એમ ચાલે તો મુશીબત અને વિપત્તિ જે મનુષ્યમાં તેમ પ્રજામાં નવું ચૈતન્ય લાવે છે તે વગરનું તે જીવન શુષ્ક અને નિર્મોહ્ય લાગે એવા પ્રસંગો આવે ત્યારે વધારે ધૈર્ય, વિશેષ ધર્માભિમાનની લાગણીથી આગેવાનોએ ચેતી જઈ પુર્વનો ચતુર્વર્ણાશ્રમ ધર્મ મનુની આજ્ઞા મુજબ દેશકાલ સ્થિતિને અનુસરીને પુનરપિ સ્થાપીત કરવા કટિબદ્ધ થવા જરૂર છે. એક આગખોટને ભરદરિયે ટોરપીડો વાગે તે વખતે લાઈફ ખોટ, અથવા ખીજ સ્ટીમર માટે મુમ પાડી તેને બદલી જુની આગખોટનું આવી પડેલી સ્થિતિને અનુસરી રૂપાંતર કરવામાં ન આવે તો પરિણામ શું આવશે ? સસાર સમુદ્રમાં હીંદુઓને “બ્રહ્મરહુડ ડીનગ” નામના પ્રસંગથી એક ટોરપીડો વાગી છે ! વર્ણાંતર લગ્ન કરનારાઓની સખ્યા જુગ હશે, પરંતુ મનુષ્યોના વિચાર-તરંગો કન્યાની અછતને લીધે, વિક્રયની મોટી રકમોની માગણીને પહોંચી વળવાંની મુસીબતને લીધે એ ખાજુ ઘસડાવા લાગ્યા છે એ અગ્સામાં એવા લગ્નનો કાયદો થાય, એટલે કે હીંદુ ધર્મશાસ્ત્ર જે લગ્નને ગેરકાયદે ગણતા હોય તેમને ન્યાય મંદિરો “કાયદેસરના લગ્ન” ની છાપ આપવા માટે તો પરાપૂર્વથી ચાલતા વર્ણાશ્રમ ધર્મને ખીજ મ્હોટી જળરી ટોગપીડો વાગે-કદાચ તોપ વાગે ! જે કે જે વર્ણાશ્રમ ધર્મે મુસલમાન ખાદશાહોના વખતમાં અડગ ધૈર્ય, અપૂર્વ શૈર્ય ને સ્વાત્મ ભોગની લાગણી ખતાવી છે અને વર્ણાશ્રમના કોટમાં કાઠરી સરખી ખસેડવા દીધી નથી તે ગમે તેવી તોપ સાથે ટકર ઝીલશે અને કસોટીમાં ઉતરશે, તથાપિ હીંદુ ધર્માભિમાનીઓએ વખતસર ચેતી જઈ સમયને અનુસરી વર્ણાશ્રમ ધર્મને ઢેડવાડે મોકલવાની વાત વિસ્તારને પામે તે પૂર્વે પૂર્વનો વર્ણાશ્રમ ધર્મ ઠંકાણે લાવવા પ્રયત્ન કરવા જરૂર છે ”

નરહરિ—વચમા બોલુ તો ક્ષમા કરશે પણ ટોરપીડો વાગે ત્યારે તો સ્ટીમરને તાત્કાલિક ખદલી શકાય છે પરંતુ મનુ જેવા મહાત્માઓ પૃથ્વી ઉપર મોજુદ નથી તેવા જમાનામાં કરોડો મનુષ્યોનો વર્ણાશ્રમ ધર્મ ખદલવાનું ભયકર સાહસ શી રીતે શરૂ કરવું ?

મહારાજ—નિર્ભય ગ્હેવું, ધૈર્ય અને હીમત રાખવી, ખત રાખવી, સુકર્મ આગળ કરુજ અશક્ય હોય શકતુજ નથી, પ્રાણભુ, ક્ષત્રીઓ અને વૈશ્યોની પ્રવૃત્તિ અટકે હતી તેવી જ્ઞાતિ અને તેવા દરેક જ્ઞાતિના હજારથી બેહજાર મનુષ્યો ઉભા થાય અને તેઓ પોતાની આગલી જ્ઞાતિબાધે જમા આપસ આપસમાં કન્યાવ્યવહાર શરૂ થાય તે શું અશક્ય છે ? વર્ણાશ્રમ ધર્મને પુનરપિ સ્થાપિત કરવા જેનો જેનો ઉચ્ચ આશય છે એને પૂર્ણતા આપવાને લાભો કરોડો મનુષ્યો સામે ભેટવા આવે એ ધારવું બહુ પડતું છે કે ? કદાચ ધારે કે તેટલા મનુષ્યો પણ દેશના દુર્ભાગ્યે ન મળે, તો લોકમત કેળવવો દેશ અજ્ઞાન તિમિરથી ઘેરાયેલો હોય એ સમયે ઉદય ખતાવનાર હોઠાયત્ર ઉપર પણ કાટ ચડી જાય છે, માટે ગભગતુ નહિ છૂટે હાથે દેશમાં કેળવણી ફેલાવવી કેવી કેળવણી ? મામાશુક કેળવણી હાલ અપાય છે તેવા શુષ્ક ગોખણપટ્ટી વાળી કેળવણી નહિ દેશમાં થઈ ગયેલા વીર પુરૂષો, ધર્મોપદેશકો, પરોપકારી નરરત્નો સ્વદેશાભિમાની નગવીરોના જીવન ચરીત્રોવાળી કેળવણી એવી કેળવણી વડે સત્જન થયેલા ભારત સત્તાનોને પછી ઉપદેશ આપવો નહિ પડે આત્મવત્સ ! હવે નશુકના ઔરડામાં, જ્યાં એવા વીર પુરૂષોના જીવન ચરિત્રો એકઠા થતા તું બેશે !”

નરહરિ, જાદુ કરાયલા મનુષ્યની પેઠે, મહારાજની પછ વાડે લોહચુબક પાછળ સોય આકર્ષાય તેમ, નશુકના બીજા ઔરડામાં ચાલ્યો.

“જે ! જી હગીલગના એકાંતે અહીં આ પુસ્તકાલયની યોજના કરાવી છે આ બે વિદ્વાનો જૂહી જૂહી શાખાના વીર પુરૂષોના ચરિત્રો અહીં એકઠા કરે છે ! એમાં, સ્વામીભક્ત વીર થોદા હનુમાનથી માડીને, ઠંઠ હાલના જમાનાના દાદાભાઈ અને નીલકંઠા સમા નપસ્વીઓના, કરુણ સમા જમસેદજી તાતા, બ્રહ્મસ્પતિ સમા ગોખલેના બાળકોને આનંદ સાથે ગરમ લાખમા

મહેર છાપ પડે તેમ, કુમળા મગજમા અસર ઉત્પન્ન કરનાર ચારિત્રોનું એકી કીરણ થશે અને તેનું નામ વીરપુત્રા મહેશે—”

નરહરિ—હેવ ! યોગાભ્યાસમાં પ્રવૃત્ત થનાર અભ્યાસકોના

દર્શન કરવાનો મહારા જવા કુદરત પ્રાણિને અધિકાર નથી ?

મહારાજ—છે ! છે ! વત્સ ! ચાલ જભરાયા વગર મહારી પાછળ પાછળ આવ !

મહારાજની પાછળ પાછળ નરહરી ચાલ્યો થોડીવાર અધ-કારમાજ ચાલતું પડ્યું પણ તુર્તજ દીપક વગરનું પરતું અત્યુત્તમ ઓજસ તેના જોવામા આવ્યું એ ઓરડામાં હૃદય કોટીના યોગ જ્ઞાનના અભ્યાસકો હતા તે સૌ આ સમયે પોતપોતાના કાર્યમા પ્રવૃત્ત હતા મહોટે ભાગે તેમા લેખકો હતા.

મહારાજ—જો ! વત્સ ! આ વર્ગમા આજળ પડતા વિદ્વદ્વેશ છે ! આ એક પુસ્તક લખાય છે તેમા મનુષ્યની હયાતિનું રહસ્ય-મન ઉપર અકુશ રાખવા માટેના પૃથક્ પૃથક્ ઉપાયો-પ્રયત્નપૂર્વક મનુષ્ય તે કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે છે તે-સ્વા-શ્રી અને અતુલ આત્મમદ્ધા ઉપર અવલંબન કરનારા, ધૈર્યશ્રી આત્મખલ કેળવી, આજળ કેવી રીતે વધી શકે છે તે શ્વાસદ્વારા શક્તિ, ખળ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, અને જૂદી જૂદી રક્તવાહિની નળીઓમા તે કેવી રીતે પહોચાડાય છે અર્થાત્ પ્રાણાયામના જૂદા જૂદા પ્રકારો, શક્તિનું એકીકરણ કેવી રીતે કરી શકાય છે તે, શક્તિનો યત્કિચિત્ પ્રવાહ અનિચ્છિત સ્થળથી જતો રોકવાની ક્રિયાઓ, વગેરે વગેરે મનુષ્ય જીવનને હૃદય તર ખનાવવાની અતીવ ઉપયોગી બાબતો લખાશે.

હવે આજળનો વર્ગ તેથી પણ હૃદય તું જોઈશ. અહીં હક યોગ અને જ્ઞાનયોગના પૃથક્ પૃથક્ વર્ગો છે આમા મહારા શિષ્યો છતાં પૂર્વજન્મોથી ઉપાર્જન કરેલા જ્ઞાનવડે મહારા ગુરુ થવા લાયક મહત્ત્વ વિદ્વાનો છે. આ મહારા જીવીજ રૂપેરી લાખી દાદી વાળો વૃદ્ધ ભક્તજન ! હાલ તે સમાધિમા છે એની મુખાકૃતિમા બ્રહ્માંડને હસ્તામલ્લવત્ જોનાર-સતત અખડ અસ્ખલિત બ્રહ્મ જલ્મમાં સ્નાન કરી રહેલ હોવાથી શ્રીશંકરના હામ્ય સમુ જો મહહાસ્ય !

આજળ ચાલતાં એક ન્હાની ઓરડીમા એક આસન ઉપર બેઠેલો એક વિચારગ્રસ્ત યુવક જોવામાં આવ્યો.

નરહરિ—કૃપાનિધે ! અહિં શુ છે ?

મહારાજ—અહીં તો કંઈજ નથી આ યુવક આ આશ્રમનો એક અભ્યાસક છે અને તમામ અભ્યાસકો કરતા મહારો પક્ષ-પાત તેના ઉપર વિશેષ છે એનાથી એક અપરાધ થઇ ગયો છે

નરહરી—ગુરુદેવ ! આપની છાયામા અપરાધને સ્થાન શી રીતે હોઇ શકે ?

મહારાજ—મહારી ભાષામા “અપરાધ” કહુ છુ તમે તે વર્તનને જુદીજ સજાથી ઓળખાવો છો એ મહારા શિષ્યનો પુત્ર છે. આ આશ્રમમાં આવતા પૂર્વે એનાથી એક સુશિક્ષિત કુમારિકાની સાથે લગ્નગાઠથી જોડાવાનું વચન આપાઇ ગયું છે ! એ જાણવામા આવતાજ મહે એને આગ્રહપૂર્વક સસારમા રહી, સ-પૂર્ણ પત્ર્ય થઇ તીવ્ર વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયેજ યોગાભ્યાસમા પ્રવેશ કરવા આજ્ઞા કરી પરંતુ એનાથી મહારો લગભગ પિતૃસ્નેહ છોડાતો નથી ! અને એ કુમારિકાનું નામ સ્મરણ પણ તેનાથી છુટતું નથી આ રીતે તે ઉભયબદ્ધ થવા જાય છે

નરહરી—તો પછી એમણે શુ કરવું ઉચિત છે પ્રભો ?

મહારાજ—એ રસ્તાના ડિલેટ ઉપર તે ઉભો છે અને મનુ બોને રસ્તો પસંદ કરવાનો એવી રીતે સમય આવે તે વખતે ધૈર્યથી, કુનેહથી, આત્મજળથી, મન ઉપર કાબુ રાખીને એક રસ્તો લઇ લેવો જોઇએ એનું મન એ રસ્તા વચ્ચે દોહાયમાન થઇ રહ્યું છે પરંતુ મને લાગે છે કે અહિં આ આશ્રમમા તો એનો સ્થૂલ કાથળો-દેહ માત્રજ છે એટલે એના પ્રાણનું જ્યાં આકર્ષણ થઇ રહ્યું છે ત્યાં દેહને પણ એને લઇ જવો જોઇતો હતો —

નરહરી—પણ આપનો એ નિર્ણય શી રીતે બધાયો હશે ?

મહારાજ—એના વર્તનથીજ ! એક અધારી રાત્રિએ, જ-ગલની ભયાનકતાને ન ગણકારતા, વાઘના ભયથી સહજજ ઓછી આશ્રમની મર્યાદાની ભીતિને પણ ઘડીભર ખાળુએ મૂકી, અ-હીંથી દૂર આવેલા એક આશ્રમમાના શિવાલયમા એના વિયોગથી વ્યથિત થતી એ કુમારિકા ઉત્ર તપ કરી રહી છે ત્યાં એ પહોંચી ગયો ! પહોંચ્યો પણ પાછો ત્યાં રહ્યા નહીં ! ત્યાં પહોંચતાજ મહારી આજ્ઞાના આકર્ષણથી પાછો તુર્તજ અહીં આવ્યો !

નરહરી—તો પછી હવે એ અપરાધ માટે સંશયન શુ થવાનું ?

મહારાજ—એ હવે હું તહાશ હાથેજ કરાવવા પ્રયત્ન છું મહારી આજ્ઞા છે કે એને એની પ્રચ્છાનુમાર એ આશ્રમમાં મહારી આજ્ઞાથી લઈ જા ! અને એનાં એ કુમારિકા સાથે લગ્ન થવા દે ! ઉઠ વત્સ ! ખેંઠા થા ! જા ! આ યુવક સાથે ! સસારમાં સંપૂર્ણ પરચ થયા પછીજ વેદાભ્યાસના અધિકારી થવાય છે.

એ યુવક ઉભો થતાજ નરહરીએ એને પોતાના એક વખતના સહાધ્યાયી મનહર તરિકે જાળખ્યો, અને પ્રસન્ન મુખે તેણે તેને સાથે લીધો.

એટલામા ભોયરામાથી એક મોટા ખાકામાથી આકાશ દેખાવા માડ્યું તે ઉપરથી નરહરિએ પૂછ્યું

“ મહારાજ આ શું હશે ? ”

મહારાજ—હનુમાન આજળ અહીંથી જવાનું યત્ન છે જોને તમે પ્રાકૃત લોકો “ લીફ્ટ ” કહો છો. આ અહીંથીજ હાલ તમારા માટે હનુમાન આજળ થાળ લાવ્યો હતો. વરસાદ આવવાનો હોય ત્યારે ભૂગર્ભમાં સહજ ગરમી લાગવાથી કાડીઓ ઉપર આવે છે તેમ આ ભક્તમણે આજ ઉપર ઉજાણી કરી હતી ”

ઉપર મુજબ વાત થાય છે એટલામા અવાજ સંભળાયો કે “ આ ખડામણી ! આ ખડામણી ! હાય ! હાય ! ગજબ થયો ! ”

લીફ્ટમા નરહરિને ખેસારી મહારાજ અને એ ખે હનુમાનના મંદિર આજળ, જમીનમાથી પ્રકટ થતા હોય તેમ થઈ ઉભા રહ્યા !

મહારાજ અને નરહરિએ, ઉપર આવી પહોંચતા, શેઠને ખાધાની પેઠે મુઝાતો ફરતો, ને ખુમો પાડતો જોયો ! રસ્તોઈ કરનાર બ્રાહ્મણી ડોશી, વૃદ્ધાવસ્થા છતા, જે ઉમરે, દીકરા અને વહુઓ તેની સેવા કરે તે ઉમરે, પરાધિન થઈ પડેલી સ્થિતિને લીધે, દીવસ ભરના પડેલા પરિશ્રમથી સામેની આસરીમાં મીઠી ઉઘના હજાર્મી મોક્ષ મુખમા એવી અચ્છી રીતે પડી ગઈ હતી કે પાસેના બળદોના ઘાસમા આજ લાગે તોજ ઉઠે ! બળદ હાકેનાર છોકરો, ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર વર્ષે આવતા કમનસીબ દુઝાળોમાંથી એક દુઝાળમા, ભવિષ્યમાં “ સસારમાં સ્વર્ગ મુખ અને પાછળથી મોક્ષ ” અપાવનાર સતતિ માટે હવાતીર્થ કરનારોઓની પેઠે અભખરો રાખનાર શેઠ, જૂજ કામતે વેચાતો લઈ લીધો હતો ! ગુલામગીરિ તો સરકારે કચારની પૂણી બાંધ કરી દીધી છે તે મુખસિદ્ધ વાત છે, પરંતુ જ્યારે જ્યારે મેઘ

રાજાની સવારી, વાદળાના નરમ ગભારામા આળસમા પડી રહે છે અને હીદની ધરતી ઉપર ભૂખે કંકળતાં, લાખો સ્ત્રી પુરૂષો અને ખરચાંઓનો ત્રાસજનક દેખાવ, આપણી આ એક વખતની સુવર્ણ ભૂમિ ઉપર જૂલમ જૂલમ વર્તાવી રહે છે, ત્યારે એ ગુલામગીરિ અહીં મૂર્તિમાન અવતાર ધારણ કરે છે ! બધ કરવામા આવી છે ત્યારથી તે ગદ્ય તો નથીજ ! પરંતુ જીવરથી વહાલા ખરચાંઓનો વિક્રય કરનાર માળાપોના હૃદયમાં એ ગુલામગીરિના હાટ ખેંઠેલા હોય છે ત્યારથી તેવા દુષ્કાળને પ્રસંગે મેળાની પેઠે તે ભર ખજારે આવી ખડા ઘાય છે ને બધાએ તણુ તણુ રૂપિયા, કુતંગ કરતા ઓછા મૂલ્યે તે વેચવામા આવે છે

દાગીનાથી ભરેલા, દસ દીવસ ઉપર પરણેલા હરદાર જવા નીકળેલા, શેઠાણી ગુમ થયા છે, તેવા ચોઘડીયામા એ ગરીબ અને કમનસીબ છોકરાની કર્મકથાથી હાલ તમને કંટાળો આપવા જરૂર નથી પણ દુખો નહીં ટેવાયેલા તે બિચારો રસોઘયણુ બ્રાહ્મણી કરતા એવી વધારે મીઠી નિદ્રામા હોતો કે તે બળદના પગમાના ઘાસ ઉપર જઈ પડ્યો હોતો, અને બળદ તેની નીચે પડેલુ ઘાસ દાવવતે તાણી તાણીને, તે છોકરાને બચાવીને તરણુ ખાતો હોતો, તે ઘાસ સળગી ઉઠે તો પણ છોકરો એકદમ ઉઠે તેમ ન હતુ—એવી મીઠી ઉઘમા તે હોતો

બળદના પગમાથી, મેનકાએ ઉચકેલી ખાલક શકુન્તલાની પેઠે એ હાથમા એ છોકરાને ઉચકી લેતા મહારાજ પૃષ્ઠ્યુ —
“ શુ છે ભક્તગજ ? ”

“ અડે મહાડાજ ! આપ ક્યા ગયા હતા ! ગુડુડેવ ! ઓડ-ડીનુ ખાડણુ ઉઘડતા પન પુડુ સાબડયુ નહી, અને શેઠાણી અડર નહી ! ” કહી ગેઠ રડી પડ્યો !

“ કેટલીકવાર થયું ? ” આશ્ચર્ય સાથે નરહરિએ પ્રશ્ન કર્યો ‘ અમને દેવાલય પાછળ જતા અડધો કલાક પણ નથી થયો એટલામાં એ ક્યા ગયા હશે ? શેઠ તમે શુ કરતા હતા ? ”

“ હુ ટો ઉઘી ગયો હતો ! નાની છોકડી રડી એટલે બેયુ ટો—” કહી પાછો શેઠ રડી પડ્યો.

મહારાજ—ગભારાશે નહિ, ભક્તરાજ ! આ દેવાલય ટેકરી ઉપર છે અને તે સુપ્રસિદ્ધ વાત છે કે ઘણા વર્ષોથી, દેવના ઓજસની ચોરોમા એક પ્રકારની સ્વાભાવિક ભીતિને લીધે આ

ખાજીનો ચોર અહીં પ્રવેશ કરી શકતો નથી. તેમ છતાં ટેકરીની ત્રણે ખાજીએ હાલ છુ ધુ ધુ કરતું પૂર ચડેલું છે જ્યાં બે મથો-ડાંથી વધારે પાણી હશે તેમાં નાના મછવાનું પણ સામી ખાજીએ જવા ગર્જુ નથી માત્ર જીમણી દિશાએ જવાથી તમે માફમાં બેસી આવેલા તે જગોએ એક ગાડાવાટ છે પણ તે પણ એવી ગીચ ઝાડીમાં છે કે હાલ ત્યાં વાઘ, વર, ગીંછ ફરતાં હશેજ. એટલે હાગીનાની લાલચે ઉઘતા શેઠાણીને જીચકીને પણ એક બે માણસ નહામી જઈ શકે તેમ નથી છતાં તે ખાજીએ હુ બહોળસ્ત કંઠે છું. ” પણ તમે ધૈર્ય રાખી શકશો ? એમ કહી મહારાજે એક મ્હોટો નાલીયેર જવડો શખ ફૂંક્યો અને “સમગ્ર ટેકરી ઉપર નજર નાખી તપાસ કરો ! ! ” એવી ખુમ મારતા બે શીબ્યો, જે ઘણું ભાગે આ બધું સાબળતાજ હશે તે વેગથી દોડ્યા !

દેવાલયની ટેકરીએ સુમારે ત્રણેક એકર જગો રોકી હતી તેમાં અડધા ભાગમાં મહારાજ તરફથી દેવાલયની સંસ્થાના ચાલુ નિભાવ માટે વાવેતર કરવામાં આવતું હતું અને બે વીધા જેટલી જગોમાં એક નહાનો મરખો સુદર ખમીયો કરેલા હતો ઘોડાના નાળ ઉપર એક હથેડો મારી તેના આગળના ખુલ્લા ભાગને ટુકો કરવામાં આવે તેના આકારે વાધુ તેની ત્રણે ખાજીએ આવી રહેલું હતું એટલે વિમાનમાં બેસી એક હજાર પુટ ઉંચેથી જોનારને ભગવતીજ ગાથી પરીગૃત થયેલા મહાદેવના શીવાલય જેવું આ ટેકરીનું ગમ્ય સ્થાન લાગતું હતું ધ્યાન સમયે યોગીજાને મથુલ દેહના કોથળામાં એકજ સભળતા હવનીની પેઠે, તેટલી જગામાં વાઘાના પૂરના ધુ ધુ ધુ ધુના અવાજ સિવાજ કશું કાને પડતું ન હતું થોડીવારે વાદળા ખસી જવાથી આથમતું લાલ ચંદ્ર ખીંખ પશ્ચિમ તરફની ક્ષિતિજમાર્થ ગમ્પડી પડવાથી અધકાર થઈ રહ્યો હતો બે શિબ્યો પૂર્વ તરફ દોડ્યા પછી મહારાજે શેઠને વાઘાના પશ્ચિમ ભાગ તરફ જવા કહ્યું અને પોતે અને નરહરિ ઉત્તર દક્ષિણ તરફ ગયા રસોઈ કરનાર તથા બળદ હાકનાર છોકરો હજી પૂરા સાવધ થયેલા નહતા તેમને ત્યાંજ રહેવા દીધા.

થર થર કપતો શેઠ પશ્ચિમ તરફ વીશેક ડગલા નહિં ગયો હોય એટલામાં જે બે શિબ્યો પૂર્વ તરફના રસ્તા ઉપર જવા નીકળ્યા હતા તે તરફ ધીચ ઝાડીના મધ્ય ભાગે, એક

ઘણું હિંચુ, કદાચ ચૌદમી સહીમા રોપાયલું, “શાદમલી” વૃક્ષ હતું તેની શીખા ઉપરથી ચંદ્રના ઉપગ્રહસમું-નહાનું ચંદ્ર ખીંખ હોય તેવું પ્રકાશનું કારણ જોવામા આવ્યું ! અને શાદમલી વૃક્ષની વદ્ધાવસ્થાને માન આપી તેને શકર ભગવાને દીવ્ય અક્ષુ બાણે આપ્યા હોય તેમ, તે કારણ ટેકરી ઉપર આમ તેમ બધી બાણુ પ્રસરવા લાગ્યું અને ટેકરીને ચંદ્રિકા સમાન પ્રકાશથી બાણે સ્નાન કરાવતું હોય અથવા ચંદ્રનાં કિરણોની ખનાવેલી વીક્ષ્મ કેશમાર્ગની તેના મસ્તીકે કેરવતું હોય તેમ દેખાવા લાગ્યું શેઠ આશ્ચર્યચકિત તો થયો પગ તુ કંઈક ધૈર્ય આવવાથી ઠેક વાઘાના પૂગ સૂધી જઈ પહોંચ્યો ! શું કરે ? જરૂરીયાત નવી શોધની જનની છે એમ વિલાયતી લોકો વાતો કરે છે તે મુજબ તેના હૃદયમા કયાય ન જોવામા આવતા ધૈર્યને લાવીને સ્થાન આપવું પડ્યું ! પ્રરબ્ધની ગઢન ગતી છે કોતરની કિનારી ઉપર આવતા તેણે શું જોયું ? ? કોતરની નીચે ઉતરેલી શેઠાણી, પાણી પાસે જઈ પાછી ફરતા, એક નહાના પગદડી રસ્તા ઉપરથી પ્રયતનપૂર્વક ઉપર ચડતી જોઈ ! બેઠેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહીં શેઠ પૂછવા બંધ તેટલામા શેઠાણી-એજ મૃદુ અવાજથી ધીમે ખુલાસો કરવા માડ્યો —

“ મને ઉઘમા ચાલવાની ટેવ છે તે વખતે બાન રહેતું નથી માટે તમે અબળબ થશે નહિ સાજો આ ટેકરી ઉપર આવતા પહેલાં માફમા આપણે વાત થઈ હતી કે હરદ્વારને રસ્તો આ તરફ આવ્યો ઉઘમા મને એજ સ્વપ્ન આવ્યું ! આ વાઘા સુધી આવતા ઠોકર વાગવાથી હું થોડેક ગબડી પડી પણ ખરી પણ તેથી મહારી ઉઘ ઉડી ગઈ ! તે પછી પાછો દેવાલય તરફ આવવાનો રસ્તો ન જડ્યો એટલામા આ કાંઈક પ્રકાશ જણાયો તેથી સાવધ થઈ સાફ થયું કે તમને મહારી તપાસ કરવાનું વહેલું સુખ્ય નહીં તો હું આખી રાત શું કરત ? ” —

“ અડે ટમાડુ ભલું ઠાય ? ! ! અમને સહિને ટમે ટો ડોડાવી મેલ્યા ! હજી માડી કપાડી ગઈ નહીં ! ટમેટો ખડે ખડો ગજબ કડ્યો ! એ ડગડની ડવા કડવી જોઈ મે ” એમ કહી તેનો હાથ ગ્રાહી તેને ઉપર લાવ્યો મહારાજને કાને તેમની વાતોનો હવની પહોંચ્યો ! અને એવા પ્રસંગે એકની એક “સીંગ-નલ” આપવા રૂપ શખ તેમણે બેઠેને પાછા ફરતા જોઈ પૂડ્યો !

એ હિપરથી નરહરિ, અને બે શિબ્યો જૂદી જૂદી બાબુએથી આવી પહોંચ્યા થાડીકવારે શાહમલી તરવરને પ્રકાશ કરતો બધ થયો, મહાગજ પાસે આવી પહોંચતાં શેઠે અનેલી વાતને ભાગા તૂટા શબ્દોમા ખુલાસો કર્યો

મહારાજ-ધન્ય છે શેઠાણીની ભક્તિને ! નિદ્રામા પણ તેમને યાત્રાના પવિત્ર સ્થળોનું ચિત્તવન છે એ પુણ્યશાથીજ કહેવાય. મહારાજ એમ વાત કરે છે એટલામા બે શિબ્યોમાના મ્હોટાએ કંઈ ડે —

“ પ્રભો ! શેઠને આજ્ઞા થવા જરૂર છે કે-રાત્રિના બાકીના સમયમા આવેા પ્રસંગ ન બને ! જ બાબુએ અમે ગયા હતા, ત્યા ગીચ આડીમા બે ઘોડેસ્વારો હથીયાગ સડીત છુપાઇ રહ્યા હતા બેટ એટલે ક્યા જાય ! અમે તેમની પાસે જઇ શકીએ નેટલામાતો તેમણે વેગથી ઘોડા દોડાવી મૂક્યા ! બે કે અહીં ચોરને ભય નથી તો પણ હાલ મોઘવારીને સમય છે એટલે સાવધ રહેવા જરૂર છે—

મહાગજ-અરે ! તમે એ બે સવારોને આપણા આશ્રયમા લાવી શક્યા હોત તો વધારે સાડ થાત ! આવે સમયે તે ક્યા જશે ? જી દગીની અનેક જરૂરીયાતોની શોધમા, સિહક પ્રાણીયોની જન્મભૂમિમા આવવા સુગી વાત આવે ત્યારે મનુષ્યોની તગીનુ પ્રમાણુ સહજમા મળી આવે છે ! આ આશ્રમ સૌને માટે છે અહીં આવી શક્યા હોત તો તેમની વૃત્તિમા ફેરફાર અવગ્ય થાત ભલે હવે તમે સૌ સૌની જગેએ પાછા જઇ સુધ જાઓ ! હુ ને નરહરિ ભઠી પાસે બેસીએ છીએ

શેઠા ભક્તરાજ ? લો, આ બ્રાહ્મી નામની વનસ્પતિમાથી એક ઔષધીની ગોળી છે તે શેઠાણીને આપો તેથી તે નિર્ભય હૃદયે, અને તેમની ચિત્તવૃત્તિ પણ સુધરશે ”

શેઠ ખારણા આગળ આડો થયો, શેઠાણી અંદર ગોઠવાયા, એટલે પાછા મહારાજ અને નરહરિ ભઠી આગળ બેઠા. બેસતાંજ મહારાજથી બોલાઇ જવાયુ કે —

સંસારતત્ત્વનિઃસાર,

પદ્મબોનદ્વીપસા ।

અન્તરા દુસ્તરા ન સ્યુ—

ઈન્દિરે મન્દિરેક્ષિણા ॥

નરહરિ—આપનુ વચન, એટલે અમારે તે યથાર્થજ કહેવાનુ મહારાજ ! પરંતુ હવે વાસ્તવીક ધાર્મિક શિક્ષણવાળી દેવી એના જન્મથી ભાર્તમાતા અલકૃત થવા માડી છે, કૃપાનિધે ! દેવી ધર્મલક્ષ્મીના વિજય હો ! તેમના સ્ત્રી શિક્ષણ માટેના પ્રયત્નો એ જ ત્રણ સ્ત્રી રત્નો નિર્મળાદેવી, ભદ્રબાલા, સરયુદેવી, એ રીતે ઉત્પન્ન કર્યા છે એવા અધિક ઉત્પન્ન થતા આપણો સાંસારિક હૃદય આપણને સામેથી ભેટવા આવશે !

મહારાજ—તે તહારા નેત્રોએ તેમને જોયા છે ?

નરહરિ—નિર્મળાદેવી તો મહારાં માતા તુલ્ય ધર્મ લક્ષ્મીના પુત્ર વધુ છે એમનુ સ્ત્રી શિક્ષણ માટેનુ અશ્રુત પૂર્વ સામર્થ્ય મહને વખતો વખત ચક્રિત કરે છે એમના દર્શન તો વખતો વખત મહને થાય છે ભદ્રબાલા તો એક અરણ્યવાસી તપસ્વિની છે નિર્મળાદેવીની વાર્તાઓ દ્વારાજ એમની વૃત્તિઓ જાણવાનુ ખન્યુ છે પ્રથમ તો પૂજન યજનમાજ એમનો સમય જતો હવે નિર્મળાદેવીના સહવાસથી સ્ત્રીઓની ઉન્નતિના પ્રશ્નો ઉપર તે ધ્યાન આપે છે સરયુદેવી પણ સ્ત્રી ઉન્નતિ માટે અપૂર્વ પ્રયત્નશીલ બ્રહ્મચારિણી છે કહેવાય છે કે જગત તેમના પ્રયત્નો એછા જાણે તે રીતે તે કામ કર્યે જાય છે એ વિષય ઉપર પ્રસંગ આવ્યે આપ સમક્ષ હું વધારે વિવેચન કરી શકીશ હાલ તો હું વિભક્ત અત કરણે આ વાત કરી ગયો છું

મહારાજ—એમ કેમ ?

નરહરિ—કઈ નહીં, કૃપાનિધે ! આ શેઠની સ્થિતિ જોતા મહાગ મનમા કૈંક પ્યાલ થઈ આવ્યા એકાગ્રતા માટે મનને ન ટેવાવ્યું હોય ત્યાં સુધી અમને એમ થાયજ આજના ભોયરાના દૃષ્ટે મનની વૃત્તિઓ ઉપર અકુશ રાખવાનો એક ઉત્તમ પાઠ બતાવ્યો પ્રભો !

મહારાજ—તહારો કઈ પૂર્વ જન્મનો સબધ તેથીજ તને અમાગ ખાનગી જીવનના નિયમ પ્રવેશ કરાવ્યો ! લક્ષ્યાધિપતિ શૃહસ્થો જેમ ઝવેરાતને પ્રયત્ન પૂર્વક પેટી પટારામા સંગ્રહ કરે છે તેમ અમે સાધુ લોકોનો, અમારા જીવનના ઉચ્ચ આશયો, અમારા યોગાભ્યાસના ઠમો, અમારૂં હૃદય, હૃદય પેટીમા સાચવી રાખવાનો અમારો ધર્મ છે વળી કોઈ બીજા પ્રસંગે તને વિશેષ કહીશુ આ ભક્તની શાંતિની ખાતર આપણે અહીંજ રાત્રિ ગાળવાનુ હમણાજ મહારાથી કહેવાઈ જવાયું છે

નરહરિ—ભને ! કૃપાનિધે ! તો ખીજ પ્રમગે અહીજ આપની વાર્તા પ્રસાદીનો લાભ લઈશું.

મહારાજ—અવશ્ય, તહારી શકાએ તમામ ખોલ !

નરહરિ—મહારાજ, આપણા ખાળકોના હાથમા વીરપૂજા જેવાં ઉત્તમ પુસ્તકો મૂકી, ખચપણમાથીજ તેમના સસ્કારો ધર્મ તરફ દોરવાની આપ વાત કરતા હતા એ હું સર્વોંશે કબુલ કરું છું પરંતુ હોંદનો ઉન્નતિ માર્ગ એકલા ખાળકોને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવામા સમાઈ ગયો છે ! હોંદનુ દારિદ્ર્ય, જ્યાં કરોડો મનુષ્યોને એક વખત પૂરે અન્ન મળતુ નથી થોડાક વર્ષ ઉપર હલકી ધાતુનાં વસ્ત્રો ખનાવવાનો પૃથા પડ્યો હત ને તે જટલા મોઘા થાત તેટલી હાલની કાપડની મોઘવારીને લીધે ગરીબ પણ કુંલીન સ્ત્રીઓ વસ્ત્રના અભાવે ખહાર મહોડુ ખતાવી શકતી નથી ! હોંદનો લગડો ઉઘોગ ! મૂળ તો હોંદીઓમાં સાહસ નથી. ઉત્તેજન નથી. પર્યટન કરવા વિલાયત જપાન જેવા સ્થળોએ દ્રવ્ય વગર જઈ શકાતુ નથી ને જય તો પણ ઉઘમોની સસ્થાએ ખોલવા પૂરતી થાપણ જોઈએ તે પછી હીંદુઓની સાસારિક અધમતા ! એક ખાળુએ વર્ણાશ્રમ ધર્મને ઢેડવાડે લઈ લઈ જવાની વાત થાય છે તો ખીજ ખાળુએ હકૂપકકુ અધમ-દ્વાવાળાઓ હાલની આપણી અધમ સ્થિતિનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ જોઈ શકતા નથી ને એક તસુ પણ ખસવા માગતા નથી દેશ-કાળ સ્થિતિને અનુસરીને તમાગ જીવનોમા ઘડતા ફેરફારો કરજો ! એ મતલબની મહાત્મા મનુની આજ્ઞા પણ તેમણે ઠેર મૂકવા માડી છે. તે પછી રહ્યા અમારા ગજકીય પ્રશ્નો ! તેમા અમારામા એકય નથી—”

મહારાજ—ખસ ! ખસ ! વતસ ! એક રાત્રિભગની ચર્ચા માટે તહે ખહુ ઠહી નાખ્યુ, સ્વાસ્થ્યને માટે ચાર પાચ ઠલાકની સ્વસ્થ નિદ્રા પણ જોઈએ. તહારાથી આવતા કાલ અહીં રહી શકાશે ?

નરહરિ—ના, કૃપાનિધે ! મહારે ખહુ ત્વરાથી જવા જરૂર છે તો પણ પ્રભાતમા મહારે નિશ્ચય હું જણાવીશ

મહારાજ—તો ભલે, સંભળ ! તહે ખહુ વાતો કરી દીધી છે ! પ્રથમ તો હોંદના દારિદ્ર્યની વાત કરે છે તે વાસ્તવિક છે, અમે સાધુ લોકોને તમે સસારી મનુષ્યોનો સમાગમ ઓછો એટલુ અમે ઓછું બહુઈએ એ પ્રથમ તો લક્ષમા રાખ ! ખીજ

ખાબુએ અમે સસારથી તટસ્થ હોવાથી તમારા વર્તનાનું નિરીક્ષણ તમો પોતે કરો તે કરતા વધારે નિષ્પક્ષપાતપણે કરી શકીએ એ પણ સાથે લક્ષ્મી રાખ !

તું દારિદ્ર્યની વાત કરે છે ! પુરુષાર્થ આગળ દારિદ્ર્ય ટકે છે તે તું માની શકે છે ? હોંદના ભૂગર્ભમાં સ્થળે સ્થળે કરોડો રૂપિયાનું દ્રવ્ય નથી ? ભૂતકાળમાં જ્યાં જ્યાં રસાયણીક પ્રયોગોથી પૃથ્વીના પડમાં કુદરતી રીતે ઉચાણો-(eruptions) થયેલા હોય છે તે તે સ્થળોએ ઠંઠકને ઠંઠક દ્રવ્ય-એટલે કાચી ધાતુ હોવી બેઠાંએ એવું એ વિષયને લગતા સાસ્રવેત્તાઓ પોકાર કરી કરીને કહેતા નથી ? હોંદ શુભેચ્છક લૉર્ડ રેન્ડે તે માટે મુખ્ય ઇલાકાના કાન ઉઘાડ્યા નથી ? જ્યાં જ્યાં એવા દ્રવ્યો હોય, ત્યાંની જમીનની ખીલવણી કેટલા ગરીબોનું પોષણ કરી શકે ? કેટલા લક્ષધિપતીઓને-કરોડો નહીં પણ અગ્નિ પતી ખનાવી શકે ? રાજકીય સુખોમાથી મળવાના સુખો, આ કુદરતની કૃપાથી મળી શકે તે સુખો કરતા કમ છે !

આ મહારા જેવા એક સાધુના વિચાર માત્ર નથી હો ! એવા સાધનોની ખીલવણી માટે પારસી કમ્પેયોગી સર જમસેદજી નસરવાનજી તાતાને હીંદમાં જન્મ આપી મહારા પ્રભુએ આપણા ઉપર કેવો ઉપકાર કર્યો છે ? એના હૃદયની વિશાળતાનો ખ્યાલ તને આવી શકે છે ? જો ભૂમિમાં એવા મહાપુરુષો જન્મે છે, જન્મના જીવનનો હેતુ પોતાની પદ્ધતિને જાતિને ઉચે લાલવાનો હોય છે તેજ ભૂમિના સતાનો ! તમે નિરૂપી રહો, તો કેનો વાંક છે ? સભેગો ને સહાય પ્રયત્ન વિના સામા આવશે કે ? ખડો ! આથડો ! મુઝીખતો વેઠો ! જો દેશોના મનુષ્યોને ઉત્તરિને શીખરે જોતા હોવ તેઓ તે સ્થિતિ શી રીતે પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે તે તપાસો ! તમારા માટે સીધાસટ રસ્તો ખનાવી કુદરત પોતાનો પુરુષાર્થના પરિણામે પ્રાપ્તિને સિદ્ધિ આપવાનો અટલ નિયમ બદલશે ?

નરહરી-કૃપાનિધં ! પ્રભો ? હું આપને એટલો બધો નિર્મોહ્ય મનુષ્ય લાગુ છું કે-એટલી બધી વરાળ મહારામા પણ ભરવાની આપને અગત્ય લાગે છે ? હું કહું છું કે-અમારા ઉદ્યોગના સાધનો ઉપર-અમારા ઉદ્યોગ માટેના ઉત્સાહ ઉપર

એવા મહોટા દખાણો મૂકાયલા અમને લાગે છે કે અમારા પુરુષાર્થ અમને એક બાજુએ તાણી બંધ છે, અને અમારા ઉપરના દખાણોથી અમે તસુભગ આગળ જઈ શકતા નથી. દક્ષાં , તોથી આપને સમજવીશ. ધારો કે મુળદં ઇલાકાના મહેસુલ- માંથી અમુક લાખ રૂપિયા, દુકાળના વખતમા કુવા ખોદાવાના કામ માટે, દેશમા નવા લવગે માટે કૃષા થતા કારખાનાને ઉત્તેજન આપવા માટે કંઈક નવું યત્ન શે ધનારને ઇનામ માટે, સગ્રહસ્થાનો માટે, ખેતીવાડી માટેની પ્રયોગશાળા માટે, હુવરનાં પ્રદર્શણો માટે, અને એવા કામમા ખર્ચવાની દરખાસ્ત મૂકવામાં આવે તો તે—”

મહારાજ—પણ હું સાબળુ છું ને કે હવે તો ઇલાકાના ખર્ચમા તમારો અવાજ વધારે મજબુત બનાવવાની યોજના થડાય છે—”

નરહરિ—હા બેગબર છે, તે ખરૂં છે પરંતુ ખર્ચ કરવાના તૂત્રોની મૂળ દોરી દિલ્હીમા રહેશે તો—”

મહારાજ—તે પણ આવશે ! ક્રમે ક્રમે આવશે ! ત્રીશ કરોડ મનુષ્યોની બાગ્યરેખા અકાવનારે કુનેહથી ને ધૈર્યથી કામ લેવાનું છે

નરહરી—પણ પ્રભો ! સખ્યાબંધ મનુષ્યો કારેબારની નોકાનું સુકાન ખદલવા પ્રયત્નશીલ ગયા છતાં તે હતાશ કેમ બનવા પામના હશે ?

મહારાજ—“ સંખ્યાબંધ ” શબ્દ વાપરવામા ત્હારી ભૂલ ચાલી જાય છે. સખ્યાબંધ મનુષ્યોની સામાન્ય ઇચ્છામાં તો એટલો બધો ઇશ્વરી અશ રહેલો છે કે તે સર્વથા અશ્વત્થ છે. માત્ર તે ઇચ્છા લાખો-કરોડો મનુષ્યોના હીતની હોવી બેધર્મ- ભક્તિપૂર્વકની-ઉચ્ચ હોવી બેધર્મ અને પાપ રહિત હોવી બેધર્મ, લાખો મનુષ્યોએ જ જનહીતની સામાન્ય ઇચ્છામાં પોતાનું આત્મબળ રેડેલું હોય તેના સામર્થ્યનો તને ખ્યાલ નથી જણાતો. તેનો જેબો અવાજ ગુંથળાવાતો નથી તે તો પ્રભુના ધામ સુધી પહોંચી શકે છે પૂર્વે ભક્ત પ્રહલાદને મહારા પ્રભુએ તાર્થા હતા તેમ, જ જ પ્રજાઓમા પૂર્વે સામાન્ય વિચારનું સંગઠન થયેલું છે ત્યાં એવું થયેલું તું બેધર્મ

નરહરી—પ...ણ ..પ ...ણ ...ત્યારે..

મહારાજ—તહારી શકા હુ સમજું છું તુ એમ પૂછવા ધારતો હોય કે—ત્યારે હોંદમાં કેમ તેમ નથી બનવા પામતુ ?—એ પ્રશ્નમાજ તહારો જવાબ સમાયલો છે આકાશમાં પૃથ્વી જેમ અમુક નક્ષત્રમાંથી પસાર થતાં અમુક પ્રકારના પ્રવનનો અનુભવ કરે છે તેમ પ્રજાને પણ અમુક નિર્માણ કરાયેલી સ્થિતિએ પહોંચતા પહોંચતા, મત મતાંતરો અને તેના પરિણામોનો અનુભવ કરવાનો હોય છે. એવા સમયે એવોજ એક પ્રકારનો પવન વાતો અનુભવાય છે કે—સૌને પોતપોતાના, ગમે તેવા, મતનો આગ્રહ આવી જાય છે. વરસાદ વરસે ત્યારે બહે પાસે છત્રી હોય તેથી ઓછા જોખમથી ‘ઓવરકોટ’થી ઢેહ કઢાય ભી-જયા વગરનો પણ રહે, પણ શરદીની અસર તો થાય. તાપ, ટાદની રૂતમાં પણ તેમજ, આ હિસાબે, પ્રજામાં મત મતાંતરનો પવન ચાલતો હોય તે રૂતમાં, સ્થુલ પરિણામોની રૂતનો સમય તો દૂરજ હોય. એ પવન સૌને ઓછા વધતા પ્રમાણમાં લાગેજ જામે દેહધારી સંસારીમાં એમાંથી નજ ખયે. રક્ષણ કરે, તથાપિ તેની અસર તો ભોગવવીજ પડે. એવા સમયમાં મનુષ્યના કુલ્લક ટુંકે શવન દરમ્યાન, આબુખાબુના તમામ સંજોગો લક્ષમાં લઇનેજ પરિણામની આશાઓ બાંધવી જોઇએ પ્રજાના અમુક નેતાએ ગદ્ગદત ખાધી હોય, તે ગદ્ગદતમાં ધારો કે સમગ્ર પ્રજા પણ માત્ર તેની પ્રત્યેના માનની ખાતર શમેલ થવાનો સંજોગ બળે, તો તો કદાચ પરિણામ ક્ષિતિજમાં દેખાય, જો કે તે કાચુ અને હગામી હોય. જેમ સપૂર્ણ ત્યાગ વૃત્તિ અનુભવેજ સસારથી મુક્ત થઈ શકાય છે, તેમ અમુક પ્રજાને સદીઓ ભરની શિથિલતાને લીધે એક મહોટું દરદ-ગુમડુ, થયુ હોય તેને ‘પાટીસ’ રૂપ તાપ જરૂર પુરતો ન મળે અને કાચુ ટુટે કે કાપવામાં આવે તો ‘પુનરપિ તેજ મત મતાંતરોનો ભય ઉત્પન્ન થવા પામે. એટલે પ્રજાનો મહોટો ભાગ અમુક મતનો થતાં સુધી આગળ ‘ધપવા’નો ઉપદેશ આપનાર નેતાઓ ઉદય માર્ગમાં ભોંત બૂલે છે. દહો સ્થુલરૂપે હોય છે તેનું માખણ થતા પૂર્વે છાશરૂપ મન-ધન થાય છેજ-થવું જોઇએ એમાં પાણીનું મિશ્રણ થાય, વાંસ પણ ભળે, મતમતાંતરોની પેઠે અનેક દિશામાં તે બેચાય, તેવે વખતે માખણનો ઉતાવળીયો મહારો શ્રીકૃષ્ણ પ્રજા છાશને દહો સુદ્ધા પી જતો, તેવું ન થવું જોઇએ !

એથી તો માખણ સતોષપૂર્વક ન આવવા દેવાથી યશોદા મેયા નાખુશ થતા હોવા જોઈએ

નરહરી—તો પછી પ્રભુ આવી સ્થિતિ કેમ ચાલુ રાખે છે ?

મહારાજ—આ બધી તમારી હિડાપોહ, પ્રભુને તો જાણે કેારે મૂકિનેજ થતી જોવામાં આવે છે પ્રભુથી વ્યતિરિક્ત, તાત્કાળીક કૃપના લાલચુ બનેલા, કૈંક અશે કાર્તિકના અભખરાવાલા, જીવનના દુઃકાપણાનો ખ્યાલ ભૂલી ગયેલા, કર્તવ્ય પરાયણતાને મર્યાદિત બનાવી રહેલા, ઉતાવળીયા સસારીયાનીજ આ ધમાલ છે ! ધર્મજ્ઞાસુઓ પરોપકાર વૃત્તિ સપત્ર છતાં, તેમને માટે તો તટસ્થ રહી જોવાપણુજ રહે છે, બીજો રસ્તો નથી

નરહરી—શુ ત્યારે એ અમારી ધમાલમાં આપના જવા પરોપકાર વૃત્તિ સપન્ન સાધુ પુરૂષોની સહાનુભૂતિ નથી ?

મહારાજ—નથી કેમ ? છે તેવીશ કરોડ મનુષ્યોના કલ્યાણના મત્ર જપમાં સાધુઓ અલગ રહે તે તેમનું સાધુપણુ કેમ કહેવાય ? પણ તેનું વાસ્તવીક સ્વરૂપ જૂદુ છે, અમારા પરોપકારની કક્ષા લાખી છે હીંદને જમ તુ હાલ સ્વદેશ માની બેઠો છુ તેમ સમગ્ર બ્રહ્માંડ એ અમારો દેશ તેમાના મનુષ્યોજ નહીં પરંતુ પ્રાણિ માત્ર એ અમારા ભાડુ એ સર્વનું ભલુ ધરિછવામાં હીંદનું ભલુ આવીજ જાય સર્વ જનોને સુખી ધરિછતા આપણે સુખી થઈએજ થઈએ મોડા થઈએ પણ ચિરકાળસુખી થયા વગર ન રહીએ એક સદ્ વિચાર માત્રના સ્થુલ રૂપ હોય છે, અને સુક્ષ્મ વાતાવરણમાં એના આન્દોલનો થાય છે દેહમાં હોઈએ છીએ ત્યાં લગી દેશને પોતાનું ઘર માની તેના પ્રયત્નોમાં ભળવા સ્વાભાવિક વૃત્તિ થાય છે—પ્રભુની રચના એમ લાગે છે, પરંતુ દેહ છોડયા પછી એ માન્યતાની મર્યાદા અસાધારણ રીતે લખાય છે એક દેશાભિમાની પ્રજાને નેતા દેહ છોડે તે પછી તેના આત્માને બહુ આશ્ચર્યપૂર્વક જીવલોકમાંથી બોલાવવાના પ્રયોગો થતા, તે જીવ પાછો પોતાને સ્થાને જવા અત્યાશ્ચર્ય કરતો જોવામાં આવે છે ! આ તહે નથી સાંભળ્યું ? ચિર સ્મરણીય પ્રો. ગોખલેના આત્માને પુનામાં કેટલાક ધર્મ જ્ઞાસુઓએ બોલાવવાનો અખતરો કર્યો સાંભળવામાં છે. ને તેમણે પાછા જવા ઉતાવળ કરેલી તે તહારા જાણવામાં હશે. એનું કારણ એમ છે કે મૃત્યુ પછી ઉચ્ચકોટિના આત્માને

વિચારનું કર્તવ્યનું ક્ષેત્ર એટલું વિશાળ થતું હોવું જોઈએ કે, દેહ ધારણ કરતી વખતની સ્થિતિનું કર્તવ્ય તેની આગળ અણુ માત્ર લાગે છે અને યોગાભ્યાસીઓ સદેહે એ માન્યતામાં વિચરે છે, અથવા વિચરવાના અભ્યાસકે કહેવાઈએ એ પ્રદેશમાં દેશ નથી-દેહ તો અહીં જ કે કો દીધો એટલે જાતિ નથી-દેહને જ અંગે રહેલા ભૂખ તૃષ્ણા લાગણી વિચાર પણ કયાંથી હોય? સમય પણ એ પ્રદેશમાં ખરડની પેઠે ગળી જાય છે અચાજ સુદ્ધા ત્યાં ખીન જરૂરનો ભાસે છે-પદાર્થોના નામો પણ વાયુરૂપ ખની જાણે જતા રહે છે વિચારને પણ વિચારવાની જરૂર નથી રહેતી-ત્યાં તો મરણ નથી તેમ જીવન પણ જાણે નથી. આત્માની તે સ્વતંત્ર સ્થિતિ, હતી, છે, ને રહેશે જ એમાં મૃત્યુલોકનું ‘હુ પણુ’ ગળી ગયેલું હોય છે એ પ્રદેશમાં અલૌકિક ચિરસ્થાયિ મનથી અગમ્ય અસ્ખલિત આનંદ વહ્યા કરે છે, એ અલ્પજ્ઞમાં સ્નાન કરી રહેલા આત્માની વાસ્તવ સ્થિતિનું ખ્યાન કરવા જીવંત અને ભાષા અસમર્થ છે નિદ્રામાંથી ઉઠેલો દેહી, સ્વપ્ન તરફ ખંચ લ કરે તેમ, મૃત્યુ પછી આ વિશાળ પ્રદેશને નિહાળતો આત્મા કર્તવ્ય માટે મ્હોટું ક્ષેત્ર જીતે છે

નરહરી—ત્યારે અમારે ખધાએ એવા યોગી થઈ જવું ?

મહારાજ—ખધા ન થઈ શકે કહેવાનો હેતુ ખરોખર સમજ સર્વ જનોને સુખી ઇચ્છતા આપણુ સુખી રહીએ જ રહીએ એ મહામત્ર મનમાં ઠસાવીને ઠામ લેવું જોઈએ ત્યારાજ મનમાં રમી રહેલ કાર્યક્ષેત્રના દાખલાથી તું વધારે સમજી શકીશ સ્વ દેશીનો પ્રયાગ વધ્યો છે ને હજી વધ્યો જ જાય છે, જીવનભરના સેકંડો વ્યક્તિઓના હવે વિરક્તના પ્રયત્નો થવા પામે તો પણ તે નહીં ખસે. સ્વદેશમાં ખનેલું કાપડ માત્ર નહીં પણ દરેક વસ્તુ હોદમાં ખનેલી વાપરવાની આદત, કરોડો મનુષ્યોના અતઃકરણમાં ઘર કરી રહી છે મતલબ કે વિદેશી વસ્તુઓ ઉપર ત્યાગ વૃત્તિ થયે જાય છે એવે સમયે વિદેશી વસ્ત્રોની હોળી કરતી વખતે પચમહાલનાં જગલોમાં ઘાસ કાપતી, ત્યાંના સકટના નિરિક્ષણાર્થે ગયેલા મુસાફરને જોઈ, ઘાસવડે પોતાના અંગ ઢાકનારી હીદી ખાળાઓને વિસારી ન મૂકવી જોઈએ જે જે કારણોને લઈને, જેને હીદિ કહેવાનો અધિકાર છે એવા અનેક મનુષ્યોના અતઃકરણમાં આઘાત થવા પામે તેવે પ્રસંગે

કુનેહથી હીર્ષદષ્ટિથી કામ લેવાવું જોઈએ કુદરત દ્વારા, પ્રભુ અનેક સ્થળે આપસ આપસમાં કલહ પ્રસંગો ઉપસ્થિત કરાવી આપણા કાન ઉઘાડે અને ત્યારેજ મુકરર કરાયલા કાર્યક્રમોમા આગળ વધતાં થોભીયે તે પહેલા પ્રભુની ભાષા વાચવા ટેવાવું જોઈએ.

નરહરી—ત્યારે અમારા કાર્યક્રમમા આપ યોગી લોકની દષ્ટિથી કેવા ફેરફાર કરવા જોઈએ ?

મહારાજ—લોકમત સપુર્ણ કેળવાય ત્યારે અમુક પગલું ભરાય તે પહેલાં પ્રજામત કેળવવા પાછળ સતત પ્રયત્નો ચાલુ રહેવા જોઈએ લોક મા તિલકે સરદાર ગૃહમા પોતાના દેહાંત પહેલા વીશ દીવસ અગાઉ એજ સુત્ર કહ્યું હતું કે—“ જન સમુહ પાછળ આવે છે એમ સમજી ત્યારેજ હું તો એક ડગલું આગળ ભરૂં ” મહાત્મા રાનાડેનું એજ વચન છે કે—જોછામા જોછી વિરક્તતા હોય ત્યાથીજ અમુક સુધારો શરૂ થઈ શકે નેતાનું નેતાપણુ એટલે તો ત્યારેજ મનાય કે જે લોકોના સુખને અર્થે અમુક ધ્યેય નિર્માણ કરેલું હોય, તેમને જોછામાં જોછી કનડગતથી તે પાર પડે. મોડું થાય તો કાળને કંઈ ઉમર નથી ભવિષ્યની પ્રજા આપણા પ્રયત્નોનું પરિણામ ભોગવે અને તેમ કરતા હાલના કેટલાક અનિષ્ટો અટકાવાય તો સતુષ્ટ રહેવું જોઈએ પ્રજામત કેળવાતા સુધી સપુર્ણ નીતિ શિક્ષણ પ્રજાને મળે તેવા પ્રયત્નો થવા જોઈએ અને એ નીતિ શિક્ષણમા સ્ત્રી શિક્ષણ પુરૂષોને આપવાના શિક્ષણ જેટલુંજ ઉપયોગી નહીં પરંતુ વધારે ઉપયોગી ગણાવું જોઈએ હીંદમા સોમાથી એક સ્ત્રી હાલ ભણેલી હશે તે સ્ત્રી કેળવણી ઉપરથી આ ચર્ચા શરૂ કરી છે અને તેમાં ધર્મલક્ષ્મી નિર્મળા-ભદ્રબાળા-અને સરયુ-એટલાં સ્ત્રી રત્નો ગણાવ્યા, પણ તેવાની સખ્યા ત્યાજ અટકે છે.

નરહરી—પ્રભો ! આ જગતમાં ભોયરામા ખેંઠે ખેંઠે આપ જગતનું પણ નીરિક્ષણ શી રીતે કરતા હશે ?

મહારાજ—અમે લોકો અમારો આ વેષ સહજ ખદલીને તમારા શહેરોમા તમારી જાહેર લાઇબ્રેરીઓમાં કવચિત ભાષા-શ્રોત્રમા હાજર હોઈએ છીએ. જન સ્વભાવને પરિચય જગત ઉપર પરોપકાર કરવામા ઉપયોગી થઈ પડે છે. નિમળા-ભદ્ર-બાળા અને સરયુના નામ તહે ગણાવ્યા પરંતુ એ ત્રણેના સ્વ-ભાવમા-કાર્યક્રમની દિશાઓની ભિન્નતા સુધા, સ્ત્રી કેળવણી

દેશમાં કેટલા વેગે વધે છે; એ જોવા માટે, અમે પ્રસંગે જાણવા પામીએ છીએ એ ત્રણમાથી નિર્મળા મહેન્દ્રપ્રસાદના પુત્ર રતન લક્ષ્મીપ્રસાદને પરણી છે એ પણ અમે અહીં રહ્યા છતાં જાણીએ છીએ મનહર અને ભદ્રબાલાના લગ્નની યોજના ત્હારી સમક્ષ થઈ સરયુદેવી અદ્ભુત પરાક્રમવાળી છે અને બ્રહ્મચારિણી રહેવાની ઇચ્છા રાખી પરોપકારમાં જીવન ગાળી રહી છે એ અમે જાણીએ છીએ એના જેવી સુશિક્ષિત સ્ત્રી તને કદાચ પ્રાપ્ત થાય.

નરહરી—સરયુદેવીની કીંકરીનો કીંકર થવાનું મ્હારા જેવા અનાથના પ્રારબ્ધમાં કયાથી હોય ?

મહારાજ—અને જો તે હોય તો હું કહું છું કે સસારમાં પરચ થઈ તે પછી આવા સરખા આશ્રમનું સેવન કરવાથી ત્હારા અનેક જન્મના અનિષ્ટો શમી જશે ને જગત ઉપર અનેક ઉપકારો તું કરીશ એ મ્હારો આશિર્વાદ છે. હવે બહુ મોડું થયું છે હું ધારું છું કે—વિશ્રાન્તિ લઈએ પણ મ્હારે ત્હારા જેવા સુશિક્ષિત યુવકના સદ્વર્તનથી સંતુષ્ટ થયાના ચિન્હ તરિકે કંઈક આપવું જોઈએ.

મહારાજે કંઈક સજા કરી એટલે તેમના જેટલી ઉમ્મગવાળા એક વૃદ્ધ તપસ્વી જે ભોયરામાં સમાધિમાં જોવામાં આવ્યા હતા તે ઉપર આવ્યા.

મહારાજ—લે ! આ મ્હારા એક સ્નેહી યોગી બધુને ભેટ ! પૂર્વાશ્રમમાં તે ત્હારા પિતાના કાકા હતા જેમની પાસેથી તું અહીં આવવા પામ્યો છે હવે તું પોતાને ‘અનાથ’ તરિકે ન જાળખાવે એવી મ્હારી આજ્ઞા છે

હું તો સ્તબ્ધ થયો ! મ્હારા પિતાના કાકાને સહર્ષ ભેટયો ! તેમની યોગ ક્રિયાઓને લીધે જર્જરીભૂત થયેલ નસોને શ્રમ પડશે, એમ લાગ્યું ત્યારેજ હું વિખુટો પડ્યો ! એમણે મ્હાગ શીરે હાથ ફેરવ્યો, પુનરપિ ફેરવતા તે બોલ્યા

‘જગતમાં તને સગાની જરૂર પડવાના પ્રસંગો આવે ત્યારે મ્હને ખબર મળ્યે હું અવશ્ય તું હંધશ ત્યાં આવીશ’ એમ કહી જાણે પાછા ભોયરામાં અદૃશ્ય થઈ ગયા

મહારાજ—વારૂ હવે, નરહરિ, આ ચર્ચાએ સહજ ગરમ પણ પવિત્ર બનાવેલ મ્હારા મસ્તિકની એવી સ્થિતિમાં, આપણે માતૃભૂમિને વદન કરી વિશ્રાન્તિ લઈએ લાવ, પેલો મારો એકતારો !

“ વદેમાતરમ ”

મહાત્માએ ઉભા થઈ, હનુમાન આગળ જઈ, હાથમા ઐક-
તારે લેઈ ઉપરના પદની પ્રથમ સીટી રાગ સાથે ગાવા માંડી
કે તુર્તજ, ભોંયમાથી પ્રકટ થાય તેમ શિબ્યગણ આવી હારમા
૧૨ ઉભો રહ્યો અને બધાએ દિવસના શુભ કાર્યની સમાપ્તિ સુચક,
અને લઘુ નિદ્રાને આગ્રહાહન કરનાડ ગીત માથે ઉભા રહી ગાવા
માડયુ. —

“ વદેમાતરમ્ સુજલામ, સુકલામ,
મલયજ શીતલામ્ શસ્ત્ર શામલામ્ માતરમ્,
શુભ જ્યોત્સ્ના, પુલકિત યામિનીમ્,
કુલ કુસુમિત, દ્રુમદલ શોભિનીમ્,
સુહાસિનીમ્ સુમધુર ભાષિણીમ્
સુખદામ, બલદામ, માતરમ્
ત્રિંપત્ કોટિ કઠ કલકલ નિનાદ કરાલે
પષ્ટિ કોટિ બૂજૈ ધૃતસર કરાલે,
કેવલે માતુ અબલે.....
બહુ બલ ધારિણીમ્... ..નમામિ તારિણીમ્
રિપુદલધારિણીમમાતરમ્ ”

મહારાજ—બસ ! હવે વળી ‘આકીનું’ ખીજ પ્રસંગે. હવે
તમે સ્વસ્થ નિદ્રા લો ! જેથી સ્વાસ્થ્ય જળવાઈ સુકર્મો માટે
પ્રાત કાળમા પુનરપિ પ્રયત્નવાન બનો !

શેઠ આ બધુ ઉભો ઉભો બેઘજ રહ્યો હતો તેનાથી જો-
દયા વગર રહેવાયુ નહીં કે-ગેહાણીના જેવી અજબ નિડકા
નહીં પણ સ્વસ્થ નિડરા ”

પ્રકરણ ૨૦ મું.

“ પાંડુશેરીની પહારીયણ. ”

પ્રાત કાળ થયો ! પ્રજાનાં ગીતો ગાતાં હોય તેમ પક્ષીઓ
ના મધુર કુન્જનથી અને મહારાજે બેસા ઉઠી ગાવા માડેલાં પ્ર-
ભાતનાં ભજનોના મધુર અવાજથી આશ્રમની ભૂમિની આસ-
પાસનું વાતાવરણ ગંભીર પવિત્રતા ધારણ કરી રહ્યું હતું
પરિશ્રમને લીધે રાત્રિ ભર મીઠી ઉંઘ પૂર્ણ રીતે લીધેલી હોવા-

થી મુસાફરોમાંથી રસાઇ કરનાર પ્રાણણી ડોશી સાથી જોલી ઉઠી ખર્ચ હાકનાર ઇંકાગને ઉઠાડી સ્વસ્થ કર્યો અને જુનો પૂરાનો રથ કહો! ડે મકો કહો! તે ભીજ્યલો હોવાથી તેને સાફસુક કમળી અદગ ખંજાનુ નાખ્યું. ઓરડીમાંથી છોકરોને ઉઠાડી અંદર સુવાડી દીધા. એટલામાં શેઠ ઉઠ્યો.

“અડે ખડામળી! શેઠાની ટો જન લઇ આવતા ઉઘમાં ને ઉઘમાં ચાલતા કયા હટા ટેમ રાટડે પન વાધા ટરફ ચાલી નીકળ્યા હટા.”

“હે! હે! ગજબ થયો! પછી શી રીતે પાછા આવ્યા!” ડોશી બોલી.

“એ ટો મહારાજની અગળ કીડપાદીજ ટો! બે ચાગ માણસો ડોડાવી મેલ્યા વાધામાં પડ ન આવ્યું હટ ટો ટો પટો મોડો લાગટ! વાકુ હવે તમ ચાલવાની ટૈયાડી કડો.

શેઠાણી ઉઠીને સજ થઈ બેઠા હતા તે આવીને માફમાં બેઠા એટલે સેકડો ડિફેન્સના ચુ ચુ થતા અવાજ પેઠે કરતો માફે ચાલવા માંડ્યો! ડોશી પાછળ પાછળ ચાલવા માડી.

આ વખતે નરહરિ, બેલો ઉઠી, મહારાજની આજ્ઞા લઇ તેના વડિલ કાકાને પણ અનેક પ્રણામ કરી આવી, સાથેના લોટામાં ગરમ કરેલું દુધ તૈયાર રાખી, માકો ઉપડવાની વાટ ભેંતો બેઠો એકાદ માઇલ સુધી મનહર તેની સાથેજ આવવાનો હતો—પછી તેને પણ રસ્તે જવાનું હતું. ગસ્તા જૂદા પડ્યા ત્યાં મનહરે નરહરીનો ઉપકાર માન્યો. તેના આવાગમનેજ એને સંસારમાં દિશા સુઝાડી હતી નરહરીએ પોતાનો ચિતાભાર એને જણાવ્યો ન હતો. પુનઃપિ અનેક મળવાના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થશે એવી ઉભય દરેકા કરતા છૂટા પડ્યા.

રાત્રિનું પૂર ઉઠી જવાનું માફે પશ્ચિમ બાજુએ વાધામાં સહી સલામત ઉતરી અગળ ચાલ્યો હતો. નરહરી માફને ખેંચી વળતાજ તેણે શેઠને કહ્યું કે “હુ સ્વયં સેવક છું એ મહે આપને વાત નથી કરી રસ્તે જતા પણ કોઈ મુસાફરને મદદ કરવાનો અમારો ધર્મ છે મહારી સાથે આ ગરમ દુધ છે. મહારાજની પ્રસાદિ છે આ ખરચાને આપની ઈચ્છા હોય તો તે હુ આપું.”

“અડે ટમાડુ લલુ હાય! મહારાજની પડસાડી છેટો બે છોકડીએને આપવા ડો આપવા ડો.”

શેઠાણીએ માફમા ખંડે ખંડે આ ઉપરથી શેઠને એવી એક કપડાંમા પગ ગયા. ગુપ્ત લાત મારી કે તથી ગઈ પડતા પડતા રહી ગયા. પણ વધાઈ વીધિની વાટ ન જોતા નગરુગિએ બહુ બચ્ચાને એક પછી એક ઉપાડી લીધા, અને છોકરા પણ લોકચુબક તરફ સૌથ આકર્ષાય તેમ તેના હાથ લાખા ચર્તાજ તેની પાસે આવ્યા! માફ આલવા માડયો. બ્રાહ્મણી અને નોકર પાછળ હતા તમની સાથ ગઈ નરહરિએ બંદી છોકરાને દુધ પાચુ ‘મ્હોરી છોડી’એ જગલ જવા ઇચ્છા ખતાવી એટલે નજીકના કુવામાથી પાણી કહાડી લાવવા બ્રાહ્મણી અને નોકરને નરહરિએ મોકલ્યા. એટલે નરહરિએ હૃદય ખુલ્લુ કરવા માડયુ.

“કુંજવિહારીભાઈ! હવે ખોલો આ કપડા તમને કોણું હિરાબદા?”

“માટાભાઈ! આ કપડા-પેલાવા છે દાગીના પેટીમા મૂકા છે-માલતા નથી હા-હવે ખાપાચ પાસે ચાલો.”

‘ચુપ’ હવે અહી ખોલવાનુ નથી હો.”

ડોશીમા પાણી લઇને આવો અને પાછા છોકરાને માફમા ખેસાર્યા અને ડોશી સાથ નગરુગિએ વાતો ચલાવી —

“અહો ડોશીમા! તમે તો રાતે ઉઘી ગયા હતા, શેઠાણીને કઈ સ્વપ્ન આવવાથી આ ખાણુ ચાલી નીકળેલ તેથી અમે ખધા—”

“ભાઈ!” ડોશી ખોલી “દુખી માણસને એવી મ્હારા જીવીજ ઉંઘ હજો! ઉંઘમા દુખ અડધુ ભૂલી જવાય છે.”

નગરુગિ—માણ! શેઠને ગમેઈ કરી આપી, નિરાતે ઇશ્વર સ્મરણ કરવાનુ તેમા તમને કાંઈ દુખી હશે એમ જાણે ખર?

ડોશી—અરે વાઈ! મ્હારા જેવું જગતમા ખીણુ કોણુ વધારે દુખી હશે? ખડુ દુ.ખ વેડીને એક દીકરાને ખી. એ. ની પરિક્ષામા પાસ થતા સુધી લાણાગ્યો અને પછી—

નરહરિ—અરેરે! તે મરી ગયો?

ડોશી—મરી ગયો હત તો કઈ જીહોજ રસ્તો નીકળત પ્રારબ્ધમા ન હતો એમ માની દિકાસો મેળવત—”

“ત્યારે શુ થયુ?”

“અરે! જે થયુ છે તે મ્હારે મન જાણે છે.” કહી ડોશીએ દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખ્યો.

“ કહેવાય એવું ન હોય તો કઈ હરકત નથી, અને કહી શકો તેમ હોય તો તેનો કંઈક રસ્તો નીકળશે ”

“ રસ્તો શું નીકળે તેમ છે ? સાલજો, એ છોકરો મેટ્રીકની પરિક્ષામાં પાસ થયો ત્યાં સુધી એની બુદ્ધિ ઠીક હતી પછીથી એક પડોશીના ઉદ્ધત છોકરાની તેને સોખત લાગી તેની સાથે તે એક એવી ટોળીમાં ભળ્યો કે હું ઘરમાં દાકારજીની સેવા રાખુ છું અને છોકરો ખ્હારથી કલ્પમાં જઈને આવે કે બુટ પહેરેલા હોય ને ચોકડી ઉપર ચઢે ! મ્હને તેથી કમકમી છૂટે ! એટલે કહેશે કે ડોશી તું ગાંડી થઈ છે એની ઉદ્ધતાઈ ખ્હાર ન પડે અને એને અમારા કુટુંબની આખરના પ્રમાણમાં કોઈ સારા ઘરની કન્યા મળે તે માટે હું ગુપચુપ એનું વર્તન સહન કરતી એવામાં એક પ્રતિષ્ઠિત અને શ્રીમત કુટુંબમાંથી તેને માટે કન્યાનું માણુ આવ્યું મ્હે તે સ્વીકાર્યું અને આલ્સો કરવાનો દિવસ મુકરર કર્યો ! પણ ભાઈ, ગરીબનું નસીબ ગરીબ હોય છે જે દીવસે આલ્સો કરવાનું મુહુર્ત ઠરાવ્યું હતું તેને આગલે દીવસે ભાઈ કોઈ જુગારીઓની ટોળીમાં ખેડેલા કન્યાના બાપના બેવામાં આવ્યા ! અને આલ્સાની વાત પડતી મુકવામાં આવી.

એ પછી છોકરાનો મિત્રજ હાથથી ગયો અને થોડા દીવસે એ પુના નાશિક તરફ આલ્સો ગયો ત્યાંથી આ કાગળ છે તે જુઓ ” એમ કહી ડોશીએ કમખામાંથી એક કાગળ કહાડી નરહરિના હાથમાં મુક્યો નરહરિએ તેમાં નીચે મુજબ લખેલું જોયું —

“ માતૃશ્રી બેબ લીન્ડ “ હિંદુસ્થાનમાં અવલાકન માટે ‘ નીકળેલો તમારો પુત્ર ઉદ્ધતલાલ ખી એ

“ જને ખારાખડી પણ પૂરી આવડતી નથી એવી માતાને ‘ મ્હારા જવાએ શું લખવું તેનો મને પ્રશ્ન થાય છે. પણ ‘ કદાચ મ્હારી કારણસરની ગેરહાજરીને લીધે તમે મને મરી ‘ ગયો સમજી તમારા જરી પુરાના સ્વભાવ પ્રમાણે આપઘાત ‘ કરવા તત્પર ન થાઓ તેથીજ આ કાગળ લખવો પડે છે.

“ આજ કાલ કરતા મ્હારી ઉંમર તેવીસ વર્ષની થઈ છે. ‘ અંબાશંકર શાસ્ત્રીને ત્યાંથી વેવીશાળ લાગી પડ્યું તે એક ‘ રીત્યે નિરાત થઈ છે નહીં તો એક અણુષડ સાથે બેડાવું

“પડત! એમ સમજજો! હું હવે તમને મહારા વેવીશાળની
 “ઉપાધિમાથી મુક્ત કરૂં છું હવે તો બધી હોંદુ જાતિના મહા
 “સાગરમાથી કન્યા રત્ન શોધી લેવાનો વધાવી લેવા જવો
 “જમાનો આવે છે માટે ગભરાશો નહીં કન્યાઓ શોધવાનું
 “ક્ષેત્ર વધ્યું તેથી ગમે તે જાતિમાથી સુઘડ, સુશિક્ષિત કન્યા
 “મેળવી શકીશ ગમે તે જાતિ, એટલે આરે વર્ણમાથી ગમે તે
 “જાતિની કન્યા લેવાની હવે છૂટ થાય છે કદાચ ઢેડ જાતિની
 “હોય, પણ લાયક વર માટે લાયક કન્યા મળી આવે તો
 “જાતિનો વિકાસ થતા-વર્ણાશ્રમ ધર્મ નષ્ટ થતાં-હવે તેની કન્યા
 “એક બ્રાહ્મણ પરણે તો તે લગ્ન કાયદેસરના ગણાશે શો હર્ષ?
 “શો ઉત્કર્ષ? દેશોદય હવે કયા દુર છે? રાજકીય હક્કો આપ-
 “નારા પણ હવે કેટલા હર્ષધેલા થશે? સ્વરાજ્ય અને હાલની
 “આપણી અધમ સ્થિતિ વચ્ચે માત્ર આટલોજ અતરાય હતો
 “તે દુર થતા, હોંદની દુખી સ્થિતિ એકદમ ફરી જવાની! એ
 “વિચાર તરંગમાથી હું ઘણો હ્રાસ્યલો બની જાઉં છું, ખસ,
 “હવે આ કાગલ પુરો કરૂં છું. માતૃશ્રી, હવે હું આ નવી
 “રચાતી દુનીયાના નિયમાનુસાર મહારા લગ્નની તજવીજમા છું
 “એક ઉત્તમ કન્યાની પસંદગી પણ થઈ છે. લગ્ન અહીંજ-હું
 “જયા છું ત્યાજ થશે તમારે કોઈને આવવાની જરૂર હું જોતો
 “નથી અહીં એક આપણું સગું કુટુંબ છે તે મદદ કરશે તો
 “સ્વીકારીશ નહીં તો કોઈની જરૂર નથી આવા આત્મભ્રોગ
 “વગર સસાર સુધારો થતો નથી એમ રેવરન્ડ બટનવર્થે કહેલું
 “તે ખરાબ નીવડ્યું! તમે મને જવાબ લખવાની ઉપાધિમા
 “પડશે નહિ માત્ર પહ્લાના દાગીના આપણે કરાવી રાખ્યા છે
 “તે નાસિકના પોસ્ટ માસ્ટરની મારફતે મને દસેક દીવસમા
 “મળે તેમ કરજો, નહિ તો મારે તે લેવા ખાસ માણસ મોકલવું
 “પડશે હાલ તો હું એ બાબતે આવવા ધારતો નથી દા પોતે.”

કાગળ વાચી નરહરિને ડોશીની સ્થિતિ ઉપર બહુ દયા
 આવી તેણે પૂછ્યું—

“ત્યારે તમે પહ્લાના દાગીના તમારા છોકરાને મોકલાવ-
 વશે કે નહિ?”

ડોશી—તમે એમ કરવાની સલાહ આપો છો? એને એક
 મહે દળણા દળીને પણ કેળવણી આપી છે તે રળી ખાસે મજૂ

મહારી વૃદ્ધાવસ્થા શી રીતે જશે ? એટલે દાગીના એક શેઠની પેઢીમા અનામત મૂકયા છે અને હું આ બિચારા ભોળા ગાંડા જેવા શેઠને રસોઇ કરી આપી ગૂજરાન કરૂ છું

ઉપર મુજબ તેમની વાત ચાલતી હતી તેવામા આજળ ચાલતો માફે, રાતના વરસાદથી ભીજાયેલા હોવાથી તેનું એક પેડું ભાગી ગયું ! અહીંથી સ્ટેશન હવે અડધા માઇલ રહ્યું હતું અને આ અકસ્માત એક ગામડાના પાદરે આવેલા પટેલના ઘર નજીક થયો હતો. નરહરિએ એકદમ, પ્રહલાદને તારવા દોડેલા ભગવાનની પેઠે દોટ ઠહાડી બે છોકરાને ઉચકી લીધા. શેઠાણી બળવીને નીચે ઉતરી પડયા. માફે પટેલને ઘેર મૂકયો સર-સામાન બળદ હાકનાર છોકરાને અને બ્રાહ્મણીને ઉચકેવા પડ્યો. માત્ર સોપારીના ભૂકાનો ખરીતો શેઠે લીધો. અને શીલીકની ન્હાની પેટી શેઠાણીએ સાથે લઇ લીધી બે છોકરાંને બેઠે ખભા ઉપર બેસારી, ગુરૂ દત્તાત્રય સર્મા લાગતો નરહરિ ઉતાવળો સ્ટેશન ભણી ચાલ્યો. અને તેની પાછળ શેઠ શેઠાણી બ્રાહ્મણી, બળદ હાકનાર છોકરા સૌ આશરે પા ઠલાઠ ગાડીના વખત પહેલા આવી પહોચ્યા. અહીં જ કશન સ્ટેશન હોવાથી લગભગ આખો દીવસ અને વિશેષ કરીને ગાડીના વખતે એક પ્રકારના મેળા જેવું રહેતું શેઠ અને શેઠાણી ટીકીટ ખરીદવાના કામમા ગુથાયલા હતા તેવામા નરહરિની દોડાદોડ બુદ્ધાજ પ્રકારની જોવામા આવી તેણે તાર ઓફીસમા જઇ બે જગોએ તાર કરાવ્યા સ્ટેશન ઉપર ફરતા એક પારસી ગૃહસ્થને મળ્યો ને તેની સાથે બે ત્રણ મીનીટ વાત કરી એક ઓળખીતા પાસે ટીકીટ મગાવી લીધી અને ગાડી આવી પહોચી એટલે એક ખાનુ ખાલી જેવું જોયું તેમા શેઠ શેઠાણી બ્રાહ્મણી બે છોકરા અને ગાડી હાકનાર છોકરાને બેસારી પોતે બેસી ગયો. એવામા એક પારસી સ્ત્રીપુરૂષ તેમા આવી બેઠા તેમની પાસે બીજા વર્ગની ટીકીટ હતી છતા ત્રીજા વર્ગમા આવીને બેસવાનું કારણ શેઠે પૂછ્યું તેના જવાબમા પારસી ગૃહસ્થે ખુલાસો કર્યો કે બીજા વર્ગમા બે સોલજરો દારૂ પીને બેઠેલા હોવાથી તેને અહીં આવવાની જરૂર પડી છે ડોશી સંકેતોએ બાઇ પાસે જઇ બેઠી એટલામા બે ગૃહસ્થો “સાહેબ બે માણસની જોગવાઇ કરશે ?” કહી અદર દાખલ થયા એ રીતે અગીયાર માણસ બેઠા પછી

ગાડી ઉપડવાને એકાદ મીનિટ ખાકી હશે તેવામા એક સફેદ સાડીમાં સજ થયેલી, રંગે કસોટીના પથર જેવી પણ ચળકતી ચામડીની, માથાના વાળમા છેલ્લામા છેલ્લી ઢળના ગુચ્છા પાડી તેમાં “મલયાગરિ” હેરઆધલના ટોઇલેટની ભભક પ્રસારતી એક સોળ સત્ત વર્ષની સ્ત્રી હાથમા એક ચામડાની બેગ સાથે આ ખાનામા દાખલ થવા આવી, તેને કહેવામા આવ્યું કે હવે અહીં બીલકુલ જગો નથી એટલે એ કહે કે “હું દૂરથી આવું છું અને જગા નહીં હોય તો ઉભી રહીશ ” એટલે પેસેન્જરોની મુશીબતો તરફ નિર્દોષ હાસ્યથી એતા પારસી શ્રુહસ્થે ખારણુ ઉઘાડી, બ્રાહ્મણી ડોશી પાસે થોડીક જગો કરી અપાવી

“તમે દૂરથી એટલે ક્યાથી આવો છો ?” પારસી શ્રુહસ્થે પૂછ્યું

“શેઠ, પાંડુશેરીથી ” એ ખાંધએ કહ્યું.

“નેટીવ ક્રીસ્ટીયન જેવી લાગેચ, ” પારસી ખાનુએ પારસી શ્રુહસ્થના કાનમાં કહ્યું

“નહિરે, ઠાંધ બીજીજ નત છે ” પારસીએ તેના પ્રત્યુત્તર આપ્યો

ડોશી—સાકડીશેરી તો સાલળી છે પણ પાંડુશેરી તો આજ સાલળીએ છીએ.

પારસી—પાંડુશેરી નહીં હોય, પણ પોન્ડીચેરી જે ફ્રેન્ચ લોકોનું છે—”

“હા તેજ તેજ !” એ ખાંધ બોલી ઉઠી

“ત્યારે તમે ગુજરાતી ભાષા શી રીતે બોલી શકો છો ?”

પારસી ખાનુએ પૂછ્યું

“મૂળ તો હમે હુરત પાછે રાદેર તરફના ” એ ખાંધ બોલી

પારસી—ને જાતે કેણુ છો ?

ખાંધ—જાતે ? જાતે ? જાતે વળી હિંદુ બીજુ કેણુ ?

પારસી—હીંદુ તો ખરા પણ હિંદુમા કંઈ ન્યાતના ?

ખાંધ—નાતો હજુ કયા સુધી રહે છે ? (રહેશે ?) નાત ખાત હવે જવા દો !

પારસી ખાંધ—તો પણ કહેતા તમને કાંઈ હરકત છે ?

ખાંધ—ના હરકત તો કાંઈ નથી પણ હવે બધી નાતો એક થઈ ગઈ છે એટલે હું છે ? અમે મુળ તો “ખહારીયા ” જમજ્યા કે ની ?

પારસી—ખ્હારીઆ એટલે ઢેડજ તો ?

ભાઇ—હા, હા, પણ તેમા છુ છે ?

બ્રાહ્મણી—અરે ત્હાર સત્યાનાશ જયરે, મોઇ બોલતી કેમ નથી ? આઘી બેસ, અભડાવી માર્યા ?

પારસી બેડુ ખડખડ હમી પડયુ

તે બાઇ પેરેન્જર બોલી—ત્હારા જેવી ડોછીઆએજ હીંદુ-છતાનનુ છત્યાનાશ વાલ્યુ છે

ડોશી—અને તુ બધી દુનીયામા દુ ખનો અમ્મી હોલવવા કયાથી જન્મી છુ ? રાડ ? આ બધુ ભાતુ અભડાવ્યુ ? આ શેઠ-આ છોકરા-શેઠાણીને હવે અપવાસ પડશે.

પારસી—ડોશીમા ! તમે શાંતિ રાખો !

ડોશી—હા, ભાઇ, ખરી વાત છે મ્હારે ને એને કયા જન્મારનો પ્રસંગ પડેલો છે ? ગાડીની સોખત ! આવતા જતાનો મેળો ! એટલે એ વાતજ છુ કોરે મૂઠીશ વાર ભાઇ તમાર નામ શું ?

પારસી—સાવકસા—

ડોશી—શ્રાવક છો ? તે જ્વેતાખર કે દીગખર ? ! ને આ બાઇનુ શું નામ ? ? તમારામા નારગી અને એવા એવા નામ હોય છે તે ખરી વાત ?

પારસી—ડોશીમા, અમે તો પારસી છીએ, પારસી

ડોશી—હી-ઇ-ક, તેમાજ આ બાઇએ જનોઇની પેઠે સાડી રાખી દીધી છે મ્હને વ્હેમ તો પડયો હતો પણ ભાઇ તમે પારસીની ટોપી પહેરી નથી ને હીંદુ જેવા દેખાઓ છો એટલે મ્હા રાથી એમ પૂછાયુ તમને ખોટુ તો નથી લાગ્યુ ને ?

પારસી—ના, રે ના, કંઈજ નહી

ડોશી—તમે ધધા શું કરો છો ?

સાવકસા—ડોશીમા, હુ નોકરી કરુ અને આ શીરીન-બાઇ માગ ધનીયાની છે તે ખાનગી દવાખાનુ ચલાવે છે અમારામા તમારી પેઠે ખૈરા સુસ્ત બેસી રહેવાનો ધધા કરતા નથી પણ પુરૂષને પોતાથી બનતી મદદ કરે છે

શીરીન—“ તમને ડોશીમાના બોલવાથી મહજ ખોટુ લાગ્યુ હસે નહીં વાર ? ”

“ ખોટુ છાનુ ? અમને કેળવાયલા સુધારકોને ખોટુ લાગે તો હીંદુ છતાનનુ ભલુ થતા વાર લાગે—”

“ત્યારે તમે કેળવણી પણ લીધેલી લાગે છે-” શીરીને પૂછ્યું.

“કેમ નહીં ? લગભગ મેટરીક છુધી બની છું ! પછી-”

“પછી કેમ આગળ ન વધ્યા ?” શીરીને પૂછ્યું.

“પછી-પછી-પછીતો જાનોછાને ? “પ્રાપ્તિ” નો રાફડો ફાટી નીકળ્યો ! ! પછી છું કરે ?-”

“પછી લગનમા જોરાવું પર્યું હશે !” શીરીને કહ્યું.

“ના, હજી હવે”

“આ બાબત કયા જાણે છે ?” શીરીને પૂછ્યું

મહારા ધની એક બાહોશ ગ્રેજ્યુએટ છે. હુધારક છે.

તેમની મા—

“એટલે તમારા સાસુજી, એમજ કહોને-” શીરીને વચમાં કહ્યું

“હા, હા જમજે તો તેમજ થયું પન તે જરી પુરાના વિચારના અછલી હટપકડું પ્રથમની ખામની જાતિનાં એટલે કદાચજ જમજી શકે વાર, તે કાઠિયાવાડમા રહે છે. અમારે નોકરી મેળવવી, અગર ખીજે ધધા શરૂ કરતાં પહેલા કંઈક થાપન જોઈએ તે છાડ હું તેમની પાછે જાઉં છું”

“તેમની પાસે થાપણ હશે-”

“થાપણ બાપણતો છાની ? બધા હીદુછતાન દેછ જરીખ ત્યા આ લોકો પાછે થાપણ છાની હોય ? ! તોપણ મારા ધનીએ કેટલાકે દાગીના કરાવેલા છે તે-”

“તે લેવા જતાં હશે ખરોખર છે હું સમજી, તમારા સુધારાના હેતુએ તરફ અમારી દીલસોજી છે, પણ સુધારો આગળ વધારવાની તમારી ધમાલમા તમારે સાસુને કફોડી સ્થિતિમા ન મૂકવી જોઈએ તે તરફ ધ્યાન રાખજો હું તો આતો સહજ વાત કરે છું હોં, ખોતું ન માનશે વાર, પણ જુના વિચારની સાસુ તે દાગીના તમને આપસે કેમ ? માફ કરજો, હો, મહને સહજ શંકા થઈ તેથી પૂછું છું”

એટલું કહેતામાતો તે બાઈએ પોતાની પાસેની બેગ ઉઘાડી તેમાંથી એક કાગળ કહોડી શીરીનેખાઈના હાથમા મૂક્યો

આ વખતે ગાડી ઉપડવા માટે મીસેસીટી થઈ એટલે ડોશી ભાતું નીચે નાખી દેવા ચડી હતી તે નીચેથી ઉપર ચડી ગઈ.

નરહરિ ગાડીમા ચાલતા પ્રકરણુ નુકમ દષ્ટિથી અવલો-
કન કરતો હતો ડોશીને નેણે પોતાની સામે શેઠાણી પાસે બે
છોકરા બેઠેલા હતા તેમના નજીક જગો કરી આપી, અને તેને
ત્યા બેસવા કહ્યું અને “હવેના મકામે બધાના કપડા મ્હારે ઘાઘ
નાખવા પડશે” એમ બબડતી ડોશી નીચે બેઠી

શીરીનખાઇને આપેલા કાગળ તેણીએ વાંચી તે કાગળ
આપનાર ખાઇના સામે સહજ બેઠ, માત્ર દષ્ટિથીજ તેની સમિતિ
માગી, પોતાના ધણીના હાથમા મુક્યો શાવકશા બે છોકરા સામે
બેઠ રહ્યા હતા તેમણે તે કાગળ ઉપર ઉપરથી બેઠ લીધા,
પછી નરહરિના હાથમા મુક્યો બહુ સુશોભિત કવરમા તે કાગળ
હતો આ કાગળોની માધવારીનો જમાનો બેતા અદ્વનો નોટ-
પેપર પણ ચિત્તાકર્ષક જણાયો નરહરિ તે વાચવા લાગ્યો-

“માતૃશ્રીબેજ—હી તમારો પુત્ર ઉદ્ધતલાલ બી. એ

“સબેજોને લીધે મ્હારે આ તમને બીબે પત્ર લખવો પડે
“છે જેની મોઢ સ્વીકારશે હીંદુઓમા કન્યા શોધવા માટેના
“કુડાળા હદ ઉપરાત સકુચિત બની રહ્યા હતા તેમને પાસીકીક
“મહાસાગર જેવડા મ્હોટા કરવા માટે મી પટેલને કેટી કેટી
“ધન્યવાદ હોબે ! હુ તો શું પણ “પોસ્ટેરીટી” એટલે ભવિ
“બ્યની પ્રબ્ધ પણ વર્ણાન્તર લગ્નની સરળતાને લીધ તેમને ધન્ય
“વાદ આપવાની ! અસ્તુ ! તમારા જેવાની સાથે મ્હારે તે બાબત
“માથાફેડ કરવાની નથી માત્ર જે સુધરેલા વિચારના છે જેઓ
સમજે છે હીંદુ કેમના એકપણામા હીંદની વાસ્તવીક ઉન્નતિ
“સમાયલી છે તેમની સાથેજ અમારી આ વિષય ઉપર વાતચીત
“ચર્ચા શોભે છે, ડોશી શાસ્ત્રને વળગી રહેલા, જરી પુરાના વિ
“ચારના હઠ પકડુ મનુષ્યોના સમુહને કેળવવાનો હવે વખત
“રહ્યો નથી, માટે એકલા ખરા સુધારકોએજ આગળ કુચ કર
વાની છે અસ્તુ !

“તમને આ કાગળ લખવાનો હેતુ જુદોજ છે ! પરતુ
“મ્હારા હૃદયમા સુધારાનો પવન સૌથી અગ્રસ્થાને હોવાથી અના
યાસે મ્હારા દરેક પત્રોમાં એ બા મતનો ઇસારો થઈજ બધ છે,
“એટલે હુ એમાં નિરૂપાય છુ એમ કહુ નો ચાલે ! અસ્તુ !”

પ્રથમ જે ગૃહસ્થ આપણે ત્યા મ્હારા માટે ચાલેલાનું ક-

હવા આવેલા તેમની તરફના દરેક પ્રયાસોને હવે તિલાંજલિ આપશે ! નથી મહારે એ અશિક્ષિત અણુઘડ અજ્ઞાન બોયડ લોકોનાં તેવાજ સતાનો જોડે મહારા સુભાગ્યને સાધવું ! હીંદને ઉદય પ્રવાહ જીવીજ દીશામા વહન કરી રહ્યો છે ! એટલે મહે તે તરફ માગ વિચારોને વાળ્યા છે ને સસારમા તે માગે પ્રયાણ પણ કરી ચુકેલો છું ! અને મીસ કનીટ્રીકા નામની એક સુશિક્ષિત કુમારિકા સાથે લગ્ન માટે નહીં કંઈ છે. અહીં એક સારી નોકરી માટેના પ્રયાસમાં છું ને સુભાગ્યે અને મહારા કેટલાક સુધારક સુરખીઓની કૃપાથી તે મેળવવા હું ફતેહમદ કદાચ “યધશ” પર તુ તે ફતેહ અને આ સ્થિતિની વચમા સુમારે ૩ “૫૦૦ ની પાચસેની આવશ્યકતા લાગે છે તેટલું ખર્ચ થતાં હું “સારી નોકરી મેળવી શકીશ એમ મહારા એક સન્મિત્રનું કથન “છે મહારા ભાગ્ય આ રીત્યે સુધારતા, તમે ગમે તેવા વિચારના હશે તથાપિ તમારા તરફ પણ હું કટકો તુકડો ફેંકતો “રહીશ. જો કે સમાન વિચારના મનુષ્યો પ્રત્યેજ અમારા મડળનાં “હૃદયો આકર્ષાય છે તો પણ હું તેમ કરીશ.”

“આ સાથે ભવિષ્યની મીમીસ ઉદ્ધતલાલને મોકલું છું “તેમને આપણે કરાવેલા દાગીના તમામ સોપવા તમારા જાણવામા હશેજ કે આપણી કુલ મીલકતનું સ્વામિત્વ કાયદેસર રીત્યે મહારા છે. મીસીસ ઉદ્ધતલાલને ક્યે સ્વરે પણ જોડવાનું “નથી એ ખાસ કરીને તમારે યાદ રાખવું જો કે એ અત્યજ “ભતિમાંથી આવે છે તથાપિ એનું અતકરણ એક ઉચ્ચ વ્રાણુ “કુમારિકા કરતા પણ શુદ્ધ છે ભતિ હવે જોવાની નથી, અત “કરણજ જોવાનું છે જમાનાનો જુસ્સો હવે એ દીશા તરફ “ચાલ્યો છે અને હું તેમા અપવાદ રૂપ હોઉં તો મહારી કૃજ-“વણીજ લાજે !”

“મીસીસ ઉદ્ધતલાલને તુર્ત વિદાય કરવાં એમાં વિશ્વંત્ર “ન થવો જોઈએ કદાચ મહારા આ ધાર્મિક પગલાથી તમાગ “વિચારો ખદલાઈ સુધર્યા હોય તો પણ હાલ તમારે તેમની “સાથે આવવા જરૂર નથી એજ”

હવે તો માત્ર તમારો

વિદ્યાસુ

ઉદ્ધતલાલ બી એ

નરહરિએ કાગળ વાચી દીર્ઘ નિ શ્વાસ નાંખ્યો ! તેણે મી. સાવકસાને કહ્યું કે “ ઉદ્ધતલાલ તે ખીજે કોઈ નહીં પણ આ ડોશીનો દીકરો છે, એ વાત મહે સ્ટેશન ઉપર આવતા ડોશી પાસેના એના કાગળ ઉપરથી જાણી છે ” શીરીન તે સાંભળી ખડું ચક્રિત થઈ ગઈ !

“ ત્યારે તો આ ડોશી અને આ મીસ કનીટીકા-અરે, હવેતો ભવિષ્યના મીસીસ ઉદ્ધતલાલ તે, સાસુ વડુ થયા ! ! ! ” શીરીન બોલી ઉઠી

“ થયું હવે, તે વાત એટલેથીજ રહેવા દેવી પડશે-કારણ કે આપણે ઉતરવાના સ્ટેશનની ડીસ્ટન્ટ સીગ્નલ આવે છે. તમે જે કામે આ થઈ કલાસમા બેઠા છે તે હવે આટોપી લો ”

નરહરિએ પોતાના સામાનનું ચોટકું છોડી તેમાંથી બે નહાના ફોટોગ્રાફ કહાડી તેના ઉપર ગઈ રાતના વરસાદના છાટા મારજીન ઉપર પડેલા તે કહાડી નાખી રેલવે ટીકીટ જટલીજ સાચવણીથી તે પોતાના ખુદારના ગજવામા મૂક્યા શેઠાણીએ જાણ્યું કે હવે આનંતા સ્ટેશને બેસવાની જગોની સરળતા થાય છે તેથી હુ ઘટામા મગ્ન થવા માડી મી સાવકસાને છુટ ઉપર પડતી પાટલુનની કીનારી સહજ હાથરમાલથી ઠીકઠાક કરવા જટલીજ તૈયારી કરવાની હતી, અને મીસીસ સાવકસાને માથા ઉપરથી સાડી, વાસ્તવીક રીત્યે ત્યાની ત્યા હોવા છતા, તે ખસી જવાની જોઓની કુદરતી ભ્રમણને આધીન થઈ તે સમારવા જટલું અને જડી જનોઇની પેઠે સાડીનો બેત્રણ વાર “મગ્ધ” ફેરવવા જટલીજ તૈયારી કરવાની હતી-કારણકે ખીજે કશે સામાન પાસે હતો નહીં એટલામા સ્નેહીઓનો સયોગ કરાવવાથી થતા પૂણ્યને લીધે વેગ પ્રાપ્ત કરનાર અને પ્રસંગે પ્રસંગે સ્નેહીઓને છૂટા પાડવાને લીધે થતા પાપને લીધે શ્યામરંગ અને તેવોજ કોયલાનો આહાર પ્રાપ્ત કરનાર અગ્નીરથે ગાડીને નરહરિએ જ્યાં ઉતરવા ધાર્યું હતું તે સ્ટેશનના કપાઉન્ડમાં લાવીને ઉભી કરી ! ગાડી જેવી ઉભી કે રેલવેના ડખાના નખરો ધ્યાન-પૂર્વક વાચતા, એક હારમા ઉભેલા ત્રણ રેલવે પોલીસ સિપાઇની ટુકડીએ મી સાવકસાને સલામ કરી હુકમની વાટ જોતા ઉભા. નરહરી સૌથી પ્રથમ ઉતરી પડ્યો તે પછી મી. સાવકસાએ શીરીનબાઇને ઉતરવામા મદદ કરી ઉતાર્યા પછી પોતે ઉતર્યો.

એક યુરોપીયન ઓફીસરે આવી મી સાવકસા સાથે કંઈક વાત કરી નરહરિને જોડેજ ઉભો હતો તેણે તુર્તજ પોતાના ગળવામા તૈયાર રાખેલા બે ફ્રાટોઝાફ રમુ કયાં તે ફ્રાટોઝાફો બેધ, શેઠાણી જોડે બેઠેલા બે બાળકોના રહેરા સરખાવતા તે ઓફીસરે શેઠને શેઠાણીને અને બે બાળકોને એકદમ નીચે ઉતારી પાડવા હુકમ આપ્યો અને હાજર રહેલા સિપાઇઓએ તે તુર્તજ અમલમાં મૂક્યો. ઉખામા બેઠેલા પેસેન્જરોની અબજબીનો પાર રહ્યો નહીં ડોશી પણ ઉતરવા જતી હતી, પણ તુર્તજ સાવકસાએ “તેની કંઈ જરૂર નથી” એમ કહી તેને બેસારેલી રાખી ગાડીનું બારણું બંધ કર્યું સૌથી વધારે શેઠ અબજેબ થયો ને બોલ્યો કે-“હું સમજતો નહીં કે આ શા માટે હાય છે?!” એમ કહેતા સિપાઇઓના હુકમને તાબે થવું પડ્યું! સાવકસાએ તેને કહ્યું કે-“શેઠ, તમારે નાહક ગભરાવાનું કારણ નથી હાલતો આ વોરંટના આધારે તમને બેઠેને પકડવાનો અમને હુકમ મળેલો છે. અને આ બે છોકરા જ કોઈ રીતે આ શેઠાણીના સંબંધી જણાતા નથી તેમને નરહરિને મોપવા આ સાહેબ હુકમ કરે છે.”

“અને ખડામણી?!” શેઠ બોલ્યો.

“તે ભલે એને જમે ત્યાં જાય. તેને આ કામના ગુંહા ઇતકૃત્ય જોડે કંઈ સંબંધ હાલ જણાતો નથી” એમ કહી સાવકસાએ શેઠનો સામાન સિપાઇઓ પાસે ઉત્થકાવ્યો.

“ટમે તો કહેતા હતા ને કે આ છોકડા તમારા કાકાની ડીકડીઓ છે!” શેઠે શેઠાણીને કહ્યું તેના જવાબમા શેઠાણીએ શેઠના કાનમા કંઈક ધીમેથી કહ્યું એટલે શેઠ ચુપ રહ્યો અત્રેજ ઓફીસરે આ બધા દેખાવની નોંધ પોતાની ડાયરીમા આબેહુબ લીધી. દયાળુ અત કરણની ડોશી ગાડીમા બેઠે બેઠે શેઠની આ દશા બેધ આક્રંદ કરવા લાગી નરહરિએ તેના મનનું થોડા ક્ષ-બદ્ધમા સમાધાન કર્યું સિપાઇઓએ શેઠ શેઠાણીને તેમના સામાન સાથે હવાલામા લઈ સ્ટેશનના ‘શેડ’ તરફ જવા માડ્યું અને ‘પોન્ડશેરીની પહારીયણુ’ મીસ કનીઈઝા અથવા મીસીસ ઉદ્ધત-લાલ અને એની સાસુ બનેલી ખડામણીની નહીં બેચેલી નહીં સાંભળેલી અબજબી વચ્ચે ગાડી ઉપડી. ડોશીએ તો એમજ માની લીધું કે આ કંઈક સ્વપ્નજ ચાલે છે!

પ્રકરણ ૨૧ મું.

“ પાગલ મવાલી ” ઉપર ફારગતી પત્ર.

શેઠ ગોપાળદાસ અને તેમના નવા શેઠાણીને રેલવે સ્ટેશન ઉપર, છોકરા પકડી જવાના આરોપ બદલ, પકડવામા આવ્યાં, તે વખતે મી સાવકસાના ઉપરી અગ્રેજ અમલદારે, છબીએ ઉપરથી મ્હો તપાસી અને ખીજી કેટલીક તજવીજ કરી, ખેલે બાળકો નરહરીને સોંપ્યા.

આ કામને તપાસ આલ્યો તે વખતે ન્યાયાધિકારી આગળ લોકોની ઠક લેગી થતી. નરહરીની આગળ દુખી બાવાજીએ પોતાની સ્થિતિ વર્ણવતા રહ્યું હતું કે—“ ગોપાળદાસ શેઠને ચેલ્લીયાનો વેલ્લીયો વળગાડ્યો હોય તો તે બનવા બેગ છે ” એજ સાચું થયું ! કારણ કે—પોલીસ તપાસમાથીજ નીકળી આવ્યું કે દાગીનાથી શણગાયલા શેઠાણી ખીજી કોઇજ નહોં પરતુ વેલાજી ચેલાજી નામનો ચાદ પદર વર્ષનો છોકરો, જેને ભાળા ધનાઢ્યોને લગ્નની લાલચમા નાખી ફસાવવાની તાલીમ મળેલી હતી તેજ હતો ! આ હકીકત શેઠને કાને પડી તે ચોઘડીયામા તેના શરીરમાથી કાળજી બેલે ઉડી ગયું ! સદામાં કે કના પૈસા ગુમ થતા બેઠએ છીએ—જીવલેણ રોગ કે કના સગા સબ ધોએને છૂટા પાડે છે, પરતુ અમારી મૂળની—જ્ઞાતિઓની અધમ દશા સુધારવા અમારામા જગૃતિ લાવવા બેલે પ્રજ્ઞાએ આ નવીન શાસન પદ્ધતિ હાલમા દાખલ કરી હોય તેમ, આથી શેઠને દ્રવ્ય ગયું અને માણસ ગયું, સારા નસીબે આખરે શિક્ષકમા થોડીજ હતી એટલે તે જવાની ધાસ્તી નહતી.

શેઠાણી—હવેતો વેલાજી ચેલાજીને સારી રીત્યે મૂછો આવે, અને ઝોળખાઇ શકે તેટલી લાખી મુહતની સજ થઇ તપાસ કર્યા વગર, આધળીયા કરીને પરણનાર શેઠ માત્ર ઠગ થો હતો છોકરાને ઉપાડી જવામા તે તદ્દન અજ્ઞાત હતો, અને શુદ્ધખુદ્ધથી “ શેઠાણી ”ને હરદાર લઇ જતો હતો એમ પૂરવાર થતાં તે છૂટ્યો તો ખરો, પરતુ દ્રવ્ય ખરચીને ભાગ્યેજ કોઇ પરણનાર કોર્ટમાથી આવી રીત્યે કાલે હાથે ઘેર ગયો હશે એ દબ્યથી, સખ્યાબધ પ્રેક્ષકો મૂછોમા હસી રહ્યા હતા ! એને દાગીના પાછા મળ્યા ખગ, પરતુ એ દાગીના-ધૂળના સતાનો, આજે તેને

મનથી ધૂળ ખરેખરજ લાગ્યા ઉપરી અગ્રેજ અધિકારીના હાથ નીચે રહી સાવકસા સાગોપાગ તેજ ફરજને અગે મુકદ્દમો તપાસી રહ્યો હતો. તે નરહરીને આ રમુજી ખનાવ ખાખત કાગળ લખતો હતો. તે એક ન્યુસપેપરના રિપોર્ટરે તેના હાથમાથી લઇ “તમે લખશો તેથી વધારે રમુજી ખ્યાન અમાગ પેપરમા આવશે ” કહી ફાડી નાખ્યો.

ડોશી-‘ખડામણી’ને ઉતારવામા આવી નહતી તે ખડેખાકળી થઈ ગઈ ખરી પરંતુ એટલામા ટ્રેન ઉપડી તેની સાથે નોકર-છોકરો હતો તેને નજીકના ખીજ સ્ટેશને, આ સ્થિતિ બોધ એક અનાથાશ્રમનો વ્યવસ્થાપક લઇ ગયો.

કનિષ્ઠિકા-ટ્રેનમાની વાતચીત ઉપરથી સમજી ગઇ હતી કે ડોશી-ખડામણી તેની સસુ, એગર કહો કે નક્કી થઇ ગયેલી “ ભવીષ્યની સાસુ ” છે ડોશીને તપકીંગ સુધવાની ખહુ આદત હતી, શેકના ઘરમા ખાવાપીવાના સુખ ઉપરાત નિરૂઘમી હોવાથી તેને આ વ્યસન લાગ્યું હતું તેથી તે સહજ એાધુ સામળની કનિષ્ઠિકાને ખ્યાલ થયો કે-કાઠિયાવાડના ગામડામા રખડી તેના ઘરની તપાસ કરવાની પીડા પતી એમ સમજી તે એક ડીટે-કટીવના જેટલી ઉત્સુકતાથી તેની પાછળ પાછળ ચાલો ડોશી આ વાત કયાથી સમજે? પણ દ્રનો ખલ્લવી પડે, અને જે ખાનામા તે બેસે ત્યાજ આ પાપ આવીને લાગુ થાય. છેવટે તેને ઉતરવાનું સ્ટેશન, ટરમીનસથી આગલુંજ હતું ત્યા તે ઉતરી, એટલે કનિષ્ઠિકા,ની પાસે ટરમીનસ-છેલ્લા સ્ટેશનની ટીકીટ હતી છતા તેપણ ત્યા ઉતરી પેસેન્જરોનો સમૂહ ગામ ભણી ચાલ્યો, પણ જે ખાચામા ડોશી પોતાના વતનના ઘર તરફ જવા લાગી ત્યા પણ આ કનિષ્ઠિકા. “ મરેરે! આ રાડ કયા જતી હશે? ” એમ તે મનમા ખખડી ડોશીના ઘરને તાણું વાસેલું હતું ને કુચી પડોશી પાસે રહેતી ત્યાથી તે લાવી તેણીએ તાણુ ઉઘાડ્યું. એટલે પડોશીની ચખાવલી નહાની દસ ખાર વર્ષની છોકરી રિવાજ મુજબ પાણીને લોટો લઇને આવી. અને “ આ કોણ? ” કહી બેઠી ડોશીએ તે છોકરીની પાસે ગરમ પાણી નહાવાને માટે મગાવ્યું અને હવે તો અધીરી થઇ કનિષ્ઠિકાને ડોળા કહાડીને તેણીએ તેની પાછળ પાછળ આવવાનું કારણ પૂછ્યું.

“તમારા દીકરા ઉદ્ધતલાલ છાથે મ્હારે પનવાનુ કક્કી કાઢેલુ છે, છમજ્યા ? અને હું તમારી પાછેથી દાગીના લેવા આવી છું, લો આ કાગળ !”

“રાડ, ધુતારી ઢેડી ! શુ તુ મ્હાગ દીકરા સાથે લગ્ન કરવા માગે છે ? એમ કહેતા ડોસીએ કાગળ ન લેતા પાસે પડેલી એક લાકડી ત્રણવાર કનિષ્ઠિકાના વાસામા લગાવો દીધી !

પેલી ચખાવેલી છોકરીએ ઉઠીને ખૂમ પાડી ને દસવીસ માણસ ભેગુ કરી નાખ્યુ ! ત્યાં તો ભેતભેતામા શેરખંડોર થઇ રહ્યો ! લોકોનુ ટોળુ ડોશીના ઘર આગળ ભેગુ થઇ ગયુ કનિષ્ઠિકા હજી તો ઉમરા ઉપરજ ખેસી રહી હતી, અને ડોશી અદર જઈ માથુ હુટતી હતી કનિષ્ઠિકાએ અનુમાન કર્યું કે એમ કયા લગી એને જવાબ આપ્યા વગર ચાલશે ? ભેગા થયેલા લોકોમાથી વૃદ્ધ જણાતા હતા તેમને ઉદ્ધતનો કાગળ તેણીએ વાચવા આપ્યો, એટલે ડોશીના મનથી ફજેતી થવામા હવે કંઈજ ખાકી ન રહી આ વખતે તેને આગલુ પાછલુ તમામ દુખ યાદ આવ્યુ “આના કુત્તા તો એને ખીલકુંલ અગ્રેજી ન લણાવ્યુ હત તો સાર ” એમ બબડતી ડોશીએ કનિષ્ઠિકાને ઉમરા ઉપર રહેવા દઇ અદરથી ખારણા બધ કરી દીધા ! એટલે કનિષ્ઠિકા ખમી પડી પણ નીચેજ ખેઠેલી ગડી ઘરમાથી કૂવામાથી પાણી તાણવાનુ દોરડુ લઈ છાપરાની અદરના વળા સાથે બાધી ફાસે ખાવા નક્કી કર્યું પરંતુ ડોશીની લાખા વખતની ગેરહાજરીને લીધે છાપગ ઉપરનું માળણ જીલ્લું થઇ ગયુ હતુ તેના ઉપરની નાળો ખાખાવીખી થઇ ગઇ હતી, અને છાપરામા વાદરા ખીલાડા અને નોળીયાએ ખાકોગ પાડી મૂકયા હતા અદર કંઈ મીલકત નહોં તેથી અગર છાપરા ઉપરથી પડી જવાની ધાસ્તીને લીધે ચોર લોકો પેઠા લાગતા ન હતા તો પણ ડોશીએ એક દીક દેખાતા વળા સાથે દોરડુ બાધ્યુ અને છેવટથી પ્રાર્થના કરતી બોલીક-“ હે પ્રભુ ! દેડ અને બ્રાહ્મણોમા લગ્નો કરાવવા જીવેલો અધર્મ થઇ રહ્યો છે, ત્યાં મુધી કોટિ બ્રહ્માડના નાયક ! તમારે આ પૃથ્વી ઉપર અવતાર ધારણ કરવાનો સમય નથી થયો ? અખેમાત કી જ ?” એમ કહી ગળામા દોરડુ નાંખી, એક અનાજ ભરવાની હાંચી કોઠી ઉપર ચઢી પડતું મેલ્યુ ! ! પણ જો વળા સાથે દોરડુ બાધ્યુ હતું તે બોદાયેલો હતો ! અને પાંચ ગેર વજન તેના ઉપર મૂકતાંજ તે ભાગી બચ તેવો હતો.

એટલે તુર્તજ ડોશી-તેના ઉપર વળાના કકડા અને દોગડા સાથે નીચે પડી ! ધખાકો થયો ! ખડાર ઉમેચામાથી બે વૃદ્ધ શૃદ્ધથો તુર્તજ ચેત્યા ગામડામા, અશિક્ષિત વહેમી સ્ત્રીઓમા આવા દાખલા ખનતા બેથેલા હોવાથી તેમણે ક્યાસ કર્યો કે-“ ડોશીએ ગળા ફાંસો ખાધો ! ” છાપરા ઉપર ચઢવા અને તેમ ઠરી અદર ફેદી પડવા એક બે જણ તૈયાર થયા, પરંતુ ઉપર ચઢતાજ સમજાયું કે છાપરા ઉપર માણસનો ભાર રહી શકે તેમ નથી ટોળામા એક સુથાર હતો તે ઘેર જઈ અદરની સાકળ ઉઘાડવા ઓળરો લઈ આવ્યો ટોળુ ડોશીના ખચાવ માટે અધીર ખની રહ્યું હતું પરંતુ ગામડા ગામમા શુ યુક્તિ કરી શકાય ? આખરે એક સાહસીક યુવકે જીવના બેખર્ચે છાપરા ઉપર ચઢી અદર પડતું મેલ્યું સુતારે પણ તે વખતે અદરની સાકળ-ખડાર દેખાતા તેના ખીલા વાળીને ઉઘાડી અને ટોળુ ઘરમા દાખલ થયું. ડોશી તદ્દન સુરક્ષિત બેઠી બેઠી રેતી હતી ! તેના ઉપર સડેલા વળાના કકડા અને દોરડું પડયા હતા તુર્તજ આ વાત ગામના ફાજદાર સુધી પહોચી, અને આપઘાતની કોશીશ કરવાના ગુન્હા બદલ ડોશીને પકડીને ચોવીસમા લઈ જવામા આવી

મુશીખતોમાંથી અનેક સગવડો જન્મે છે, કનિષ્ઠિકા એવુંજ સમજી ગઈ કે-આ બધું તેના પોતાને હીધેજ બન્યું છે એ વાત જાહેરમા આવતા તે પણ આ ગુન્હામા કદાચ સડોવાશે એમ તેને લાગ્યું લાગણી તે ઉઠી ને સ્ટેશન ઉપર આવી આવ ખતે ટરમીનસ- (છેવટના) સ્ટેશનથી ગાડી પાછી ફરતી હતી ઉત્પન્ન થયેલી ભીતિ એ તેને ગાડીમા બેસી જવા એક ‘ પોટર ’ કરતા વધારે મદદ મદદ કરી બેઠા પછી વાસામા વાગેલો માગ સલાળતી હૃદય હલકું કરવા માડ્યું તેને પહોચાડવા આવનાર કોઈ નહતું, એ બેતાં પેસેન્જરોને જરા નવાઈ લાગી ખરી, પણ કંઈ દૂર જવું પડતું હશે એ વિચારે તેમણે પોતાના મનનું સમાધાન કહી દીધું. ગાડી ઉપડયા પછી, “ ટ્રાવેલીંગ ટીકેટ ઇન્સ્પેક્ટર, ” જે એક યુરેબીયન હતો તે આ ખાનામા દાખલ થયો ! તે કનિષ્ઠિકાને નાશિકમાં મળેલો હતો કનિષ્ઠિકા હજી પ્રીસ્તિજ છે એમ તે ધારતો હતો. ઉદ્ધતના ઉપદેશથી તે હીન્ડુ થઈ ગયાનું જાણતો ન હતો. સરકસના દેખાવ વખતે ‘ વાંકગાંબીની નાન્ડી ’

મસમે કનિષ્ઠિકાને તેણે મુખારક્યાદી પણ આપી હતી તે ચાલે દેવડાવતા તે બોલ્યો —

“મીસ કનિષ્ઠિકા ! અહીં ક્યાથી ?” એ મતલબનું ઇચ્છેલ માં પૂછ્યું.

કનિષ્ઠિકા ડસકા ખાતી હતી હવે તેનું રૂઢન આથી સચ-
પદ થયું.

“એક ખ્રીસ્તિ તરીકે હું કંઈ મદદ કરી શકું તેવું છે ?”
પાછું પેલાએ પૂછ્યું.

કનિષ્ઠિકાએ ડોકું ધુણાવ્યું.

છતાં તેજ ટ્રેનમાં, સેકન્ડ ક્લાસમાં એક અંગ્રેજ પાદરી યુગલ મુસાફરી કરતું હતું. તેમને આ ઇન્સ્પેક્ટરે આ વાત કરી.

બીજા સ્ટેશનેજ પાદરીની મડમે કનિષ્ઠિકાને પોતાની પાસે બોલાવી લીધી એને આશ્વાસન આપી તેનું વૃતાન્ત પૂછ્યું મડમની મમતા બેઠાં કનિષ્ઠિકાએ, હૃદય ખાલી કર્યું અને પોતાનું સર્વ વૃતાન્ત અથેતિ કહી દીધું, તેના વાંસામાં લાગેલ માર પણ ખતાવ્યો મડમે પેટીમાંથી સાથે રાખેલો ન્હાની શીશી-માંથી તેના ઉપર ‘આયોડાઈન’ લગાવ્યું.

મડમ અને સાહેબ વિલાસત જતાં હતાં મડમને સુવાવડ આવવાની હતી, અને એક નર્સ સાથે લઇ જવા માટે વર્તમાન-પત્રોમાં બહેરાત આપ્યા છતાં કેંઈ લાયક નર્સ મળી શકી ન હતી એટલે આ કનિષ્ઠિકાનો મેળાપ તેને ઉપયોગી થઇ પડ્યો કનિષ્ઠિકા એક હીંદુ બ્રાહ્મણ યુવકને પરણવાની ઉમેદવાર છે એ તેને ઠીક ન લાગ્યું. અને તે મુજબ તે કરશે તો તેને જે હાલ મુશીબતો જણાય છે તે કરતાં સખ્યાખંધ મુસીબતો આવળ નડવાની અને જીવતર અઠાઈ થઇ પડશે એમ તેને ઠસાવવા માંડ્યું. તેણીએ કહ્યું કે જેવી રીતે એક સ્ટેજ ઉપર નાચના-રાઓના પોતાના કરતાં, પ્રેક્ષકો સારી રીતે ખનતા ખનાવો એમ શકે છે તેવી રીતે તમારા હીંદુઓના કરતાં તમારી હીલચાલોના અમે અભ્યાસકો છીએ અને તમે પોતે બણો તે કરતાં અમે વધારે બજવા પામીએ છીએ. હીંદુઓ પોતાનો વર્ણાશ્રમ ધર્મ કદી છોડી શકે તેમ નથી વર્ણાન્તર લગ્નોની વાતો બડીબર થયા કરશે પરંતુ તે માત્ર એક પવનના મોજની પેઠી છે.” આ વખતે સાહેબ, જે ખધું સાબળી રહ્યો હતો તેણે કનિષ્ઠિકા

કાર્ને ગુજરાતીમાંજ ઉપદેશ આપવા માડ્યો - છોકરી ! તું ડાહી અને શાણી લાગે છે ! ત્યારે જો સંપૂર્ણ સુખી જીવગી ગાળવા ઇચ્છા હોય તો તો પાછા ખ્રીસ્તિધર્મમાં આવી જવું જરૂરનું છે. પ્રભુ ઇશુનો આશ્રય ત્યારે છોડવોજ જોઈતો નહોતો તને. ખખર તો હોવીજ જોઈએ કે-ખ્રીસ્તિ ધર્મ સ્વીકારવાથી મનુષ્યોનાં દુઃખ આપોઆપ જોઈતાં થઈ જાય છે ને છેવટે મુક્તિ મળે છે તેમાં એક વખત ખ્રીસ્તિ ધર્મમાં આવ્યા પછી પાછું હીંદુ થવું એટલો મોટો ભૂલ છે તને હીંદુ ધર્મમાં જવા માટે લગ્નની લાલચ આપવામાં આવી છે એમ લાગે છે તેમાં પણ તે ભૂલથીજ ખાધેલી છે લગ્નનું વિશાળ ક્ષેત્ર તે ખ્રીસ્તિઓમાં કે હીંદુઓમાં ? કેળવાયલા-ખાહોશ-જીવોગને લીધે પૈસાથી છલાછલ જગવાવાળા, વર, તું કંઈ કોમમાં વધારે જોઈ શકે છે ? હીંદુઓ કદી પોતાનો વર્ણાશ્રમ ધર્મ મૂકે તેમ નથી તે તેમને જાણખાવનાં એક મહત્વનું ચિન્હ છે અને કોઈ રીતે જોડું નથી. વર્ણાશ્રમ ધર્મની વ્યવસ્થાને તોડી નાખવાની ખૂબો મારનારા મોટા ભૂન કરે છે. જન સમુહ તેમના મતને મળવાનો નથી. માટે ત્યારે જલસાટ મૂકી દે અને એક બ્રાહ્મણ સાથે લગ્ન કરવાની લાલચને જતી કર. જીવનની એક ક્ષણ પણ તેથી સુખી નહીં જાય અને સુખને માટે નહીં તો લગ્ન શાને માટે છે ? બીજા હાથપગ, ખ્રીસ્તિ ધર્મમાં પાછી આવવાથી જો કે કદાચ હાલ એક અંગ્રેજ શુદ્ધિ નો હાથ મેળવવા તું ભાગ્યશાળી ન થાય તો પણ અમારા કંબળમાં દેશી ખ્રીસ્તિ યુવકો જે ખાહોશ, કેળવાયલા અને સારા સારા હોવા પર છે, તેમાંના એકાદા સીવીલીયનની સાથે ત્યારે લગ્ન કરવાની અમે જોગવાઈ કરીએ તો ત્યારે સુખ અને ત્યારે વૈભવનો તને કંઈ ખ્યાલ આવી શકે છે ? એથી આખા વગરની અનાથ છોકરીમાંથી, ત્યારે, એક હીંદુસ્તાનનું રાજા ચલાવનાર સીવીલીયનની ખાતુમાં, રૂપાન્તર થઈ જાય અને જવનશને જેર ખાણું અને મેળાવડામાં તને આમંત્રણ મળે પછી સ્વર્ગ કેટલે રહ્યું ? ત્યારે ત્રીજી પેઢીનાં સતાનો અમારા જેવા જ અંગ્રેજ ખની જાય તેની તું શી કીમત આપે છે ? માટે બ્રાહ્મણો અને કુટુંબો અરસપરસ લગ્નો થવાનું શક્ય છે એવું ભૂત તને જોણે વળગાડ્યું હોય તે માત્ર તને એક લાંબી આપી છે એમ સમજ તેની સલાહ તેની પાસે રહેવા દે. એ બમણા

છે. સ્વપ્ન છે. વર્ણાશ્રમ ધર્મ સર્વત્ર છે બીજી સુક્ષ્મરૂપે છે. હિંદુઓમા જોવા હોવા બોધએ તેવો છે તને દરદ થયું છે તે મટશે એટલે એ દષ્ટાંત રૂપ સંસ્થા તેના વાસ્તવીક સ્વરૂપમાં સર્વત્ર છે એ મનને દેખાશે

કનિષ્ઠિકા—ત્યારે,...પરંતુ ..છાહેબ ! મહાત્મા ગાંધી, બધા હીન્દુ એકજ યર્થ જવાનો ઉપરેછ કેમ આપતા હોય ?

પાદરી—તુતો ગાંધીજી યદ્ય ગદ્ય લાગે છે તને કોઇએ પૂરે પૂરી આડે રસ્તે દોરેલી છે એમ કહી પાદરી સાહેબે પોતાનું કંઠ ઉઘાડયું. તેમાંથી “ગાંધી શિક્ષણ-ધર્મ-” એ પુસ્તકનું પાનું ૭૭ કહાડી તેમાંથી નીચે પાદરીએ લીટી દોરેલો ભાગ વાંચવા કહ્યું —

“જાતિભેદના પાયા ઉપર હિંદુ સમાજની ધર્માવલંબી રહી શકી છે એવી મારી માન્યતા છે જ્ઞાતિબધારણ એ કેવળ સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે...આપણા દેશમાં તેને ધાર્મિક સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું છે જ્ઞાતિભેદનો નાશ કરવા વાસ્તે જે પ્રયત્નો ચાલી રહ્યા છે, તેની સામે ગદારો વિરોધ છે પરંતુ જ્ઞાતિબધારણમા જે દોષો જણાઇ આવતા હોય, તે અવશ્ય કહાડી નાખવા બોધએ ભોજન અને લગ્ન ઉપરાંત બીજા પક્ષ કૃત્યદાઓ જ્ઞાતિબધારણમા રહેલા છે. આને દુર્લ્લભ લાઇને તેમા આડબાર, ઠોગ, વિષયલ પટતા, કલહ વગેરે દોષો નજરે પડે છે, પરંતુ આ ઉપરથી એટલીજ વાત સિદ્ધ થાય છે કે લોકોમાં આચિન્ન-બળ નથી જ્ઞાતિબધારણનું મૂળ હિંદુસ્થાનમા એટલું બધું ઉડુ ઉતરેલું છે કે તેને હમીડી નાખવાનો પ્રયત્ન કરવાને બદલે, તેમાજ સુધારો કરવાનો પ્રયત્ન કરવો, એજ સ્તુત્ય છે એમ મને લાગે છે કેટલાક કહે છે કે-જ્ઞાતિભેદ ટકાવવાથી હિંદુસ્થાનનું સત્યાનાન વળશે કારણકે જ્ઞાતિભેદજ હિંદુસ્થાનને ગુલામીમા ડુબાડયું છે. ગદારો નજરે આપણી આજની અધોગતિના મૂળમા આપણો જ્ઞાતિભેદ નથી પણ બીજા સંસ્થાઓની પેઠેજ આ સંસ્થામા પણ અતિશયતાએ પેસીને ભારે નુકસાન કર્યું છે. વર્ણવ્યવસ્થામા મૂળ કંપેક્ષી સમાજની અનુવિંધ રચનાજ મને તો મુદ્દાની સ્વાભાવિક અને જરૂરી જણાય છે એક સાથે જમવાથી મિત્રતા વધે છે, એ વાત અનુભવ વિરૂદ્ધ છે જે એક કરવાથી મિત્રતા વધતી હોય, તો યુરોપમા ચાલેલું મહાક્રુદ જનમું નહોત. અસપ્ત ન્યાયો અને પેટા ન્યાયોથી કેટલીકવાર કેટલીક અનુક્રમતા થઈ હશે...એવી પેટા જ્ઞાતો જેમ જલદી એક યર્થ બધા તેમ સમાજનું એક છેપણ મૂળ વર્ણ વિભાજનજ નાશ કરવાના મેઈપણ પ્રયત્નની ક આવશ્ય સામે છે.”

ઉપરના શ્રી. ગાંધીજીનાજ શબ્દોમાં તેમના ઉદ્દેશો વાંચી

* મી. નગીનદાસ અમુલખરાયે પ્રકટ કરેલ. “ગાંધી શિક્ષણ”માંથી.

કનિષ્ઠિકાના મનનું સમાધાન થયું તેને લાગ્યું કે જાતિનો વિધ્વસ કરવાની વાતોમાં ધર્મશાસ્ત્રોની-પ્રજાની સમતિ નથી અને ઉડો વિચાર નહીં કરનારા વર્ણવ્યવસ્થા નિર્મૂળ કરવાની ખૂંમો મારી રહ્યા છે. તેને એમ પણ લાગ્યું કે-ઉદ્ધતે ગમે તે કારણસર તેને છેતરી છે તેના દેશમાં તેની ડોશી, તેનું ઘર, તેની દરિદ્રાવસ્થા બેધ તેના ઉપર તેને અભાવ ઉત્પન્ન થયો પાદરીના ઉપદેશમાં સમાયલા સ્વપ્નામાં તેને સુખ ભાસ્યું તેમની સલાહ મુજબ તે આ લોકો સાથે મુખધ જવા તત્પર થઈ અને “ નર્સ ” તરિકે રહેવાના લખતમાં સહી કરી નોકરીમાં બેડાઈ અને વિલાયત જતી સ્ટીમરમાં તેમની સાથે તે ઉપડી ગઈ

ઉદ્ધતને તેણીએ કાગળ લખવો કે નહી તેના વિચારમાં મુખધમાં એક રાત્રિએ તે ખડું વખત બેઠી. ઇંગ્લાંડમાંજ સુખી થાય, પરંતુ, તો અહીં પાછું આવવાનુંજ નથી એ વિચારે તેણીએ એક કાગળ ઉદ્ધતને લખી કહાડયો

“...પાગલ મવાલી,

ત્હારો કાગલ લેઈ ત્હારા ડેછમાં જઈ ત્હારું ઘર બેસું ! ડોશીને પત્ર મલી. તે મરી નહીં ગઈ હોય તો કેદમાં તો હશેજ

ખામન-વાનીયા-રજપુત-ને ખીજ ખધા-એકાકાડ થઈ જવાના છે એ ખધી તારી વાતો જૂઠી નીકળી તે મને ખરે-ખર છેતરી. છેતરવા પ્રયત્ન કર્યા-પનહુ છેતરાઈ નથી આપણી વચ્ચેની ખાનગી વાતો હવે ખાનગી રહી ન કહેવાય-અમારે “ ટાડી ” અને “ ડાડુ ” વગર ઘડી ન ચાલે-તે તેતો તે પીવા ના પાડી અને મને પત્ર તારે તે પીણા છોડાવવા હતા એટલે પત્રવા પામ્યાં હટે તોપત્ર આપણુ લાંબો વખત સાથે ન રહી શકત. માટે હવે તો પાછી પ્રભુ ઇશુના ધર્મમાં જઈશ. આટલું લખ્યા પછી પત્ર તને ફારગતીની જરૂર લાગે તો તે તું આ કાગળને છમજાવ.

લી૦

“ કનિષ્ઠિકા ”

પ્રકરણ ૨૨ મું.

ભુલકાંની ભાળ.

ભદ્રબાલાના આશ્રમમા નિર્મળાદેવીના કુમકુમ પગલાથી, ભવિષ્યના ઉત્તમ સ્ત્રી રત્નો ઉત્પન્ન કરનારી સ્ત્રી શાળા અને ઉદ્યોગશાળાના પાયા નખાયા હતા. આજુબાજુના ગામડામાથી, સ્ત્રીશાળામા આવતી સ્ત્રીઓને નિર્મળાના શિક્ષણ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું હતું કે-દેશેદયના કાયમા સ્ત્રીઓના કાળા વગર પુરૂષોના પ્રયત્નોને વેગ મળતો નથી લક્ષ્મીપ્રસાદના અમેરિકાથી આવતા પત્રોમાથી, પત્રવ્યવહાર દ્વારા, અમેરિકા દેશના સાહસિક સ્ત્રી પુરૂષોના ઉત્તમ ચરિત્રોને તે જાણવા પામી હતી અમેરિકામા ખેતીના ઉદ્યોગને અપાતી ઉપયુક્તતા, શેરડીના પાકમાથી ખાડના ઉદ્યોગની ખીલવણી, જમીનમાથી ઉત્તમ પાક મેળવવા માટેના અનેક પ્રકારના અખતરા, જમીનમાથી ગ્સકસ વધારે અપાવી શકે તેવા હાડી ખેડ કરનારા હાળો, વગેરે અનેક જાણતો ઉપર નિર્મળા શિક્ષણ મેળવી રહી હતી અને તે શિક્ષણ આ સ્ત્રી શાળામા જ્યાં જ્યાં ઉપયોગી થઈ પડે ત્યાં તે અપાતી હતી.

આથી “કપાસથી કાપડ” નામના ગામડાના ખેડુતો ખેડુત માથી ઉત્તમ ખેતીવાડીના ઉપદેશકો જેવા થઈ પડ્યા હતા. સામાન્ય સ્ત્રીઓ, દેશી કાપડમાથી જયપુરના જેવા છાયલ બનાવના રસ્તા ઉપર ચડી ગઈ હતી. કેટલાક અઘણા, મુરખા, તેલ, વારનીસ, સાબુ વગેરે ઘરગતુ ઉદ્યોગોમાં પ્રવીણ થવા માડી હતી. બધાને માટે એક સામાન્ય ભોજન ગૃહ રાખવામા આવ્યું હતું અને એક આયુર્વેદીક ઔષધાલયની પણ સ્થાપના કરવામા આવી હતી. આ ઔષધાલયમા નર્સ તરિકેનું કામ સુમતી ઉર્ફે લંબ-જીભાએ સ્વેચ્છાથી ઉપાડી લીધું હતું.

લક્ષ્મીપ્રસાદના લાખા પત્રોમાથી જરૂર પડતા ભાગો સુમતીને વાચવા મળતા તેમા અમેરિકામા સંગીતદ્વારા, અને માત્ર વાર્તાદ્વારા ઉપચાર કરી ભયકર ગણાતા દરદો મટાડવાના અખતરાથી તે આશ્ચર્ય અકિત થઈ હતી. તે વિષય ઉપર પુસ્તકો મંગાવીને નિર્મળા પાસેથી શીખતી.

ધીમતી ખેતીના કામમા પ્રવીણ થવા માડી હતી. ઉત્તમ

જાતનું રૂ ઉત્પન્ન કરવું, તેમાંથી ખારીકમાં ખારીક કાંતવું, અને શાળો ઉપર પ્રદર્શણોમાંથી ચાદ લાવે તેવું કાપડ ઉત્પન્ન કરવામાં તે ઉપયોગી થઈ પડી હતી. તેથી તેને કાપડ ઉત્પન્ન કરનારી શાખાની અધિષ્ઠાતા ખનાવવામાં આવી હતી.

પરંતુ ધીમતીની ઉપયુક્તતા આશ્રમને આઝાદિવસ મળે તેમ ન હતું. તેના માતપિતાએ તેના છેક બચપણમાં પાતળલીની જાણ બહાર જીવરામ જોશીના દિકરા ખાધારામ જોડે તેને પરણાવી હતી ખાધારામ તે વખતે પાંચેક વર્ષનો હતો ધીમતી પણ ચાર પાંચ વર્ષની હતી જીવરામનું ઘર નાતજાતમાં પૂછાતું જોશીના ધધામાં પારસીઓની ઘરાકી સારી હતી હોરમસજી શેઠના નસીબમાં મોતીનો વ્યાપાર છે એવું લલિત્ય ભાખ્યા પછી પારસીઓમાં તેમની ઘરાકી વધારે જામી હતી ખાધારામ નિશાળે બેસવા જવડો થયો એટલે તેને મુખાઈ મોકલી સિક્કારસથી પારસીવાડામાંજ સ્કૂલમાં મોકલ્યો અને પરિક્ષાઓનો વખત આવે એટલે જીવરામ જોશી પારસી પરિક્ષકને ઘેર જઈ ‘તપકો’ ખનાવી આવે. આથી છોકરો વગર મહેનતે કુંદકે ને ભુસકે વર્ગ ચઢવા લાગ્યો ! પણ ચાર ચોપડી ઇંગ્રેજી સુધી આવ્યો એટલે જીવરામ મહારાજને આસમાન બે તસુજ બાંધે રહ્યું ! વસીલાથી વર્ગો ચઢવાને લીધે સમજણમાં તો તે નામ પ્રમાણે ખાધારામ જોવાજ રહ્યો. પણ પારસી લોકની સિક્કારસથી ગમે ત્યાં નોકરી મળશે એમ જીવરામ જોશીને હિમત હતી ઓછામાં પૂર તો ચાદ વર્ષની કિંમતે ખાધારામને ‘માતા નિકળ્યા, અને શીમીના આઠાંએ તેનું તદ્દન રૂપ બદલી નાખ્યું ! અને નાકમાં બોલવાની ખોડ આવી ! એટલે સુધી કે તેને ઓળખવો મુશ્કેલ થઈ પડ્યું.

— સોળ સત્તર વર્ષનો થયો એટલે જીવરામને તેની ચિતા લાગી અને હોરમસજીના દીકરા સાવકસાને ખાધારામને કંઈક નોકરીએ વળાડવા તેણે કહ્યું સાવકસાએ જોશી ખાવાને કહ્યું કે-છોકરો ખરોખર ઇંગ્રેજી બોલી શકતો નથી, ને જો બોલે છે તો નાકમાં બોલે છે. એના દરેક શબ્દ ઉપર અનુસ્વાર તો ખરજ ખર છતાં કંઈ નહીં અને તો તેને રેલવેમાં રીલીવીઝ ગાર્ડની નોકરી અપાવીશું.

ધીમતીને તેનાં માતપિતાએ બદખાલા પાસે આશ્રમમાં મુકી એટલે તે હોંશીયાર થઈ ખરી, પણ તેને સાસરેથી તેડવા આવતાં

“હજી એક બે વર્ષ તેને શીખવા દો” એમ કહેવામાં આવતું. જીવરામ બેશીને ભદ્રબાણા પ્રત્યે ખુબ માન હતું. પરંતુ વિદ્વાનોની સલાહ આશ્રમમાં થઈ તે વખતથી નિર્મળાનું ઓળખ સભદ્રબાણા કરતા વધારે પડતું જોવાથી ધીમતીને સ્ત્રીશાળામાંથી મુક્ત કરવા બેરથી તે કહી શકે તેમ નહતું આથી બાધારામે એક યુક્તિ કરી શીરીનબાઈ પાસેથી એક ચિઠ્ઠી નિર્મળા ઉપર લખાવી કે- “બાધારામનું કંઈ ઠેકાણું પડતું નથી માટે તેને આશ્રમમાં કંઈક એને લાયક જગો અપાવશે જ્યાં તે ધીમતીની સાથે આશ્રમમાં જ રહી શકશે” આવો ઢોંગ રચી બાધારામ વહુને સમજાવી તેડી જવા આશ્રમમાં આવ્યો. નિર્મળાને હાથે તેણે રમતમાં કેટલાક ઇનામો લીધા હતા એને બેતાજ “વોછીયુ ગુલક”^૧ કહી પોલીસની પેટે સલામ કરી બાધા જવો ઉભો થઈ રહ્યો. બોલી શક્યો નહોતો એટલે તેણે શીરીનબાઈને કાગળ નિર્મળાને આપ્યો. ધીમતી જ્યાં સુશિક્ષિત છોકરીને બચપણમાંથી જ પરણાવેલી તે યુવક આવો નીકળ્યો બેઈ નિર્મળા અને ભદ્રબાણાએ નિશ્વાસ મૂક્યો. ધીમતીને તો પૃથ્વી માર્ગ આપે તો સમાઈ જાય એટલી શરમ લાગી પરંતુ ભદ્રબાણા અને નિર્મળા એ ધીમતીની આનાકાની છતાં બાધારામ સાથે તેને વિદાય કરી

સુમતિતો ભદ્રબાણાનું બ્રહ્મચારિણી તરીકેનું અનુકરણ કરી રહી હતી લક્ષ્મીપ્રસાદના અમેરિકાથી આવતા પત્ને સાંગોપાંગ વાચવાનો તેને હવે અધિકાર પ્રાપ્ત થયો હતો અને નિર્મળા-દેવીની સહચરી થઈ પડી હતી વાર્તાદ્વારા-સંગીતદ્વારા રાગો-પચાર કરવાના વિષયમાં તે જીડી જીતરીને વિષય હાથ કચો હતો તેને કોઈ રોગી સોપવામાં આવે ત્યારે તેની સાથેનું આશ્વાસન સાથેનું તેનું સંબાધણ દરદીનું અડધું દરદ મટાડતું બાળકોના તાવ તો સહજમાં તેમના શરીર ઉપર હાથ ફેરવતાં મટાડી શકતી. ઘેલછાના દરદોમાં, દરદીના મનમાં જે વિચારથી થવાથી દરદ થયું હોય તેનો બારીકીથી તપાસ કરી તે ત્રંધી ઉઠેલતી અને દરદી સાંગ થઈ જતાં

ઘેલછાનાં દરદો આવી રીતે મટાડવાની તેની ખ્યાતિ વર્તમાનપત્રોમાં ગવાવા લાગી અને તેવાં દરદી વધારે આવવા માંડ્યા તેવામાં એક રોજ નાસિકના કેટલાક પરોપકારી ગૃહસ્થોના ની-

ચેની મતલબના કામળ સાથે એક દરદીને બે દક્ષીણી ગૃહસ્થા લઈને આવ્યા.—

“આ યુવક કાઠિયાવાડ તરફના કોઇ ગામડાનો બ્રાહ્મણ
“છે. તે અહીં એક ખ્રિસ્તિ શાળામાં શિક્ષક હતો. તેને એક
“અત્યંત કન્યા સાથે લગ્ન કરવાનો ઇરદો હતો. તે છોકરી
“કોઇ મડમની સાથે નર્સ તરિકે વિલાયત આવી ગઈ એમ
“જાણતાજ આ યુવકે ગોદાવરી નદીના એક ધરામાં પડતું મેલ્યું.
“તેને તુર્તજ એક દક્ષીણી યુવક ને ત્યાંજ સ્નાન કરતો હતો.
“તેણે ખચાચો તે પછી તેના ચિત્તની સ્થિતિ તદ્દન બગડી ગઈ,
“તેને ગાંડાની મસ્પીતાલમાં રાખવામાં આવ્યો પણ કંઇ આરામ
“ધાય તેમ જણાતું નથી તે ઉપરથી અહીંની પાંજરાપોળ તર-
“ફથી ચાલતા ધર્મોદા દવાખાના તરફથી તેને અર્થ આપી તેના
“દેશ તરફ “પાતંજલી આશ્રમ” નામની સુવિખ્યાત સંસ્થા
“સંબંધાય છે જ્યાં શ્રીમતી સુમતીદેવીના હાથે આવી જાતનાં
“દરદીઓ સારાં થવાનું જણવામાં આવ્યું છે ત્યાં અમે મોકલીએ
“છીએ અમે ને પરોપકાર વૃત્તિથી દોરાઇ આ યુવકને ત્યાં
“મોકલીએ છીએ તે કરતાં એ સંસ્થાના ચાલકો વધારે ઉચ્ચ
“પરોપકાર વૃત્તિ સપ્ન હોવાની અમારી માન્યતા આ પત્ર લ-
“ખવા અમને ગ્રેરે છે.

લી.

મહાદેવપત્ર ”

આ યુવકની આ સ્થિતિએ જ્ઞાનું ધ્યાન બેઠ્યું અને સુમ-
તીએ તેના ઉપર ખાસ લક્ષ રાખવા માડ્યું “કેવો બેવકુફ
હોવો બેધએ ?” એક બોલી નિર્મલાએ દરદીના હીતની ખાતર
તેવી ટીકા કરવા ના કહી દરદીને ચિત્તભ્રમ થયું હતું તેને ખાવા
પીવાનું ભાન નહતું. રાત્રે ઉઘ પણ ખરોખર આવતી નહી. માત્ર
ગાંડપણમાં કંઈને કંઈ ખડકા કરતો.

એક રોજ રાત્રે ભદ્રબાલા ઔષધાલયના ઓટલા ઉપર
આસન નાંખી વિશ્રાન્ત નિમિત્તે બેઠી હતી. તેની પાસે ‘કથો કવી
સૌથી શ્રેષ્ઠ ?’ એવો પ્રશ્ન લઈ એક સંસ્કૃત ભણુનારી બાલ
આવી. ભદ્રબાલાએ તેને કહ્યું કે—

પુરા કલોનાં ગણનાગ્રસંગે

કનિષ્ઠિકાચિદિત કાલિદાસ :

* * * * *

કનિષ્ઠિકાનું નામ સાબળતાજ અદરથી પેલો ગાડો યુવક
હોયો થઈ કુવો ! ક્યા છે ? કનિષ્ઠિકા ! કનિષ્ઠિકા ! હૃદય પ્રદે-
શમાં વિહાર કરી રહેલી કનિષ્ઠિકા ક્યા છે ? ક્યાં ગઈ ?

સુમતીએ ભદ્રખાલાને પ્રાર્થના કરી કે હવે તને દરદીની
સાથે એકલી રહેવા દેવી જોઈએ કદાચ તેના ઉપચારની આવી
મળી આવે બધા બાહેર જતા નિર્મળાએ ઉપચાર ચલાવ્યો

“ આ રહી હું કનિષ્ઠિકા, તમે શા માટે બૂમો પાડી રહ્યા
હતા ? ”

હે ! હે ! હું શું જોઈ રહ્યો છું ? “ હા, હા, પણ આપણું
ત્યારે ક્યા છંદુએ ? ”

“ જ્યા મળ્યા હતા ત્યાજ ! ”

“ નહીં, નહીં, નહીં, મહારી આખો મને ઠગે છે શું તમે
પાછો તે દિવસની પેઠે રખરનો ખુરખો પહેર્યો છે ? ”

“ તમે આવી રીતે બેવકુફ ન બનો તોજ હું રખરનો
ખુરખો હવે તો દૂર કરીશ ”

નહીં બનું બેવકુફ. ઉદ્ધતલાલને હવે તારે ન સતાવવો
જોઈએ.

ઉદ્ધતલાલ કદાચ તેનું નામ હોય એવાજ એક બેવકુફ
ત્રેજ્યુએટનું નામ એક રોજ છાપામાં આવ્યું હતું ખરે એમ
સુમતીને યાદ આવ્યું અને માહસ કરી આગળ ચલાવ્યું

ઉદ્ધતલાલ ત્રેજ્યુએટ પોતાની કેળવણી લાજે એવું ન બો-
લવું જોઈએ

“ હું નહીં બોલું તું મને ત્રેજ્યુએટ કહેવાની છૂટ આપે
છે ? વાર, વાર, ઠીક મહારા દાગીના લાવી ? ”

“ ક્યાથી લાવું પણ ? ”

“ કેમ ? મહારા માતુશ્રી ઉપર તને કાગળ લખી આપ્યો
હતો તેનું કેમ ? “ હું સમજ્યો ! તને ગામ ન જડ્યું તેથી
પાછી આવી ? પણ આ રખરનો ખુરખો કહાડી નાખી કનિષ્ઠિકા
અમલ સ્વરૂપમાં થઈ જા ’

“ તેતો હું હાલ નહીં થાઉં અને મને રખરનો ખુરખો
કહાડવા ફરજ પાડી તો આ સોટી જોઈ છે ? ” કહી બે ત્રણ
લગાવી દીધી તેની આખાદ અસર પણ તુર્ત થઈ !

“ નહીં ફરજ પાડું, બોલ, બોલ, તું કંકે તેમ કરવા ત
ત્પર ધુ ક્ષમા કર ક્ષમા કર. ન સતાવ ”

“ જો ! ઝેન્યુએટ થઇને તમારી ડોશીનું સરનામું પણ મને
ન આપ્યું. તે ખતાવો—”

“ અરેરે ! ખચીત મ્હારી ભૂલ થઇ. લે હવે લખી આપુ !”

“ હા લખી આપો નામ સુદ્ધા ”

ઉદ્ધતે પોતાની માતાનું નામ ઠામ લખી આપ્યા બીજા
દિવસે એક વયોવૃદ્ધ ઠરેલ માણસને તે સ્થળે મોકલાવી દીધો
એ પહોચ્યો તેજ દિવસે ડોશીને આત્મઘાતની કોશીષના ગુન્હાની
તજવીજને પરિણામે શિક્ષા ન થતા તાકીદ આપીને છોડવામાં
આવી હતી છોકરો માદો થઇ દવાશાળામાં આવ્યો જણતા
આવવા તૈયાર થઇ અને ત્રીજા દિવસે આવી પહોચી સુમતી તેની
પાસેથી, “ કનિષ્ઠિકા કેણુ ? ” “ દાગીના શા ? ” વગેરે તમામ
વીજત મેળવી શકી ડોશીને સુમતીએ ઉદ્ધત આગળ પ્રથમ તો
ખતાવીજ નહીં અને ડોશીએ પણ કહ્યું કે—મને જોશે તો કદાચ
મારવાજ ઉઠશે !

શરઆતમાં સુમતીએ પોતાને ‘ બુરખાવાળી કનિષ્ઠિકા ’
તરીકે ઓળખાવી રહેતે રહેતે તેને એક ગેજ તાડી કહાડવા
જવાનું છે—એક રોજ દારૂ ગાળવા જવાનું છે એક રોજ મરી
ગયેલા ઢોરોના હાડકાના વ્યાપાર માટે જવાનું છે વગેરે વિષયો
અર્થાં કનિષ્ઠિકાના વર્તન અને પ્રાક્ષણ તરીકેના તેના હોવા
જોઇતા ઉચ્ચ સસ્કારો વચ્ચેના તફાવત આગળ ધરવા માડ્યો
અને કનિષ્ઠિકા પ્રત્યે તેને માત્ર હલકો કામ વિકાર હતો સ્નેહ
ન હતો એ સમજાગ્યું ધીમે ધીમે ઉદ્ધત એ ભેદ સમજ્યો અને
પોતાના વર્તન ઉપર તેને તીરસ્કાર ઉપજ્યો ફળ, દુધ, લાજ
વગેરેના સાત્વિક અહાર રાખવામાં આવેલા હોવાથી વૃત્તિઓ
સાત્વિક થવા લાગી વર્ણાશ્રમ ધર્મની આવશ્યકતા—પ્રાક્ષણ
જન્મની મહત્તા ઉપર તેના આગળ ચર્ચાઓ થવા લાગી આથી
મજબૂત શુષુપ્તિ સ્થિતિમાં રહેલું, દટાયલું પ્રાક્ષણ તરીકેનું
અભિમાન જાગૃત થવા પામ્યું. રહેતે રહેતે બુદ્ધિના પડ ઉખડી
જ્ઞાન આવવા જેવું સ્પષ્ટ જણાવા લાગ્યું. તે વખતે ડોશીને
પાસે બોલાવી. સુમતીના શિક્ષણે ઉદ્ધતના મનની સ્થિતિ એટલે

સુધી લાવી મૂકી હતી કે ડોશીને ભેતાંજ તેને તેના પાછલા વર્તન માટે અત કરણના ઉંડાણમાં ખેદ થયો. “ માતા ” એટલે શું તે હવે સમજવા પામ્યો હતો તેણે મુઝે મુઝે ડોશીને અનેક સાબ્દો પ્રણામ કર્યા અને ઉદ્ધત આંજો તો સુમતી આગળ એટલે સુધી ખેલી ગયો કે આ ચામડાના કાથળા (દેહ) માં ધર્મ ઉપર અનાદર ઉત્પન્ન કરાવનારી શુદ્ધ કેળવણીનું વમન કરાવનાર કંઈ ઔષધ યા યત્ર ત્રો ખોજ નેવા શોધે તો સૌથી પ્રથમ તે હું લઉં કારણ કે એ કેળવણીથી ઉત્પન્ન થયેલા સંસ્કારોએ આ જનેતાનો તીરસ્કાર કરાવ્યો છે ”

સુમતિએ દક્ષિણમાંથી આવેલા દરદીને કેવળ વાર્તાલાપ દ્વારા આરામમાં લેળવ્યો છે એ ખબર આશ્રમમાં ફેલાતા ઉદ્ધતની પરિક્ષા કરવા ઘણા સ્ત્રી પુરૂષો આવવા લાગ્યા અને ચારે પાસથી પ્રસંશાના ઉદ્ગારો નીકળવા માડ્યા નિર્મળાને અને ભદ્રબાલાને સૌથી વધારે હર્ષ થયો અને સુમતીનું જાહેર રીતે કંઈ સન્માન કરવા નિમિત્તે નિર્મળાની હાજરી આશ્રમમાં હોવાથી ઔષધશાળામાં આશ્રમનું મડળ એકત્ર થયું

નિર્મળાએ ઉદ્ધતનેજ પૂછ્યું “ આપને શું દરદ હતું ? તે કેવી રીતે મટ્યું ? ”

ઉદ્ધત—મહારા દરદની વાત જાહેરમાં કહેતા મહુને લજ્જા પ્રાપ્ત થાય છે—હું કેળવણી ન લીધી હતી તો કદાચ તેમ ન થાત અધર્મને રસ્તે પ્રયાણ કરી હું અધમતામાંજ પડત, ત્યાંથી મને ખચાવી લેવામાં આ દગ્દ કારણભૂત થયું સુમતીદેવીએ નથી મને કંઈ કડવા ઔષધો પાયા કે નથી મને કંઈ ડામ દીધા. માન પ્રથમ સારવાગ, વાતચીત દ્વારા મારી આ ભયકર માનસિક વ્યાધિ મટાડી છે, અને પછીથી વર્ણાશ્રમ ધર્મનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ મને સમજાવ્યું છે આવાં સ્ત્રી રત્નોથી હીદ મગરૂ છે પરંતુ સુમતીગવરી અમારી જ્ઞાતિના હોવાથી તે તો અતી મગરૂ બન્યો છું. મને તેમણે શુભીત દાન આપ્યું છે

નિર્મળા—હવે તમે શુભન કવી રીતે જાળવા માગો છો ?

ઉદ્ધત—મારૂં શુભન ! તે તો હવે આશ્રમને અર્પણ છે. જે આશ્રમમાંથી સુમતીગવરી સમાજ રત્નો ઉત્પન્ન થાય છે તેમાં એક સ્વયંસેવક તરીકે શુભન અર્પણ કરવા જેવો ઉત્તમ શુભનક્રમ ખીલે કયો ?

સુમતીએ જાણે ધૂળમાંથી રત્ન સાફ થયું છે એમ તેને પોતાને લાગ્યું ઉદ્ધતના સંપૂર્ણ રીતે સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત થયા પછી ડોશી સાથે તે આશ્રમમાં જોડાયો. સુમતી સાથે તેનો પ્રથમ નિર્દોષ વાર્તાલાપ કલાકોના કલાકો સુધી ચાલ્યો, અને પરિણામે ઉભયના સ્નેહમાં તેનું રૂપાન્તર થયું. ભદ્રબાલાને આ હકીકત જાહેર થતા તેણીએ અનુમોદન આપ્યું અને નિર્મળાની આશ્રમમાંની હાજરીની સધી જોઈ ભદ્રબાલાની વ્યથાની સમાપ્તિની રાહ જોવા નિમિત્તે સુમતીની આનાદાની છતાં, સુમતી અને ઉદ્ધતના લગ્ન આશ્રમમાં જ થયા.

તેને ખીજેજ દિવસે, ભદ્રબાલા પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરી શ કરના દેવાલયમાં પૂજનમાં હતી તે સમયે આકાશમાંથી એકા-એક ઉતરી આવતા દેવની પેઠે, નરહરી સાથેથી છૂટા પડ્યા પછી નીકળેલા મનહર આશ્રમમાં આવી પહોંચ્યો આશ્રમ ખંધો જાણે આનંદમાં આવી ગયો. નિર્મળાએ ભદ્રબાલાને ધન્યવાદ આપ્યો અને લગ્નની તૈયારી કરવા આજ્ઞા આપી ‘ઠપાસથી ઠાપડ’ નામના ખામના મનુષ્યો સ્ત્રી-પુરુષ, છોકરા તો શુ પણ ઉપવ નનાં વૃક્ષો પણ જાણે આથી હસ્તા હતા ભૂરિભોજનો-જળરાધથી દ્રવ્ય કહડાવવાના પ્રસન્ન એ અને કલહો, એ પ્રાકૃત વિવાહ વિધિના આવશ્યક થઈ પડેલા અજોની જગા દ પત્ની અને પ્રેક્ષકોના ઉભરાઈ જતા આનંદે લીધી અને મનહર અને ભદ્રબાલાનાં લગ્ન થયાં.

મનહરના મુખથી, નિર્મળાદેવીએ, વધારે હર્ષ ઉપજાવનાર વાત સાંભળી કે કુઞ્ઞવિહારી અને મધુસુદનને લઈને નરહરી આજે રેલવે સ્ટેશન ઉપર ઉતરશે નિર્મળા દેવીને હર્ષ અંત-કરણમાં સમાયો નહોં. પોતાની મોટર તૈયાર કરાવવા હુકમ આપ્યો અને સરયુને પત્ર લખી દીધો —

“બહેન સરયુ—

તમારોજ અથાગ પરિશ્રમ યોગ્ય દિશામાં હતો. આનંદથી ઉભરાઈ જતા અતઃકરણે હું વધારે લખી શકતી નથી પરંતુ આપણાં “ભુલકા” ની ભાળ લાગી છે કુઞ્ઞવિહારીને મધુસુદનને લઈને અમારા ભાઈ નરહરી આજે આવી પહોંચશે. હું તેમને લેવા સ્ટેશન ઉપર અહીંથી પરખારી જઈ છું

હવે તમે જે ચુપકી પકડી રહ્યા છો તે મૌનવૃત્ત મૂકી દઈ જરા તમારી હૃદયની ધ્રુવચ્છાઓ પ્રકટ કરશો? તેના આજેજ અવસર છે. મહારી શુભેચ્છા તમારી સાથે છે અને સૌથી વિશેષ તમારા જેવી કર્મ યોગિનીને અંતર્ધર્મીજ સારથી છે

“નિર્મળા.”

પ્રકરણ ૨૩ મું.

વિદ્વાન-વિદુષીનો વાર્તાલાપ.

“ યજ્ઞાગૃતો દૂર મુદૈતિ દૈવ્યં તદુ સુતમ્ય તથૈવેતિ દૂર ગામં જ્યોતિષા જ્યોતિ રેકં । તન્મે મન શીવ સંકલ્પ મસ્તુ ॥ ”
ભવેદ.

“ જાગૃત સ્થીતિના દૂર ભટક્યા કરે છે, સુષુપ્તિ સ્થીતિમા પણ આકાશમા ભ્રમણ કરે છે એવું અમે મનુષ્યોનું મન, હે પ્રભો ! સારા સંકલ્પ કર્યા કરે ! ”

સરયુનો પત્ર, જે નરહરીએ ગુમાસ્તા પુનમચદ પાસેથી લાઇને વાચ્યો તે પછી આ નિર્દોષ અત કરણનો સાધુ પુરુષ, જે ષડરિપુ ઉપર જ જાણે સ્વાર થઇને ફરતો-એટલું બધું સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત કરેલું લાગતું હતું તે પણ ઉપરોક્ત પત્રથી સહજ વિચ્છિન્નતાને લીધે પરાધિન હોય, જેની માનસિક સ્વતંત્રતા જાણે ઓછી થતી લાગતી હોય, તેમ કંઇક અનુભવવા લાગ્યો ! શરીરરૂપ માટીના પુતળામા પ્રભુએ, કાંડિથી પણ જાણે સુક્ષ્મ, તથા મહાન્મત હાથીથી પણ તોફાની મનની વ્યવસ્થા કરી મૂકી છે તેમને સરયુના પત્રથી કંઇક અવલુનીય, અકથ્ય, અલૌકિક, વિદ્યુત્ પ્રવાહ પ્રાપ્ત કરી નરહરીને પરવશ જેવો બનાવવા માડ્યો ! સર્વથા, સસારમા અવલુનીય છે તે પરમ કૃપાળુ પ્રભુની અપાર લીલા, તેના અજબ નિયમો, કે જેને આધીન રહીને જ, પોતાને શક્તિવાળા અપાર પ્રાબલ્યવાળા સમજા બેઠેલા મહા પુરુષો પોતાના પ્રયત્નો છતાં, પ્રારબ્ધના નિર્માણ કરેલા પ્રવાહમાં એક સુકા ઠાણવત્ એક તુચ્છ વૃણવત્ તણાયા કરે છે ! પુરુષના ઉચ્ચ સંસ્કારો, સાધુસંગતિ, ગુરૂકૃપા, વગેરે કારણોને લઇને તેના પ્રબળ પ્રયત્નોથી ઉત્પન્ન કરવામા આવતું ક્રિયાણુ, પ્રારબ્ધના રથને જાણે હાકી રહ્યું હોય છે. આ સુંદર દૃશ્ય, વિચારવાન સાધુઓ અનિમિષ જ્ઞાન ચક્ષુથી નિહાળી તિમિરમય ભવાટવીમાથી પોતાનો રસ્તો કહાડે છે ! એ રીતે મનની શક્તિ, અનેક મહારાજાઓની સમસ્ત શક્તિ કરતા અધિક છે, અને બીજી રીતે, તેના ઉપર કાળુ મેળવનાર પ્રયત્નવાનો આગળ

તેની શક્તિ માત્ર તૃણવત્ છે ! ! આ એક અજબ યત્ર ! પ્રભુ એ શરીરમાં ક્યાંક ગોઠવી દઇ પોતાના સામર્થ્યની અગાધતા ખતાવી દીધી છે ! પૃથ્વી ઉપર થઇ ગયેલા સમર્થ લેખકો એની વાસ્તવીક વ્યાખ્યા કરતા ગોથાં ખાઇ ગયા છે એ દિશામાં સફળ પ્રયાસ જોવા જઇએ તો વેદોનો છે જોમા ઉપર ખતાવેલ મંત્ર વડે મનની અદ્ભૂત શક્તિ ખતાવી તે હમેશા સારા સંકલ્પ કરે એવી અભ્યર્થના કરેલી જોવામાં આવે છે.

“ સરયુ કોણુ ? હુ કોણુ ? આ પત્ર શો ? પુનમચદ વચમાં કેવો ? આ સંજોગો શા ? ખાળકોનું ગુમ થવું એ પણ કંઇ કારણ ભૂત ’ અને સૌથી વધારે જાણે પ્રયોજન વગર લખાયલા સરયુના સખધમાં મહારા પોતાનાજ હસ્તાક્ષરો—જે હાથમાં આગ્યેથીજ હુ જાણી શક્યો કે મહે લખ્યુ છે ! એક સુશિક્ષિત ખાલા, કેવળ પરોપકાર નિમિત્તેજ આ પ્રકારના સાહસમાં પ્રયત્નવાન થાય એમાં પણ મહને કંઇક પ્રયોજનની વાસ આવે છે ! ! મહારા હાથમાં લીધેલા કાર્યમાં સરયુદેવીના પ્રયત્નોએ વિજય આપવામાંથી કંઇક અજબ વિષુત પ્રવાહથી મન આ વિચારો મહારી પાસે વિના પ્રયાસે કરાવે છે ! અજબ મન ! ” આ વિચારો નરહરિને એક પછી એક આવવા માડયા, પરંતુ મનના એ વેગને એક ખાળુએ રોકેતો, મહારાજના દેવાલયમાં ગયો અને તે પછી ખતાવ્યા પછીની વીધિ . જકશન સ્ટેશન ઉપર “શેઠ શેઠાણી ”ને મી સાવકશાની મદદથી પકડાવા સુધીની કરી

આજે તે ઘેર પાછો ફરે છે ! ઝવેરાતથી લચી પડતા નોકરો સાથે દેવાલયમાં મોકલાયલા ભુલકા-કુજવિહારી અને મધુસુદનની સાથે ! નરહરિના ફતેહ લયો પરિભ્રામના ખુશખબર મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠ ને ધર્મદેવીએ કહ્યા અને ધર્મદેવીને કોણે કહ્યા ? હર્ષ વડે ઉભરાઇ જતા અત્ત કરણે જાણે દોડતી આવતી સરયુએ તે અત્યંત પ્રેમલયો શખ્દોમાં—

“ માતા ! માતા ! વધામણી લાવી છુ ! ખેજી લાઇએ ગુમ થયા ત્યારથી સતત હુ એજ કાર્યમાં ગુંથાઇ ગઇ છુ ..જકશન સ્ટેશનથી હાલ આવી પહોંચે છે નિર્મળા દેવીનો આશ્રમમાંથી આ પત્ર છે. ” સરયુએ ધર્મદેવીને આવીને કહ્યું

“ અને નરહરિ ? ! ”

“તે...પ...ણ. .તેપણ સાથેજ છે” અચકાતી સરયુ બોલી !
 ધર્મદેવીએ તેને છાતી સરસી અતી આહ્વાદ સાથે દબાવી !
 “મહારી સરયુ, હું તને શો બદલો આપી શકીશ ?”

“બદલો ? માતા ! આપ સમા પુણ્ય દેવીનો આ નિરાધાર
 -માતપિતા વગરની અનાથ સરયુ ઉપર અથાગ સ્નેહ-”

ધર્મદેવી—એ સ્નેહ તો તારા અનુપમ ગુણોએ કરી સ્વા-
 ભાવિક રીતેજ ઉત્પન્ન થવો જોઈએ તેમ થાય છેજ-

સરયુ—માતા ! હીંદુ સંસારમા ગુણો શુ કામ આવે છે ? !
 માત્ર ગુણ વડેજ કંઈ છોકરીનું આપણા હીંદુઓમા કલ્યાણ
 થયાનું સાબળીએ છીએ ? ગુણ કંઈ દ્રવ્ય નથી એ તો એક
 અદ્રશ્ય ચીજ-કવચિત્ બોલે ૩૫ થઈ પડનારી જણાય છે—

ધર્મદેવી—એમ ન બોલ, બેટા સરયુ, તારા કીંમતી ગુણો
 ઉપરાત તહારી ખુદ્દિ ઘણા મનુષ્યોના ગુરૂ તરીકે કામ આવવાની

સરયુ—ખુદ્દિ ! માતા ! જે ખુદ્દિ કંઈ ઉપયોગમાં આવતી
 લાગતી હોય તો તે માત્ર સમજ શક્તિને જોગ જોર ખીલવી,
 સંસારના દુ.ખોને મ્હોટા ૩૫માં બતાવનારી છે વાસ્તવીક રીતે
 દુ.ખના ન્હાના ચિત્રોને મ્હોટા ૩૫માં બતાવનાર “મેજીકલેન્ટર્ન”
 એ જાણે ખુદ્દિ-’

ધર્મલક્ષ્મી—કેમ એ ખુદ્દિમા આજે આટલો ફેરફાર કરી
 નાખીને બોલવું પડે છે, છોકરી ? !

એમ કહી ધર્મદેવીએ સરયુને પાછી પોતાની પાસે લીવી
 અને એક બાળકની પેઠે માતાતુલ્ય આહ્વાદથી તેને પાસે બે-
 સારી તેવીજ તે ધર્મદેવીને પગે પડી અને પાંચેક સેકન્ડ પૂરી
 નહીં થઈ હોય તેવો તેના કંઠમાંથી ડસકાં ખાવાનો મૃદુલવની
 સંભળાયો ! ધર્મદેવીએ તેને પાછી છાતી સરમી દબાવી.

“સરયુ, આ શું છે ?”

“કશું નથી માતા ! કંઈજ નથી આપણા લોકોનાં પુત્ર
 પુત્રીઓના વિવાહો કરવાના કુંડાળાં મ્હોટા થવા પામે તે માટે
 પુણ્યમય પ્રવાસે હરદ્વાર તરફ જનારી પુત્રીની છેવટની-જાતી
 વખતની અશ્રુઅજલી છે—”

એટલું બોલતા નિરાબદ્દ રૂદન સશબ્દ થઈ ગયું.

ધર્મલક્ષ્મી—આ તું શું બોલે છે ? ! ક્યાં આપણો આ-

ત્હારાજ શુભ પ્રયત્નોએ લાવી મૂકેલો હર્ષનો પ્રસન્ન ! અને કયા ત્હારે આ આકૃષ્ટ !

સરયુ—તે નથીજ જાણતુ-નથી જાણતુ હું કયુલ કરે છું માતા ! પણ મનુષ્યના હૃદયને સહનશીલતાની હદ હોય તો તે હવે લગભગ આવી ગઈ છે. હોંદુ છોકરીઓ અને છોકરાઓના કમલાગ્યની પરાકાષ્ટા આવી રહી છે. આપણા મૃતપ્રાય જીવન હવે તેના વાસ્તવીક સ્વરૂપમા દેખાય છે ! સૌ પ્રજાઓ ચેતી ગઈ, પૃથ્વીપરની તમામ પ્રજાઓએ સમયને અનુસરીને પોતાના જીવનના કમમા ઘટતા ફેરફાર કરી લીધા અને અનેક પ્રકારના દુ.ખો સહન કરતા હોવા છતાં, શાસ્ત્રકારોએ આપણા જીવન કમમા યથાકાળ ફેરફાર કરવા માટેની સ્પષ્ટ આજ્ઞા આપેલી હોવા છતાં, હૃદય ભેદી નાખે તેવાં પુત્રીઓનાં દુ.ખોના લય કર ચિત્રો આપણા સમક્ષ ખડા થતાં હોવા છતાં, યુદ્ધિને-સત્યને-ધર્મને-ડહાપણુ વિવેક નીતિને કોઈ મૂઢીને-યુદ્ધિમસ્તિકન્ય દેવતા રૂઢિના હજી પણ આપણે આંખે પાટા બાધીને પુજારી બની રહ્યા છીએ, હોંદુ સુધારકોમા જ્ઞાતિ હિતચિતકોની સખ્યા હવે કંઈ ઓછી નથી પરંતુ અધારા ઓરડામા ગોધાઇ રહેલાઓની પેઠે તેમને દિશા સુજતી નથી ! માત્ર પેટા જ્ઞાતિઓ એકત્ર કરવી એ કોઈ પ્રકારનું સાહસ નથી-ધર્મને અનુસરતું તે-શાસ્ત્રકારોની આજ્ઞાને શીર ચડાવવા સરખું છે-હૃદય સુચક છે

અસ્તુ ! માતા ! પણ હવે હું થાકી છું. માતૃપિતા વચરની પુત્રી-તેનું હીત જોયે-કોણે-ક્રુસ્ટી તરીકે ધર્યું છે પરંતુ-જોડેના ઓરડામાં કંઈક અવાજ સંભળાય છે ! કોણ હશે ?

સરયુ—તે તો મહેં મોકલી દીધા છે

ધર્મલક્ષ્મી—કોઈ નહીં હોય-નોકરો હશે તું નિડરતાથી ત્હારે હૃદય ખાલી કર, મ્હારી બહાલી પુત્રી ! શેઠને આવવા હજી થોડીક વાર છે. ત્હારા વધામણીના શબ્દો તેમને હું ખોં-ચાડવાનું કરતી હતી.

ધર્મલક્ષ્મી—અરે સાહસીક છોકરી ! તને શું દુર્લભ છે ?

સરયુ—મ્હારે લાવી-એમ કહી પાછી તે ધર્મલક્ષ્મીને પગે પડી.

ધર્મલક્ષ્મી—ભૂલી થા-ભૂલી થા-સરયુ જોવી સુસિદ્ધિ સમજી છોકરીનું સંકટ તે અમારજ સંકટ સમજીએ છીએ, ભૂલી થા, શેઠ કદાચ આવતા હશે તો ત્હારા આ વર્તનનું કારણ માગશે.

એટલામા ઓરડાનું ખારણુ ઉઘડ્યુ, અને પાછલે ખારણેથી આવી પહોંચેલ મહેન્દ્રપ્રસાદ શેઠ જાણે પરમાત્મા પ્રકટ થતા હોય તેમ આવ્યા.

મહેન્દ્રપ્રસાદ—હુ આવેલોજ છુ. મોટર પાછલા ખારણેથી આવી પણ આ સરયુએ સાહસની હદ ખતાવી છે.

સરયુ શરમને લીધે એક દૂરના કોચ ઉપર જઈ બેસી ગઈ.

પરોપકારી હૃદયની પવિત્ર સરયુને, શેઠાણી ધર્મદેવી સમક્ષ પોતાનું અતઃકરણ બોલી વાત કરવાનો પ્રારભ કરવાના કૃત્ય તરફ સિદ્ધાવલોકન કરતા શરમ લાગી! પિતા તુલ્ય શેઠના પ્રવેશથી આ સકોચ વધ્યો. પરંતુ તેજ ક્ષણે તેને વિચાર આવ્યો કે—માતપિતા સમા આ બેઠેના વડેજ મહારો ઉદ્ધાર થવાનો છે.

મહેન્દ્રપ્રસાદ—દેવી! મહાર હૃદય આજે પ્રકુલ છે! ખન્ને બાળકોના મોઝા આજે કેટલે દિવસે...

ધર્મલક્ષ્મી—સરયુબહેનના પ્રયત્નોથી આપણે બેઠાં શકીશું.

મહેન્દ્રપ્રસાદ—હા. સત્ય છે વાર, પણ આનંદના આ ચોઘડીયામા મહે હમણાજ સાબળ્યુ તે આકૃદ શું હતું?

ધર્મલક્ષ્મી—આપે તે સાબળ્યુ?

મહેન્દ્રપ્રસાદ—અક્ષરશ સભળાઈ ગયું! તેનું પ્રયોજન મહેને તુર્ત કહો, તે સિવાય મહારો આનંદ ઘણો લાગી પડે છે.

સરયુએ શરમને લીધે નીચે બેઠાં ભોયપર પડેલુ એક ન્યુસ પેપર સહજ ઉપાડી લીધુ. દેશમા જે વખતે ઉદયના પ્રયત્નોનોજ પવન ચાલી રહ્યો હોય છે તે વખતે જ્યાં દષ્ટિ નાંખો ત્યાં એની એ વાત જોવામા આવે છે તેમ એ પત્રમાં પણ ‘સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ’ ના વિષયપર એક ઉપદેશકનું લાઘણુ તેના જોવામા આવ્યું! પરંતુ શેઠ અને શેઠાણીની વાતમા એનું મન હતું કાન પણ એ દિશામાંજ હતા માત્ર આંખો પત્ર ઉપર રાખવી પડી હતી.

ધર્મલક્ષ્મી—આપની એના ઉપર પુત્રીના જટલી મમતા છે, એ એનું ને મહાર લાગ્ય છે.

મહેન્દ્રપ્રસાદ—કેમ ન હોય દેવી? પોતાની પુત્રી હોય તો પણ આથી શું વધારે કરી શકે?

ધર્મલક્ષ્મી—નાથ ! વાતસદ્યમા વધે પણ પ્રયત્નોમા સરયુના
બુદ્ધિપૂર્વક થતા શુભ પ્રયત્નોમા તો આગળ નજ વધે, હો !

મહેદ્ર—યથાર્થ છે પણ એના હું ખતું કારણ હવે...

ધર્મ—આપથી તે તદ્દન અબલયુ છે ?

મહેદ્ર—તેમ તો નથીજ સોળ વર્ષ પર્યંત સરયુ અવિવા-
હિતા—હું તેના પિતાનો મિત્ર—અને ટ્રસ્ટી કહો કે તેનો વાલી
પરતુ આ સંકુચિત કુડાળામા હું કયા શોધ ચલાવું, દેવી !
આપણી જ્ઞાતિઓ હજુ કેટલી પછાત છે ? જ્ઞાતિમા હવે સખ્યા
અંધ જ્ઞાતિશુભેચ્છકો માલમ પડે છે એ વાત ખરી, પણ હજુ
બુદ્ધિમસ્તિકળન્ય દેવતા રૂઢિના પુજારીઓનો ત્રાસ કમી નથી !
તેમની સખ્યા ઓછી હશે, પરતુ લાખા વખતનો અનુભવ તેમની
સાથે છે. હૃદયકાઠિન્યનો અભ્યાસ તે તેમનોજ ! જ્ઞાતિના ગાખડા
પડેલાં ભાગેલાં ટુટેલા જર્જરીભૂત થયેલાં ન્હાનાં ન્હાના નાવડા
ચલાવવાનો ઇબ્જારો હજુ તેમની પાસે છે. સુકાનીઓ આગળ
પેસેન્જરોની સંખ્યાની શક્તિ મર્યાદિત ખની રહે છે.

ધર્મલક્ષ્મી—વાર, નાથ ! પેટા જ્ઞાતિમાથી કોઈ લાયક વર
ન મળી આવે ?

મહેદ્રપ્રસાદ—મળી આવે, કેમ ન મળે ? પણ એ સાહસ
ખેડવા હિમ્મતની જરૂર છે

ધર્મ—કેનામા ?

મહેદ્ર—અમે ટ્રસ્ટીઓમા, અને સૌથી વધારે એના
પોતાનામા

ધર્મ—તેનો પોતાની તો ના નથી.

મહેદ્ર—તો તો પછી લાયક વર શોધવાનીજ વાર—

ધર્મ—તે પણ, હું નામ ખતાવી ચકું તેમ છુ પણ મ્હા-
રાથી માત્ર નામનીજ સુચના થઇ શકે તેમ છે તેને સરયુના વિ-
વાહ માટે સમત કરવામાં આપની આજ્ઞાની જરૂર પડે.

મહેદ્રપ્રસાદ—એવો કોણ હશે કે જેને માટે, લગભગ લાખ
રૂપિઆ જેટલી મીલકત ધરાવનારી, અને હોંદમા ઉવચિતજ
જેવામાં આવતા જવાહીર સમી સુશિક્ષિત સરયુના હાથ માટે
જેટલા પ્રયત્નો કરાવે ? દેવી ! મ્હારા પ્રયત્નો કરતાં તમાર
વચન માત્ર ખસ થવું બેધએ ! જ્ઞાતિજનોમાં, અને કહેવા હો કે

પેટા જ્ઞાતિના શુભેચ્છકોમાં તમારી પ્રતિષ્ઠા કમતી ન સમજશે. વાસ્તવિક રીતે આપણો સસાર સુધારો તો મ્હારા કરતાં તમે વધારે કરી શકો છો અને જ્ઞાતિની સહૃદય વ્યક્તિઓના સમજવામાં તે સારી પેઠે છે એવા વર કોણ છે કે જે—

ધર્મ—અરે ! નાથ ! એ મેરઠાઈ વાઘજીભાઈ શાખે હડીલાજીને આપને પોતાને સમજાવવા પડે તેમ છે.

મહેદ્રસાહેબ—અને એવા અભિમાનીને તમે વિવેક મૂર્તિ સરયુ બહેનના માટે લાયક વર ગણવાની ભૂલ કરો છો ! !

ધર્મ—ના, ના, નાથ. એતો બધી રીતે લાયક તો છેજ ! આપજ કહેશો પ ..ણ

મહેદ્રસાહેબ—પણ ત્યારે શું છે ? કહી ઘોને !

ધર્મ—એ એના એક પ્રકારના પ્રસશનીય અભિમાનમાજ મગ્ન રહે છે ગરીબ છતાં ધનાઢ્યો જની પ્રયત્નપૂર્વક ધરછા કરે તેને તે તુચ્છ ગણે છે.

મહેદ્ર—અને એવાને લાયક ગણવામાં તમે ભૂલ તો નથી કરતા, દેવી !

ધર્મ—ના, નથીજ કરતી.

મહેદ્ર—વાર, તોપણ—આ, છોકરીનું હૃદય તપાસ્યું છે ?

ધર્મ—એ વાતની પણ જરૂર રહી નથી.

મહેદ્ર—ચાલો, ત્યારે મદને તેનું નામ આપો, દેવી, અ-વીંગે ના બનાવો.

ધર્મ—એનું નામ આપવા આગમજ તે કદાચ આપના મનમુખ ખડો થશે—પેલી સામેથી પૂલોથી આરંભાદિત મોટર દોડતી આવે ! નાથ ! તમે તે આપણાં ભુલકાં સાથે—

મહેદ્ર—સમજ્યો, મ્હારો નરહરિ ! તેને સમત કરતા મ્હને જરાએ વાર નહીં લાગે, દેવી ! ગભરાઓ નહીં. આવ, બહેન, સરયુ, આપણુ બધા વગડામાં સામે જઈએ !

જેત જેતામાં મહેદ્રસાહેબ અને ધર્મલક્ષ્મી અને પાછળ પાછળ શરમાતી સરયુ બહાર આવી પહોંચે તે પહેલાં મોટર આવી પહોંચી મનને પ્રદુશ્લિત થવાને કંઈજ બાકી ન રહ્યું. મધુસુદનને સરયુએ ભૂપાડી લીધો કુંજવિહારી માતાને ભેટ્યો. મહેદ્રસાહેબ નરહરિનો પુત્રસમા વાતસલ્યપૂર્વક હાથ પકડી લીધો. નિર્મળા પણ વિવેકપૂર્વક એક ખુરશીપર બેસી બેઠી.

પણ નરહરિ હોલમાં આવીને સૌથી પ્રથમ તો ધર્મદેવીને સંબોધીને એક પ્રકારનો ઉપદેશજ આપવા મડી પડ્યો !

“ માતા ! હિંદુસ્તાનમાં અને વિશેષે આપણા ગુજરાતમાં દાગીના માટે ખચ્ચાનાં ખુનો થાય છે; માટે વિશ્વાસુ પરિજનોની પૂર્ણ સજ્યા વગરનાં આવાં ખચ્ચાં હવેથી ઘર ખહાર ન જવાં પામે તેની પ્રથમ તો કૃપા કરી પ્રતિજ્ઞા લો ! ભવિષ્યમાં આવા ખનાવો ખનવા ન પામે

ધર્મલક્ષ્મી—ભાઈ, તમારાં ઉપદેશ માટે તમારો અને તમને જણે મદદ કરી હોય તેનો ઉપકાર માનીએ તેટલો એછો છે તમે ઉપદેશક છો એટલે આવી રીતે વેરથીજ ઉપદેશ આપવાનું શરૂ કરો તેમા કંઈ હરકત નથી અમારા જેવા શાત શ્રોતાજનો તમને જમતમા ખીજે ક્યા મળે ? ! પ્રતિજ્ઞા લઈશું. ભાઈ, તમારા કહેવા મુજબજ, આપણા ગુજરાતમાં તો આવો દાખલો હું આ પ્રથમજ જોઉં છું સો વર્ષ ઉપર આવી રીતે દાગીના માટે ખચ્ચાને ઉપાડી જવાનું કોઈ વખત ખન્યું હશે તેના આધારથી તમારા ઉપદેશને સમર્થન આપો તેમા કંઈ હરકત નથી. અમારે તે માનનીય છે. પછી કંઈ ?

નરહરિ—માતા, સો વર્ષ ઉપર એવો દાખલો ખન્યો છે એમ નથી વખતો વખત ખન્યા કરે છે અને આ વાત કંઈ હું મારા પોતાના મગજમાંથી નથી કહેતો, જુઓ મારી ડાયરીમાંથી તમને બતાવું છું

× ૧૨ વર્ષની એક હીંદુ છોકરીને દાગીના માટે ફાંસો દેવામાં આવ્યો હતો—

ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા. છટ્ટી ડીસેમ્બર ૧૯૧૦

—
 × × × ×
 સાત વર્ષની હીંદુ છોકરીનું દાગીના માટે ગળું કાપી નાખવામાં આવ્યું જામે જમશેદ ૩ જ એપ્રિલ ૧૯૧૧

+ × × ×
 એક તેર વર્ષનો હીંદુ છોકરો સ્કુલમાં જતો હતો તેને દાગીના માટે કુવામાં નાખી દેવામાં આવ્યો

૨ જુન ૧૯૧૯ ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા

× × × ×

+ ૧ મી. લાલચકર લક્ષ્મીલાલના સંગ્રહ ઉપરથી ઇન્ડિયન હુમેનીટરીયન સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૯ ઉપરથી

૧૧ વર્ષના એક સોનીના છોકરાનું દાગીના માટે ગળુ કાપવામાં આવ્યું. સાજ વર્તમાન ૫ જુલાઈ ૧૯૧૨.

નરહરિ—વળી જુઓ, માતા ! તેનાજ વિશેષ દાખલા —

x x x x

આઠ વર્ષની એક હોંદુ છોકરીને દાગીના માટે કુવામાં નાખી મારી નાખવામાં આવી જામે જમશેદ જુલાઈ ૧૯૧૨

x x x x

એક ન્હાની મુસલમાન છોકરીને દાગીના માટે પકડી તેનું ગળુ ને પગ કાપી નાંખવામાં આવ્યા

ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા ૧૧ જાન્યુઆરી સને ૧૯૧૩

x x x x

છ વર્ષની હોંદુ છોકરીને દાગીના માટે કુવામાં ડુખાડી દેવામાં આવી

ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા ૨૨ જુલાઈ ૧૯૧૩

x x x x

એક હોંદુ છોકરાને દાગીના માટે કુવામાં નાખી દેવામાં આવ્યો. સાજ વર્તમાન ૮ ઓગસ્ટ સને ૧૯૧૩

x x x x

એક હોંદુ છોકરાનું પથ્થરથી માથું અક્ષણી દાગીના માટે મારી નાખવામાં આવ્યો ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા ૨૦ સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૩

x x x x

ચાર રૂપીયાની કીંમતના દાગીના માટે એક મુસલમાન કાકાએ પોતાના ભત્રીજાને તેના દાગીના માટે મારી નાખ્યો. મુંબઈ ક્રોનીકલ ૧૨ નવેમ્બર ૧૯૧૩

x x x x

વળી, લખનૌમાં જૈન ગેઝેટ ૭ નવેમ્બર ૧૯૧૫ ના અંકમાં જણાવે છે કે દાગીના માટે ખરચાના ખુન થયાના બાર દાખલા બતાવી સચુક્ત પ્રાંતોના ગવર્નર સાહેબ સર જેમ્સ મેસ્ટને મા-ખાપોને સુચના રૂપે સરકયુલર કહાડેલો છે.

ધર્મલક્ષ્મી—હું ધારૂ છું કે દાગીના માટે બાળકોનાં ખુન થયા બાબતની આવી યાદી હજી ભાઈ પાસે લાંબી હશે

નરહરિ—માખાપોની જોવામાં આવતી હઠ કરતાં તે બહુ

દુકી છે પરંતુ હવે આ આનંદના ચોથડીયામાં હું વધારે તસ્દી આપતો નથી. હજી એ કે આ બાળકો તો આપણા નમીએ નથી આનંદ જો દુર્ઘટ હતું, બહારવટીઓનો આ બાળકમાં જો ત્રાસ છે તે તો મહેને બંધે અનુભવ થયો અને પોતાના નામને, ખ્યાલને નહીં ગણકારનારી એક પરોપકારી બાળના પ્રયત્નોથી જ મહેને આ કામમાં કંઈક મળી છે પરંતુ દાગીનાની શોધમાં હજી મહેને વધારે પ્રયત્નો કરવા પડશે મારા સમજવા પ્રમાણે એક ગાડા જેવા દેખાતા પૈસાના લાલચુ તોતડા વૃદ્ધ વાણીયાને આ બહારવટીયા જેવા દેખાતા લુટારાઓએ સારી રીતે દ્રવ્ય લઈ એક “કન્યા” પરણાવી છે, જે હકીકતમાં કન્યા નથી, પરંતુ કન્યાઓની અછતને લુટારાઓએ લાભ વીધેલો છે અને કેટલાક ચાલાક છોકરાને કેળવી રાખેલા છે કે જે કન્યાનો વેષ લઈ અમુક જગ્યા જવાને નિમિત્તે અગર હરકોઈ રસ્તે પરણનારથી છુટી જઈ પોતાના મડળમાં દાખલ થઈ જવાની તાલીમ મેળવી તૈયાર થયેલા હોય છે, તેવી કન્યાના હસ્તક આ બાળકોને હાલમાં સોંપ્યા હતા અને તે કન્યા કે જેને મી. સાવક-સાની મદદથી પકડવામાં આવી છે તેના હસ્તક આપણા દાગીનાનો મોટો ભાગ અથવા તેનું રૂપાન્તર પણ હોવું બેઠ્યું એમ હું માનું છું

ધર્મલક્ષ્મી—ભાઈ, હવે એ દાગીનાની તજવીજનું કામ જેના તે, રક્ષણ (પોલીસ) ખાતાના અધિકારીઓને જ સોંપીશું પણ તમે જે પરોપકારી બાઈનું ગુણગાન કરો છો તેનું નામ—

—નરહરી—એક અકસ્માતને લીધે જ તે જગતમાં બહાર આવવા પામ્યું છે, નહીં તો એની પોતાની ઇચ્છા તો કેવળ નિષ્કામ પરોપકાર કરવાની હતી

મહેન્દ્રપ્રસાદના કોચની પાછળ એક પુરથી ઉપર આવે મધોદાયપૂર્વક બેઠેલી નિર્મળાએ મૃદુતાથી કહ્યું—

“નરહરી ભાઈ માટે એવી બાઈના “સેક્રેટરી” તરીકેની યોજના કોઈ દૈવયોગથી થાય તો જગત ઉપર પરોપકાર વધારે થાય ”

કોઈ પ્રત્યુત્તરમાં બોલી શક્યું નહીં એટલે મહેન્દ્રપ્રસાદે કહ્યું—“અવગત થાય ”

નરહરી—પણ એવી પરોપકાર સ પત્ર સ્ત્રીના નોકર થવાની લાયકાત ન હોવા છતાં સેક્રેટરી શી રીતે થવાય ?

અધુ મડળ જાણે હવે નરહરીને ઠગતુ હોય એવું દબ્ય થવા લાગ્યું નિર્મળા ઉમળકે ખાળી ન શકવાથી પોતાના વાંચના-લયમાં ગઈ

નરહરિ કાદના મનુષ્યવત્ ખેઠો હતો. પરતુ માત્ર તેનો દેહજ અહીં હતો—મન અનેક પ્રકારના તરંગોમાં હોલાયમાન થઈ રહ્યું હતું. મૃત્યુ લોકમાં ગુપ્ત રહી દુઃખી મનુષ્યો ઉપર પરોપકારની પરિસિમા ખતાવનાર અંત કરણુ ધારણુ કરવું તે સાક્ષાત્ સ્વગથી પૃથ્વી ઉપર ‘સહજ પર્યાટન માટેજ’ જાણે આવનાર દેવાશી દેહધારીઓ છે એ તેને નિશ્ચયપૂર્વક સમજાયું ! સરયુને માટે પોતાના હસ્તાક્ષરે, શેઠની આજ્ઞાથી લખેલા પ્રમાણ પત્રના પ્રસંગ તરફ સિદ્ધાવલોકન કરતાં તે પ્રસંગમાં તેને અદ્ભૂત આનંદ અનુભવવા લાગ્યો ! એ એ પ્રસંગને યાદ લાવવા સ્મરણ શક્તિને જોરથી જોતી, પણ તે પ્રસંગના કૃત્યમાં સરયુની મૂર્તિના દર્શન ન થવા પામ્યા—પારિતોષક વખતે કદાચ જોઈ હશે પરતુ વચ્ચેમાં ગયેલા લાખા વખતે તે ચિત્ર જાણે ગૂંમ કરી નાખેલું તેણે અનુભવ્યું “મહે કદાચ તે વખતે તેની સામે દષ્ટિપાત નહીં કર્યો હોય ! તેમ કરવાનું તે વખતે પ્રયોજન નું હતું ? અરે ! પણ હું હાલ આ પરતવ્રતા માટે અનુભવું છું ? આમાં અવશ્યમેવ કંઈક પ્રારબ્ધે યોજી મુકેલું પ્રયોજન હોવું જોઈએ.” વિગેરે વિગેરે વિચારો તેના મનમાં ઘોળાવા લાગ્યા શેઠને અને ધર્મદેવીને સરયુના ઉપકારોથી વાઠેક કંવાની તીવ્ર જાણાસા થઈ. ત્યાં ખેઠેલા મનુષ્યોમાં શેઠ શેઠાણી કુજવિહારી ને મધુસુદન ઉપરાત જાણે વિદ્યુત તરફલ ચક્ષુ સમેતની એક વિશેષ આકૃતિ, કદાચ ઉપર શેઠાણી સાથેજ ખેઠેલી હતી ! પણ તેના અને નરહરિ વચ્ચે મોટો ઐકપક્ષી અજ્ઞાન હિમાલય આવી રહ્યો હતો ! એક પક્ષ કેમ ? કારણ કે નરહરિજ એકલો તે જાણતો નહતો ! સરયુ તો હેતુ પુર સર “પરોપકાર” કરી રહી હતા ! તે અધુ જાણતી હતી. પરિજન મડળ ચક્રિત દષ્ટિથી આ બેજ સન્મુખ જોયા કરવું હતું, પરતુ સરયુની મુખાકૃતિથી અજ્ઞાત નરહરિને સરયુની સર્વન કરતી દષ્ટિમાં એમ તે શું સમજાય ?

નરહરિને વિચાર વમળમાં કેટલાક ગોથા ખાયા પછી શરીરે પ્રસ્વેદનાં બુદ્ધ જમવા લાગ્યાં કંઈક નિમિત્તે હવે અહીંથી જીદી સહજ આરામ-મગજને આરામ આપવાની તેને ઇચ્છા થઈ, શરીરે નો આરામ તો તે ભાગ્યેજ સમજતો ! સુદૃઢ-સ્વાસ્થ્ય સમેતના પ્રહ્લયચર્યાના ઓજસપૂર્ણ તેના દેહને જાણે, જરૂર પડતી નિદ્રા સિવાય, ભાગ્યેજ આરામની જરૂર પડતી !

જે હોલમાં બધાં બેઠા હતા તેની પાસજ શેઠનું ન્હાનું વાંચનાલય હતું. નરહરિએ એમાં જઈને પોતાનું પોટકું, કપડાં વિગેરે મૂક્યાં. “ આ પોટકું લુટારાઓ લઈને તેમાંથી શું દ્રવ્ય મેળવત ? ” અને આ દાગીના વગર નિ સાગ મુઠક દેહને તે શું કરત ? ! અસ્તુ ! ” એમ વિચાર કરતો કરતો તે વાંચનાલયના કંઠરામાં આંટા મારવા લાગ્યો. કંઠરામાં મૂકેલી પુષ્પલતાઓમાંની કુસુમ મિશ્રિત પરાગે પ્રસ્વેદનાં બુદ્ધ ઓછા કરવા માડયા, અને વિચાર મન્યને તેની સખ્યા વધારવા માડી એ બેઠેલા કેણુ પાછું હશે ? બેઠે કુદરતના સત્તાનો ! બધા પરિજનો સાથે બે બાળકોને સ્નાનશુદ્ધિમાં મોકલી દેવામાં આવ્યા અને નરહરિને પુસ્તકાલયમાં ગયેલા બેઈ ધર્મદેવીએ શેઠને સહજ ધીમેથી કહ્યું—

“ બાપુ, સરયુને ઓળખતો હોય એમ નથી જણાતું હો. ”

મહે દ્રમસાદ—ન ઓળખે તો તેમાં કંઈ નવાઈ નથી ઓળખશે ! ઓળખાવીશું ! દેવી ! સરયુએ આ કામમાં હદ કરી મૂકી છે ! એનાજ પ્રયત્ને આજે આ આનંદની ઘડી ખતાવી છે મહે તે ઉલટી રીતે મહારા પ્રયત્નો એવા ગોઠવ્યા હતા કે આ પણ તેમાંજ કસાઈ પડત અને આ બાલુડાનું શું થાત તે કહી શકાતું નથી

— સરયુ—કંઈ ન હતું થવાનું એમને મળતા કેટલાક સમય જાત ! અને બહુ સમય જાત તો “ વર ” મટી જઈને બેઈ કન્યાઓ થાત !

ધર્મદેવી—હા, બેટા ! એ વિચાર મહારા રોમ ઉભા કરી મૂકે છે ! કન્યાની અછતે આપણા લોકોની આ સ્થિતિ કરી મૂકી છે. હોંડ સમાજ બધીર છે—અંધ છે—એને અંધ શ્રદ્ધાનું દરદ લાગેલું છે તેની સારવાર કરનારા બાહોશ ધનવંતરિઓ જન્મી ચૂકયા છે, કાળે કરીને સુધરશે. દેવી ! પણ આ સરયુની વાત હવે તમે ભાધને—

એટલામાં તો નરહરિ પાછો આ સ્થળે આવ્યો. સરયુના

વિચારો અને ઉપકારોએ એના અઘાપિ પર્યાન્ત નિર્લપ અતઃ કરણ ઉપર કાણુ મેળવવા માંડયો હતો. મનમાં સ્વામિત્વ ઉપર સંકલ્પના વાદળ છવાયુ હાજતુ હતુ સરયુની વાત ધર્મદેવી અને મહેદ્રપ્રસાદ સન્મુખ કયા શબ્દોમા ફરી ઠહાડવી તે તક શોધતો હતો.

વિચારમાં શરીર ઉપર પ્રસ્વેદના યુદ્ધ છવાઈ રહ્યા.

ધર્મદેવી—ભાઈ મહને લાગે છે કે તમે નજીકના મહારા સ્નાનગૃહમાજ જઈ સ્નાન કરી શુદ્ધ થઈ તે દિવસની પેઠે લાખા પ્રાણાયમ કરો એટલે પરિશ્રમ ઓછો લાગશે, નહિ વાર ?

નરહરિ—માતા, હું પણ સ્નાન કરવાના વિચારમાજ સ્નાન ગૃહ તરફ ગયો હતો પણ ત્યાં કોઈ નોકર ન બેયો કારણ કે બધા પરિજનો બાળકોના સ્નાનગૃહમા છે.

ધર્મદેવીએ સરયુ તરફ બેઠું સ્નાનગૃહમા ગરમ પાણી પહોચાડવા આજ્ઞા કરી. સરયુ તુર્તાજ ઉઠી !

એક મોટો નાશિકની બનાવટનો પીતળનો પલાલો જેના નીચે તેને અલાવવા માટે ન્હાના નકુર ચકોની યોજના કરવામા આવી હતી તે બેચી લઈ જઈને સ્નાનગૃહમા યોગ્ય સ્થળે મૂક્યો અને બેડમા બીબેજ તેવો બેચી લાવી મૂક્યો બેડમા જડી શણની જલવાહિની નળી મારફતે પાણીના ઔરડામાથી પાણી દાખલ કર્યું એકમા ગરમ અને બીબમા ઠડુ ભરાઈ બે ન્હાના હોજ સમા પાત્રો છલકાવા વાગ્યા સ્નાનને અગે અલ્પ જ વસ્ત્રાદિ સામગ્રી ત્યાં મૂકી દીધી નરહરિ ત્યાં આવી પહોંચ્યો એને સરયુ તરફ બેવામા શ્વાસ લેવાનુ પણ પૂર બાન ન રહ્યું ! દ્વારિકામાં શ્રી કૃષ્ણે સુદામાને સ્નાન કરાવનારી વિધિમા અને આમા ફેર માત્ર એ રહ્યો કે અહીં સરયુ એકજ હતી અને નરહરિ અતિથિ ન હતો એક ન્હાના પાત્રમાં પાણી ઠહાડતો ઠહાડતો તેમાંજ બાણે ચિતવૃત્તિને અને દષ્ટિને સરયુના સતત આલસતા વિચાર પ્રવાહને રોકતો બોલ્યો.—

“ત્યારે .. તમે કાણુ ?”

સરયુ—પરિજનોની સંખ્યામા ન્યુનતા થવાને લીધે હમણાં હું રહી છું.

નરહરિ—શા તરીકે ?

સરયુ—પરિજન તરિકે

નરહરિ—પરિજન !!! એટલે ?

સરયુ—એટલે દાસી, ખીજી શું ?

અકિત થતે બહે, નરહરિ બોલ્યો—અને કામ, શું કરવાનું ?

સરયુ—દાસીઓથી જે થાય તે, આવી રીતે કોઈ ચેત્ય અતિથિ આવે તેની સેવા કરવી. આબકોને સલાખવા, તેમના અલંકારો વસો સાચવવા વગેરે વગેરે

નરહરિ—વાહરે ! પણ, પ-અ-અ-અ-હુ, તમે પરિજન તરિકે અહીં ક્યારે જોડાયા ?

સરયુ—મહે આપને હમણાંજ કહ્યુંને કે મહેને જોડાયાને થોડાકિજ દિવસ—

નરહરિ—હા-હા-હા તમે કહ્યું ખત પ ..અ...હુ હું અહીંથી થોડા દિવસ ઉપરજ ગયો છું—

સરયુ—હા, તે આપના ગયા પછી ખીજીજ રોજથી હું અહીંજ છું.

નરહરિ—આશ્ચર્ય ! !

સરયુ—શેનુ આશ્ચર્ય ! કારણ વગરનું આશ્ચર્ય ? આપે આ અલ્પ ગલેપ ગરમ પાણીમાં બૂલથી નાખી દીધો ! વાર, હવે તો તે પાણી ખાકી કરી ખીજી ભરવા દો ! અને મદન માટેનો લેપ પણ ખીજી લાવું છું

નરહરિ—અરે પણ મહારે તેમાનું કશું બેઠતું નથી. આ લેપ મિશ્રિત ગરમ પાણીથી મહારે ચાલશે. પણ પ-અ-અ-હુ તમે કહો છો કે, તમે પરિજન છો ...ત્યારે તમે તો શેઠાણી પૂર્મ-દેવીની સાથેજ કંઈક બેઠા હતાં ને ?

સરયુ—આપે મહેને બેઠી હતી ? તે હું જ હતી ? આપ બૂલ તો કરતા નથી ? !

નરહરિ સહજ ગભરાયો તેણે જ્ઞાન લાવી પ્રત્યુત્તર આપ્યો—

નરહરિ—મહેને નથી લાગતું કે હું એમાં બૂલ કરું છું. ત્યાં પરિજનો ખાદ્ય કરતાં તમારા સિવાય ખીજી કોઈ ન હતું—પરિજન-દાસી હોય તે એમ શેઠાણીની સાથેજ એક દાસી ઉપર બેસી શકે કે ?

સરયુ—અરે-મહેનતુ લોકો (Labouriers), મેં પણ એટલે તો વળી શેઠને માથે બેસારીને નહીં ફેરવવા પડે ?

નરહરિ—તમને તે બધું ઉચિત લાગતું હશે—

સરયુ—ના, પરિજન પોતપોતાના આસનેજ શોભે અને જેનું કામ જે કરતું હોય તેજ કરશે. નહિ બેથેલી નહિ સાંભળેલી નોકરોની મોંઘવારીને લીધે તેઓ ખડેઘી જવા પામે તો તે શેઠ પ્રત્યેની અમર્યાદને લીધે નહિ—ઉન્માદને લીધેજ નહીં—ખીનતાબેદાશીને લીધે તો નહીંજ—તંબીને લીધે—

નરહરિ—અરે, તમારૂં બહુ થાય ! અને તમે કહો છો કે હું નોકર છું !

સરયુ—હા સ્તો દાસી !

સરયુથી આ વખતે સહસા—અનિવાર્ય સ્થિતિ હાસ્ય થઈ ગયું ! મન ઉપરના તેના કાણુના સિમાડા ઉપર તે જીભી ! નરહરિને હવે કંઈક ઢોળની સ્થિતિનો દૂરનો આભાસ થવા માડ્યો પણ પોતાને પૂર્વે નહીં બેયાની હકીકત, આ વખતે સરયુને એક પ્રકારનું ઉપયોગી સાધન થઈ પડ્યું, અને આ સાધુ પુરૂષ તો વિના પ્રયોજને ગભરાવા લાગ્યો.

નરહરિ—વાર, ત્યારે કહો, માફ કરજો હોં, હું સહજ જ પૂછું છું તમે પ્રથમ કયા હતા ?

સરયુ—“ પ્રથમ ” એટલે ? એ સમયની કંઈક હદ અઠાવી બેઠાએને ? પ્રથમ તો હું બાળક હતી ! અને—

નરહરિ—નહિ, નહિ અહીં તમે કહો છો કે હું પરિજન તરિકે રહી છું, તે પહેલાંના દીવસોનીજ વાત પૂછું છું.

સરયુ—હું સમજી, હું સમજી, એટલે આપને માફ પૂર્વ વૃતાન્ત બજાવવાની જાણાસા લાગે—

નરહરિ—અરેરેરે ! મ્હે તો સહજજ પૂછ્યું. અતઃકરણ દુઃખાતું હોય, કહેવા ઇચ્છા ન હોય, અગવડ હોય તો મ્હને પૂછવાના સાહસ માટે ક્ષમા—

સરયુ—આપને એટલું પૂછવા માટે લાચાર થવાનું કશુંજ પ્રયોજન નથી પરિજનોનું પૂર્વ વૃતાન્ત તો અવશ્ય બજાવુંજ બેઠાએ.

નરહરિ—પણ કેણું ? મ્હારા જેવા રખડતા મુસાફરે તો તેમ કરતા વિચાર કરવો બેઠા હોતો.

સરયુ—આ મૃત્યુ લોક બધા રખડતા મુસાફરોથી ભરેલો છે, દેહાન્ત દડની શિક્ષા પામેલા કેલીઓથી ભરેલો મહાન તુરંગ તે આ મૃત્યુલોક, જેમાં ગુરવાઠર્થજુરૂપ તાણુ વાસેલું છે.

નરહરિ—અહો ! આના તત્વજ્ઞાની પરિજ્ઞનોથી પરિવૃત્ત થયેલા માતા ધર્મદેવીનો જય હો !

સરયુ સહજ હસી પડી.

સરયુ—સાંભળો ! મહે શુ કહ્યું—મૃત્યુ લોકમા સૌ મુસાફર છે. એક ગામથી બીજા ગામ જવાની મુસાફરી જેવા સામાન્ય પ્રસંગે પણ બે મનુષ્યોનો મેળાપ, પૂર્વ જન્મના સંબંધ વગર સંભવતો નથી આપને સ્નાન પ્રસંગે આટલી મદદ કે વાત કરવા જેવા પ્રસંગમા પણ એવું જ કંઈક કારણ રહે છે માત્ર મનુષ્યોને અને પ્રાણીઓને તો નહિંજ પરંતુ પદાર્થોને પણ એક બીજા સાથે જોડનારો અદરનો કંઈક પૂર્વનો હેતુ હોય છે, બાકી બહારની “ ઉપાધી ” ઓ, સજાઓ, સગપણો આદિ તો માત્ર તે બનાવ બનવાના કારણ રૂપેજ રહેલા હોય છે !

એટલે જગલમા એક વૃક્ષ નીચે પણ સહજનો મેળાપ બે મનુષ્યોને એક બીજાનું પૂર્વવૃત્તાન્ત જાણવા ઉત્સુક કરે તો તેમા કંઈ આશ્ચર્ય છે ? સરયુબા પાસે રહી ત્યારે આવાજ કંઈ, સહજના પ્રસંગ ઉપરથીજ, મહારા પૂર્વ વૃત્તાંતથી પરિચિત થઈ તેમણે—

નરહરિ—અહો ! આશ્ચર્ય ! શુ શ્રોમતિ સરયુદેવીનાં તમે પરિજ્ઞન હતા ? એ ક્યાં છે ? હમેશા કેવા કાર્યોમા તેમનો સમય જાય છે ? એમનું વાચનાલય તમે જોયું છે ? એમના હૃદયની સીમા વગરની વિશાળતાથી તમે પરિચિત છો ? તમે કેટલી વખત રહેલા ? હાલ તે ક્યા છે ?

સરયુ—એકી સાથે એટલા બધા પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તર હું શી રીતે આપી શકું ? પરંતુ એટલી બધી ઉત્સુકતાથી એમના સંબંધમા આવી રીતે પ્રશ્નો કરવામા આપને કારણ હોવું એમજે

નરહરિ—કારણ કેમ નહિ ? એમની પરાંપકાર વૃત્તિને લીધેજ છુટારાઓના હાથમા સપડાયલો આજે અહીં છું. એમના શુભ પ્રયત્નો વડેજ કુળવિહારી ને મધુસુદન મળી આવ્યા ! બાકી શેકના પ્રયત્નો તો અવળી દીશાએ વળી ગયા હતા.

૧ ધ્યતિવજતિ પદાર્થાન્

આંતરઃકોડપિદેતુ

ર્ન સલુકલિકૃપાધિ

પ્રીતયઃ સંભયન્તે ॥

સરયુ—એમા એમણે શુ વધારે કર્યું તે હું સમજી શકતી નથી પ્રયત્નો અમ સરખા પરિજનોએ કર્યા, સદેશા માઠલ્યા-મનુષ્યો દોડાબ્યાં-હિજગરા કર્યા

નરહરિ—એ બધુ ખડ, પણ એ યોજનામા બુદ્ધિ કોની ?

સરયુ—બુદ્ધિ એકલી શુ કામ આવે છે ? અમુક કાર્યની સફળતામા પ્રયત્નોનો હિસ્સો કહાડી નાખવા જવો હોય છે કે ? બુદ્ધિ અને પ્રયત્નોને કલહ થાય બુદ્ધિ થાય ને બંહે ચણુ કરવાનો પ્રસંગ ઉભો થાય તો પ્રયત્નોનેજ મ્હોટો ફાળો મળે

નરહરિ—એવા કંઈક કલહનાજ પ્રસંગે સરયુદેવી જવાની નોકરી તમે છોડેલી લાગે છે પ્રયત્નો સાથે બુદ્ધિનો ફાળો પણ તમારી પાસે લાગે છે છતાં એમ કેમ બન્યુ હશે ?

સરયુ—મહારા સરયુદેવી સાથે રથાના પૂર્વ વૃતાન્તની આપે સ્વતઃ ઠીક કલ્પના કરી લીધી તેમા કેટલુંક સત્ય પણ છે-

નરહરિ—મહારે પૂર્ણ સત્યની જરૂર છે

સરયુ—તો, ભલે જાણે એમની બુદ્ધિનુ એમને અત્યંત અભિમાન છે

નરહરિ—હં ! હે ! ! તે મનાયજ કેમ ?

સરયુ—તેમની સાચાના સહવાસવાળા મનુષ્યોએ કરેલા વર્ણનથી તે માની ગયાય

નરહરિ—વાડ, ભલે પછી ? બીજુ શુ દુષણ છે ? મ્હને વિગતથી કહો, હું તમારો ઉપકાર માનીશ

સરયુ—કહુ ખરી, ભલે પ.. અ...ણુ એમના સબધમા આપનો ઉચ્ચ અભિપ્રાય જણાય છે તેને ખગાડવા માટે વિના પ્રયોજન હું પાપની ભોકતા થાઉં છું

નરહરિ—તમે તેમ નહીજ થાઓ ! હું તે જાણુવા માગુ છું તમારે કુર ન થવું જોઈએ

સરયુ—આપના જેવા વિદ્વાન શાસ્ત્રકારોએજ અમો સ્ત્રી-ઓના સ્વભાવ વર્ણવતા નિર્દયત્વ એ અમાડ સ્વાભાવિક લક્ષણ કહેલું છે

નરહરિ—એ શાસ્ત્રકાર હું જાતે હતા તો તેની માફી માગત ! પછી ?

સરયુ—વાર, જુઓ. અભિમાન ઉપરાત તેમના બીજા વ્યવસાયો કંઈક અશે કંટાળો ઉપજવનારા છે આનંદ ઉપજવનારા તો નથીજ તે પોતાનો ઘણો વખત તેમના વાચનાલયમાં ગાળે છે

નરહરિ—મે સાંભળ્યું છે કે તેમનું વાચનાલય એક ઉત્તમ પ્રતિનું છે—

સરયુ—હા, છે. લાખુ છે-પહોળુ છે-અદર રગ સારા પૂરેલા છે ચિત્રો સારા સારા ટાંગેલા છે-કપાટો મહોટો મહોટો છે-પુસ્તકો અનેક તરેહના-શાસ્ત્રોના ઇતિહાસના સાહિત્યના ઉદ્યોગોના એમા છે...હશે, પણ તેમા એ શું કર્યો કરે છે તે જાણો છે ?

નરહરિ—ના, ના તે જાણુવું છે

સરયુ—સ્નાનશુદ્ધિમાંથી તે આ વાચનાલયમાં જાય છે. પ્રાત કાળના સાતેક વાગતે તે પછી નવ વાગતા સુધી તેમા વાળ ઓળવાનું-વાળ સુધારવાનું-અને ‘ટોઇલેટો’ લગાવવાનું-પાઉંગ લગાવવાનું કામ ચાલે છે તે દુનિયાં જાણતીજ નથી—

નરહરિ—પ અ . જી. એનું કારણ ?

સરયુ—એનું કારણ બીજું કંઈજ નહીં સૌહાર્યની ખામી પૂરી પાડવાનું, બીજું શું ? અમે સ્ત્રીઓમા આ અમારો દોષ મૂળથી છે તે અમારે કબુલ કરવો પડે છે

નરહરિ—સૌહાર્યની ન્યુનતા હોય તો તો સરયુદેવી તે જાણે નહીં એવી મહારી માન્યતા છે.

સરયુ—આપે એમને જોયા છે ?

નરહરિ—કદીનહીં-કદી નહીં...તેથીજ...

આ વખતે સ્નાનશુદ્ધિની બાહેર પગરવ સભળાયો સરયુ ભોળા નરહરિને ઠગી રહી હતી તેથી તેને સહજ ક્ષોભ થયો ! નિર્મળા સ્નાન શુદ્ધ આગળ આવી ઉભી.

નિર્મળા—નરહરિભાઈ, તમારા વાર્તાલાપનો છેવટનો ભાગ સભળાઈ જવાથી મને સ્વાભાવિક આશ્ચર્ય થાય છે તમારે હાથે સરયુએ પ્રમાણપત્રો મેળવેલાં છે મહારી તે સહચરી છે. મહારા વાચનાલયની સેક્રેટરી થઈ છે. મારા સાહિત્યમાં તે મદદનીશ છે એનાં નાણાની વ્યવસ્થાને લગતા કાર્યો માટે તે અહીં વખતો વખત આવે છે. છતાં તમે જાણે એને કદી જોઈજ

ન હોય એમ કેમ અબજુપણનો ઝલ્લો બાણે અખત્યાર કર્યો લાગે છે, એ સમજાવશો ?

નરહરી—આશ્ચર્ય ! શું ત્યારે હું સરયુદેવી સાથેજ વાર્તાલાપ કરી રહ્યો છું ? ક્ષમા કરજો ! ધર્મ ભગિની નિર્ભાણેવી ! પુરૂષને માટે, સ્ત્રીઓના સામે જોવાના આવશ્યક પ્રસંગો આવે, ત્યારે મર્યાદિત લક્ષ્યથીજ જોવાની આર્યનીતિ પૂર્વથી ચાલી આવે છે અન્ય પ્રબળો એ નીતિને કદાચ એક પ્રકારનું કુતુહલ લેજે બલ્લચારી તરિકે જીવન ગળાતું હોય ત્યારે વળી એ મર્યાદા વિશેષ સંકુચિત બને છે પૂર્વે સીતાજીને જ્યારે જગલ્લમાંથી રાવણુ છુપાડી ગયો હતો, ત્યારે સીતાજીની શોધમાં તુર્તજ નીકળેલા શ્રીરામચંદ્રજીને એક પગમાં 'ખેરવાનું' નુપુર, એક હાથે 'ખેરવાનું' કંડુ, અને કંઠમાં ધારણુ કરવાનો એક હાર પ્રાપ્ત થયો હતો સીતાજીના અલકારો લક્ષ્મણજીના હવાલામાં રહેતા હોવાથી શ્રીરામચંદ્રજીએ તેમને તે સીતાના છે એમ ઓળખવા આજ્ઞા કરી લક્ષ્મણે નુપુર તો તુર્તજ ઓળખી બતાવ્યું પરંતુ બીજા અલકારો બરાબર ઓળખ્યા નહીં સંજોગો બેઠને શ્રી રામચંદ્રજીએ ક્રોધ ધારણુ કરી લક્ષ્મણને આજ્ઞા કરી કે—તમામ અલકારો તમારાજ હવાલામાં રહેતા હોવા છતાં માત્ર એકજ કેમ ઓળખ્યો ? લક્ષ્મણે પ્રત્યુત્તર ન આપ્યાથી શ્રી રામચંદ્રજીએ ફરી ફરીને પૂછ્યું એટલે લક્ષ્મણે કહ્યું કે—સીતાજી વડિલબધુના પત્ની હોવાથી માતા તરિકે ગણી પ્રસંગે સેવા બુદ્ધિથી પાયપ્રક્ષાલનના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થતા બરા, તથાપિ આર્ય નીતિને અનુસરીને વડિલબધુની પત્ની પ્રત્યે પણ પગથી હાથે તેમની તરફ નજર કરવાના પ્રસંગો જીજ આવેલા એટલે એ અલકાર જ્યારે આપવામાં આવે ત્યારે જોયા ન જોયા કરી સ્વાધીન લેવામાં આવતા ” આમ કહેતા શ્રીરામચંદ્રને પણ રડવું આવ્યાનું કહેવાય છે.

પરસ્ત્રીને ધારીને જોવાના પ્રસંગને આર્ય શાસ્ત્રે નીતિ નથી કહેતા ગંગા નદી બહુ પવિત્ર છે, તથાપિ, તેની પાસે શાસ્ત્રકારોએ એમ કહેવડાવેલું છે કે —

પરદાર, પરદ્રવ્ય, પરત્રોદ પરાઙ્મુલ્લ :

ગંગા ક્રુતે કદાગત્ય મામયં પાવયિશ્વતિ ॥*

* પરસ્ત્રી, પરદ્રવ્ય, અને પર ત્રોદથી જે પરાઙ્મુલ્લ છે તેવા પુરૂષ ક્યારે મહારા જગમાં સ્નાન કરી મહને પાવન કરશે ?

એટલે સરયુદેવી, જેના સાક્ષાત દર્શનનું મહને આજે પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, એ હવે આપના સંબોધી બન્યું, તેમની પરોપકાર વૃત્તિનાજ મહને સાક્ષાત્કાર થયો છે અહીં આખ્યાં હશે ત્યારે આજખી સહુ એ દૃષ્ટિથી નહીં જોયેલાં કદાચ મહારાં નેત્રોનું એકી કીરણ તેમની પ્રત્યે નહીં પડ્યું હોય. પરંતુ આપે તો મહને અપરાધિ બણીને સાશન સુદ્ધા બણે કરી દીધું

નિર્મળા—ત્યારે તો ખરેખર, સરયુ તુજ મહારા ભોળા નરહરીલાઇને ઠગી રહી છે.

નરહરી—ત્યારે અમે જેલ અપરાધિ—

નિર્મળા—હા. હા જેલ અપરાધિ અને હમણાજ જુરી બરાઇને જેલને સરખું શાસન થાય છે-સરયુજીને, તું કેમ જોલતી નથી? શરમાય છે કેમ? મહોંપર આટલા શેરડા સા? તહે' કંઈ અઘટિત તો નથી થયું? અમુક વ્યક્તિના અત કરણની વાસ્તવીક સ્થિતિ જ્યારે આવી રીતે સમજવાનું સુલભ છે તો તારે ક્ષેપ પામવાનું શું કારણ છે?

સરયુ તો હવે સુપ થઇને નિર્મળાની સોડમાં બરાઈ હતી. નરહરી હવે સરયુના વિચારે. યથાર્થ સમજી શક્યો અને તે વાર્તાલાપ તરફ સિંહાવલોકન કરતાં રંગેરંગમાં અમૃતપૂર્વ આનંદ અનુભવવા લાગ્યો.

ખધા સ્તબ્ધ માટીના પૂતળાંની પેઠે લેલા થઈ રહ્યાનું દ્રવ્ય આશરે એકાદ મીનિટ ચાલ્યું એટલામાં કુંજવિહારી અગ્ન્યો' કુંજ—નલહલીલાઇ તમે અહીં છું કહી રહ્યા છો? જમવા આવોને? કેમ વાર લાગી?

નરહરી—છોકલી! મને જાન કરતા વાર લાગી

એમ કહી તેને ઉપાડી લીધા. પણ મોમાં મો ઘાલીને તે ઠપકો આપવા લાગ્યો

“તે જાન આટલું લાંબું હોય?”

ખધાં જમવાના હોલમાં જોઠવાયા નિર્મલાએ ધર્મલક્ષ્મીને આથે લઇ જઇ તમામ હકીકતથી વાકેફ કરી સાસુવડુ જેલ પ્રસન્ન મુખે પાછાં પાટલા ઉપર બેઠાં મહેંદ્રસાહે ધર્મલક્ષ્મી સામે બેસું. એટલે ધર્મલક્ષ્મીએ પતીને તાર વચરના સંદેશમાં બધું સમજાવી દીધું.

મહેન્દ્રપ્રસાદ—ભલે દેવી, ત્યારે હવે તમે સાંભળો. મહારા આનંદમા આજ વધારે થયો છે સરયુ અને નરહરીના લગ્નનું સ્થળ મુખ્ય મુકરર કરવું પડશે કારણકે સરયુનું નાણું તેના મહુમ પિતાના મુખ્યના સ્નેહીઓને ત્યાં જમા છે, અને તે સર્વની ઇચ્છા એવી છે કે-સરયુને લાયક પતિ મળે તેની વ્યવસ્થા ગઠારે કરવાની અને લગ્નની બીજી વ્યવસ્થા એમના તરફથી થવાની છે.

મહેન્દ્રપ્રસાદની ઇચ્છાનુસાર મુખ્યમા સરયુ નરહરીનાં લગ્નની તૈયારીઓ થવા લાગી. નરહરીએ ભોધરામા તેના પિતાના વૃદ્ધ કાકાએ વચન આપેલું કે-જરૂર પડે ત્યારે મહને સંભારજે, તે સ્મૃતિમા રાખી મૂક્યું હતું આજે તેણે આ વૃદ્ધ યોગીને મુખ્યમાં હાજરી આપવાની પ્રાર્થના સાથે એક ખાસ માણસ મોકલ્યો એવામાજ એક રોજ ટપાલ આવી તેમા સરનામાના અક્ષરે લક્ષ્મીપ્રસાદના જોતાંજ હર્ષદેહી નિર્મળાએ તે વાંચવા માડ્યો—

... કુંજવિહારી અને મધુસુદનને દાગીનાની લાલચે ખાવા ઉપાડી ગયા છે એવી મતલબનો નરહરીનો તાર મને ઓસ્ટનમાં મળ્યો અમેરિકા જવા પૃથ્વી ઉપરના સ્વર્ગમાથી સેંકડો હજારે હોંદમા દાખલ કરવાની મારી યોજનાઓ જે તૈયાગ થઈ ચકી ન હત તો કદાચ આજે તે અધુરી રહેત આટલા દૂરના દેશે અને હોંદ વચ્ચેની “એરોપ્લેન સર્વિસ” નું સુખ ભવિષ્યની પ્રજાના લાગ્યમા યોજાયલું લાગે છે એટલે હાલ ઉડીને હોંદમા આવવું અશક્ય છે એ વિચારે હું સતતમ રહું છું ” એ ખાવા કોણ હશે? ખાળકોને કયા લઈ ગયા હશે? તેમનું શું કરશે?” એ વિચારે નિદ્રા આવવા દેતા નથી થોડાક વખત ઉપર કરાચી તરફ-સિંધમાં, ખાળકોને ઉપાડી જવાના દાખલા હોંદના એક વર્તમાનપત્રમા વાચ્યા હતા એટલે એવી ટોળીઓ સિંધ તરફ હોવાનું અનુમાન કરું છું. ખનતા વેગે હોંદમા આવવા હું તરોદત કરી રહ્યો છું. આ જાણ્યા પછી ગાત્રો શિથિલ થઈ ગયા છે પ્રભુ મદદ કરે!

“લક્ષ્મીપ્રસાદ”

એકન થયેલા કુટુંબમા તુર્તજ નિર્મળાએ આ પત્ર મૂક્યો ઘડીબર શાંતિ પ્રસરી લક્ષ્મીપ્રસાદની ચિંતા દૂર કરવા ક્યાં સદેશે મોકલવો એના અનુમાન થવા લાગ્યા અને અમુક દિવસ

મંત્રી રીતે મુકરર કરવામા આવ્યો કે ખડુ કુટુંબ લક્ષ્મીપ્રસાદનું સ્વાગત કરવા મુખ્ય જાય અને પછી લક્ષ્મીપ્રસાદ પણ સરયુ નરહરિના લગ્નમા ભાગ લઈ શકે

આખા કુટુંબને મુખ્ય જવાનું હતું તેની ભવિષ્યવાણીને ખબર થતા તે પણ મનહર સાથે લગ્નમા સામેલ થવા આવી ધર્મલક્ષ્મીએ પોતાનાજ પ્રોત્સાહનથી સ્ત્રીઓની ઉત્તરિતે માટે જીવનસમર્પણ કરવા તત્પર થયેલા ત્રણે સ્ત્રીરત્ને પોતાની પાસે હોવાનો અતિ-શય આનંદ અનુભવ્યો.

મુખ્ય નીકળવાના એક દિવસ અગાઉ નિર્મળાની બહેન ગંગાને હુમસથી કાગળ આવ્યો. સંઘવા સ્થિતિમા ગંગાને એ કે કંઈ પણ સુખ ન હતું તથાપિ વિધવા થયા પછી તેના મનની સ્થિતિ વધારે સતત રહેતી નિર્મળાએ તેને પોતાની પાસે રાખવાના બધા પ્રયત્નો બ્યર્થ ગયા હતા. લક્ષ્મીપ્રસાદ અમેરિકાથી પાછા આવશે ત્યારેજ તે નિર્મળા પાસે રહેશે એવી એક પ્રકારની તે બાધા લઈ બેઠી હતી અશિક્ષિત પણ મોટી બહેન એટલે તેની ઇચ્છાને માન આપવું પડતું ગંગાને હુમસમાં રહેવાથી માનસિક સ્થિતિ સુધરશે એવો દાક્તરે અને વૈદ્યોએ મત આપ્યો હતો. એટલે કેટલીક નસોં એક વિદ્વાન દાક્તર અને વિદ્વાન કથા-કારોના મડળ સાથે તેને હુમસમાં રાખવી પડી હતી મૂળથીજ દુખી ગંગાને સાસાગિક ઉત્તરિત કે ઉવોગિક ઉત્તરિતના વિષયોમાં કંઈ રસ પડતો ન હતો.

આજના તેના પત્રમા, હુમસના સહજ લાખા પરિચયથી અણગમો ઉત્પન્ન થયો હતો. એટલે તેને સુરતમા હુમસના જોવીજ સગવડવાળો ખગલો લઈ આપી ત્યાં રાખવાની યોજના કરી આપવા મતલબનું લખ્યું હતું.

સરયુને તેના પિતાના એક મિત્રે પોતાના કુટુંબમા મોકલી આપવા અને તેમ થાય તો લગ્નનું ખર્ચ તેણે આપવા ઇચ્છા ખતાવી હતી પરંતુ મહેન્દ્રપ્રસાદે તેમ કરવા ના પાડી અને મુખ્ય ખાતેનો પોતાનો ખગલો ખાલી કરાવી લગ્ન તેમા કરવાની યોજના કરી ધર્મલક્ષ્મી, મહેન્દ્રપ્રસાદ, કુળવિહારી, મધુસુદન, ભવિષ્યવાણી, મનહર, વગેરે સખ્યાખંડ સ્નેહીઓ અને પરિજનો સાથે જવા નીકળ્યા નિર્મળા તેમની સાથે સુરત સુધી ગઈ અને વખતસર મુખ્ય આવી પહોંચવાનું કહી, જરૂર પડતા પરિજનો સાથે સુરતથી ગંગાને મળવા માટે છૂટી પડી.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

ખુઠીવાળો સીંધી અને અપરિચિત દેવી.

લક્ષ્મીપ્રસાદે સંપૂર્ણ કેળવણી પામ્યા છતાં અને ઉત્તમ શિક્ષણ મેળવેલું હોવા છતાં, તેના મનની સ્થિતિ, નરહરીના તારથી કેળવી મુરકેલ થઇ પડે એવી દુખી થઇ પડી હતી. બોસ્ટનથી તે તુર્તજ ન્યુયોર્ક આવ્યો. તો પણ અમેરિકામાં બોસ્ટનથી ન્યુયોર્ક આવવું એટલે અહીં કાશ્મીરથી લઠકા જવા જેવું એટલે ઝડપથી દોડનારી ટ્રેનો પણ એના મનના ઉદ્ભ્રમથી એને મદ માલમ પડી. ખરીદ કરેલા સેકડો સયા હોંદમાં મોકલી આપવા એક આડતીયાને કહ્યું. આઠેક દિવસે તે ઇંગ્લાંડ આવ્યો અને ત્યાં હોંદના વર્તમાનપત્રો વાચવા અધીરો બન્યો. ગુજરાત તરફના સમાચાર નહીં જવા મળ્યા તો પણ બાળકો જીપાડી જનારા સીંધ કાઠિયાવાડ મારવાડ અને પંજાબ તરફ વિશેષ હોવાની તેને ખબર મળી પણ મુંબઈના બારામાં ઉતરતા કુટુંબનું કોઈ માણસ જેવામાં ન આવ્યું એટલે તેની ભીતિ વધી પડી. તેને લાગ્યું કે કાંતો તેણે ઉતાવળે આવવા માટે બેલામાં બેલી મેલ પકડી એટલે સમગ્ર કુટુંબે એક અઠવાડીયાની ભુલ બાધી હોવી બેઠાં અગર બાળકોની ચિંતા વધી પડી હશે. આથી તે મુંબઈના પોતાને બગલે-જયા બાડતો રહેતા હતા-ત્યાં ન જતાં રાત્રે ગુજરાત મેલમાં થઇ લાગલગો કરાંચી ગયો. અરે પણ આશ્ચર્ય ! કરાંચીની એક ગુજરાતી લાયબ્રેરીમાં તેણે મી સાવકસા ની મદદથી બાળકોની ભાળ લાગ્યાની વાત વાંચી. હવે તેણે નિશ્ચિત થાસ લેવા માડ્યો અને લાગલગો ભક્તિપુરા જવા નીકળ્યો. ભક્તિપુરામાં આવતા તેણે પોતાનો બગલો બધ જોયો ! નોકરોમાંથી એક બગીચામાં પાણી રેડતો હતો અને બીજા ચાર પાંચ ઘાટી નોકરો સ્વદેશી કાપડના પ્રદર્શનમાં મોકલી શકાય તેવું ઉંચી જાતનું કાપડ શાળમાં બનાવી રહ્યા હતા. લક્ષ્મીપ્રસાદેને બેતાંજ “સેટ, આલે, સેટ આલે” એમ બોલતા આ લોકોએ હૃદયથી એનો સત્કાર કર્યો, કારણ કે ગુજરાતી બોલતા તો પુર આવડતું ન હતું. લક્ષ્મીપ્રસાદે કુજવિહારી અને મધુસુદનનું વૃતાંત હજી ઉભે ઉભેજ પૂછ્યું અને છોકરાં મળ્યા છે” એ

અહીં પણ સાંભળ્યું ત્યારેજ એક ઓટલા ઉપર “હાસ” કરીને નિશ્ચિત થઈ બેઠો અને આ ખુશી ખબર આપનાર નોકરોને ધનામ આપ્યું. જે નાતના આગેવાનોના જીલ્લમથી તેને અમેરિકા જાવું છે તે જવું પડ્યું હતું તે મહેન્દ્રપ્રસાદની સહનશીલતા, અડગ ધૈર્ય-પ્રેમ અને પરોપકારથી વૈર ભૂલવા પામ્યા હતા. અને આજે તેના સત્કારમા તેઓ રોકાયા નોકરોથી જોણે જાણ્યું કે બદર ઉપર લક્ષ્મીપ્રસાદના સત્કાર માટે તેમ સરયુ અને નરહરીના લગ્નમા ઘરનું તમામ મડળ મુખમ્મ જયુ છે. લગ્નના દિવસો પણ તેણે જાણ્યા અને હવે વખત નજીક હોવાથી ખીજેજ દિવસે મુખમ્મ રવાના થયો અને મહેન્દ્રપ્રસાદને પોતા આ કારણથી કરાચી ગયો અને ભક્તિપુરા થઈ મુખમ્મ આવી પહોંચે છે એવા ખબર તારથી આપી દીધા સાથે સાથે રાખેલા થોડોક સામાન પણ હવે તો ઘેર મૂકી દીધો માત્ર એક જરૂર પડતા સામાનની ‘બેગ’ સાથે રાખી

ખાળકોનો પત્તો લાગ્યો એ વૃતાતથી પ્રકુલ્લ અત કરણે હવે લક્ષ્મીપ્રસાદ મુખમ્મ જવા નીકળ્યો જૂદા જૂદા દેશો ફર્યો તથાપિ ‘સુખી મુસાફરી’ અને રમે રમે આનંદ તેણે વ્યાજે જ અનુભવ્યો ! નિર્મળાના પત્નીથી, એના સ્ક્રટિકસમા અત કરણની અને એની પતિભક્તિની પ્રતિતિ મળવાથી તે પોતાને પ્રભુની અનહદ કૃપાનો અધિકારી માની રહ્યો હતો એણીનું જાહેરજીવન સોજામાં દષ્ટાંતમય થયું હતું તે ખનાવ તેને પોતાને જાહેરજીવનમા ભાગ લેવા પ્રેરણા કરી રહ્યો હતો. પણ અરે હોંદુ સસાર ! ઘુઘટામા બેસારીને તેને પરણાવેલી, અને તુર્તજ્ઞ જ્ઞાતિના ‘કલ્લે દૂરની મુસાફરી બેઠાવવાના પ્રસંગથી નિર્મળાની પ્રભાવશાળી પ્રતિમાને તે પૂરી જોવા પણ પામ્યો ન હતો. ઉભયને માટે કાલે પ્રાતઃકાળમા એકબીજાનો સાક્ષાત્કાર મુખમ્મમાજ થવા સરખાયેલો હતો સપૂર્ણ પ્રલયચર્યને પરિણામે અનુકૂળ સ્ત્રી પ્રાપ્ત થવાનો સંજોગ, પ્રારબ્ધમા હોય તો, દેશોદયના મહત્કાર્યમાં જીવન ગાળનારાં સતાનો ઉત્પત્ત કરવામા સાધનભૂત થાય છે, એ મહામંત્રનો માલીક અમારા ભારત વર્ષનો દરેક સુશિક્ષિત યુવક હવે થવા માડ્યો છે, લક્ષ્મીપ્રસાદને આ મંત્ર-સંજોગ આનંદ જલ્લમા આજે સ્નાન કરાવી રહ્યો હતો ! એ આનંદની વિશાળતાને સમાવવા બ્યોમતો જાણે માત્ર એક લઘુ પાત્ર હતું ! બેઠે નાનકડા બધુઓની ચિંતા

દૂર થવા પામી હતી. માતૃપિતાના દર્શનની અપેક્ષા બહુ દિવસે પૂરી થવાની હતી અને નરહરી જેવા પૂર્વના સખધી અને કમ યોગી મિત્રનાં લગ્ન અને તે પછી સરયુ સમી સુશિક્ષિતા સાથે થવાનાં તેમા ભાગ લેવા મુખ્ય જવાનું હતું.

મુખ્યને મેલ અમદાવાદથી ઉપડતા અમેરિકાના એકાદ ન્હાના શહેરના પ્રવૃત્તિમય જીવનનો કંઈક દૂરનો ખ્યાલ તેને થયો અમદાવાદીઓનું ઉદ્યોગી જીવન સમગ્ર ભારતવર્ષને આનંદ આપનાર અને દષ્ટાત્મક છે, એમા જરૂર પડતો ઉત્તમ ચારિત્ર્યનો ભાગ લખવા પામે તો સ્વદેશાભિમાની પ્રેક્ષકને માટે તે પ્રોત્સાહનનો વિષય બની રહે એ વગેરે વિચારોમા મન રોકાયું હતું અને તેણે સાથે રાખેલા ઔદ્યોગિક-પ્રવૃત્તિના સાધનો ઉપર વિચાર ચલાવી રહ્યો હતો. એક ખાનાવાળા બીજા વર્ગમા બેઠો હતો તેમા બીજા બે યુવકો આવ્યા. ટ્રેન્યુએટ થયા પછી તેમણે શો ઉદ્યોગ કરવો તે વિષય ઉપર તેઓ આપસ આપસમા અગ્રેજીમા વાત ચલાવી રહ્યા હતા તેમાથી લક્ષ્મીપ્રસાદને બહુ રમુજ મળી. લક્ષ્મીપ્રસાદને તેમણે એક સીધી યુવક સમજી તેની સાથે કંઈ વાતચીતનો વિષય છેડયો નહીં લક્ષ્મીપ્રસાદનો વેષ પછુ આ વખતે એવો હતો-કરાચીના એક સ્વદેશી સ્ટોરમાથી ખાદીનો તૈયાર સીધો સુટ લીધો હતો તે બેગમા સમાઈ શકતો ન હોવાથી તેજ પહેરી લીધો હતો! મારવાડથી પળખ તરફ જતા એક ગુરખા ઓફીસરે તેને ઓળખવાથી એક “ જુકી ” તેને ભેટ આપી હતી, તે બેગ પાસે મૂકેલી હોવાથી તે ગુજરાતી હોવાનો દૂરનો પણ કોઈને ખ્યાલ થાય તેમ ન હતું તો પછુ આલુદ સ્ટેશન આવતા સુધી તેણે આ યુવકોની વાતો સાંભળ્યા પછી તેને એમ લાગ્યું કે અમેરિકામા જે કંઈ જોયું છે તેનો ખ્યાલ આ સાહસિક યુવકોને આપવો જોઈએ, એથી તેણે તેમની વાતમા ભાગ લેવા માંડ્યો પરંતુ વડોદરા સ્ટેશને એ બે યુવકો લક્ષ્મીપ્રસાદ જેવા વિદ્વાન પાસેથી તે વધારે વાતચીતથી કંઈક વિશેષ માહિતી મેળવી શકત એવા ખ્યાલ સાથે તે ઉતરી પડ્યા.

વડોદરે મેલ આવી તે વખતે રાત્રિના બાર વાગ્યા હતા હવે તે આખા ખાનામાં એકલો પડ્યો. ગાડી ચાલવા માડી એટલે તે આ બારીથી સામી બારી સુધી આટા મારવા લાગ્યો. ‘હવે તો શી રીતે આવે’ ગાડીની હોલચાલથી લથડીયા ખાવાથી પાછો

જેસી ગયો. “અકસ્માત થાય તો શું કરવું?” એ વિચારે તાણુ-
વાની સાંકળ બેઘ તો તૂટેલી બેઘ! પછીના સ્ટેશને તે ઉતર્યો.
ગાર્ડ તેના એક પ્રથમનો ઓળખીતો હતો, અને તેની સાથે, શુ-
કનો તારો જમ અદ્ર ખનવાની ઉમેદવારી કરતો હોવાનું હજારો
ત્રપથી ઘડા વાતો કરે છે તેવીજ રીતે જીવરામ બેશીનો દીકરો
બાધારામ, જેનું કંઈ ઠેકાણું ન પડવાથી સેકન્ડ ગાર્ડ થવાની ઉમેદ-
વારી કરતો હતો તે બેવામાં આવ્યો. લક્ષ્મીપ્રસાદે તેને ઓળખ્યો
પણ લક્ષ્મીપ્રસાદને તે ઓળખી શક્યો નહોતો એટલે તેણે પોતાની
પાસે બોલાવી બેમાર્યો બાધારામે તુર્તજ પોતાનું પરિચિત વાક્ય
“વિછીયુ ગુલ્લ ક” કહી માફી માગી અને તાણુવાની સાંકળ
આજેજ તૂટી છે એવો ખુલાસો કર્યો બીજા સ્ટેશને ઉતરતો ઉત-
રતો બોલતો ઉતર્યો કે—

છે વ કે હાજર છે, હો. કામ કાજ હોય તો આખું કુંડળ
મુંબાઈ નરહરી ભાઈ અને સરયુદેવીના લગન ઉપર ગયું છે
હા-હા-હા-હા-પાન ખીંડી લાવું? નિર્મલાદેવી અને ભદ્ર બા-
લાના તો મારા ઉપર ઉપકાર થયા છે, છાહેળ, મારા જીવાને
કન્યા ઠોણ આપે? મને પાતળ લી આશ્રમમાની એક હોછી-
યાર છોકરી પરણાવી. તેમનું તો ભલુંજ થ છે. વીંછીયુ
ગુલ્લ ક-વીંછીયુ ગુલ્લ ક સર?”

બાધારામની અજબ ભાષાથી લક્ષ્મીપ્રસાદને ઘડી ગમત મળી
નિર્મળાના ઉપકારો આવા ગરીબ ઉપર પણ થયે જાય છે એથી તે
ખુશ થયો. ઉપકારની લાગણીઓ દર્શાવતા બાધારામે નિર્મળાનું
સ્મરણ પાછું તાણું કર્યું. અમેરિકામાં હવે ઉપરાત વધારે રહેવાને
લીધે ઠપકો આપતી નિર્મળાની તેના મને ઉપજાવેલી પ્રતિમા મનમાં
ખડી થઈ. એને વિચાર થયો કે-સ્કાટિક સમા હુદયવાળી આ
સ્ત્રીને મહારી ઇચ્છા એજ ધર્મ છે. એ જાણે મહારા હુદયને
પરણી છે દાપત્ય સ્નેહની વિશુદ્ધ પ્રતિમા સમી, મહે માત્ર
એકાદા પત્રમાં સહજ ટકોર મારી હતી કે-“હેલ પ્રાણથી નિરાળો
છે હેલનું રૂપ એ આપણું વાસ્તવિક સ્વરૂપ નથી મહારા હુદ-
યની તસવીર તમારી પાસે છે છતાં હેલની તસવીર કેમ મળાવો
છો?” આ ઉપરથી ફરીથી તેણીએ મહારી છબી સરખી માગી
નથી આ કળિયુગમાં કંઈ સ્ત્રી આવું પતિપરાયણતાનું દ્વિત
આપી શકશે? પરંતુ મહે એની છબી ન મળાવી લેવામાં

પ્રમાદ કર્યો છે, એ કદાપિ મારી સામે તો દલીલ નજ કરત કે- તમે મોકલતા નથી તો હું કેમ મોકલી આપું ? આજ હોદ્દામાં જઈશું કાલ હોદ્દામાં જઈશું એ વિચારે આશરે બે વર્ષ જેટલો સમય વીતી ગયો. પરંતુ આવી મુખાંધનું પરિણામ એવું પણ કા ન આવે કે સવારમાં ટ્રાન્સરોડ સ્ટેશન ઉપર કદાચ નરહરીના લગ્ન પ્રસંગ હોવાથી વધારે સ્ત્રીઓ આવેલી હોય તો એને ઝાળખવાનું પણ સાધન શું છે ? ”

શેખસહીના વિચારોમાં સુરત સ્ટેશન આવવાનું થયું પાસે કંઈ પુસ્તકો પણ રાખ્યા ન હતા રાખ્યા હતા તો વાંચવાનું સુએ તેમ ન હતું વર્તમાન પત્રો પણ વાંચી ચૂક્યો હતો બેંગ- મા માત્ર એકાદ બેડી કમડા, ટુવાલ, સાબુ, અસ્ત્રો, ચરીસો અને કેટલાક અમેરીકન પ્રાઈસ લીસ્ટો હતા હજી વધારે કલાકો કહાડવાના હતા. એટલે બેંગ લઈને તે નળવાળી ચારડીમાં હજી મતનો એક લખેડો લઈ લેવા અને તેમ કરી અડધો કલાક ગાળવા પેઠો તુર્તજ ગાડી સુરત સ્ટેશને આવી ઉભી દસેક મીનીટ ઉભી હશે એટલામાં જ ખાનામાં તે બેઠો હતો તેના આગળ કંઈક કોલાહલ થયો તે તેણે અદરથી સાંભળ્યો.

“ આ ખાલી છે હ્યો આમાં કોઈ નથી જ ! જ ! જ ! જ ! આવજો ” વગેરે બોલાયું અને થોડીજ વારે ગાડી ઉપડી લક્ષ્મીપ્રસાદે જાણ્યું કે કોઈની પાછી સોખત આવી ખરી તેના સામાનમાં તો બેંગ ઉપરાત માત્ર એક સોનાની મૂઠવાળી “ખુકી” જ હતી તે તેણે ઉંચે મૂકી દીધેલી હોવાથી, નવા પેસેન્જરના મનથી તો બધું ખાનું ખાલીજ લાગે તેમ હતું થોડીવારે તે બહાર આવ્યો, ને જોયું તો એક સ્ત્રી અદર પોતાનો સામાન પેટી, પટારા, નેતરના કડીયા, ગોઠવતી બેંધને ચમક્યો ! તે તો માત્ર સહજ અજાયબીજ પામ્યો પરંતુ આ સ્ત્રીના મનથી તો જાણે આસમાન તૂટી પડે એટલી તે ગભરી બની ! તેને સ્વપ્ને પણ ક્યાથી ખ્યાલ હોય કે અદરના ભાગમાં એક પુરૂષ ભરાઈ પેઠો હશે ? તેને ગભરામણુ એટલી બધી લાગી કે, કદાચ તુર્તજ ગાડીમાંથી તે કુદીજ પડત, પણ ગાડીનો વેગ વધી ચૂક્યો હતો લક્ષ્મીપ્રસાદનો વેશ વિચિત્ર હોવાના સંજોગે આ સ્ત્રીની ભીતિ વધારી મૂકી ! કમનમીએ એજ અરસામાં કેટલાક પઠાણોએ રેલ-વેમાં ખુનો કર્યોના સમાચાર વર્તમાન પત્રોમાં આવ્યા હતા તે

ખનાવ આ સ્ત્રીને યાદ આવતા તે ઝહાવરી ખની ! લક્ષ્મીપ્રસાદે સોંધી ફરજની ખનાવેલી ખાદીની લેધી, લાખુ ખાદીનું ખમીસ, ખલા ઉપર સ્વયંસેવકો માટેના ખાખી ખાદીના પટાવાળુ, સોનાનાં દેશી મોટાં ખટનો સમેતનુ લાંખું ખમીસ માત્ર ખેર્યું હતું માથાના ઝુલફા કાયમ રાખેલાં હોવાથી એક પઠાણના ને તેના દેખાવમા થોડોકજ ફેર હતો ! તે ખાહેર નીકળ્યો કે તુર્તજ આ સ્ત્રી ઉભી રહી સામાન ગોઠવવો રહેવા દીધો એની હીલ-ચાલો ઉપર ગભીર આખથી જોઇ રહી

“ અગ્રેજી જાણુતો નહી હોય તો હુ કંઇ લાખામા તેની સાથે વાત કરીશ ? કેણુ હશે ? ” એ વિચારે તે એટલી ખધી ગભરાઇ કે મન ઉપરનો કાણુ ગુમાવી ખેઠી, અને તોજ દષ્ટિ-પાતથી ખોલી —

૧ “ હુ આર યુ ? યુ થુક ગેટ ડાઉન એટ ધી નેકસ્ટ સ્ટેશન—”

લક્ષ્મીપ્રસાદ તો હોંદમા આવી હોંમતવાન સ્ત્રીઓ પાઠવા માડી છે તે જોઇ હૃદયના ઉડાણમા આનંદ પામી તે આનંદ છૂમાવતો માત્ર જોઇજ રહ્યો ! ઉપરના ખાનામા આ સ્ત્રીની પેટી નીચે પોતાની પ્રુકી આવી ગઇ હતી તે માત્ર તેણે ખેચી કહાડી પોતાની ખેજ પાસે મૂકી. એટલે તો વળી આ સ્ત્રીના ધૈર્યના છેડો આવી રહ્યો ! એણીએ લાગલગી સાકળ ખેચવા માડી ! અરે ! પણ તે તૂટેલી જોઇ ! ! આ ખધુ કંઈક કાવતઝ છે એમ હવે તેને લાગવા માંડ્યુ

૨ “ જ્ઞાય ! હવે યુ ગેટ ધન ધી લેડીઝ કપાર્ટમેન્ટ ? ”

લક્ષ્મીપ્રસાદ હજુ પણ પલ્લુ સુપજ રહ્યો. કારણ કે આ સ્ત્રીઓ માટેનું ખાનું ન હતું. એને એમ તો લાગ્યુ કે આ સ્ત્રી નાહકે ગભરાય છે, પણ એની સાથે ખોલવામાં તે પાપ સમજ્યો. અને એ ખેઠી હતી તેની સામેની ખારીમાં માથુ ખાહેર કહાડી મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે—મૃત્યુલોક ઉપર સપૂર્ણ સુખની ઘડીઓ હોઈ શકતી નથી મહારા આનંદમા આવી કંઈક સુસીખતાની જરૂર હશે

આજળના સ્ટેશને ગાડી ઉભી રહી એટલે લક્ષ્મીપ્રસાદ ખીજે ઠેકાણે જગો હોય તો તે જોવા ઉતર્યો સ્ત્રી ધસેન્જર તો

પહેલાથી તેજ ધરાદાથી ઉતરી ગઇ હતી ઉતરતી વખતે લક્ષ્મી-પ્રસાદે પોતાની બેગ અને ખુફી પાણીવાળી ઓરડીમાં મૂકી દીધા. સ્ત્રી પેસેન્જર ખાધારામને ઓળખતી હોવાથી તેને બીજા કંઈ જગા અપાવવા કહ્યું ખાધારામ આખી ટ્રેનમાં ફરી આવ્યો પણ બીજા જગા ન હતી એટલે આ સ્ત્રી પેસેન્જરે એને થર્ડ ક્લાસમાં બેસારવા કહ્યું પણ તેની પેટીઓની સંખ્યા વધારે હતી એટલે સહજમાં સામાન ખસેડી શકાય તેમ ન હતું પરંતુ એ બેઠી હતી તે જગો બેઠ ખાધારામ મનમાં પ્રકુલ્લીત જણાયો અને “વીંછીયુ ગુલ્લ ક” કહી ચાલતો થયો આ સ્ત્રી પેસેન્જરે બેયુ કે પુરૂષ પેસેન્જર હવે ચાલતો થયો છે એટલે તે નિર્ભય બેઠી ખરી પરંતુ બીજા જગો ન મળવાથી લક્ષ્મીપ્રસાદને ટ્રેન ચાલતાજ આવીને પાછા અહીં જ બેસી જવું પડ્યું. હવે પાછી આ સ્ત્રી હદ ઉપરાંત ગલરાવા લાગી અને “યુ પાગલ-યુ ખદમાસ તોફાની-તુમ કેસા પાછા આયા ? તુમકુ પોલીસકે સ્વાધીન હમ કરેગા તુમ ઇચ્છીયોકા ડખ્ખેમે કેસા બેઠ ગયા ?” વગેરે વગેરે દુરકીયાં કરી બોલવા લાગી લક્ષ્મીપ્રસાદને ખ્યાલ થયો કે આ બહાને પતવવા તેણે થર્ડ ક્લાસમાં બેસી જવું બેઠતું હતું આ સ્ત્રીના મનને નાકકનો બેદ ઉપજવવા માટે તેને પણ મનમાં બહુ ક્ષોભ થયો પણ ચાલતી ટ્રેન હવે કંઈ પણ ઉપાય ન હતો છતાં તે પાછો ગુપચુપ ટોઇલેટ રૂમમાં ભરાઈ ગયો. આવી રીતે ચારેક વાગ્યા સુધી ચાલ્યું પ્રાત કાળ પહેલા વલસાડ સ્ટેશન આવ્યું. એટલે આ સ્ત્રી ઉતરીને તાર ઓફીસમાં ગઇ પણ તાર માસ્તર મળ્યો નહીં પછી આવતાજ તેણીએ એક પારસી બેઠાને તે બેઠી હતી તે ખાનામાં બેસતું બેયુ એટલે રાહચત આવી લક્ષ્મી-પ્રસાદે પણ બેયુ કે પીડા પતી આ વખતે પણ ખાધારામ “વીંછીયુ ગુલ્લ ક” કહી ખારી આગળથી ચાલતો થયો ! પારસી બેઠાને કંઈક તેમના ઘરના કલેશની વાતોમાંજ વખત જવા લાગ્યો પણ તેમાંનો એકે શબ્દ લક્ષ્મીપ્રસાદે લક્ષમાં ન લીધો ! ડાખી બાજુની ખારીમાં સામેના હુગરો-ઉગતા સૂર્યથી ગળીયામણુ લાગતું પ્રભાત તે માત્ર બેવાની ખાતર તેમાંનો આનંદ મેળવ્યા સિવાય, બેઠજ રહ્યો હતો અને પેલી સ્ત્રી પેસેન્જર જમણી બાજુની ખારીવાળી જગોએ બેઠી હતી અને પારસી બેઠાની હાજરીએ આપેલી નિર્ભયતાને લઈને હવે તેમની

વાતોમાં ખુબ ધ્યાન આપી રહી હતી. ગ્રાન્ટરોડ સ્ટેશન આવવાની તૈયારી થઇ. સાથે પોતપોતાનાં પોટકા સલાજવા માડયા લક્ષ્મીપ્રસાદે ટોઇલેટ રૂમમાં જઇ પોતાના કપડા ખદલ્યા એટલે સ્ત્રી પેસેજરે બેચુ કે આ તો ખુબરાતી છે ને તે નાહક ખજરાતી હતી. સ્ટેશન આવતા ગ્રાન્ટરોડ સ્ટેશન ઉપર મહેન્દ્રપ્રસાદ, ધર્મલક્ષ્મી, ભદ્રબાલા, સગ્યુ, મનહર, નરહરિ, કુંજવિહારી, મધુસુદન અને સત્કાર માટે આવેલું મોટું મડળ બેચુ. માતાએ તેને ઉતરતાજ માથે હાથ મૂક્યો અને પિતાને લક્ષ્મીપ્રસાદ ભેટયો! અરે! પણ ખીજુ શુ થયુ? પેલી સ્ત્રી પેસેજરને સરયુ અને ભદ્રબાલા બેઠે સહર્ષ ભેટયા!! અને મુખારકબાદી આપી વધારે ખજરાવી દીધી

ભદ્રબાલા—નિર્મળા બહેન! તમે બેઠે સાથે શી રીતે આગ્યા?

સરયુ—એ તો ખીજને કપડો અપાય કે તમે ભોળા પુરુષને ઠગતા હતા—બેચો એમનો કાર્યક્રમ?

સ્ત્રી પેસેજર-નિર્મળાએ પોતાની ભય કર ભૂલ બોધ!! સુરતથી તે લક્ષ્મીપ્રસાદની સાથેજ આવી અને આ બધું તોફાન કર્યું તે બેતાં તે પૃથ્વીમાં સમાવા જટલી શરમાઇ ગઇ! તેનો પશ્ચતાપ તો એથી વધ્યો કે તેનો ખુલાસો કોઇ માની શકે તેમ ન હતું ‘શી રીતે આ બે સાથે આવી શક્યા?’ “જમે તેમ કરી તારના સદેશા મોકલ્યા હશે” “વિદ્વાનોની વાતો શી રીતે સમજાય!” વગેરે વગેરે જને ફાવે તેમ બોલવા માડ્યું. લક્ષ્મીપ્રસાદ તો બેઠે બાળકોને તેડી નિર્મળા સામે બોધ હવે હસ્થાજ કરતો હતો અને નિર્મળા અત્યંત લજ્જા પ્રાપ્ત થવાથી નીચે બેઠી રહી હતી! “આવું તે થતું હશે?” એમ બોલવા બહુ બહુ વિચાર કર્યો પણ ન બોલાયું

* * * * *

સરયુ અને નરહરીનાં લગ્ન મહેન્દ્રપ્રસાદને ખમ્બે ઉત્સાહ-પૂર્વક થયાં નરહરીના પિતાના વૃદ્ધ કાકાએ પણ આ લગ્નમાં હાજરી આપી અને તેમની સાથે દેવાલયમાના વૃદ્ધ મહાત્મા પણ બેવામાં આગ્યા અને મનહરે નહીં ઝોળખનારાને ઝોળખાવ્યા કે ખીજ કોઇ નહીં પરંતુ મહાત્મા વિશ્વનુપ્રસાદ છે!!

* * * * *

વિશ્વપ્રસાદના પુનરપિ દર્શન થવાથી આમ મડળને અલ-
ક્ય લાભ થયો. ગુપ્ત રહ્યા છતાં મહાપુરુષો જગત ઉપર ઉપકાર
કરવામાં જીવન વ્યતિત કરી રહેલા જેવામાં આવે છે અને
સ સારીઓના અનિષ્ટ ઓછા કરી તેમને બોધ આપી સન્માર્ગે
ચઢાવે છે અને એમ કરી મોક્ષનો માર્ગ સરળ કરે છે એની
વિશેષ ખાતરી થઇ

* * * * *

પાઘારામના બકવાને આશય હવે નિર્મળાને સમજાયો.
તે બિચારો બેઠેને જાળખતો હોવાથી બેઠે સાથે મુખમ્મ જાય છે
એ વિચારે નિર્મળાને વારવાર “ વીંછીયુ ગુલ્લુંક ” કહી કહીને
ચાલતો થતો હતો તે હવે તેના સમજવામાં સંપૂર્ણ રીતેથી આવ્યું.

* * * * *

સુમતી—લખજીજીની હાજરી આ લગ્નમાં ન જેવામાં આવી.
ઉદ્ધતને તે ઉચ્ચ પ્રકારનું ધાર્મિક શિક્ષણ આપી રહી હતી, અને
તેને વર્ણાશ્રમધર્મ પ્રતિપાદન કરવા ઉપદેશ આપનાર તરિકે તૈયાર
કરવાનું તેણીએ પણ લીધું હતું. ધીમતીને સૂવાવડ આવવાની
હોવાથી તે પણ આજે અહીં ન હતી.

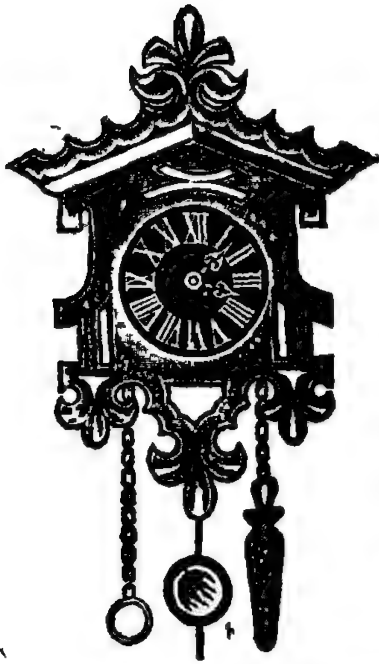
* * * * *

સરયુ અને નરહરીના લગ્ન પછી મહેન્દ્રપ્રસાદ તરફથી બધા
મડળને ભક્તિપુરા લઇ જવામાં આવ્યું, અને ધામધુમનો ખાકીનો
ભાગ અહીં પુરો કરવામાં આવ્યો નિર્મળા લક્ષ્મીપ્રસાદની અનેક
રીતે ક્ષમા માગવામાં રોકાય ત્યારે લક્ષ્મીપ્રસાદ જગતમાં કોઇ
દ પતીને ભાગ્યેજ આવો ખનાવ બન્યો હશે એમ કહી મ્હોટેથી હાસ્ય
કર્યા કરતો ! અને “ યુ પાગલ-બદમાશ-તુમ ઇસીયોકા ડખામે
કેસા બેઠ ગયા ! તુમકુ પોલીસકે સ્વાધીન કીયા જાયગા ! ”
વગેરે નિર્મળાના શબ્દો ફોનોગ્રાફની પેઠે પાછા રજુ કરતો !

* * * * *

તપસ્વિની ગગાએ પોતાનું સુરતનું નિવાસ સ્થાન હવે
ખસલી, નિર્મળા પાસે આવી રહી અને તેની ઉલ્લાસી વૃત્તિઓમાં
મન પરોવવાના પ્રયત્નમાં જીવન ગાળવા માડી

તમને ખાત્રી છે !

૩ ૩ માં આ કલોક મેળવવાની !

હા, અમે આપીએ છીએ.

અમારૂ જગજહેર

‘ટીકટેક.’

(૨૭૨૮૬)

જરમનીના કારખાનામા અનેલું ફક્ત
૩ ૩ ગેરટી સાથે સઘળા લોકો
સંપૂર્ણ સંતોષથી વાપરે છે.

એક વખત અજમાયશ કરો.

ફક્ત રૂ. ૩-૦-૦.

(પત્રવહેવાર અંગ્રેજીમાં કરશો)

લખો:— PETER WATCH Co.

Po Box No 27, Madras.

ત્રિકાળદર્શી આયના??

કાળા માયાનું માનવી શું ન કરે જે ધારે તે કરે તમે એકજવાર અનુ-
ભવ લઈ જુઓ કે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન બધુંજ અધર છે કે કેમ ?
અનુભવ લેતા સુધી તમોને કલ્પના સરખી પણ આવવી કઠણ છે કે આ જ્ઞાન
કેમ થઈ હશે ત્રિકાલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું ઉત્તમ સાધન અમારા આયના જેવું
દુનિયામા એક પણ સાધન નથી જે વાત સાબીત થઈ ચુકી છે રાત્ર મહારાત્ર
અને વિદ્વાનોના હજારો સર્ટિફિકેટ મળી ગયા છે એ વિષે બે મત નથી જ

અક્ષીણ બાળકો, સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો પોતાના વિચારો અને તેનું ફળ જોઈ શકે
છે અને તે આધારે ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન લોકીકત વત્તણ કહી આવે છે
આ શું જોડો ચમત્કાર છે ? એકવાર ખરીદા પછી હમેશા તે કામ લાગે છે
મઠિ આ જાહેર ખબર વાંચી એક મિનીટ પણ ન ખમતા તરત જ આડે
ગોઠલો. ગામ, પરગામ, દુર દેશાવર અને છેડેના મિત્રો તથા સગા વડાબાની
ખબર તમે સહેલાઈથી મેળવી શકશો અમુક કામ થઈ કે કેમ ? ફલાણી બાળ
તનુ પરિણામ શું આવશે, ત્રેપારમા નફો તેમજ અન્ય વસ્તુના લાવની વધઘટ,
પરીક્ષાનું પરિણામ, નોકરી તથા વરસાદ વગેરેથી વરસ કેવું નીવડશે વગેરે
જે જે કાંઈ તમારા મનના ખુલાસા કરવા હશે તે તે સઘળા થઈ શકશે
ફીમત નાં ૧ બિલ્લોરના મજબુત આયનાની રૂ ૧-૧૨-૦ પોસ્ટેજ સાથે.

” નાં ૨

”

રૂ ૫-૪-૦

હિંદુસ્તાન ખદાવના આહોરોએ ફીમત ઉપરાંત રૂ ૨ રૂપિયા રૂપિયા.
આશાવાઈ વામણભાઈ પટેલ.

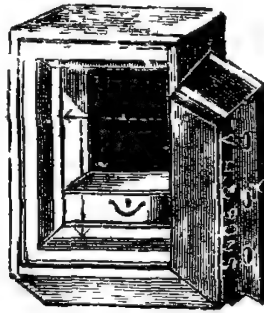
મુાં કરમસદ, તાલુકે આણંદ, રજલે એમ-ભાગે પ્રિસીડેન્સી.

વલ્લભરામ એચ. એન્ડ સન

દુકાન નં ૩૦૪૯, પાનકોરનાકા—અમદાવાદ.

હરીદામાં સૌથી

મજબૂત.

કીમતમાં બીજા
કરતાં સસ્તી

ફાયરપ્રુફ તીબેરીઓ.

હમારા કારખાનામાં ઉપર જણાવેલી પેટન્ટ અન્ન-
યન ગ્રુમ લકારવાળી ફાયરપ્રુફ અને ચોરથી પણ
તુટે નહીં તેવી અન્નયન ખાનાવાળી તીબેરીઓ તથા
કેશબોક્સો અને કળો વિગેરે કામ ઘણું મજબૂત
અને ટકાઉ થાય છે

તીબેરી ખરીદતા પહેલાં એકવાર હમારી દુકાનની
મુલાકાત લેવા ખાસ લલામણુ છે

બુપતભાઈ પ્રાણુભાઈના

રામખાણુ દવાઓ.

૩. ૧૦૦૧ ના ઇનામવાળી
નવર નાશક ગુટીકા.

આ દવાના સેવનથી તમામ
જાતના તાવ નાબુદ થાય છે
આ દવાથી ચોથીઓ તાવ નથી
જતો એવું સાબીત કરી આપ-
નારને ૩ ૧૦૦૧ ઇનામ આ-
પીશુ ગોળી ૭૨ ની ૩ ૧ ની
કો ૩ ૧

કુટુરાજગુટીકા (સ્ત્રીઓનેમાટે)

સ્ત્રીઓના ઋતુ સ બધીના દર્દો,
પ્રદર, લોહીવા, ધાતુ સ બધીના
દર્દો, હીસ્ટીરીયા, ગુદમ, ગર્ભો-
શયના રોગ, અનીયમીન આ-
વતુ દસ્તાન, વારવાર થતા
ગર્ભશ્રાવ (કસુવાવડ) ગ્રાવ
વિગેરેને મટાડી આપે છે વ
આને પુનવતી બનાવે છે શરી
રના ગુમ ભાગોના દર્દોને દુર
કરી આપે છે

ડોઝી ૧ ની કો ૩ ૫)

૩. ૧૦૦૧ ના ઇનામવાળી
વિચિત્રધર્મક ગુટીકા.

આ દવા કોઈ પણ રસ્તે
ગુમાવેલી તાકાતને પાછી લાવી
પુર્ણતન બક્ષે છે, વિચિત્રની વૃદ્ધિ
કરી નપુથકપણુ અને ઇન્દ્રીયની
નાકોતીમો શક્તિ આપે છે
નબળા માણસને જીવાન બનાવી
જેરાવર બનાવે છે છતા કોઈ
પણુ એમ સાબીત કરી આપશે
કે વિચિત્રધર્મક ગુટીકામા વિચિ
વધારવાનો અને તાકાત લાવ-
વાનો ગુણ નથી તેને ૩ ૧૦૦૧
ઇનામ આપીશુ

ગોળી ૨૦૦ ૩ ૧ ની કો ૩ ૨
અમલકારી તિલ્લા (લેપ).

આ તિલ્લાના નાલીશથી ગુદ
ભાગની નસો ખાલી પડી ગએલ
હોય તેને એકદમ તાત્કાલીક
ટટાર બનાવી આપે છે સકોચ
પામેલી ઇન્દ્રીને સતેજ કરી
જીરુસો લાવી આપે છે શીથી
ગોળી ૨૦૦ની ડોઝી ૧ની કો ૩ ૫)

વિશેષ માહિતીને માટે અમાર તદ્દન મફત મળતુ “વ્યાધિ
વિહારણ” નામનુ પુસ્તક એક પોસ્ટ કયાડ લખી મગાવો.

વૈદ્યરાજ બુપતભાઈ પ્રાણુભાઈ

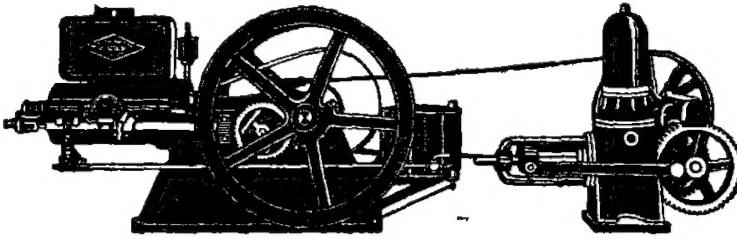
ધોળકા. પ્રાંત ગુજરાત.

(૨૦) માટે એ

૧૯૧૧ અને વિદ્વાન વૈદ્ય ડોક્ટરોની ક્લાસ ખાતે
(ગળતી), મુબઈના ઝાડા, અતિસાર અને આતરડાના ક્ષ
જનક હર્ષને આશીર્વાદ રૂપ થઈ પડેલી ત્રીસ વરસના અનુભવ
માટે રૂબરૂ મલો યા સવાલપત્ર મળાવે પત્રવ્યવહાર નીચેના શિરઃ

માસ્તર કે. જી. પટેલ એન્ડ સન્સ, સ્ટ્રુ સ્પેસીઆલીસ્ટસ-માણસ

મેળાપ—દર રવીવારે, અમદાવાદ-કાળુપુર ડાહીગરાની પોળ, તથા રામ-
સાની ખડકીયા ધર નં ૫૬ અમારું ખાલાનું બંધન્યાઓને રૂ ૫૫,
આનંદી અને સુદર બનાવે છે કી ૦-૧૨-૦ થી બુદ્ધ

હમારે ત્યા કોઈ પણ જાતના પંપ ત્યા એન્જીનો તૈયાર મલશે

પૂછો જ એ. લતીફ એન્ડ સન્સ. રેવડીબનર-અમદાવાદ

હમારે ત્યા મજબૂત, સુદર અને ચાલવામાં ઘણીજ સારી,
જાણીતા મેકસેની સાધકલોનો તદ્દન નવો સ્ટોક હાલમાં ધંગ્લાડથી
આવી પહોંચ્યો છે ભાવમાં ઘણોજ ઘટાડો કરવામાં આવ્યો છે
હમો ડાયરેક્ટ ધંગ્લાડથી માલ મળાવીએ છીએ તેથી બીજા રીટેલ
વહેપારીઓ કરતા સસ્તે ભાવે વેચીએ છીએ એકવાર ખાત્રી કરવા
ભલામણ છે ધી રેપીડ સાધકલ એન્ડ મોટર કંપની.

જેમ્સ સાધકલના સોલ એજન્ટસ.

પાંચકુંવા દરવાજા બહાર, પારસીચાલ, હુ નં ૨૧૯૨ અમદાવાદ

મી. ગુલામરસુલ કાસમભાઈ બરકત.

બુટ, શુઝ એન્ડ હોઝીઅરી મરચન્ટ.

ત્રણ દરવાજા દુકાન નં. ૫૪૧૧-અમદાવાદ.

અમારી દુકાને સર્વે જાતના બુટ શુઝ તથા ઉલ્લન તથા કોટન
ગંજીરાક, મોજ, રૂમાલ, ટુવાલ, મંઠી કેપ તથા સર્વે જાતની
છત્રીએ જથ્થાબધ તથા છુટકે કીશાયત ભાવે મળશે.

સસ્કૃત વૈદ્ય

કરી ધનામ મેળવનાર, લા-

ચંદુલાલ મગનલાલની ખાસ

પ્રતિષ્ઠિત તેમજ પ્રમાણીક, જીનામા

જૈન આયુર્વેદીક ફાર્મસી.

માલીક વૈદ્ય ચંદુલાલ મગનલાલ.

નવું સૂચીપત્ર મફત મંગાવો

ગરખાતું, અમદાવાદ. સ્થાપના સંવત ૧૯૬૪ સને ૧૯૦૮

આ ફાર્મસીમા દરેક જાતની શાસ્ત્ર પ્રમાણે બનાવેલી શુદ્ધ
સ્ત્રો, અખરખ ભસ્મ, લોહ ભસ્મ, વસતમાલતી, ચંદ્રોદય, મોતી
સ્મ, સોનાની ભસ્મ, પ્રવાલ ભસ્મ, માણેક ભસ્મ કીરા ભસ્મ,
નાની ભસ્મ, સુવર્ણ માક્ષીક ભસ્મ, રૈખ્ય માક્ષીક ભસ્મ, જીવન
ગેરે અવલેહો, આસવો, છુટક તેમજ જથ્થાબદ વેચાય છે

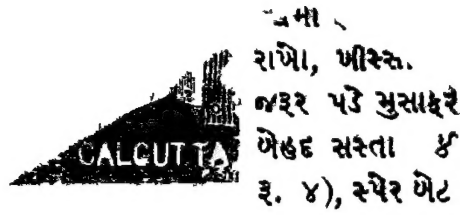
સંઘ્રહણી, સુવારોગ, મમા, ક્ષય, કઠમળ, પક્ષઘાત, પાડુરોગ,
મળો, લોહી ખીગાડનાં દરદો, મુંખાઇ વગેરે સ્થળેથી લાગતા
જાણી વિકારનાં તમામ દરદો, હોજરીના તમામ દરદો, લીવર,
પેલ, આતરડાની વ્યાધિ વગેરે ગરમીના તમામ દરદો વીસ્કુટકે,
દી, પ્રમેહ વગેરે સ્ત્રીઓના તમામ દરદો, લોહીવા, પ્રદર, ગર્ભો
ય વ્યાધિ, મુત્રરોગ, મુત્રકચ્છ વગેરે દરદોનો કાળજી પુર્વક
પર્યાસ કરી અનુભવ મેળવી સેંકડો નહિ બલકે હજારો દરદો
ને આરામ આપી આશીર્વાદ મેળવેલ છે તેની યોગ્ય ખાતરી માટે
મારા વીસ વરસના વૈદ્યકીય ધંધાના લાખા અનુભવથી અમારા
શિષ્યુ ગ્રાહકોને આપસ આપસમા પુછવાથી ખાતરી થશે સુસેસુ
બિહુના.

હોડ ઓફીસ તથા હવાખાતું

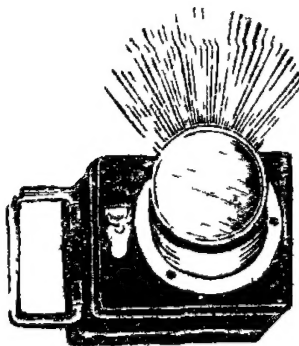
ગિરોડ, ટીકવા ચોકી પાસેના ડેલામાં
અમદાવાદ.

પ્રાન્ય —

સી. કે. શાહ એન્ડ કો.
પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંખાઈ.

કઠ્ઠીક પોકેટ લેમ્પસ રૂ ૧૧ થી ૮ સુધી
 વીજળીના પુલ રૂ ૨) થી ૪)
 વીજળીની સેફ્ટી પીન રૂ ૨૧, ૩
 વીજળીના ખમીસના બટન. ત્રણ બટનના સેટ ૧ ના રૂ ૬, ૮.
 વીજળીના શીકારી ટોર્ચ લેમ્પ રૂ ૩૧ થી ૨૫ સુધી
 પ્રાઇસ લીસ્ટ માટે લખો—

વીજળીનો

ડાયનેમો લેમ્પ.

બેટરીની બીજકુલ જરૂર નથી,

ફક્ત હાથથી દબાવવાથી

બપકાદાર રોશની આપે છે.

નાનકડા ગજવામાં રાખી શકાય છે કીમત રૂ ૧૪).

ઠેકાણું—માઇલાલ જી. પટેલ. (P)

૫૫-૪ કેનીંગ સ્ટ્રીટ,

પોસ્ટ બોક્સ નં ૨૧૬૧, —કલકત્તા

૧૧૨૫ સરનામું—હાસિયત્વીન

